GHEORGHE I. BRĂTIANU

TRADIŢIA ISTORICĂ DESPRE ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEŞTI

EDITURA EMINESCU BIBLIOTECA DE FILOSOFIA CULTURII ROMÂNEŞTI

GHEORGHE I. BRĂTIANU

TRADIŢIA ISTORICĂ DESPRE ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEŞTI

Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de VALERIU RÂPEANU

0078608

EDITURA EMINESCU Bucureşti, 1980

611722

GHEORGHE I. BRĂTIANU

studiu introductiv de VALERIU RÂPEANU

Gheorghe I. Brătianu aparţine generaţiei de cărturari români pentru care primul război mondial nu a reprezentat numai un moment biografic şi o experienţă umană ce a stat sub semnul suferinţei, renunţărilor şi al privaţiunilor de ordin material. Generaţia sa a receptat sufleteşte idealurile societăţii româneşti din primele două decenii ale secolului, când realizarea unităţii naţionale devenise nu numai un stindard de luptă ci raţiunea de a fi a poporului nostru. A deschis ochii la viaţă şi a trăit adolescenţa sub semnul marilor înflăcărări şi al pateticelor chemări pe care poeţii şi oratorii le adresau unui popor din ce în ce mai conştient că ziua făuririi unităţii naţionale trecuse din domeniul visului în acela al iminenţei. împlinise şaisprezece ani când de la o zi la alta „brâul de foc" al războiului încingea hotarele României, când conflictul nu se mai limita la lupta dintre două ţări ca ultimele războaie de mare răsunet franco-prusian şi ruso-japonez, ci implica într-un ritm vertiginos *toate* marile puteri ale Europei şi, datorită structurii imperiilor de atunci, toate naţionalităţile.

Citise, fără îndoială, el care după cum vom vedea avea să debuteze în 1916 într-o revistă condusă de N. Iorga, articolul profetic al magistrului publicat la 27 iulie 1914: „Deci războiul a început. Va fi unul din cele mai mari ale istoriei omenirii prin mărimea oştilor – 20 de milioane (de vieţi) omeneşti pornite pe măoel şi dare de foc – prin perfecţia mijloacelor de distrugere, prin învăţătura tacticienilor şi strategilor, prin imensele pagube pe care le aduce culturii umane".

După cum însuşi mărturisea după un sfert de veac de la aceste

evenimente: „Scrierile lui Coşbuc şi poemele lui Goga erau citite pretutindeni. Operele lui Iorga şi activitatea sa neobosită au contribuit la această orientare încă de la începutul secolului”.

A trăit între şaisprezece şi optsprezece ani febra luptelor între partizanii Antantei şi cei ai puterilor centrale, ai intrării în război şi ai neutralităţii care despărţiseră ţara vechiului regat în două tabere ireconciliabile. Războiul nu era pentru generaţia lui un spectru menit să întunece şi să pulverizeze visele adolescenţei, nu era numai prăpastia în care aveau să se prăbuşească speranţele într-o viaţă liniştită, ci „proba de foc” menită să ducă la înfăptuirea unui ideal în cultul căruia crescuse, care se transmisese de la o generaţie la alta ca un mesaj ce trebuia împlinit *acum*. Generaţia lui, intelectualii ei nu mai erau chemaţi să demonstreze livresc ideea unităţii naţionale, să aducă argumente de natură istorică, literară, lingvistică, ci se aflau în faţa momentului hotărâtor ce implica sacrificiul. Ei trebuiau să părăsească masa de scris unde aşternuseră cele dintâi poezii, schiţaseră cele dintâi povestiri sau piese de teatru, redactaseră cele dintâi studii şi să ocupe avanposturile tranşeelor, să lase deoparte condeiul şi să ia în mână arma, să nu mai petreacă zilele şi nopţile în liniştea bibliotecii înconjuraţi de cărţi, ci sub cerul liber, ce nu mai era contemplat pentru constelaţiile sale mirifice ci cercetat cu neliniște, deoarece fiecare semnal luminos putea să prevestească o canonadă vrăjmaşă sau un atac năprasnic.

În aceşti doi ani, între 1914 – 1916, când Gheorghe I. Brătianu termină liceul şi publică primul său studiu în *Revista istorică*, al cărei director era N. Iorga 1, războiul constituia preo-Note:

Studiul se intitula *o oaste moldovenească acum trei veacuri – Răscoala boierimii împotriva lui Ştefan Tomşa*, datat: Iaşi, 14 februarie 1916, şi apăruse în *Revista istorică*, *dări de seamă*, *documente* şi *notiţe publicate sub auspiciile Casei Şcolilor de N. Iorga*, an. II, nr. 3 – 6, Bucureşti, martie-iunie 1916, p. 54 – 79. Primul număr al revistei apăruse în ianuarie 1915 şi era scrisă la început mai mult de N. Iorga, care urmărea, aşa cum procedase cu un deceniu în urmă în paginile *Semănă torului*, tipăriturile din ţară, de data aceasta însă în mod exclusiv pe cele cu un caracter istoric. În discursul său de recepţie la Academia Română (vezi *Nicolae Iorga istoric al românilor* – Discurs rostit la 26 mai 1943 în şedinţa publică solemnă – Academia Română – Discursuri de recepţiune LXXXI), Gheorghe I. Brătianu caracterizează

astfel revista lui N. Iorga şi împrejurările debutului său: „… mai întemeiază pentru cercetări de iscuparea dominantă a opiniei publice româneşti, de o parte şi de alta a baricadei concentrându-se energii, talente, înfruntându-se pasiuni. Nici tânărul de şaptesprezece ani care scria studiul său despre „o oaste moldovenească de acum trei veacuri" nu făcea abstracţie de atmosfera în care lucra şi spunea: „Cred *că/în* vremurile războinice în care trăim astăzi e interesant a cerceta, cu prilejul acestei rezmeriţe, cum se înfăţişa acum trei sute de ani vechea oştire a Moldovei şi cum încăleca ţara la oaste, adică în ce chip se aducea o armată sub steag românesc".

Simbolul intelectualului care atunci când clopotele au sunat vestind intrarea noastră în război s-a angajat voluntar, pornind să lupte ca simplu ostaş cu arma în mână, a rămas până astăzi poetul Mihail Săulescu. A căzut la o lună şi jumătate de la declanşarea ostilităţilor, după ce trăise clipa fericită a trecerii nedreptei frontiere de la Predeal, legându-se prin jertfa sa de şirul *strămoşilor* pe care-i evocase în poezia publicată trei ani mai înainte: „Strămoşii mei, desigur, aicea au murit / Porneau jtăcuţi şi paşnici pe-al nefiinţei drum". Un monument ridicat pe locurile unde se pare că a căzut poetul-voluntar îl readuce şi astăzi în conştiinţa urmaşilor care-i păstrează numele ca pe-o efigie a dăruirii, a elanului ce n-a cunoscut niciun fel de ezitare în faţa morţii; printre cei care au plecat pe front cu credinţa că prin fapta lor îşi vor împlini menirea istorică, aceea de a fi generaţia „marii uniri", se afla şi tânărul pe care noaptea de 14 august 1916 îl aflase la sfârşitul studiilor şi la începutul carierei sale de istoric şi care nu va ezita să se angajeze voluntar – Gheorghe I. Brătianu.

Era fiul lui Ion I.C. Brătianu (Ionel) şi al Mariei Moruzi. Se născuse la 21 ianuarie/3 februarie 1898 în comuna Ruginoasa, judeţul Baia. Nu-şi va petrece copilăria şi adolescenţa lângă tatăl său2 de care se va apropia în zilele premergătoare răz Note:

torie românească, dar şi spre a informa pe istoricii români de mişcarea generală a acestei discipline, *Revista istorică*. Publicaţia nouă era deschisă şi celor mai tineri, printre care, câteva săptămâni înainte de a părăsi băncile şcolii, mă număram şi eu".

2 Urmează cursurile Liceului Naţional din Iaşi ca elev „pregătit în particular". La 2 decembrie 1917 mama sa, „prinţesa Moruzi", prezintă cererea de înscriere la Facultatea de drept a Universităţii din Iaşi a lui Gheorghe I. Brătianu arătând că este absolventul liceului

clasic. Cererea boiului din 1916 3, adică în zilele marii hotărâri pentru un om ca Ionel Brătianu care, de la 4 ianuarie 1914, era preşedintele consiliului de miniştri al României.

În ce măsură l-a influenţat şi i-a determinat gândirea apartenenţa sa la o familie prezentă în câteva din marile şi determinantele momente ale istoriei României moderne nu ne-am propus să discutăm în acest prim studiu despre Gheorghe I. Brătianu. Dar nu putem face abstracţie de faptul că doi strămoşi ai săi, fraţii Dimitrie şi Ion Brătianu, s-au numărat printre fruntaşii revoluţiei de la 1848, că Ion C. Brătianu a jucat în calitatea sa de prim-ministru al ţării un rol esenţial în anul proclamării şi cuceririi independenţei naţionale, 1877, iar tatăl său, Ion I.C. Brătianu, a avut, alături de alţi oameni politici, un cuvânt hotărâtor în opţiunea României din vara anului 1916 privind intrarea în război alături de puterile Antantei iar după încheierea ostilităţilor a militat animat de un ardent patriotism cu energie şi eficienţă pentru recunoaşterea drepturilor poporului român.

Ceea ce ne propunem acum este relevarea semnificaţiei

Note:

de înscriere la examenul de anul I datată 20 sept. 1918, pentru anul al doilea 5 iunie 1919, pentru anul al treilea 24 sept. 1919. Examenele pentru anul al treilea au fost trecute între 11 oct. şi 30 oct. 1919. În ziua de 3 noiembrie 1920 „prinţesa Maria Moruzi" semnează o dovadă de primire a diplomei de licenţă, a actului de naştere şi a certificatului de absolvire a liceului pentru fiul său Gheorghe I. Brătianu.

3 Unele informaţii îi acordă lui N. Iorga un rol important şi chiar hotărâtor în această apropiere, savantul fiind acela care l-a convins pe Ionel Brătianu că fiul său reprezintă o valoare intelectuală. În sprijinul acestei afirmaţii vin mai multe argumente şi câteva interferenţe din existenţa celor trei: N. Iorga, Ionel Brătianu şi fiul său oare locuise până în acel moment numai cu mama sa. Primele amintiri ale lui Gh. I. Brătianu despre tatăl său se situează în perioada premergătoare intrării noastre în război: „Era în ziua de 8 august 1916, o *săptămână înainte de începutul războiului* (s.n.). Plecasem dimineaţa de la Florica în automobil, cu tatăl meu, şi ne întorceam la Bucureşti. Ultimele ceasuri fuseseră pline de griji, liniştea apăsătoare a zilelor de vară prevesteşte furtuna" (Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, Editura Cultura Naţională, f.a. p. 17). Cu câteva săptămâni

înainte Gheorghe I. Brătianu fusese la Vălenii de Munte: „unde casa primitoare a profesorului fusese de curând isprăvită. Alături lucra tipografia, căreia producţiunea lui proprie ajungea să-i dea de lucru, iar după un obicei ce l-a păstrat până la sfârşit, uneia din operele sale fundamentale, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, carte care se înscrie nu numai în domeniul ilustrat cu atâta strălucire de Gheorghe I. Brătianu ci în egală măsură în istoria gândirii şi culturii româneşti reprezentând unul din momentele afirmării acestei discipline.

Pentru că omul de ştiinţă Gh. I. Brătianu care şi-a legat numele de studii fundamentale de istorie bizantină, de Ev Mediu timpuriu, de formare a statului feudal românesc, care a urmărit întruchiparea ideii de unitate naţională din cele mai vechi timpuri până la conducători de stat şi oameni politici precum Alexandru Ioan Cza, Carol I, Mihail Kogălniceanu, Ion I.C. Brătianu, este autorul unei *opere* care îşi păstrează şi astăzi viabilitatea datorită unei perspective de o largă deschidere către toate orizonturile istoriei, civilizaţiei, a unei metode de investigaţie caracterizată prin subtilitatea interpretărilor, a ipotezelor, a noilor relaţii şi explicaţii date fenomenelor istorice văzute în conexiunile lor economice, sociale, politice, culturale şi spirituale. Timpul n-a erodat, ci dimpotrivă, a pus şi mai mult

Note:

prietenul ce mă însoţea şi cu mine ne-am întors în braţe cu grămezi de cărţi şi reviste, unele proaspăt ieşite de sub teasc, împărţite cu aceeaşi dărnicie cu care dădea ascultătorilor săi sfaturi şi îndemnuri la lucru" (*Discurs de recepţie*, ediţia citată, p. 15). În această perioadă relaţiile lui N. Iorga cu fraţii Ionel şi Vintilă Brătianu, erau bune, dacă nu chiar cordiale: „Astfel am ajuns la acea neprevăzută dată din august 1916, când o telegramă a lui Ion Brătianu mă chema în termeni de o căldură frăţească la Bucureşti ca să mă anunţe că, în sfârşit, intrăm în luptă", iar capitolul următor al autobiografiei începea astfel: „Mă văd în odaia lui Brătianu în momentul când ştirile veneau de pretutindeni, mai grele de cum i se păreau meticulosului calculator, care credea că fiecare din cifrele sale e exactă şi socoteala perfect trasă" (vezi N. Iorga, O *viaţă de om*, ed. 1976, p. 482 – 483). În ciuda deosebirilor de vederi şi temperamentale, N. Iorga este în anii primului război mondial alături de Ionel şi Vintilă Brătianu din considerente pe care un concept cardinal al operei sale, *solidaritatea naţională*, îl făcea să procedeze

astfel: „Am revăzut pe Nioolae Iorga la Iaşi, în adăpostul de pribegie, peste drum de casa în care stătea tatăl meu" (*Discurs de recepţie*, p. 15). Toate aceste împrejurări, legăturile care se stabilesc între cei trei în această perioadă de timp care a urmat publicării studiului său în *Revista istorică*, ne pot duce la acceptarea ideii unui rol important pe care N. Iorga l-a avut în apropierea dintre tată şi fiu.

X

STUDIU INTRODUCTIV

În evidenţă valoarea operei sale ce constituie rezultanta unei concepţii şi a unor mijloace de investigaţie de o îndrăzneaţă noutate pentru epoca sa, validată de cei treizeci de ani câţi au trecut de la redactarea ultimei sale lucrări. Dar chiar şi operele sale de tinereţe, de la publicarea cărora a trecut mai bine de jumătate de secol, îşi păstrează astăzi viabilitatea, fiind apreciate ca atare în lucrări fundamentale ale istoriografiei contemporane.

Cum e şi firesc în cazul tuturor operelor de cercetare istorică, descoperirile, rezultatele unor investigaţii întreprinse cu mijloace perfecţionate pot îmbogăţi sau infirma unele date, ipoteze sau concluzii clădite pe ele. Această eroziune datorată revoluţiilor petrecute în ştiinţa modernă reprezintă un proces obiectiv al cercetării istorice. Cum spunea în 1972 Arnold Toynbee: în epoca noastră „trecutul se transformă pe două planuri. Înfăţişarea lui s-a schimbat în lumina experienţei noastre comune „dar şi în lumina noilor descoperiri arheologice. Arheologii au făcut descoperiri revoluţionare şi pe deasupra au propus noi interpretări la fel de revoluţionare a mai multor descoperiri făcute anterior" />.

Cu toate că domeniul activităţii sale se înscrie adeseori în această zonă, datorită faptului că Gheorghe I. Brătianu a trecut dincolo de orizontul generaţiei sale, interpretările propuse de el au deschis drumuri mult mai largi nu numai pe tărâmul cunoaşterii faptelor istorice, ci în egală măsură pe cel al filosofiei istoriei. Savanţ-tie o riguroasă metodă de cercetare, pentru care cunoaşterea până la ultimele detalii a faptelor reprezintă o condiţie esenţială a marilor sinteze, el nu s-a mărginit la domeniul comunicării de fapte, ci le-a situat în ansamblul lor şi în perspectiva rolului avut în determinarea evoluţiei umanităţii, le-a explicat în lumina evoluţiei civilizaţiei, a vieţii economice pe care el n-a înţeles-o ca pe o simplă adiţionare de cifre şi date umane, procedând fără nicio urmă de dogmatism la stabilirea

factorilor care au înrâurit într-o epocă sau alta evoluţia omenirii.

Acum, când începem să-i cercetăm viaţa şi opera, liberi de simpatiile, prejudecăţile, adevărurile parţiale sau inexactităţile aparţinând colegilor săi şi, vai! chiar tovarăşilor săi de drum, ne dăm seama că în cumpăna istoriei omul politic a comis şi erori, dar acestea îşi află sursa fie în dorinţa legitimă de a răsturna guvernul Gh. Tătărăscu şi a lovi în regele Carol al II-lea, fie în speranţa de a afla pentru ţara lui garanţii în vederea păstrării drepturilor ei.

Dar pentru a preciza cu exactitate locul său în viaţa noastră politică, trebuie să spunem că Gh. I. Brătianu *nu a fost demnitarul nici unui guvern din perioada prezenţei sale în viaţa publică românească şi nu a îndeplinit nicio funcţie în stat*. Nici în timpul deceniului în oare Carol al II-lea a fost rege al României, a cărui revenire la tron a susţinut-o – şi nici după aceea. Deşi i s-a făcut propunerea, iar numele lui a fost vehiculat pentru constituirea diferitelor echipe guvernamentale. Ceea ce nu s-a întâmplat cu alţi savanţi, oameni de cultură, pe care împrejurările sau voinţa i-a dus fie pe banca ministerială, fie pe cea a diplomaţiei sau a înaltei administraţii de stat. Precizarea ni se pare esenţială deoarece stabileşte mai clar locul lui Gheorghe I. Brătianu în contextul vieţii politice româneşti şi în acelaşi timp ne face să înţelegem caracterul, personalitatea unui om care n-a urmărit obţinerea cu orice preţ a unor demnităţi publice ci le-a refuzat atunci când n-au corespuns vederilor sale, concepţiilor lui etice, pe care nu le-a sacrificat şi cu care n-a înţeles să tranzacţioneze.

Numele său devine cunoscut în viaţa noastră publică în anul 1930 dar nu printr-un gest de continuitate faţă de politica partidului naţional-liberal al cărui membru era, de supunere la ceea ce înaintaşii hotărâseră cu privire la succesiunea monarhiei din ţara noastră – ci prin unul de sciziune. Ceea ce a dus la formarea unui nou partid naţional-liberal, cunoscut sub numele de partid naţional-liberal georgist, după prenumele istoricului ce avea să-l conducă.

De la început este necesar să spunem că disidenţa lui George Brătianu a avut ca punct de pornire o problemă fundamentală a ţării: venirea la tronul României a regelui Carol al II-lea. După cum se ştie, la 4 ianuarie 1926, prinţul Carol, fiul regelui Ferdinand I şi al reginei Maria, este decăzut, ca o consecinţă a vieţii sale aventuroase, din drepturile de moştenitor al tronului, în favoarea fiului său Mihai I, pe atunci un copil în vârstă de cinci ani. „Actul de la 4 ianuarie", cum a

rămas în istoria României, a fost atribuit de contemporana partidului naţional-liberal şi în primul rând conducătorului acestuia Ion I.C. Brătianu, în acea vreme preşedinte al Consiliului de Miniştri, demnitate pe care o deţinea fără întrerupere din anul 1922. În asemenea măsură decăderea din drepturi a prinţului Carol, şi proclamarea ca moştenitor a unui copil, într-un moment în care sănătatea regelui Ferdinand I era într-un evident declin, sfârşitul său fiind iminent, a fost privită ca opera partidului naţional-liberal încât N. Iorga a rostit aceste cuvinte rămase istorice: „Acum nu mai erau doi stăpâni în România ci unul singur: Ion Brătianu. Dinastia de la Argeş biruise cu totul pe cea de la Sigmaringen". Regele Ferdinand I încetează din viaţă, după o boală care îi secătuise toate puterile, în 1927. În acelaşi an, la 23 noiembrie moare şi Ion I.C. Brătianu.

În momentul morţii regelui Ferdinand I, rege al României devine la vârsta de şase ani Mihai I, ceea ce impune formarea unei regenţe care prin structura ei – oameni fără experienţă politică şi fără o cunoaştere a modalităţilor de conducere ale statului – nu a făcut decât să mărească sentimentul instabilităţii pe care îl dădea intrarea României în circuitul crizei economice mondiale. La 8 iunie 1930 Carol, fiul regelui Ferdinand, se întoarce în ţară. Preşedintele partidului naţional ţărănesc, Iuliu Maniu, care se afla în fruntea guvernului, potrivnic şi el actului „restauraţiei" – cum s-a numit venirea pe tron a lui Carol al II-lea –, prezintă demisia guvernului. Dar împotriva suirii sale pe tron era în primul rând partidul naţionalliberal condus în acel moment de Vintilă Brătianu, care prin „actul restauraţiei" vedea anulat „actul de la 4 ianuarie". Şi alţi fruntaşi liberali, nu numai ai generaţiei vârstnice dar şi ai generaţiei de mijloc, precum I.G. Duca, erau adversarii fermi – în acel moment – ai întoarcerii lui Carol. I.G. Duca avea să spună atunci: „Prefer să-mi tai mâna decât să i-o întind lui Carol".

Luaţi prin surprindere, ezitând şi neavând curajul unei atitudini hotărâte, ceilalţi oameni politici – în afara celor din partidul naţional-liberal – au sfârşit prin a vota proclamarea lui Carol ca rege al României6, iar alţii s-au supus faptului împlinit, în condiţiile unei opoziţii categorice – dar până la urmă fără rezultat – pe care conducătorii generaţiei vârstnice a partidului liberal o fac investirii lui Carol ca rege, se produce excluderea lui Gheorghe I. Brătianu din acest partid. În *Memoriile*

Note:

6 Cum din oamenii politici care au participat efectiv la acest act doar N. Iorga şi-a publicat memoriile la un scurt interval de timp şi în orice caz în timpul vieţii sale şi a celorlalţi participanţi la evenimente, vom cita în primul rând din scrierile sale pentru a reda atmosfera epocii şi pentru a înţelege mai bine împrejurările în care s-a produs desprinderea lui Gheorghe I. Brătianu de partidul naţional-liberal: „Când acum doi ani mi s-a anunţat în faptul zilei sosirea prinţului Carol, am întrebat în ce calitate şi cu ce gând vine. Faţă de situaţia creată, faţă de jurământul luat de armată şi de funcţionari copilului regal, credeam că o atitudine se impune: aceea ca tatăl să reintre în regenţă pentru a apăra tronul «ului său. Înştiinţătorii mei, oameni de încredere ai prinţului, mă părăsesc. Dar, peste două ceasuri, aflu că guvernul nu opune rezistenţă, că unii oameni politici s-au grăbit să recunoască noua stare de lucruri: *îndreptarea* anunţă că generalul Averescu a fost primit îndată. Numai liberalii iau o atitudine hotărâtă împotrivă. A doua zi, Camera se populează încet. Vin partizanii vechi ai prinţului: domnii Manoilescu, Nae Ionescu, Cornescu, generalul Racoviţă. Ei vor hotărî pe Regele cel nou; cine discută în interesul ţării, sunt şi trecuţi între trădători. Miniştrii sunt] n luptă între dânşii: şedinţa se amână deci pe a doua zi. Pe stradă studenţi, ofiţeri de rezervă demonstrează. Apar câteva steaguri. Armata, publicul, foarte călduros, cer soluţia deplină şi imediată.

Constantin Argetoianu se opreşte, ca şi N. Iorga, asupra acestui episod, deoarece disidenţa lui Gh. I. Brătianu este *singurul* fenomen de ruptură în cadrul unui foarte important partid (în fond, unul din cele două mari partide ale vremii), sciziune produsă de întoarcerea lui Carol în ţară. Cunoscând adversitatea „bătrânilor liberali" faţă de persoana sa, cunoscând ataşamentul lor faţă de „actul de la 4 ianuarie", opera partidului dar şi a familiei Brătianu, faptul că patru ani mai târziu prinţul Carol devenea rege al României însemna dezavuarea lor în faţa istoriei. Noul rege a căutat atunci sprijinul „tinerilor" liberali. Se miza bineînţeles pe disponibilităţile insurecţionale ale generaţiilor noi în faţa vârstnicilor, pe voinţa lor nu o dată sinceră de a aduce o schimbare în viaţa politică a ţării, ca şi pe dorinţa de afirmare care-i face să nu aprecieze mai ales în momente de precipitare a evenimentelor toate consecinţele faptei lor. Deşi uneori „memoriile" lui C. Argetoianu trebuie privite cu multă prudenţă, totuşi câteva din

explicaţiile date de el concordă cu ceea ce au spus alţi memorialişti şi cu evoluţia faptelor în

Note:

A doua zi la Cameră, nu mai poate fi discuţie. Naţia a vrut. Domnul – Ianoilescu propune pentru acela care a fost Mihai I-iu titlul de «Voievod sale 7, de Alba-Iulia», a cărui lipsă de sens: un cuvânt slavon şi încă un compliment la adresa romantismului ardelean încerc să o arăt.

Se fac formele, a căror alcătuire a fost încredinţată domnului Iunian. Fiecare din şefii de partide, generalul Averescu trecând, prudent, cuvântul domnului Goga îşi dă aprobarea. Şi reprezentanţii naţionalităţilor se adaugă. Recomandând de două ori, cu toată puterea, restaurarea, care din punct de vedere ai dreptăţii şi al eficienţei era inevitabilă, am adăugit dorinţa ca noul regim, pe care îl deschidem în acea zi de 8 iunie 1930, să nu fie nici al armatei care nu trebuie să facă şi să desfacă regii, nici al amicilor personali, cari nu pot susţinea ci numai compromite, nici al partidelor pe mâna cărora a fost lăsată prea mult ţara". (N. Iorga, *Doi ani de restauraţie*: *Ce a fost*, *Ce am vrut*, *Ce am putut*, ediţia a IV-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 3 – 4.)

7 C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine*. *Amintiri din vremea celor de ieri*, în volumul *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, antologie, Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Editura Politică, 1968. C. Argetoianu consemnează uneori cu lux de amănunte jocurile de culise politice, combinaţii-pertractări şi reface în detaliu zalele revenirii în ţară a lui Carol al II-lea (p. 401 şi următoarele). Cum studiul nostru urmăreşte în primul rând împrejurările excluderii lui Gheorghe I. Brătianu din partidul naţional-liberal, am preferat paginile lui N. Iorga care ¡, *e* dau o imagine sintetică a evenimentelor.

acel moment 8, care, toate, conduc la definirea actului său drept unul de neobedienţă nu numai faţă de conducerea partidului naţional-liberal dar şi faţă de tradiţia familiei strict respectată şi necontrazisă mai ales într-o problemă atât de gravă. De aici hotărârea atât de drastică, neaşteptată şi care avea să stârnească uimire şi o mare agitaţie în viaţa politică a ţării prin care Gheorghe I. Brătianu, fiul lui Ionel Brătianu, un istoric ce dăduse până la vârsta de treizeci şi doi de ani câţi avea atunci, opere fundamentale şi îşi consolidase un nume şi o reputaţie în ştiinţa şi învăţământul. românesc – era exclus din

partidul naţional-liberal. Şi astfel se creează noul partid naţional-liberal-georgist, care în ziua de 15 iunie 1930 ţine primul său congres în sala care se numea Frascati, lângă Palatul Telefoanelor. Ce l-a determinat pe Gheorghe I. Brătianu să ia o asemenea hotărâre? Era fără îndoială şi el unul din aceia care

Note:

8 „Faptul este că în anturajul prinţului se conta pe Gheorghe Brătianu şi se punea preţ pe numele lui. În caz de luptă, un Brătianu alături de pretendent ar fi făcut bine în străinătate. Cu niţică bunăvoinţă şi cu obişnuita confuzie a francezilor în afacerile orientale, Parisul ar fi putut chiar crede că Ion Brătianu redivivus era alături de Carol, împăcat şi mulţumit. Îndată ce prinţul a sosit la Bucureşti, însoţitorii săi plini de zel au telefonat lui Gheorghe Brătianu la Iaşi să vie imediat că-l cheamă regele. Chematul s-a urcat într-un aeroplan şi a sosit (alte surse susţin că Gh, I. Brătianu a sosit cu un automobil condus de soţia sa, n.n.). Prima vizită a făcut-o unchiului său Vintilă, pentru a-l informa despre cele petrecute. Vintilă l-a tratat drept carlist, l-a afurisit să ia defins să se apropie de satana. Era tocmai în ziua de 7 iunie, când turbaseră toţi. Nepotul Gheorghe a arătat respectuos unchiului său că nu putea refuza să se prezinte regelui ţării când acesta-l chema. Şi s-a dus. Blestemul şi excluderea care au urmat sunt cunoscute. Gheorghe Brătianu sta acum în faţa mea şi se întreba şi mă întreba ce să facă (...). I-am arătat cât se schimbase orientarea lui Vintilă şi a lui Duca în două zile, de unde luni fusese el exclus din partid fiindcă fusese el la rege, miercuri eram rugat eu să mă duc în audienţă să pledez cauza rebelilor şi să caut să împac lucrurile. Gheorghe nu s-a lăsat convins de argumentele mele; credinţa lui neclintită era că Duca n-a căutat decât un pretext ca să-l dea afară din partid şi că a reuşit cu atât mai uşor, cu cât unchii lui nu-l puteau suferi" (*Memorii*, ed. cit., p. 415 – 416). Tot C. Argeitoianu redă o converseâie cu I.G. Duca (p. 408) în care acesta ar fi afirmat: „În chestia Gh.

atianu am fost contra excluderii, dar n-a fost chip. Brătienii erau deser>ţaţi, mai ales Dinu. El l-au exclus". – aşa cum spunea ironic N. Iorga – odată cu venirea lui Carol al II-lea aşteptau „lucrul nou, prefacerea radicală, minunea: minune de cinste, de ordine, de iniţiativă, care să scoată, cu cine-o fi şi în orice formă a Statului, ţara din haos şi din mizerie" 9. Dar a fost printre cei dintâi oameni politici care şi-au dat seama că „minunea" nu avea să se întâmple şi că regele

Carol al II-lea, pentru care el făcuse un gest atât de curajos şi de radical, nu întrunea atributele necesare unei opere naţionale de o asemenea anvergură.

Nu intră în obiectul acestui studiu discutarea cauzelor pentru care în toamna anului 1933 Carol al II-lea a chemat la guvern pe I.G. Duca, cel care rostise cuvinte atât de categorice împotriva colaborării cu noul monarh. Dar un fapt trebuie reţinut: partidul naţional-liberal care-l exclusese pe Gh. I. Brătianu pentru atitudine favorabilă lui Carol al II-lea a guvernat cel mai mult ţara în cei zece ani de domnie ai acestuia (între 1933 şi 1937).

Gheorghe I. Brătianu a avut o linie de conduită fermă. Om de o aleasă integritate morală, el n-a urmărit ca prin activitatea lui politică să parvină în viaţa socială, în ierarhia ştiinţifică, în cariera universitară 10. Personalitatea sa era în afara oricăror suspiciuni de acest ordin.

Constituind o nouă formaţie politică, Gheorghe I. Brătianu urmărea o reînnoire a partidului naţional-liberal prin aduce-*Note*:

6 Doi ani de restauraţie, ed. cit., *p*. *9*.

10 Câteva date biografice ţinând de cariera sa ştiinţifică vor ratifica aceste afirmaţii: în anul 1924, Gheorghe I. Brătianu devine profesor la Universitatea din Iaşi, deci la vârsta la care şi alţi colegi de generaţie (C.C. Giurescu sau P.P. Panaitescu) deţineau acelaşi titlu. Doctor în 1923 al Universităţii din Cernăuţi, va trece şi un doctorat în litere la Paris, în anul 1929, fapt pe care C.C. Giurescu îl considera „neobişnuit pentru cine avea deja un doctorat în ţară şi care va stârni de aceea diverse comentarii" (Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, vol. I. Editura Sport-Turism, 1976, p. 283). Regretatul G. Zane, coleg şi prieten al lui Gh. I. Brătianu, mi-a dat următoarea explicaţie a acestui fapt: întrebându-l ce anume l-a determinat să obţină un nou doctorat în străinătate din moment ce avea unul în ţară, Gheorghe I. Brătianu i-a răspuns că a făcut acest pas pentru a înlătura orice suspiciune legată de situaţia sa de fiu al unui fost preşedinte al consiliului de miniştri (între 1920 – 1927 Ion I.C. Brătianu furea în prim-plan a tineretului intelectual şi în special a tineretului universitar. O lectură atentă a scrierilor sale ne dovedeşte că Gheorghe I. Brătianu evoca în special două mari momente din istoria ţării noastre care se legaseră de politica partidului naţional-liberal şi de familia sa: războiul din 1877 şi primul război mondial. Pe tatăl său, ca om politic, îl vede exclusiv în contextul actului unităţii naţionale, adică al intrării

Note:

sese timp de aproape cinci ani prim-ministru). După şaisprezece ani de profesorat la Iaşi, Gheorghe I. Brătianu este numit la catedra de istorie universală a facultăţii din Bucureşti, dar la început *nu* ca titular al catedrei („Eu am fost încadrat *pe lângă* catedra de ibtorie universală pe care o deţinea profesorul Iorga. Au fost împrejurări independente de voinţa mea care au făcut să rămân singur la cursul de istorie universală". – *Cuvinte către români*, Bucureşti, 1942, p. 40.) Ales în 1928 membru corespondent al Academiei, la iniţiativa N. Iorga, care a şi întocmit raportul de susţinere a candidaturii. În mai 1935, N. Iorga îl propune ca membru definitiv al Academiei de astă dată fără succes r „16 mai. S-a deschis Academia. Se pregăteşte o luptă contra alegerii mele ca preşedinte şi contra candidaturii lui Gh. Brătianu. Unii vreau pe Titulescu". „22 mai. La Bucureşti. Prezint la Academie candidatura lui „Gh. Brătianu şi a lui C. Marinescu. Andrei Rădulescu prezintă pe Titulescu. Căpătasem dimineaţă de la Gh. Oprescu asigurarea că acesta nu candidează contra lui Brătianu. Guşti confirmă. Dar rugăminţi să nu se puie la vot. Votează pentru numai Mehedinţi, fiind vorba de şeful său politic, ceilalţi se abţin. Lungă şi penibilă discuţie. Se decide a se mai întreba o dată Titulescu (...) 24 mai Titulescu a răspuns. Nu primeşte. Mă asigură Savel Rădulescu. Guşti confirmă. Dar, pus la vot, G. Brătianu, care-mi ceruse să nu mai pun la vot candidatura lui are numai patru voturi, şi C. Marinescu trei. Titulescu e ales cu o mare majoritate. Partidele şi-au menţinut voturile cum era de prevăzut. În Titulescu s-ar fi căutat un sprijin contra duşmăniilor ce înconjură Academia". (*Memorii*, VII, p. 252, 254, 255) Este ales membru definitiv al Academiei în anul 1941, în locul rămas vacant prin încetarea din viaţă a lui N. Iorga. Discursul său de recepţie intitulat *Nicolae Iorga istoric al românilor* a fost rostit în şedinţa publică solemnă din 26 mai 1943. Răspunsul a aparţinut lui Alex. Lapedatu (ambele publicate în Academia Română: *Discursuri de recepţiune* LXXX1, 1943, 38 p.) între 1940 – 1947 a fost director al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", timp în care a contribuit eficient la dezvoltarea activităţii ştiinţifice dusă aici. Între 1940 – 1941 a îndeplinit funcţia de decan al Facultăţii de litere din Bucureşti. Pentru valoarea ştiinţifică a operelor sale, Gheorghe I. Brătianu a fost în tot acest timp ales membru al mai multor instituţii şi societăţi ştiinţifice de prestigiu de peste hotare.

noastre în război şi al luptelor diplomatice ce au avut loc după

aceea pentru ca tratatele să consfinţească ceea ce reprezenta drepturile inalienabile ale poporului român. Pe de altă parte, cu excepţia lui Gh. Tătărăscu, oamenii aflaţi în fruntea partidului naţional-liberal aparţineau în mare măsură perioadei dinaintea primului război mondial. Or, în repetate rânduri, Gheorghe I. Brătianu a arătat specificul economic şi social al „fazei constructive" cum numea el perioada dintre cele două războaie care impunea alte metode de considerare ale vieţii sociale. Gestul său urmărea o *întinerire* nu numai a partidului ca atare, ci o nouă perspectivă asupra rolului pe care intelectualii, şi mai ales intelectualii tineri, trebuiau să-l aibă în evoluţia acestui partid legându-se deci de un curent mai larg manifestat atunci în cultura noastră. Unul din cei ce l-au urmat din primul moment pe Gheorghe I. Brătianu şi a avut un rost important în formarea partidului naţional-liberal georgist, şi anume istoricul C.C. Giurescu, a dat în *Amintirile* sale următoarea imagine a constituirii noii formaţiuni politice: „lui Gheorghe Brătianu i se alăturaseră toţi cei nemulţumiţi din organizaţiile judeţene. I se alătură şi un grup numeros de intelectuali – majoritatea lor membri ai corpului didactic universitar. Iniţiativa acestui grup o luasem eu considerând, pe de o parte, că o conducere unică a statului e de preferat uneia tricefale, pe de altă parte că partidul liberal e necesar să-şi reînnoiască ideologia şi programul, să revină la ideile generoase care-i marcaseră începutul, să lupte împotriva sclerozei bancare care-l ameninţa"[1].

Din acest moment însă, Gheorghe I. Brătianu produce nu numai iritarea şefilor partidului din care pleca (Vintilă şi Dinu Brătianu erau unchii săi) ci şi a lui Nicolae Iorga. Episodul nu-i lipsit de importanţă; credem că are o semnificaţie mai largă privind un capitol din evoluţia culturii româneşti interbelice. În momentul desprinderii de partidul

---

[1] C.C. Giurescu, Amintiri, 1976, Editura Sport-Turism, p. 253. în acelaşi volum (p. 253—254), C.C. Giurescu publică şi apelul tinerilor universitari pentru sprijinirea lui Gheorghe I. Brătianu : „Toţi cei care n-aţi luat parte pînă acum la lupta politică, dezgustaţi fiind de înfăţişarea tulbure a ei, toţi aceia care doriţi să ajungeţi la schimbarea în bine a vieţii politice, toţi acei care credeţi că şi în politică, talentul, energia şi moralitatea trebuie să aibă aceeaşi valoare ca şi în viaţa de toate zilele, toţi aceia care doriţi ţării noastre linişte înlăuntru şi putere faţă de duşmani, veniţi alături de Gheorghe Brătianu". Apelul a fost semnat de Alexandru Rosetti, Scarlat Lambrino, G.M. Cantacuzino, Vintilă Mihăilescu, P.P. Pa- naitescu, Radu Vulpe, Victor Papacostea, G. Potra, Ion Conea etc.

liberal, simpatia lui N. Iorga faţă de Gheorghe I. Brătianu creşte, deoarece îl vedea disponibil pentru acel guvern de unitate naţională despre care regele îi vorbise în ziua de 8 iunie şi care va forma una din preocupările insistente ale lui Carol al II-lea dar şi una din obsesiile lui N. Iorga chiar după eşecul guvernării sale „pe deasupra partidelor": „Vrea un minister de concentrare fără un şef de partid în frunte. A vorbit cu Gh. Brătianu care-i va răspunde dacă vine singur ori cu o parte din partid"[2]. N. Iorga mărturiseşte că a căutat să facă din Gheorghe I. Brătianu un conducător al unei acţiuni menite să constituie guvernul de coaliţie naţională. [3]Dar din clipa în care noul partid se constituie în configuraţia pe care am văzut-o, nemulţumirea lui N. Iorga izbucneşte, atitudinea sa se schimbă brusc[4]. Dacă prin numărul adepţilor săi, partidul georgist nu eroda în asemenea măsură electoratul partidului naţional-liberal încât să împiedice venirea lui la putere[5], el se impunea – cel puţin la început – prin valoarea aderenţilor, prin structura mai ales intelectuală a celor ce i-au format nucleul conducător. Tocmai acest fapt a stârnit nemulţumirea lui N. Iorga; unii din tinerii intelectuali care se raliaseră la mişcarea lui Gh. I. Brătianu fuseseră nu numai elevii săi, dar chiar sprijiniţi în mod efectiv pentru a urma studii în străinătate şi, la întoarcere, pentru ocuparea unor catedre universitare. Or, după multe experienţe amare în materie politică, tocmai în această categorie intelectuală văzuse N. Iorga un virtual sprijin pentru gruparea lui politică atât de vlăguită la începutul deceniului patru. Din acel moment, iritarea lui se face simţită şi la adresa lui Gh. I. Brătianu, deşi în comparaţie cu ceilalţi tineri istorici, despre el a păstrat cele mai bune păreri. Bineînţeles, aceasta se datorează şi faptului că niciodată Gheorghe I. Brătianu nu a pus sub semnul întrebării pe omul de ştiinţă N. Iorga – cum au procedat adesea fără menajamente şi cu violenţă C.C. Giurescu şi P.P. Panaitescu –, că a fost mereu prevenitor cu el, că i s-a prezentat înfăţişându-i obiectivele politice, că unor atacuri publice ale lui N. Iorga legate de activitatea sa

---

N ote:

_ Memorii, VI, p. 3, vezi şi paginile următoare.

[3] Doi ani de restauraţie, ed. cit, p. 7.

[4] 16 iunie : „Ieri a fost congresul liberal al lui Gh. Brătianu. I s-au
î nchinat foştii mei elevi de la Fontenay, supt conducerea lui Giurescu,
Panaitescu, Lambrino (!). Alături preotul V. Radu, căruia abia i-am pro

politică a răspuns fără să contraatace ci numai înfăţişând în mod decent, cu respect, ce anume a vrut, ce anume obiective a urmărit. Iritarea lui Iorga, temperament prin excelenţă coleric era explicabilă. La şaizeci de ani, se vedea ignorat de cei care constituiau ultima sa rezervă pentru o acţiune politică hotărâtoare, cu care ar fi fost îndreptăţit să ceară regelui conducerea unui guvern

Note:

În condiţiile unei puternice afirmări a partidelor de extremă dreaptă, partidul liberal-georgist se situa pe al şaselea loc din cele treisprezece partide unele, e drept, neînsemnate. Partidul condus de George Brătianu a totalizat 119 361 voturi, adică un procent de 3, 89%, având 16 deputaţi. În urma lui se situau partide de mică însemnătate exceptând cel al doctorului N. Lupu sau partide ale populaţiei minoritare (evreiesc, german), care nu puteau trece peste un plafon determinat de numărul populaţiei respective. Partidul lui Gheorghe I. Brătianu, ca număr de voturi, structură a electoratului şi compoziţie a celor ce îl conduc, poate fi comparat cu partidul Republican Independent (Valéry Giscard d'Estaing) din Franţa de azi, cu partidele liberal şi republican independent din Italia şi liberal din Germania Federală. Mai precis, formaţii politice oare nu ajung să întrunească numărul de voturi al partidelor mari, având în fruntea lor mai cu seamă intelectuali sau, în timpurile moderne, tehnocraţi.

Împotriva unor partide osificate, îmbătrânite. Aceştia erau tinerii intelectuali, profesori universitari, aparţinând tuturor marilor centre de cultură din ţara noastră (Bucureşti, Iaşi, Cluj, Cernăuţi, Chişinău), şi care aveau în mod direct o influenţă asupra studenţimii mai ales la facultăţile de litere, drept, deci asupra viitorilor profesori secundari, avocaţi etc., fapt ce putea asigura o bază politică mai largă unui viitor partid. Noul partid nu a făcut niciun semn că ar dori o apropiere de Iorga. Dimpotrivă, şi la alegerile din iulie 1932 şi la cele din decembrie 1937, N. Iorga va merge pe liste comune «cu „vechii" liberali şi niciodată nu obţine victoria pe care o spera**6**. Urmărind atent *Memoriile* lui N. Iorga, vom vedea cât de mult îl preocupa prezenţa lui Gh. I. Brătianu în viaţa noastră publică şi ştiinţifică, notând aproape

---

N ote:

_ La 18 iulie 1932 se prezintă în alianţă electorală cu „liberalii d-lui

toate discursurile lui, caracterizându-i atitudinile, fiind atent la fiecare gest al acestuia. De aceea şi noi aici vom acorda un spaţiu mai larg opiniilor şi reacţiilor savantului, care şi le-a consemnat în chiar febra desfăşurării evenimentelor. Nutrea faţă de el o reală stimă, şi de nenumărate ori a pus pe seama anturajului, a colegilor de universitate şi de partid despărţirea lor**7**, care n-a fost niciodată definitivă deoarece şi de o parte şi de alta respectul pentru *operă* a existat continuu şi distanţa politică n-a alterat preţuirea pentru *valoarea ştiinţifică* pe care magistrul şi discipolul au avut-o unul faţă de altul.

Am văzut că încă din primele zile ale urcării pe tron a lui Carol al II-lea atât monarhul cât şi cei ce voiau să conducă un guvern de coaliţie naţională sau de tehnicieni (N. Iorga, generalul Prezan) se gândeau la participarea lui Gheorghe I. Brătianu. Şi aceasta din mai multe motive: numele său, faptul că astfel se bara calea partidului naţional-liberal spre putere şi se lovea în conducătorii săi istorici răpindu-li-se, odată cu intrarea în guvern a noii formaţii, un număr şi mai mare de aderenţi mizându-se deci pe accentuarea dezbinării apoi câştigarea unor categorii mai largi de oameni tineri pentru o asemenea formulă de guvernare. În primii trei ani, Carol al II-lea i-a propus lui Gheorghe I. Brătianu să facă parte fie din guvernele de tehnicieni Iorga-Argetoianu, fie din cel al lui Alexandru Vaida-Voevod (*Mişcarea*, 12 iulie 1933), fie din cel al lui I.G. Duca (*Mişcarea*, 14 noiembrie 1933). Refuzul său constant l-a făcut pe regele Carol al II-lea să-i spună lui Iorga la 16 februarie 1932

Note:

că nu se afla în ţară şi că „nu răspunde pentru ziar". „Îi scriu din nou împăciuitor, înştiinţându-l că fidelitatea unui Giurescu nu se poate să aibă dăinuire". (*Memorii*, VII, p. 263)

Elocventă pentru relaţiile dintre Iorga şi tinerii istorici este broşura *„Şcoala nouă" de istorie* – o *lămurire definitivă* (Bucureşti, 1936.) N «ta pe care o dă la titlu precizează: „Adresă către membrii

---

D uca pe care o voisem, ba chiar o smulsesem regelui pentru ca un ne- succes în alegeri să nu puie Coroana într-o situaţie delicată (...) concursul a fost lipsit pretutindeni aproape de sinceritate, mulţi membri ai partidului aliat pentru acest singur scop preferau să voteze cele trei beţe (bunicul, tatăl şi d-sa însuşi) ale tînărului şi foarte distinsului istoric Gheorghe Brătianu" (O viaţă de om, ed. cit., p. 761).

Comitetului naţional de istorie al României", în care nu o dată reia ceea ce a scris fie în *Memorii*, fie în alte cărţi sau articole. Pentru a nu repeta, vom spune că şi în această sinteză a neînţelegerilor sale cu tânăra şcoală de istorici români N. Iorga reaminteşte ce-i datorează fiecare dintre ei: „Afară de d. Gheorghe Brătianu, căruia nu i-au lipsit de la începutul frumoasei sale cariere de istoric toate îndemnurile şi laudele mele, recunoscându-i însuşirile deosebite, încă de la studiul scris când era în liceu şi căruia i-am făcut loc în acum hulita *Revistă istorică* a mea, toţi aceia cari azi fac un front de luptă sau măcar de ipocrită hărţuială sau de solidarizare secretă contra mea mi-au fost elevi". Şi din această broşură rezultă clar că rana deschisă de constituirea partidului naţional-liberal-georgist nu se cicatrizase şase ani mai târziu, Iorga considera că: „Şeful era, din cauza numelui său, d. Gheorghe Brătianu, pregătitorul, recrutorul, ca viitor ministru de Instrucţie, deazipână mâine, d.Hr.C. Giurescu". Lui Gh. I. Brătianu îi reproşează un discurs din Camera Deputaţilor potrivnic legii bacalaureatului propusă de N. Iorga în calitate de prim-ministru şi faptul că adăpostea în ziarul *Mişcarea* şi în *Revista istorică română* atacurile lui C.C. Giurescu împotriva sa. îi mai reproşa de asemeni şi faptul că deşi „la această ploaie de batjocuri la care d. Gheorghe Brătianu avea prucă nu poate ţine seama de grupări ca ale lui Lupu şi Gh. Brătianu de care Regele se arată complet deziluzionat" 19.

Deziluzia" lui Carol al II-lea pornea desigur de la faptul că Gheorghe I. Brătianu n-a admis să fie un pion în manevrele şi ocurile de culise regale. Aici stă cheia înţelegerii personalităţii sale politice. Cercetarea riguroasă a faptelor, a arhivelor, documentelor, confruntarea meticuloasă şi obiectivă a surselor duce din ce în ce mai mult pe cei ce studiază epoca la o imagine diferită şi opusă celor transmise de unii memorialişti 20. Se ajunge astfel la concluzii judicioase despre reala substanţă morală a

Note:

denţa să nu adauge contribuţia sa, dar se ferea ca de foc să se ocupe de vreuna din lucrările mele care-l priveau în special pe domnia sa, ca profesor de istorie universală fie şi ca un schimb de bune procedee pentru felul cum totdeauna i-am apreciat scrisele, în adevăr vrednice de toată lauda, eu n-am răspuns". După moartea lui N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu spune ratificând astfel adevărul celor afirmate de N. Iorga: „M-a urmărit într-adevăr, în anii din urmă o stăruitoare

părere de rău: aceea că împrejurări potrivnice cum se ivesc de atâtea ori în viaţă, m-au împiedicat, până în ceasul neprevăzut al cumplitului său sfârşit, să aduc în timpul vieţii marelui meu predecesor, prinosul de recunoaştere, într-o vreme în care printre atâtea laude şi atâta hulă, o părere independentă şi obiectivă ar fi avut în ochii săi mai multă valoare" (*N. Iorga istoric al românilor*. Discurs de recepţie rostit la 26 mai 1943).

19 *Memorii*, VI, p. 318.

20 Vom reproduce câteva extrase din notele adresate de profesorul şi scriitorul Ion sângeorgiu – informator al Casei Regale – lui Carol al II-lea şi care atestă că această sistematică opoziţie a lui Gheorghe I. Brătianu se accentuase din 1934: „Am lăsat anume la urmă pe dl. Gh. Brătianu şi pe prietenii lui. Câtă deosebire între atitudinea faţă de banchetul de la Gib şi între rezerva care şi-a impus-o acum. Este aproape sigur că punctul de vedere al georgiştilor va fi acela de critică faţă de toate guvernele care au neglijat înarmarea ţării sau au făcut din ea un mijloc de îmbogăţire a câtorva privilegiaţi" (scrisoare din 20 noiembrie 1934). „Mulţi dintre conducătorii organizaţiilor georgiste nu sunt numai de părere că Gh. Brătianu a făcut o greşeală de tactică politică, dar socotesc că atitudinea de duminică a şefului lor nu corespunde sentimentelor generale ale partidului… Gh. Brătianu nu trebuia să rupă ultimele punţi cu Coroana…" (scrisoare datată 20 decembrie 1934). În aceeaşi scrisoare îl informa şi despre părerea lui Dinu Brătianu în legătură cu această manifestare făţiş anticarlistă a nepotului său: „Georges nu trebuia să vorbească aşa cum a vorbit". Puţin mai târziu Ion Sân-Giorgiu îi scrie din nou regelui: „Gh. Brătianu este departe de omului politic Gheorghe I. Brătianu: „Regele Carol al II-lea şi-a dat perfect de bine seama că Gh. Brătianu nu era omul potrivit pentru el, deoarece nu avea stofă de om politic dispus la toate tranzacţiile pentru a deveni un instrument docil de care avea nevoie. Din momentul formării acestor convingeri, regele a păstrat tot timpul cu Gh. Brătianu doar relaţii permise unui suveran cu un şef de partid din opoziţie. Gh. Brătianu a păstrat şi el formele protocolare faţă de rege, refuzând orice sugestie a acestuia pe măsură ce se convingea că era ţinut într-o rezervă fără perspective" 21.

Bineînţeles, lui Carol al II-lea nu putea decât să-i displacă până la „deziluzie" refuzul lui Gheorghe I. Brătianu de a accepta participarea la o coaliţie care să ofere monarhului o mai largă bază de manevră. Se

mai adaugă şi intransigenţa morală a istoricului care din momentul izbucnirilor marilor afaceri din timpul domniei lui Carol a arătat că orice colaborare este imposibilă. Opoziţia lui sistematică se cristalizează în „Frontul constituţional" care cuprindea partidul său şi partidul poporului al mareşalului Alexandru Averescu. În Camera Deputaţilor unde a fost ales fără întrerupere, în paginile ziarului *Mişcarea*, oficiosul partidului său, mutat de la Iaşi la Bucureşti, ca şi în acţiunile publice, Gheorghe I. Brătianu se manifesta ca un factor de opoziţie permanentă şi uneori chiar violentă la adresa regelui22. i Această atitudine faţă de guvernul Gh. Tătărăscu, dorinţa de a

Note:

a-şi potoli atacurile. Eu cred dimpotrivă că el a trecut cu totul sub înrâurirea cercurilor maniste şi anticarliste (...)" (scrisoare datată 27 ianuarie 1935). Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Fond Casa Regală, dosar 19/1934 şi dosar 6/1935, fiilele 6 – 7.

21 Emilia Sonea şi Gavrilă Sonea, *Viaţa economică şi politică a României 1933 – 1938*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1978, p. 159 – 160.

22 Ceea ce duce chiar la disensiuni în cadrul partidului său, mai ales în anul 1937: „Pe măsură ce campania împotriva guvernului şi a coroanei se intensifica, în partidul condus de Gh. Brătianu a început să-şi facă loc ideea împărţirii acestuia în două. Cauza a fost poziţia anti-monarhică a lui Gh. Brătianu. Divergenţele cele mai ascuţite au fost între Gh. Brătianu şi C.C. Giurescu care a cerut şefului partidului să atenueze atacurile la adresa regelui, ameninţându-l în acelaşi timp cu plecarea din partid" (Emilia Sonea şi Gavrilă Sonea, op. cit., p. 161.) De altfel în anii dictaturii regale C.C. Giurescu devine rezident regal şi ministru subsecre-turna, în sfârşit, cabinetul liberal devenit impopular după ia-StrU ani de guvernare, de a da astfel o lovitură lui Carol aflI-lea şi camarilei sale, de a determina o schimbare în viaţa olitică a ţării, l-au făcut pe Gh. I. Brătianu să adere la pactul de neagresiune electoralcu Partidul Naţional-Ţărănesc (Iuliu Maniu) şi Partidul „Totul pentru Ţară" (Corneliu Zelea Codreanu). Această alianţă, care deşi nu a reprezentat decât un act de conjunctură pentru a duce la căderea guvernului Tătărăscu, a legat temporar numele său de un partid faţă de care el se afla la antipod, ale cărui ţeluri şi metode Gh. I. Brătianu le dezavuase public. Fără îndoială, ar însemna să minimalizăm pericolul pe care îl prezentau mişcările de extreftră dreaptă din România dacă

am pune numărul mare de voturi obţinute în 1937 de partidul „Totul pentru Ţară” 23 exclusiv pe seama pactului de neagresiune electorală. Analizând conţinutul şi consecinţele acestui pact, Lucreţiu Pătrăşcanu spunea: „Pactul gărdisto-naţional-ţărănesc era, în adevăr, limitat în obiectivele lui. În timp, era prevăzut doar pentru durata campaniei electorale, deşi el a continuat, tar de stat iar Gh. I. Brătianu deşi reintră în vechiul partid liberal (fuziunea a avut loc la 10 ianuarie 1938), sub conducerea lui Dinu Brătianu stăruie în atitudinea sa ostilă Coroanei. Cu prilejul plebiscitului din 24 februarie 1938, Gh. Brătianu are o atitudine negativă deoarece prilejul avea să-i dea lui Carol al II-lea posibilitatea dizolvării partidelor politice, constituirea partidului unic „Frontul Renaşterii Naţionale” şi, mai apoi, după asasinarea lui Armand Călinescu, a transformării lui în „Partidul Naţiunii”, cu Ernest Urdăreanu, şef de stat major. „Gh. Brătianu, iscălind şi pe alţii din comitetul de direcţie, îndeamnă la neparticipare pentru plebiscit” spune N. Iorga în *Memorii*, VII, p. 464. Iar prezenţa lui Gh. Tătărăscu în fruntea unuia din guvernele dictaturii regale (24 nov. 1939 – 4 iulie 1940) va duce la excluderea lui din Partidul Liberal condus de Dinu Brătianu şi Gheorghe Brătianu, deşi prin declaraţiile lui Dinu Brătianu, partidul naţional liberal se angaja „să nu stânjeraească” acţiunea regelui din acea vreme.

23 Rezultatele alegerilor din 1937 au fost următoarele: P.N.L. (Dinu Brătianu-Gh. Tătărăscu) – 1.103.353 voturi, 35, 92%; P.N.Ţ. (Iuliu Maniu) – 626.612, 20, 4%; Partidul „Totul pentru Ţară” (Corneliu Zelea Codreanu) – 478.379, 15, 58%; Partidul Naţional-Creştin (A.C. Cuza) – 231.167, 9, 15%; Partidul Naţional Liberal (Gheorghe Brătianu) – 119.361, 89%. A se vedea şi studiul *Ţărănismul* de Z. Ornea, Editura Politică, le69, p. 92 – 95. La acest pact electoral a aderat mai târziu şi formaţia, de altfel lipsită de însemnătate, a lui C. Argetoianu.

sub o formă sau alta, să-şi producă efectele şi după sfârşitul ei în ce priveşte scopul, se prevedea: apărarea libertăţii de propagandă a alegerilor, împiedicarea falsificării lor prin fraudă şi teroare. Cele două părţi contractante se obligau însă la ceva mai mult, anume să nu se atace reciproc în timpul agitaţiei şi a campaniei electorale. De aceea pactul încheiat între Maniu şi Codreanu, cel de-al treilea partener fiind Gh. Brătianu, s-a şi numit «pact de neagresiune». Rezultatele înţelegerii intervenite între conducerea naţional-ţărănistă şi Gardă au

fost pentru partidul naţional-ţărănesc direct catastrofale. Pactul a servit, în schimb, în întregime interesele politice ale mişcării legionare. (...) Guvernul liberal a ieşit, în adevăr, înfrânt în alegeri. Dar aceasta n-a constituit o izbândă a democraţiei şi nu acesteia i-au fost consolidate poziţiile. Beneficiarul a fost extrema dreaptă şi, în special, Garda de fier". Confuziile pornite din aceeaşi dorinţă legitimă de a înlătura de la cârma ţării guvernarea Gh. Tătărăscu au dus atunci la orientări şi atitudini eronate din par –, tea altor forţe politice. În analiza pe care o face acestui capitol al vieţii publice româneşti, Lucreţiu Pătrăşcanu arată că: „Hotărârea luată de conducerea de atunci a partidului comunist a fost de a se da, totuşi, sprijin atât în campania electorală cât şi în alegeri partidului naţional ţărănesc. Ceea ce a constituit o greşeală cu grave urmări" (ed. cit. p. 115) **8**.

Gheorghe I. Brătianu arătase în numeroase rânduri antagonismul dintre partidul său şi „Garda de fier" şi condamnase public actele teroriste ale acestei organizaţii. Deoarece între ideologia „Gărzii de fier" şi a lui Gheorghe I. Brătianu, între metodele de acţiune ale celor două partide exista o netă şi categorică ¿deosebire, un raport de evidentă opoziţie, Gheorghe I. Brătianu fiind un reprezentant al democraţiei burgheze în viaţa noastră publică. La începutul anului în care a semnat pactul de neagresiune electorală, Gheorghe I. Brătianu precizase în Camera Deputaţilor câteva-fapte esenţiale în ceea ce priveşte concepţia antitetică a celor două partide: „S-ar putea descoperi lacune în atitudinea noastră. S-ar putea spune că noi nu am atacat totdeauna şi atât de categoric «Garda de fier» cum ar pretinde-o distanţa dintre concepţiile noastre politice. Dar nu am făcut excepţie cu «Garda de fier». O atitudine similară am observat şi faţă de celelalte grupări". (de opoziţie, n.n.) **9**

Mai mult, în aceeaşi şedinţă, Gheorghe I. Brătianu impută guvernului Tătărăscu incoerenţa în ceea ce priveşte atitudinea faţă de „Garda de fier". După măsurile dure luate pe hârtie de guvernul Gh. Tătărăscu împotriva mişcării legionare, măsuri care prin lipsa lor de sistem, prin caracterul lor întâmplător trădând mai degrabă derută decât hotărârea de a împiedica în mod efectiv activitatea „Gărzii de

---

[8] In lucrarea citată, Ţărănismul de Z. Ornea, p. 93, se reproduce după
z iarul Dimineaţa din 27 noiembrie 1937 o informaţie prin care se arată că : „Ieri la 8 seara a avut loc o întrevedere între d-l Iuliu Maniu şi o

fier" şi care nu şi-au dovedit eficienţa, Gheorghe I. Brătianu acuză în acelaşi discurs guvernul că a trecut „la regimul de toleranţă", a „permis reconstituirea partidului desfiinţat", „a îngăduit deplina libertate (Gărzii de fier, n.n.) în toate manifestările sale"**10**. În acelaşi an**11**, şi mai precis în dimineaţa zilei în care presa a adus vestea tentativei de asasinat comisă de legionari împotriva profesorului Traian Bratu, Gh. I. Brătianu ia cuvântul în camera deputaţilor manifestându-şi deplina solidaritate cu victima, cerând pedepsirea celor vinovaţi. În acelaşi timp este împotriva măsurii guvernului de a închide facultăţile arătând că trebuie să se facă deosebire între asasini şi partea sănătoasă a tinerimii noastre: „pentru fapta câtorva ticăloşi care sper că vor putea fi pedepsiţi cât mai degrabă şi cât mai drastic, trebuie să sufere întreaga tinerime a acestei ţări?"

În ceea ce priveşte politica externă, unele demersuri pripite ale sale au lăsat să se creadă că Brătianu ar urmări o apropiere de Germania. E vorba mai ales de faptul că la începutul lunii ianuarie 1936, Gheorghe I. Brătianu a ţinut o conferinţă la Berlin despre Bismarck şi Ion Brătianu.

Cu acest prilej, a avut, cum singur a mărturisit, „întrevederi cu personalităţi Note: conducătoare ale Reichului. A fost vorba (...) de zvonurile din ultimul timp, despre o alianţă germano-ungară cu scopul de a sprijini revizionismul"**12**. În momentul în care N. Iorga se declară şi el nemulţumit de această vizită, Gheorghe I. Brătianu explică din nou

---

N ote:

delegaţie reprezentînd mişcarea muncitorească care a activat în ultima vreme pentru lista unică a forţelor democrate. Reprezentanţii muncitorimii au formulat un protest împotriva «pactului de neagresiune»- încheiat cu partidul d-lui Codreanu (...) Delegaţia a cerut denunţarea acestui pact dăunător democraţiei din toate punctele de vedere".

11 Vezi Mişcarea, 7 martie 1937.

"7 Luereţiu Pătrăşcanu, în Sub trei dictaturi, ed. citată, susţine aceeaşi opinie : „Guvernul liberal nu s-a mărginit însă să asigure libertatea de acţiune extremei drepte, ci i-a dat în mod efectiv şi un ajutor politic direct" (p. 68). Analiza detaliată a situaţiei la p. 68—72.

28 Vezi Mişcarea, 5 martie 1937.
N ote:

_ Mişcarea, 30 ianuarie 1936.

public atitudinea sa: „Ţin deci să se ştie că nu am mers să pun întrebări nici unui stat străin; nici n-am fost şi nici nu sunt la dispoziţia cuiva pentru un alt interes decât acela al ţării mele”[13].

Gheorghe I. Brătianu nu a fost un adept al principiilor statului totalitar fascist şi nu a teoretizat idei aparţinând doctrinelor „de dreapta”. Dimpotrivă ideologia lui caracterizată printr-o! largă deschidere umanistă a fost lipsită de orice afinitate cu: aceea a curentelor şovine, rasiste, mistice pe care prin opera sa, i prin concepţia care a stat la baza ei, le-a respins în mod implicit şi explicit.

Opera lui contribuie la definirea raţionalismului românesc1 interbelic atât prin metoda de cercetare cât şi prin ideile ei. Concepţia sa despre istorie materializată în studii de o severă ţinută a evidenţiat punţile de legătură între popoare, interferenţele din cele mai vechi timpuri, elemente de civilizaţie care le-au apropiat mai ales în aria Orientului, a estului şi sud-estului Europei. Gh. I. Brătianu a pus în lumină atingerile materiale, morale şi spirituale dintre marile arii de civilizaţie într-un spirit de respect pentru valorile produse de *toate* popoarele şi *în primul rând de cele vecine*, reliefând, bineînţeles, ceea ce ţara, poporul şi zona cărora le aparţin au adus umanităţii.

Deşi, aşa cum Xom vedea, ideea unităţii naţionale constituia un ax cardinal al operei lui[14], Gh. I. Brătianu a demonstrat-o cu argumente de ordin ştiinţific şi nu a predicat prin niciun cuvânt, prin nicio idee dispreţul împotriva altor popoare, nu a folosit pamfletul de joasă calitate, ci discuţia colegială. În nicio pagină a operei sale nu vom întâlni accente xenofobe, acestea fiind profund străine gândirii sale[15]. El nu a aderat pe planul ideilor la niciunul din curentele timpului inspirate din ideologia fascistă. Faptul că după 1938 a fost un adversar hotărât al guvernării

Goga-Cuza dovedeşte că nu a avut nimic comun cu vreunul din guvernele care duceau ţara spre dictatură. Deşi – aşa cum am arătat – preocupările de doctrină şi sistem social nu au avut un rol

---

[13] Mişcarea, 14 februarie 1936.

[14] Pe această temă Gh. I. Brătianu a publicat mai multe volume.

[15] A se vedea în acest sens La fin du régime des partís ă Byzance et la crise antisémite du VIIe siécle — communications destinée au Vie Congres internaţional des études byzantines, în Revue historique du Sud- Est Européen, an XVIII 1941, p. 49—67.

preponderent în gândirea sa, Gheorghe I. Brătianu a fost din acest punct de vedere un reprezentant al *liberalismului democratic*[16]. Pentru el salvarea „liberalismului politic cu aşezământul său monarhic constituţional şi cu regimul parlamentar" se putea realiza numai prin „menţinerea liberalismului economic; dacă vom sprijini aceste instituţii democratice pe o nouă elită a păturii mijlocii, cu rădăcini înfipte în toate straturile sociale ale acestei naţiuni".

Între 1938 – 1940, numele său a fost vehiculat în virtualitatea unor combinaţii guvernamentale, dar el *nu a primit* să facă parte din niciuna dintre ele, deşi din anumite note fie ale ministrului plenipotenţiar al Reichului la Bucureşti, Fabricius, fie ale Siguranţei, rezultă că Ion Antonescu se gândea la numirea lui ca ministru de externe. Chiar după eşecul rebeliunii legionare, când numele său este din nou citat, mai ales în zvonurile ce preced orice remaniere, ca o probabilitate pentru a i se încredinţa un portofoliu, Gheorghe I. Brătianu *nu participă* – aşa cum am arătat – la nicio formaţie guvernamentală.

Principiile sale pe tărâmul politicii externe nu au fost niciodată conduse de ideea acceptării dominaţiei unei mari puteri, a amestecului străin în treburile interne ale ţării noastre, ale ştirbirii demnităţii şi integrităţii naţionale. Dimpotrivă, el a fost un fervent apărător al ideii de independenţă şi libertate naţională pe care întreaga sa operă o pune cu pasiune şi rigoare ştiinţifică în lumină susţinând cu consecvenţă faptul că numai poporul român are dreptul să-şi hotărască destinele în mod suveran: „Oricât s-ar fi accentuat, în ultimii ani, internaţionalizarea vieţii statelor, oricât de mult s-ar fi strâns legăturile de interdependenţă economică de la un capăt la celălalt al globului, sunt margini înăuntrul cărora voinţa naţiunii nu poate fi îngrădită de nimeni. Ea are datoria să-şi apere acest patrimoniu moral, cu aceeaşi stăruinţă cu care îşi menţine hotarul". A fost totdeauna împotriva „sacrificării independenţei noastre economice", afirmând că alianţele „nu trebuie să fie compatibile cu interesul politic al momentului, ele trebuie să fie compatibile cu condiţiile permanente ale economiei şi vieţii naţionale"[17].

C ea mai concludentă expunere a concepţiei sale pe acest tărîm 0 aflăm în studiul Liberalism şi Democraţie, extras din revista Libertatea, 1936.

[17] Interpelarea din 4 aprilie 1934, idem p. 92.

Elocvent e faptul că Gheorghe I. Brătianu nu a cauţionat în scrierile lui politica expansionistă şi anexionistă a Germaniei. Dimpotrivă, ca şi N. Iorga, a susţinut în anii 1938 – 1940 dreptul unei naţiuni: „de a hotărî singură asupra destinelor ei" (*Mişcarea*, 26 martie 1938). La nicio săptămână de la brutala invadare (12 martie 1938) şi anexare a Austriei de către Germania fascistă (13 martie 1938), Gheorghe I. Brătianu îşi arată dezaprobarea faţă de acest act de forţă care nu a dat nici cel puţin posibilitatea consultării populare hotărâtă cu trei zile înainte (9 martie) de cancelarul austriac Schuschnigg: „Istoria va judeca în ce măsură era îndreptăţită reacţiunea împotriva plebiscitului încercat în ultima clipă de cancelarul Schuschnigg şi dacă inconvenientele semnalate de proclamaţia Führerului nu puteau fi înlăturate decât prin intervenţia forţelor armate" (*Mişcarea*, 18 martie 1938). Iar în toiul agitaţiilor întreţinute tot de Germania fascistă în rândurile minorităţilor din Cehoslovacia, ceea ce avea să constituie nu mult mai târziu pretextul anexării ei, Gheorghe I. Brătianu scrie (*Mişcarea*, 1 septembrie 1938): „o bună şi temeinică determinare a drepturilor minorităţilor nu poate rezulta decât din definirea concretă şi sinceră a drepturilor majorităţii".

După cum se ştie, cele două partide liberale Dinu Brătianu şi Gheorghe I. Brătianu se reunifică la 10 ianuarie 1938. Partidul Naţional-Liberal Dinu Brătianu al cărui membru era Gheorghe Brătianu intra la 20 iunie 1944 în componenţa Blocului Naţional-Democrat alături de Partidul Comunist, de Partidul Social-Democrat, Partidul Naţional Ţărănesc – Iuliu Maniu.

În dimineaţa zilei de 23 august 1944, din însărcinarea partidelor naţional-ţărănesc, naţional-liberal şi social-democrat, Gheorghe I. Brătianu a cerut mareşalului Ion Antonescu „să facă armistiţiul", aşa cum a afirmat Iuliu Maniu. „Am executat această însărcinare, am fost la Snagov şi am vorbit cu domnii mareşal Antonescu şi Mihail Antonescu (…) Dl. mareşal Antonescu mi-a cerut asentimentul scris al şefilor opoziţiei, care atunci reprezentau ţara, pentru ca să se încheie armistiţiul (…). Eu l-am asigurat că voi face toate sforţările pentru obţinerea acestui consimţământ până la ora 3".

Atitudinea lui Gh. I. Brătianu din dimineaţa acelei zile, când a acţionat de partea celor ce au vrut să determine încheierea armistiţiului cu puterile aliate şi ieşirea din război, trebuie să fie reţinută pentru a contura portretul activităţii sale Politice.

După transferarea sa la catedra de istorie universală a Universităţii din Bucureşti în anul 1940 şi până nl947, Gheorghe I. Brătianu desfăşoară o activitate ştiinţifică şi didactică de o remarcabilă calitate. În 1942 începe să structureze volumul care face obiectul ediţiei noastre. Câteva capitole sunt prezentate mai întâi în şedinţele Academiei Române al cărui membru titular devine în anul 1941, ca şi în şedinţele Institutului de Istorie Universală „N. Iorga". *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti* apare în volum în anul 1945. Ca profesor la Universitatea din Bucureşti ţine în anii 1941 – 1942 şi 1942 – 1943 un curs despre *Marea Neagră*, a cărui primă parte o definitivează între anii 1947 – 1950. Cartea va apărea postum.**18**

Când se va scrie istoria posterităţii lui N. Iorga se va vedea că Gheorghe I. Brătianu a dovedit o impresionantă şi o exemplară probitate morală. Între anii 1941 – 1944 a afirmat valoarea operei savantului, dimensiunile sale unice în cultura română şi a subliniat – cu durere – „tăcerea" care se lăsase în jurul ei după moartea năprasnică a autorului. În aprilie 1941**19**, într-unul din primele articole scrise după asasinarea savantului, Gheorghe I. Brătianu avea să spună: „Ceea ce nu puteam prevedea era însă tăcerea care s-a lăsat în jurul mormântului său proaspăt, ca o pâclă rece de sfârşit de toamnă. În urma tragediei, de-abia de s-a ridicat un glas răzleţ pentru a rosti un cuvânt de pomenire". Tot acolo adaugă că în timp ce în străinătate în ianuarie 1941 se aducea „un omagiu de recunoaştere a uriaşei sale opere" până la acea dată nicio „publicaţie românească" nu îndrăznise „măcar a o aminti".

Iar în iunie 1941 relua această idee: „Alte mărturii de admiraţie şi de respect pentru om şi operă au fost prezente în toate ţările pe care le-a parcurs şi-a cărui istorie a studiat-o (...) Nu era niciuna, până şi *Noua Revistă* a Ungariei care să nu fi consacrat câteva pagini a căror curtoazie el ar fi apreciat-o fără îndoială. E dureros să constatăm că la această dată, niciun român nu putea încă să pronunţe numele său; de

---

Note:

_ Georges I. Brătianu, La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane, Societas Academica Daco-romana, Monachi, 1969.

[19] Gheorghe I. Brătianu, N. Iorga, Revista Fundaţiilor regale, an. VIII, nr. 4, 1 aprilie 1941, p. 3—5.

atunci, din fericire, s-a făcut o reparaţie acestui ultragiu al tăcerii şi elogiul pronunţat de d. Bănescu a umplut această lacună" (*Revue historique du Sud-Est Européen* XVIII, 1941, p. 3 – 4: articolul deschidea numărul respectiv al revistei). Încă din acel articol Gheorghe/l. Brătianu arăta că istoricii noştri, indiferent de generaţie, îi datorează mult lui N. Iorga fie ca elevi direcţi, fie ca oameni ce s-aiu bucurat de îndemnul lui. Articole şi studii a publicate în reviste, cuvântări cu prilejul redeschiderii Institutului de Istorie Universală „N. Iorga" se încununează cu discursul de recepţie la Academia Română, rostit la 26 mai 1943 în şedinţa publică solemnă. Fiind ales în locul rămas vacant prin decesul lui N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu şi-a ţinut discursul de recepţie despre ilustrul său înaintaş 4 2, reluând ideea din articolul publicat în 1941: „... conferinţele sau cuvintele comemorative ce au urmat până acum – puţine încă, după intervalul de tăcere înfiorată ce i-a însemnat pieirea – au avut de scop să arate doar una din multiplele laturi ale operei omului de ştiinţă, căci de scrisul său de ziarist sau de acţiunea sa politică n-a venit încă timpul să se poată rosti o judecată senină şi temeinică" i3. Revelator pentru aceeaşi probitate morală, ţinută intelectuală şi caracter exemplar este faptul că *primele trei lucrări postume ale lui N. Iorga apărute în anii 1940 – 1944 au fost tipărite datorită lui Gh. I. Brătianu, două fiind prefaţate de* el44. În prefaţa la ediţia a III-a a *Generalităţilor*, lucrare fundamentală pentru înţelegerea gândirii istorice a lui N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu spunea că aceasta „se înfăţişează mult sporită, mai mult decât îndoit faţă de cea precedentă" considerând-o astfel „un document unic în dezvoltarea istoriografiei româneşti" 45, „Paginile respective alcătuiesc roadele unei munci şi a unei experienţe istorice cum niciun alt cercetător al vremii sale, şi chiar al altor vremuri, nu le-a putut culege". Nu adulare de circumstanţă, protocolară, ci o privire lucidă care implică o atitudine critică riguroasă în faţa operei maestrului. Dar această atitudine pornea de la recunoaşterea uriaşului rol pe care N. Iorga l-a avut în cultura şi în istoriografia noastră.

Note:

41 Pentru bibliografia lucrărilor lui Gheorghe I. Brătianu a se vedea: Biblioteca Centrală Universitară – *Bibliografia lucrărilor ştiinţifice ale cadrelor didactice universitare*, seria istorie, vol. I A-L. p. 105 – 118; *Enciclopedia istoriografiei româneşti*. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică p. 72 – 73; E. Turdeanu *l'œuvre de G.I. Brătianu*, în *Revue*

des études roumaines, VII-VIII, 1961, p. 137 – 152; ediţia citată din *La Mer Noire* p. 16 – 32, bibliografie redactată de V. Laurent.

42 Deşi în majoritatea cazurilor discursul de recepţie la Academie elogia personalitatea înaintaşului în locul căruia a fost ales, nu de puţine ori discursurile de recepţie au tratat probleme de sinteză cu un caracter general, cum ar fi, Traian Săvulescu: *Patologia vegetală*, Mihail Sadoveanu: *Poezia populară*, Th. Capidan: *Romanitatea balcanică*, Dimitrie Gusti: *Fiinţa şi menirea academiilor*.

43 Vezi *N. Iorga istoric al românilor*, discurs de recepţie, ed. cit., p. 5. Gheorghe I. Brătianu a publicat în editura Institutului de Istorie Uniei sală „N. Iorga", Bucureşti, următoarele cuvântări: *N. Iorga şi istoria universală* (cuvântare rostită la şedinţa de redeschidere a Institutului de Istorie Universală „N. Iorga" din 6 decembrie 1941; *N. Iorga apărător al drepturilor româneşti* (cuvântare rostită la şedinţa de deschidere a anului academic la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" din 6 decembrie 1942). împreună cu discursul de recepţie la Academia Română, textele amintite au fost strârase în volumul: Gh. I. Brătianu, *Nicolae Iorga* (Trei cuvântări), 1944, 79 p. Acestora li se adaugă articolele citate din *Revista Fundaţiilor regale* (aprilie 1941) *La Revue historique du Sud-Est Européen* (XVIII, 1941).

44 Cea dintâi se intitulează *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor*, lecţii ţinute la Şcoala de război în 1937, şi a fost tipărită în 1943, cea de-a doua reprezintă: *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, ambele ediţii sunt îngrijite de Liliana N. Iorga şi prefaţate de Gheorghe I. Brătianu. Prefaţa la *Generalităţi* este datată martie 1944.

45 Cu privire la împrejurările politice care au dus la această „tăcere" a se vedea prefaţa lui G. Ivaşcu la antologia *Cumpăna cuvântului 1939 – 1945* de G. Ivaşcu şi Antoaneta Tănăsescu, Editura Eminescu, 1977, p. 44 – 45. În aceeaşi antologie sunt reproduse şi primele articole despre N. Iorga, publicate în presă în zilele de 15 – 16 mai 1941, semnate de N. Jianu şi respectiv Ion Vinea.

Nu un panegiric în termeni bombastici şi ipocrit smeriţi, ci pagini în care se subliniază deopotrivă perenitatea fundamentală a operei şi faptei lui N. Iorga şi caducitatea de amănunt pe care scrierile şi activitatea sa o conţin de asemenea.

Deşi scrierile lui Gheorghe I. Brătianu despre N. Iorga din această perioadă se înscriu în primul rând ca expresie a unei atitudini

etice – ele conţin şi numeroase sugestii pentru o judicioasă înţelegere a operei lui. Şi nu am putea încheia acest capitol atât de grăitor pentru superioritatea sa morală dacă n-am spune că nici cel mai mic resentiment, nici cea mai mică aluzie la neînţelegerile dinainte nu transpar din paginile lui Gheorghe I Brătianu. Dimpotrivă, doar sentimentul vinovăţiei sale pentmjaptul că – aşa cum am văzut din citatul dat de noi – în timpul vieţii maestrului nu i-a adus omagiul meritat.

După ce în 1945 publică volumul *Tradiţia istorică*… Gheorghe I. Brătianu începe o altă lucrare fundamentală a sa, *Sfatul Domnesc şi adunarea stărilor în principatele române*, ale cărei prime capitole le prezintă în şedinţele Academiei Române în anii 1945 – 1946**20**. Lucrarea va fi definitivată în cursul anilor 1947 – 1950 şi va fi tipărită postum**21**. În anii 1943 – 1945 şi 1946 – 1947, predă la Facultatea de litere din Bucureşti cursul *Formule de organizare a păcii în Istoria Universală*, din care publică două părţi în *Revue historique du Sud-Est Européen*. Ultima parte (revista citată, an. XXIII, 1946, p. 31 – 56) cuprinde situaţia de după primul război mondial şi câteva incursiuni în deceniul trei. Remarcabile sunt portretele dedicate unor mari dispăruţi, ca Charles Diehl şi ca savantul ce i-a înrâurit opera, Marc Bloch. Acesta din urmă a fost torturat şi executat de nazişti în 1944, din cauză că participase în mod activ la rezistenţa franceză.

Articolul lui Brătianu se intitula semnificativ: *Un savant şi un soldat*: *Marc Bloch***22**. Dată fiind influenţa lui Bloch asupra istoricului român, ne vom referi la această conferinţă în paginile următoare ale

---

N ote:

_ Trei comunicări publicate sub acest titlu după cum urmează, I Liniile generale ale problemei (şedinţa din 30 noiembrie 1945), Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice, seria III, tomul XXVIII, Mem. I ; ii Consiliul feudal şi adunarea stărilor în ţările Europei apusene, şedinţa din 8 februarie 1946 idem mem. 7; III Adunările de stări în ţările Europei centrale, şedinţa de la 12 iulie 1946 idem, tomul XXIX, mem. 6.

21 Sfatul Domnesc şi adunarea stărilor în principatele române, Evry, Compagnie Française d'Impression 1977.

N ote:

_ Revue historique du Sud-Est Européen, XXIII, Bucarest, 1946 P. o 20 tipărit în deschiderea numărului la rubrica Istorie şi Istorici cu menţiunea Comunicare la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" din Bucureşti.

studiului nostru. Subliniem doar că, vorbind despre cei dispăruţi în timpul războiului, Gh. I. Brătianu îl aminteşte din nou pe Iorga, ucis „în plină forţă de muncă, în plină vigoare, sub loviturile unor duşmani declaraţi ai oricărei libertăţi şi ai oricărei civilizaţii". Evocând moartea tragică şi glorioasă a savantului francez, luptător împotriva fascismului, Gh. I. Brătianu spune: „Marc Bloch a căzut ca un soldat cu faţa la inamic, dar exemplul lui rămâne viu (...) El luminează prin sacrificiul său prestigiul ţării pe care a apărat-o, Franţa (...) Am vrea să cunoaştem mai bine această pagină de epopee".

Activitatea sa ştiinţifică de după 1944 cuprinde în afara celor trei titluri fundamentale, *Tradiţia istorică*, *Sfatul Domnesc*, *Marea Neagră*, diverse articole publicate mai ales în *Revue historique du Sud-Est Européen***23**, unde recenzează lucrări noi pe tărâmul istoriei, dovedind aceeaşi curiozitate ştiinţifică ce l-a caracterizat, situând opera lui pe direcţiile celor mai noi curente de gândire ale timpului.

Funcţionează la Universitatea din Bucureşti până la finele anului universitar 1946 – 1947. După aceea se află în concediu de la catedra de istorie universală. Între 1947 – 1950 la locuinţa sa din Bucureşti se dedică – aşa cum am arătat – definitivării celor două lucrări *Sfatul Domnesc* şi *La Mer Noire*.

În noaptea de 7 spre 8 mai 1950 a fost arestat. Reţinut timp de aproape trei ani fără a fi judecat sau condamnat, Gheorghe I. Brătianu încetează din viaţă în închisoarea de la Sighetul Marmaţiei, în noaptea de 24 aprilie 1953. La 30 ianuarie 1953, împlinise cincizeci şi cinci de ani.

Cum studierea operei şi activităţii lui Gheorghe I. Brătianu se află la început, cum nu dispunem până acum nici de acele ample cercetări de ansamblu şi nici de investigaţiile asupra diferitelor domenii pe care le-a ilustrat de-a lungul unei activităţi de trei decenii şi jumătate, e de la sine înţeles că nu avem pretenţia ca introducerea noastră să abordeze şi să elucideze întreg ansamblul moştenirii sale spirituale. Cum nu numai noi dar şi cei care până acum au rostit unele judecăţi asupra ei o consideră una de maximă importanţă pe tărâmul

---

23 Revistă fondată de N. Iorga, s-a tipărit după moartea lui sub auspiciile Institutului de Istorie Universală „N. Iorga". Directorul revistei în ultimii ani a fost Gheorghe I. Brătianu, secretar M. Berza, comitetul de direcţie era format din I. Nistor .şi N. Bănescu.

istoriografiei noastre, suntem convinşi că studiul nostru ce şi-a propus să schiţeze un portret moral al omului şi să încadreze opera sa în contextul istoriei gândirii şi culturii româneşti va fi urmat de contribuţii care vor adânci şi vor dezbate *toate* implicaţiile ei. Am fost îndeosebi sensibili la ideile lui Gheorghe I. Brătianu cu privire la istoria civilizaţiei şi la conexiunile operei lui cu istoria culturii româneşti.

Debutul său precoce, am văzut, se leagă de *Revista istorică* a lui N. Iorga, ce i-a pus cu generozitate la dispoziţie spaţiu pentru cel mai amplu studiu din acel număr, şi în general din câte se tipăreau atunci în această publicaţie. Analiza lui ne arată că tânărul autor – împlinise şaptesprezece ani – urma în mod evident modelul lui Iorga mai ales în formula de expunere a faptelor, formulă predominant narativă în primele pagini, dar nu-şi permitea, cum nu şi-a permis niciodată, marile expansiuni lirice, uimitoarele fresce în care imaginaţia completa sursele. Trimiterile riguroase aveau în vedere opera lui Iorga, dar nu în mod exclusiv şi nici excesiv căci, aria investigaţiei sale cuprindea aproape tot ce era publicat atunci de cercetătorii şi alcătuitorii marilor colecţii (T. Codrescu, I. Bogdan etc.), de cronicari (Miron Costin, D. Cantemir, N. Mustea) dar şi de istorici ai ţării, ca de pildă N. Densuşianu, B.P. Haşdeu, Radu Rosetti, A. Xenopol, ca şi de unii istorici străini. Cercetări proprii în arhive nu făcuse, dar studiul nu era o compilaţie juvenilă ci o descriere serioasă a subiectului, cu o marcată înclinare spre amănuntul viu, caracteristic, care dă imaginea vieţii specifice epocii.

Note:

Pentru concepţia sa, de altfel pentru întreaga sa activitate, a se ve*63 Gheorghe 1. Brătianu (1898 – 1953)* de Lucian Boia, în *Studii şi* artigurul istoric al epocii. În amurgul glorioasei sale cariere se afla atunci A.D. Xenopol, care va închide ochii în 1920. De numele lui va fi legată mai ales lucrarea pe care o prezentăm cititorilor în ceea ce priveşte creditul acordat tradiţiei. Ion Bogdan încetează şi el din viaţă în 1919, iar D. Onciul în 1923. În piină putere creatoare se sting Constantin Giurescu (1918), Ion Sîrbu (1922). Vasile Pârvan, cel care ridicase istoria la rangul de filosofie şi meditaţie asupra vieţii, moare şi el în 1926, la numai 45 de ani.

Ceea ce va trebui să reţinem ca una din direcţiila în care influenţa lui N. Iorga s-a manifestat asupra sa, ceea ce a facilitat receptarea metodologiei şi doctrinei şcolii de la revista *Annales* şi a lui

Marc Bloch 51. N. Iorga nu era bineînţeles sin Enumerarea noastră e departe de a fi completă şi nu cuprinde întreaga *situaţie* a istoriografiei româneşti din perioada debutului şi a afirmării sale, dar, prin aceste câteva repere, am vrut să demonstrăm că şi pe acest tărâm – aşa cum s-a întâmplat şi în literatură – generaţia vârstnică se stinge, prin moartea unora din reprezentanţii ei cei mai străluciţi ca să putem înţelege de ce generaţia Gheorghe I. Brătianu, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Victor Papacostea, Andrei Oţetea, Scarlat Lambrino, Gh. Zâne, Ioan Moga, N. Cartojan deţine ponderea istoriografiei noastre dintre cele două războaie. Nu uităm, bineînţeles, pe cei afirmaţi înainte de primul război

Note:

cole de istorie, XXXVII-XXXVIII, 1978, Bucureşti, p. 169 – 173. la rubrica „Medalion istoric" însoţit de „Date biografice şi bibliografice", articol care schiţează pentru prima dată structura operei sale, direcţiile afirmării ei. Tot Lucian Boia a publicat *l'historiographie roumaine et l'école des* Annales *Quelques interférences*, în *Analele Universităţii din Bucureşti*, anul XXVIII, 1979, p. 31 – 40, unde se referă pe larg la influenţa acestui curent istoric asupra lui Gh. I. Brătianu şi la legăturile dintre el şi savantul Marc Bloch, p. 36 – 38. O succintă şi pertinentă caracterizare a valorii operei lui Gh. I. Brătianu o datorăm acad. Ştefan Ştefănescu (vezi *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, ed. cit., p. 73), pe care o reproducem în întregime pentru justeţea şi rigoarea ei: „G.I.B. ocupă un loc de frunte în istoriografia românească. A contribuit la ridicarea istoriografiei noastre la un nivel superior, modern, comparabil cu al altor şcoli istoriografice europene. Cercetările sale de istorie naţională s-au concentrat asupra unor probleme majore: formarea şi continuitatea poporului român pe teritoriul pe care îl locuieşte, formarea statelor medievale româneşti, organizarea socială şi politică a vieţii româneşti în Evul Mediu. A fost un deschizător de drumuri în domenii ale istoriei universale, cum ar fi istoria economică şi socială a Bizanţului sau istoria comerţului italian în Marea Neagră. A creat o şcoală istoriografică la care s-au format mulţi din istoricii noştri de frunte". mondial, precum Ion Lupaş, Ilie Minea, Silviu Dragomir. Dar ideea de „generaţie", de „tânără şcoală istorică", de respingere a ceea ce se lega de numele lui N. Iorga revine celor ce sunt produsul atmosferei intelectuale postbelice. Pentru că Iorga, venind impetuos din veacul trecut, marchează începutul de secol

nu numai prin ponderea unei bune părţi din neobişnuita producţie cantitativă dar şi prin gesturile largi de *Semănător*; el era cel care sfărâmă porţile arhivelor, bibliotecilor ieşind în mijlocul mulţimilor, pe care nu o dată cuvântul său zăgăzuit prea mult între pereţii amfiteatrelor universitare – le îndemna la acţiune. Iorga trece dincolo de primul război mondial cu aceleaşi uriaşe disponibilităţi de cercetător, creator, animator pe care vârsta le făcea să crească într-o proporţie geometrică. Era farul pe care chiar dacă nu-l mai urmau toţi cei ce navigau şi cei ce se avântau atunci pe mările trecutului nu-l puteau ignora. Nu era la acea cumpănă istorică a primului război mondial şi în cel de al treilea deceniu al secolului izolatul de mai târziu. În paginile *Revistei istorice* din anii următori primului război mondial întâlnim nume ca P.P. Panaitescu, C.C. Giurescu, Ilie Minea, N. Cartojan, Radu Rosetti, V. Zaborovski, Sever Zotta etc. deci generaţii diferite din care nu lipsesc cei tineri. Că mai târziu ruptura violentă între magistru şi generaţia nouă se va produce, că această generaţie se va defini la un moment dat delimitându-se de N. Iorga, cum s-a întâmplat mai devreme chiar, dar tot atât de accentuat şi pe tărâmul criticii şi istoriei literare nu-i mai puţin adevărat[24]. Dar Iorga novatorul sau Iorga împietritul rămâne un punct de referinţă pozitiv sau negativ peste care nimeni nu putea trece atunci cum nu se va putea trece niciodată.

Ce-i datorează Gheorghe I. Brătianu în afara încurajării, preţuirii constante, sprijinului la alegerea ca membru corespondent al Academiei? Citind scrierile lui Gheorghe I. Brătianu de după 1940, vom vedea că imaginea lui N. Iorga este aceea a *Semănătorului*, deci a animatorului, a mobilizatorului de conştiinţe, a catalizatorului de energii morale, a celui ce a fost un factor de unitate a spiritului naţional în momente dificile. Să ne gândim dacă nu „timidul" Gheorghe I. Brătianu, crescut în respectul dacă nu în cultul lui N. Iorga, pe el l-a avut ca model atunci când a trecut din domeniul strictei cercetări ştiinţifice pe tărâmul acţiunii politice. Dar aceasta e doar o ipoteză. Ea îşi află temeiul în *imaginile* ce revin în paginile lui Gheorghe I. Brătianu despre N. Iorga sintetizându-se mai ales în discursul său de recepţie la Academie din anul 1943. Trasând drumul vieţii şi operei magistrului în legătură cu evoluţia societăţii româneşti, avem impresia destul de

---

[24] Vezi primul capitol al studiului nostru p. XXII—XXIII.

clară că Gheorghe I. Brătianu îşi afla modelul în fapta ilustrului său înaintaş. Influenţa lui N. Iorga asupra lui Gheorghe I. Brătianu este una care ţine de semnificaţia prezenţei sale în viaţa poporului român, pentru că oricât ar fi fost de divergente drumurile lor după 1930, rămâne acea amprentă sufletească pe care *personalitatea* animatorului pe toate planurile şi-a pus-o asupra unui adolescent. Şi chiar dacă spiritul său critic a descoperit apoi ceea ce întreaga sa generaţie avea să vadă drept lacună în opera uriaşului, niciodată nu a pornit cu vehemenţă la luptă şi nu a sfărâmat violent, public, *imaginea* care se gravase în suflet. Pentru că Gheorghe I. Brătianu a fost din acest punct de vedere un sentimental, în structura sufletească a căruia dominau valorile morale.

Două ni se par a fi domeniile în care se întâlnesc şi pe care într-un mod indirect Gheorghe I. Brătianu le recunoaşte drept influenţă sau interferenţă între el şi magistru. Cea dintâi reprezintă ideea de istorie vie, de istorie trăită, de experienţă de viaţă, privită bineînţeles nu în relaţia ei imediată, memorialistică, ci într-o desfăşurare mai largă. Considera că „în concepţia lui Iorga din ultimii ani, acea care a dat loc poate mai mult criticei specialiştilor, rămâne totuşi un factor esenţial, ce reprezintă, orice s-ar zice, o problemă fundamentală în cercetarea şi în scrierea istoriei: în ce măsură trebuie ţinut seama, pe lângă documentele pe care se sprijină orice lucrare serioasă, pe lângă relaţiunile mai vechi sau mai noi ale evenimentelor – de această experienţă a vieţii reale, care aduce istoriei înţelesul ei mai adânc, acela ce lipseşte adesea înşirării cât de conştiincioase a faptelor, şi criticii cât mai migăloase a izvoarelor. Este întrebarea veche – şi totuşi n0 Uă – dacă istoricul care îşi mărgineşte orizontul la pereţii bibliotecii şi la dosarele arhivelor, nu riscă să ridice o construcţie artificială, mai depărtată de realitatea ce a voit să o înfăţişeze, decât dacă ar fi privit-o într-o desfăşurare dinamică, ce nu o poate înţelege decât cel ce a trăit-o”. Fără îndoială, aici Gheorghe I Brătianu se referă nu numai la acea dimensiune memorialistică dominantă în ultimul deceniu al vieţii lui N. Iorga ci şi la acea trăire a istoriei pe plan spiritual, la acea adeziune morală fată de obiect, care nu trebuie să denatureze adevărul ştiinţific, ci să evidenţieze marile înţelesuri umane, aptitudine fără de care pagina scrisă rămâne doar o simplă comunicare de fapte. Ceea ce N. Iorga a urmărit să facă din scrisul său mai ales în ultima perioadă a vieţii, iar o direcţie a operei lui Gheorghe

I. Brătianu, în care se înscrie şi cartea de faţă – dovedirea unităţii noastre naţionale o ilustrează de asemenea.

O altă idee pe care o putem considera ca avându-şi sorgintea în opera lui N. Iorga este cea legată de relaţia dintre personalitatea în istorie şi viaţa mulţimilor, structura lor morală şi spirituală. Cum spunea în 1943, în prefaţa la cartea *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor* 54: „În portretele ce alcătuiesc această serie de «oameni cari au purtat războaie», Nitolae Iorga a ştiut să lege mereu personalităţile alese de el în câmpul nesfârşit al istoriei universale, de tot ceea ce reprezintă, regăsind în fiecare conducător de oaste elementele caracteristice ale mentalităţii şi ale vieţii secolului său".

Să reţinem aceşti doi termeni *mentalitate* şi *viaţă*, pentru a porni de la ei în determinarea concepţiei lui Gheorghe I. Brătianu din perspectiva pe care o urmărim în acest studiu. Nu înainte de a determina o altă particularitate a formaţiei sale, şi anume că – aşa cum am văzut – după terminarea studiilor liceale a urmat cursurile Facultăţii de drept, fapt care nu a rămas fără influenţă asupra sa, mai ales în ce priveşte definirea instituţiilor, interpretarea documentelor în toate implicaţiile lor şi specificul dezvoltării comunităţilor umane, rolul pe care factorii economici şi sociali îl au asupra transformărilor care apar pe plan social, politic şi chiar intelectual. Studiile în Franţa, imediat după primul război mondial, având-l printre alţii ca profesor pe Ferdinand Lot – îi deschid adevăratele orizonturi de cercetător, îl îndreaptă spre ceea ce am putea numi vocaţia sa fundamentală. [Porneşte de la cercetarea izvoarelor, fie că erau pietre de mormânt, rezultatul unor săpături sau acte din arhive româneşti şi străinej Gheorghe I. Brătianu îşi caracteriza propria sa evoluţie ca istoric când spunea, în studiul citat despre Marc Bloch: „Aplicat asupra unei discipline ale cărei elemente le poseda în profunzime, el a acumulat ani de analiză a izvoarelor şi a textelor fără de care nu se poate concepe o analiză într-adevăr fecundă; dar oricare a fost încrederea în cercetările sale şi bogăţia bibliotecii lui, n-a rămas niciodată prizonierul referinţelor şi fişelor. Aducea un alt orizont studiilor noastre şi simţi trecând prin scrierile sale – până şi în notele asupra unui detaliu – acest suflu larg pe care geograful sau sociologul sunt mai indicaţi să-l simtă în lucrările lor decât istoricul legat prea mult de litera arhivelor". Această mărturisire datând din 1946 echivalează cu o adevărată profesiune de credinţă pe care Gheorghe I. Brătianu a urmat-o în

scrisul său şi constituie o imagine a drumului parcurs de el. Primii ani ai activităţii sale de istoric dedicaţi cercetării izvoarelor se încununează cu lucrarea care consacră un istoric, îi reprezintă plenar metoda, defineşte structura personalităţii sale şi aduce pe acest tărâm o nouă înţelegere a faptelor, şi anume: *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle*. E momentul în care din cercetarea arhivelor se alcătuieşte acea viziune nouă asupra „*istoriei vieţii*" văzută în diversitatea manifestării ei, în toate aspectele care o structurează şi o definesc. Al. Lapedatu **25**vede aici imboldul lui N. Iorga, ceea ce nu-i deloc exclus, ţinând seama că şi magistrul fusese în tinereţe un neobosit culegător şi editor de documente.

Gheorghe I. Brătianu se situa însă la sfârşitul deceniului trei într-o arie de influenţă mult mai largă, cu o deschidere europeană, începea să se înscrie în evoluţia acestei ştiinţe aşa cum era înţeleasă de unii mari istorici în anii următori primului război mondial. În această perioadă se poate stabili impactul metodei şi gândirii sale cu sistemul lui Marc Bloch 58 şi în general cu al tendinţelor noi care nu numai că se manifestau atunci dar aduceau o transformare a însuşi conceptului de istorie. Apariţia în anul 1929 a revistei *Annales d'histoire économique et sociale* de sub direcţia lui Marc Bloch şi Lucien Febvre reprezintă un moment hotărâtor în care „s-a început transformarea istoriografiei în general" 59. Dar aşa cum se arată în toate lucrările privind evoluţia ştiinţei istorice şi aşa cum spune unul din cei mai străluciţi reprezentanţi ai şcolii de la *Annales*, Emmanuel Le Roy Ladurie.

Note:

58 Fără îndoială, aşa cum arată în studiul său Lucian Boia: „Brătianu este un produs al şcolii româneşti de istorie universală, înfloritoare în perioada interbelică, datorită în bună măsură impulsului lui N. Iorga. Înţelegerea istoriei în unitatea ei, tentaţia spre spaţii vaste, spre o istorie comparată, spre analogii şi paralelisme, integrarea evoluţiei raţionale în istoria generală, sunt trăsături ale

---

6 7 Vezi răspunsul la discursul de recepţie (vol. cit., p. 27—38) : „... la sfatul lui N. Iorga, te-ai apucat de un lucru, cred, mai anevoios, de cer- cetairea Actelor notarilor genovezi din Pera şi Caffa, de la sfîrşitul secolului al XIII-lea (1281—00) copiind şi pregătind pentru editare după c<île mai riguroase metode ştiinţifice bogata recoltă de documente pe care le-ai tipărit în Actes des Notaires...."

epocii lui N. Iorga pe care le întâlnim şi la G.I. Brătianu, firește nu în urma unei influenţe unilaterale, dar fără îndoială şi prin asimilarea lecţiei marelui înaintaş". Tot Lucian Boia precizează: „Oricât de mult ar datora tradiţiei istoriografice românești şi lui N. Iorga în special, Brătianu a fost un om al timpului său, ale cferui cercetări se află la nivelul european al ştiinţei istorice. Într-o vreme în care se declanşează marea revoluţie istoriografică pe care o trăim şi astăzi (o istorie problematizată, comparată, interdisciplinară, predominant social-economică etc.), Brătianu nu apare ca un simplu elev pe lângă principalele şcoli istoriografice ale lumii, ci ca egal între cei mari, ca unul a şi-a adus contribuţia alături de aceştia la edificarea unei istorii mai complexe, mai ştiinţifice" (studiul citat, p. 170).

59 *L'Histoire et ses méthodes*. Encyclopédie de la Pléiade, p. 850.

Într-un articol închinat semicentenarului apariţiei acestei reviste 60, sistemul lui Marc Bloch avea surse adânci în cercetările multidisciplinare de până atunci: „La început *Annales* se revendică dintr-o cvadruplă inspiraţie [...]: *sociologia durkheimiană*; *interdisciplinaritatea* lui Henri Berr şi publicaţiei sale *Revue de synthèse*; *istoria economică* a preţurilor, a salariilor şi a conjuncturii, aşa cum a definit-o François Simiand". Şi tot Le Roy Ladurie menţionează în formarea şcolii de la *Annales* influenţa *şcolii geografice* franceze „care a culminat între cele două războaie în timpul lui Vidal de la Blanche şi Demongeon". Definindu-l pe Marc Bloch, tot Le Roy Ladurie spunea: „Sociologismul lui Marc Bloch reprezintă voinţa rezolută de a merge dincolo de evenimente, dincolo de politica pură şi de indivizi, pentru a sesiza mai bine masele puternice ale istoricităţii, milioanele de oameni care formează temelia şi miile de indivizi care alcătuiesc elita. Aceste milioane şi aceste mii fac istoria reală..."

Studiind istoria din perspectivă multidisciplinară, abordând tehnici şi metode noi de investigaţie şi interpretându-le într-o optică novatoare, de o amplă cuprindere, opera lui Gheorghe I. Brătianu constituie un moment fericit de sinteză dintre tradiţiile istoriografiei românești reprezentate de N. Iorga şi cele europene care constituiau atunci direcţiile cele mai fertile, ce şi-au dovedit perenitatea.**26**

---

26 în articolul citat despre Marc Bloch, Gheorghe I. Brătianu precizează şi anul în care l-a cunoscut pe Marc Bloch şi anume cu prilejul Congresului Internaţional de Ştiinţe Istorice din 1929 „unde am avut prima dată posibilitatea să-l întîlnesc şi

Note:

60 Les mousquetaires de la nouvelle histoire, în Le Nouvel Observateur nr. 791, 7 – 13, ianuarie 1980, p. 58 – 61.

Şi chiar dacă Gheorghe I. Brătianu nu s-a format la o şcoală istorică autohtonă, el a receptat influenţa unei atmosfere intelectuale româneşti din primele două decenii ale secolului nostru, când N. Iorga includea în sfera preocupărilor sale *toate* domeniile vieţii materiale şi spirituale, cu un accent marcat asupra ţărănimii al cărei trai îl interesa nu numai în perspectivă istorică ci şi în datele ei acut şi imediat contemporane, cum apărea în lupta din paginile *Semănătorului* şi în notele de drum ce acopereau toate provinciile locuite de români. Dar N. Iorga nu era singurul care să dea istoriei o atare perspectivă. Studiile economice şi de istorie socială care au premers anului 1907 şi au fost generate de acest eveniment au creat un fond. aperceptiv ce a permis apropierea de tendinţele noii şcoli istorice rezultată din direcţiile amintite. Să adăugăm că deceniul şi treilea reprezintă momentul afirmării şcolii sociologice a lui Dimitrie Gusti ca şi al apariţiei unor studii de istorie socială şi economică de mare răsunet, cum ar fi *Burghezia românească* de Ştefan I. Zeletin. Şi iarăşi nu-i lipsit de importanţă să amintim că la Iaşi în perioada în care Gheorghe I. Brătianu este profesor, colegi la Universitate sunt G. Zane, datorită căruia se dezvoltă studiile de istorie economică, şi sociologul Ştefan I. Zeletin. Dacă acestea au fost coordonatele principalelor influenţe, directe şi indirecte, ale ambianţei spirituale în cadrul căreia s-a dezvoltat şi format savantul, putem avansa chiar ideea unei joncţiuni între gândirea sa şi cea a lui Marc Bloch. Încă din 1927, data apariţiei *Actelor notarilor genovezi*, spunea în încheierea studiului introductiv[27]: „Fără îndoială nu trebuie să ne aşteptăm să aflăm în această colecţie documente de o mare importanţă istorică: e vorba de contracte particulare şi nu de probleme de stat. Cu toate acestea,

---

să-l cunosc". Apoi la congresul de istorie de la Oslo colaborarea lor s-a legat mai strîns, Marc Bloch recenzînd elogios studiile lui Gheorghe I. Brătianu (vezi Lucian Boia, L'historiographie roumaine et l'école des „Annales", revista citată, p. 37—38). In studiul respectiv, Gheorghe I. Brătianu citează o scrisoare pe care a primit-o în 1929 de la Marc Bloch şi în care acesta înfăţişează ţelurile revistei sale.

[27] Ed. cit., p. 70—71.

cititorul care va avea răbdarea să parcurgă aceste texte cu oarecare atenţie va putea afla şi alt lucru decât o serie de tranzacţii particulare lipsite de un interes general. (…) Sub aceste aspecte multiple şi diverse, se află viaţa intensă a unui mare centru economic al Orientului, la sfârşitul secolului al XIII-lea, care se desfăşoară înaintea noastră, cu întregul pitoresc bălţat al raselor împestriţate şi cu toată activitatea necontenită a unui trafic internaţional. În acest contact permanent între Europa şi Asia, în acest permanent amestec de instituţii şi de obiceiuri s-au format pe încetul regulile dreptului maritim şi comercial ale timpurilor moderne. Se acordă un mare spaţiu regimului târgurilor din secolul XIII, XIV, XV în această elaborare a formelor unei economii noi, mai bine adaptată decât cea a Evului Mediu timpuriu la un regim mai perfecţionat şi la un ritm mai rapid al schimburilor internaţionale. Ar trebui poate, fără să neglijăm pentru aceasta ceilalţi factori, de a căuta de asemenea originile acestei evoluţii în viaţa colonială a contoarelor Levantului, în care se formează fără zgomot şi fără violenţă, prin liberul joc al forţelor economice şi în frământările zilnice ale tranzacţiilor comerciale, ceea ce va fi mai târziu mentalitatea capitalismului modern; acesta va sfârşi prin a-şi impune legea sa lumii occidentale, eliberată de legăturile multiple ale societăţii feudale care o dominase în secolele precedente".

Acest citat echivalează cu o adevărată prefaţă la operele sale viitoare şi ne face să înţelegem cum Gheorghe I. Brătianu, plecând de la faptele vieţii cotidiene, de la documentele existenţei economice ale oamenilor de rând, ajunge la concluzii de importanţă majoră pentru dezvoltarea societăţii, a marilor schimbări petrecute în istoria ei. Simţim cum din actele ce depun mărturie despre viaţa oamenilor cu toate întâmplările ei mărunte autorul „a văzut" dincolo de conţinutul lor imediat, de relatarea lor rece, pulsul societăţii într-o necontenită evoluţie şi transformare ce duce la schimbări radicale în viaţa omenirii. Noutatea şi modernitatea concepţiei şi metodei sale explică faptul că numeroase lucrări de istorie aparţinând unor autorităţi în materie, ca şi cărţi valoroase despre problemele tratate de el citează scrierile lui Gheorghe I. Brătianu drept *contribuţii fundamentale* °*4*.

Note:

M Ferdinand Lot, fostul său profesor la Sorbona, ale cărui teorii cu privire la originea poporului român au provocat replica lui Brătianu, dând naştere lucrării sale o *enigmă şi un miracol istoric*:

poporul român, citează în ultima ediţie a Jalrării sale la *fin du monde antique et le debut du Moyen Âge* (publicată în colecţia *l'évolution de l'humanvté* – La un moment dat, *dovedirea unităţii poporului român* care, aşa cum spunea chiar el, „a constituit în mod evident problema centrală a istoriei naţionale", devine o preocupare permanentă a activităţii sale. Şi aceasta deoarece războiul odată încheiat, războiul odată câştigat nu s-a metamorfozat numai într-o amintire pe care scriitorii şi memorialiştii o reînviau în pagini de ficţiune sau relatări cu caracter documentar. Tratatele care au consfinţit noua situaţie a Europei ţineau seama nu numai de drepturile istorice ci şi de structura naţională, morală, etno-lingvistică, economică, structuri care se dovediseră viabile şi nu cedaseră nici în urma politicii de oprimare dusă timp de secole de imperiile ce se prăbuşiseră la sfârşitul războiului. Dar, după un deceniu de la încheierea războiului, generaţia care făurise unitatea naţională va avea o altă misiune: aceea de a dovedi că România nu era o ţară artificială, constituită

Note:

Albin Michel, 1968), cartea lui Gheorghe I. Brătianu *Études byzantines d'histoire économique et sociale* de trei ori, în ceea ce priveşte mai ales „distribuţia aurului şi motivele economice ale divizării Imperiului roman" ca şi în capitolul asupra „legării de glie şi regimului fiscal". Ferdinand Lot menţionează la un moment dat: „Asupra adevăratului rol economic al Constantinopolului, a se vedea Georges Bratiano, *Études byzantines*" (ed. cit., p. 480, celelalte referinţe la p. 478, 479). O autoritate mondială în ceea ce priveşte istoria bizantină, Georges Ostrogarsky, în lucrarea sa *Histoire de l'état byzantin* (Bibliothèque Historique, Payot, 1969, reeditare ce reproduce textul ediţiei franioeze din 1956), reţine în lista operelor cele mai frecvent citate de el cele două cărţi ale lui Gheorghe I. Brătianu: *Études byzantines* şi *Privilèges et franchises*. Dintre istoricii români în această listă mai este citat N. Iorga cu *Istoria Imperiului otoman*. Pe parcursul cărţii sale Ostrogorsky face trimiteri şi la alte lucrări ale lui Gheorghe I. Brătianu.

De asemenea Louis Bréhier, în *Vie et mort de Byzance* (Éditions Albin Michel, 1969), citează în numeroase rânduri lucrări ale lui Gheorghe I. Brătianu printre care *Recherches sur le commerce génois*, *Vicina et Cetatea Albă*, ca şi alte studii.

Robert Lopez în cartea sa Storia delle colonie genovesi nel

Mediteranea (Bologna, 1938, p. VIII) consideră cartea Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle „un model al genului". Altă lucrare a lui Brătianu, Actele notarilor genovezi, este citată în mod elogios de istoricii sovietici E.S. Zevatin şi N.A. Peructro într-un studiu PuhOicat de revista Istoriceskie zapiski, 1938, 3, p. 72 – 130. H. Bibicou în Sources byzantines pour servir à l'histoire maritime, din volumul Les sources de l'histoire maritime en Europe du Moyen Âge au XVIII-e siècdin hazardul tratatelor şi că noua sa configuraţie corespundea unor drepturi istorice inalienabile. De aceea, Gheorghe I. Brătianu îşi definea astfel activitatea: „spre deosebire de diplomaţi şi de jurişti (...) am încercat să opun necesitatea de a ne întoarce la fondul problemei, de a prezenta din nou fundamentul invariabil ai dreptului nostru la unitate, raţiunile sale permanente şi argumentele de ordin etnic, lingvistic şi istoric" 65.

Pornind de la premisa că fiecare generaţie şi fiecare individ primeşte ca un adevărat şoc moral şi intelectual care îi determină opţiunile de-a lungul întregii sale existenţe, evenimentele sau mai bine-zis evenimentul crucial din anii adolescenţei sau ai tinereţii, primul război mondial şi urmările sale asupra istoriei ţării noastre au dat operei lui Gheorghe I. Brătianu o con-Note:

de Paris, 1962, p. 130 spune: „Autorizaţia acordată comercianţilor genovezi de a naviga în Marea Neagră a avut urmări foarte importante asupra istoriei Genovei cât şi asupra celei a Bizanţului ca şi a altor ţări de la Pontul Euxdn: evidente deja în ultimul pătrar al celui de al XIII-lea secol, ele sunt destul de cunoscute în linii mari datorită lucrărilor lui G. Brătianu". Michel Balard în *Gênes et l'Outre Mer*, I, Paris-La Haye 1973; Jean Richard în la *papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge*, Roma, 1977; din nou Roberto S. Lopez în comunicarea din volumul *Collocvio romano italiano. I. Genovesi nel Mare Nero durante i secoli XIII e XIV*, Bucureşti, 1977, se referă la lucrările lui Gheorghe I. Brătianu. Într-un studiu din acelaşi volum, Giovanna Petti Bulbi (p. 68) mărturiseşte regretul că istoricii genovezi nu au dat „ample sinteze ca acelea ale lui Schaube şi Brătianu". Marele istoric grec Denis Zakythinos în volumul *Bizanţul, Statul şi societatea*, Atena, 1051, citează la p. 47 – 48 studiile bizantine ale lui Gheorghe I. Brătianu în ceea ce priveşte funcţiile eparhului şi sistemul impozitelor, iar M. Svoronos în *Istoria neoelenismului*, Atena, 1976, citează în bibliografie studiul privitor la *Aprovizionarea Constantinopalelui*;

Helena Ahrweiler, în *l'idéologie politique de l'empire Byzantin*, ediţia greacă, Atena, 1977, citează *La Mer Noire*. Cât priveşte volumul pe care îl reeditäm astăzi, el formează obiectul a numeroase referinţe, ca în cartea lui Mircea Eliade: *De la Zalmoxis la Gengis-Khan* (Payot, 1070). Şi am enumerat aici numai acele aprecieri *postume* ce denotă prezenţa operei lui Gheorghe I. Brătianu în *actualitatea* istoriei contemporane, fără să mai amintim preţuirea de care s-au bucurat lucrările sale în timpul vieţii autorului din partea unor autorităţi de reputaţie mondială cum ar fi bizantinologul H. Grégoire, istoricul Marc Bloch şi alţii.

65 Origines et formation de l'unité roumaine, 1943, p. 11 – 12.

figuraţie aparte. Şi nu istoria celui dintâi război mondial despre care el a scris o carte memorialistică**28**, unde evocă experienţa sa în anii campaniei şi un volum despre *Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţei diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu***29**, ci sensurile mari pe care declanşarea şi mai ales consecinţele conflagraţiei le-au avut asupra existenţei poporului român. Două din cărţile sale cardinale, O *enigmă şi un miracol istoric*: *poporul român* şi *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor române*, au drept axă fundamentală originea şi unitatea poporului român. Acestea precedate sau urmate de numeroase alte cărţi care evidenţiază aceeaşi preocupare: politica externă a unor mari personalităţi – cum a fost, de pildă, Alexandru Ioan Cuza văzută prin perspectiva dezvoltării „ideii de unitate naţională". Gheorghe I. Brătianu era încredinţat că „pe lângă preocupările covârşitoare ale chestiunilor de interes imediat: recunoaşterea Unirii sau secularizarea averilor mănăstireşti" aflăm în ceea ce a întreprins Alexandru Ioan Cuza „toate elementele unei politici prudente dar hotărâte pentru pregătirea temeinică a unităţii mai depărtate a tuturor românilor"**30**. Fiind de acord cu ideea că

N ote:

_ File rupte din cartea războiului, ed. citată, pe care G. Călinescu o caracteriza astfel în Istoria literaturii române (p. 832) „Interesante creionări ale atmosfera psihice din războiul pentru întregire, ale unui ochi ce ştie să surprindă documentul şi să dozeze rece umanitatea..."

29 Aşezämîntul cultural Ion C. Brătianu, Cartea Românească, Bucu- re?ti, 1940, ediţia a Il-a revăzută şi adăugită, cu 14 planşe şi o hartă.

30 Politica externă a lui Cuza-Vodă şi dezvoltarea ideii de unitate naţională, Cartea Românească, 1932, p. 116.

„Domnul de la 1859 n-a fost numai alesul unei fericite întâmplări dar că l-a călăuzit într-adevăr o idee politică superioară", Gheorghe I. Brătianu pune în evidenţă, în cercetarea sa, faptul că „întreaga problemă a elementului românesc de dincolo de Carpaţi s-a deschis pe planul diplomatic european chiar din întâile luni ale Unirii Principatelor", de aceea va urmări „dezvoltarea principalelor chestiuni de politică externă în legătură cu ideea de unitate naţională". Analizând atitudinea Principatelor Unite faţă de pregătirea revoluţiei în Ungaria, faţă de revoluţia polonă, faţă de primele proiecte de alianţă balcanică ca şi relaţiile cu

Franţa ale lui Alexandru Ioan Cuza, Gheorghe I. Brătianu ajunge la concluzia că cine examinează politica externă a domnitorului: „În perspectiva istorică a evenimentelor care au determinat independenţa şi întregirea României, află în directivele ei preocupări ce nu pot fi străine nici astăzi diplomatului şi omului politic".

Aria cercetărilor sale a fost mult mai întinsă dar unitatea naţională pe care el o dovedea cu documente aparţinând tuturor evurilor istorice dar şi cu date ţinând de psihologia, de credinţele, de expresia artistică a sufletului colectiv, a reprezentat una din ideile dominante ale operei lui. Nu puţine din studiile şi articolele sale de până în 1937, când a apărut lucrarea sa de referinţă o *enigmă şi un miracol istoric*, de şi poate nu tratează direct problema originii şi unităţii naţionale şi au o valoare de sine stătătoare, converg în această direcţie. Cum am arătat, aria preocupărilor sale era mult mai largă: istoria economică şi socială a imperiului bizantin, comerţul cetăţilor italiene în Marea Neagră şi în Dobrogea 69, epoca formării statelor medievale româneşti 70, istoria modernă şi contemporană, originea şi unitatea poporului român.

Opera lui Gheorghe I. Brătianu a Uvut o largă deschidere spre fenomenul istoric universal, încanrând şi explicând unele momente. cheie ale istoriei naţionale întx-un context de o amplă perspectivă. Aş spune chiar că dacă sufleteşte a trăit atât de intens cel dintâi război mondial, dacă primele sale cercetări sunt consacrate unor probleme concrete, speciale, ale Evului Mediu românesc, el a descris un arc mult mai cuprinzător nu printr-un hazard al formaţiei sale ştiinţifice ci pentru că avea credinţa

Note:

„*Ase vedea studiile Vicina Contributions à l'histoire de la*

domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea, *1923; Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, *1929*; *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, *1936*, *ca şi articole din care citãm*: *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIII-e siècle*, *1922*; *Noms romans dans les Actes des notaires génois de Crimée*, *1925*; *Contribution à l'histoire de Cetatea Albă au début du XIV-e siècle*; etc.

70 Lupta de la Baia după izvoare ungureşti, *1919*; *Piatra de mormânt a lui Negru-Vodă*, *1920*; *Les fouilles de Curtea de Argeş*, *192 íl; L'expedition de Louis iar de Hongrie contre le prince de Valachie* etc.

că „ne lipseşte o *Istorie a Europei* care să dea întreaga sa importanţă şi valoare Orientului, acest creuzet de civilizaţii, acest focar de mari curente religioase sau politice care au stabilit, pe ruinele unităţii lumii antice, noua ordine a imperiilor şi a naţiunilor"**31**. Această perspectivă asupra Orientului în istoria lumii îl face să spună în acelaşi articol-program că istoricii au datoria să „dea Orientului ce este al Orientului cu riscul de a exagera şi de a fi plini de partipriuri sau de un complex de superioritate. Prea mult timp istoria Evului Mediu a fost văzută numai de la Roma, Aix-la-Chapelle sau Paris. S-au corectat unele distanţe considerând-o din unghiul Veneţiei sau al oraşului Palermo. Trebuie să o privim din acel al Constantinopolului mai întâi, dar tot atât de bine din acel al Antiohiei şi al Alexandriei sau, mai târziu chiar din cel al Kievului şi chiar al Saraiului, fără a uita din acest punct de vedere linia de apărare a creştinătăţii, în zorile timpurilor moderne care se sprijinea pe Cracovia, Suceava sau Budapesta."**32**

Restituind Orientului întreaga sa importanţă istorică, Gheorghe I. Brătianu aşeza teritoriile etnogenezei poporului român într-un context istoric ce le conferea o dimensiune relevantă în planul evoluţiei civilizaţiei. Dar istoricul nu devenea în mod tendenţios partizanul unei idei, nu excludea peremptoriu o altă ipoteză şi nu-şi circumscria obstinat cercetările dintr-o unică direcţie numai pentru a-şi justifica o teorie. Supleţea gândirii sale istorice, faptul că stabilea

---

N ote:

Vne nouvelle Histoire de l'Europe au Moyen Aget Bucarest, p. 6.

32 Idem, p. 8.

legături şi interconexiuni îndrăzneţe şi originale l-au făcut să pledeze pentru valorile civilizaţiei Orientului, pentru rolul lor în istoria europeană, dar în acelaşi timp să pună în evidenţă acele punţi de legătură cu viaţa occidentală încă de la primele manifestări ale statelor româneşti medievale. „Împrejurările pe care le-am amintit trebuie întregite cu alte date, cari contribuie să precizeze pătrunderea acestor influenţe şi imaginea însăşi a vieţii, ce rezultă în urma atingerilor stabilite de ele. Nu trebuie să pierdem din vedere revelaţia unei societăţi, trăind viaţa internaţională a feudalităţii apusene, pe care ne-a adus-o descoperirea mormintelor domneşti din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, de la Curtea de Argeş. Nu putem nesocoti obiceiuri, nu numai feudale dar cavalereşti, ca acelea ale «turnirelor» – la care au luat parte nobili români, sau ale blazonului, nu numai în ceea ce priveşte stemele tradiţionale ale celor două ţări, podoabă de «cimier» în terminologia heraldică a vremii, dar chiar ca emblemă personală a voievodului, fie ea doar o imitare sau o adaptare a armelor suzerane ale Ungariei". Gheorghe I. Brătianu era un istoric sensibil în special la ceea ce am numi *imaginea vieţii* într-o structură socială, din perioada ce cădea sub incidenţa unghiului său de cercetare. 74 Şi aici reţinem însăşi una din dimensiunile modernităţii sale de gândire, interferenţele cu viziunea unor istorici precum Jacques le Goff, H.R. Trevor-Roper, Georges Gusdorf, Georges Duby. Nu o dată – cum ar fi, de pildă, în *La Mer Noire* – Gh. I. Brătianu explică arta popoarelor pornind de la consideraţii privitoare la viaţa materială şi la obiceiuri. Din pricina lipsei unei existenţe stabile, legată trainic de pământ, decurge „o mentalitate, aceea a nomadului, o obişnuinţă în mod esenţial migratorie, întregul interes al existentei concentrându-se asupra animalelor care devin factorul principal (…) Deoarece primatul animalului se manifestă în arta stepei care perpetuează în epoca sarmatică procedeele sciţilor. În arta clasică elementul central este figura omenească: proporţiile sale îi determină canonul. În arta popoarelor nomade motivul obişnuit este animalul, el îi inspiră ornamentele şi îi determină simbolurile". La aceleaşi concluzii ajunge şi Georges Charrière în volumul *L'Art barbare scythe* 76 (*De la Sibérie à la Mer Noire*). Dar această *imagine a vieţii* nu înseamnă în concepţia lui amănuntul, faptele cotidiene, ci *istoria economică*, *socială*, *politică* în care el distinge „evoluţia firească ce o determină împrejurările interne" şi cele externe adică „nevoia de a se adapta unui anumit

curent, care domină la un moment dat organizarea vieţii de stat în cuprinsul unei mari puteri, sau în sfere mai largi ale politicii internaţionale. Unele aspecte exterioare oglindesc, în acest caz, transformări mai profunde şi triumful unei concepţii, cari aduc cu ele şi atmosfera lor caracteristică (...) De ce să nu corespundă şi vârsta mai depărtată a armurilor şi a heraldicii medievale, cari şi-au impus pecetea clasei privilegiate în manifestările vieţii ei zilnice şi unei potriviri a instituţiilor la concepţia feudală din care izvorau? Aceasta cu atât mai mult cu cât unele aspecte ale feudalităţii de origine apuseană se suprapuneau întocmai unor alcătuiri mai vechi". 77 Gheorghe I. Brătianu socotise că pentru a se scrie „O nouă istorie a Europei în Evul Mediu": „ar fi poate mult mai interesant şi de asemenea mai fructuos de a da o mai mare amploare fenomenelor de istorie economică şi socială şi de a integra în relatarea faptelor şi evenimentelor istoria civilizaţiei şi a gândirii, a literelor şi artelor". 78 Nu izola istoria originii şi unităţii noastre naţionale, istoria noastră în general de toţi factorii interni şi externi, de complexul împrejurărilor care concură la stabilirea unor particularităţi, unor trăsături specifice: „interesul istoric pe care îl suscită o regiune geografică este un privilegiu care se plăteşte scump". De aceea el considera că nu putem

Note:

corpurilor în acţiune, ajunge la simplificări contrare în care distingem parcă detenta viitoare a unui arc întins". (René Huyghe, *Dialogue avec le Visible*, *Connaissance de la peinture*, Ed. Flaminarion, 1972, p. 186. Versiunea românească în pregătire la Editura Meridiane.).

78 Editions Cercle d'Art, Paris, 1971, vezi în special capitolul *Le Rôle du Bestiaire Nomade*, p. 134 şi următoarele.

77 Op. cit., p. 64.

78 Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen âge, ed. cit., *p. 12*.

„Înţelege istoria României fără a lua în considerare drumurile şi influenţele care se încrucişează pe teritoriul unde ele se dezvoltă, astfel încât să se transforme într-o veritabilă încrucişare de civilizaţie şi comerţ dar, de asemenea, din nenorocire de invazii şi de războaie". 79

Deşi a fost – din generaţia lui – istoricul care a scris în modul cel mai consecvent în pas cu evoluţia nu numai a cercetărilor ci şi a teoriilor şi a cunoscut deopotrivă noile metode de investigare ci şi de

interpretare, el a avut încă din tinereţe o *concepţie*, *un sistem*, o metodă pe care le-a aplicat fără dogmatism şi rigiditate. BEoarece" văzuse cum Iorga în ultima parte a vieţii lui nu mai urma noile căi ale ştiinţei explicând această reţinere a sa prin „nevoia, poate organică a unei reacţiuni a spiritului faţă de materie, a unei priviri mai de sus, mai libere, mai în acord cu experienţa vieţii", a ţinut cumpăna dreaptă între concepţia sa despre istorie şi evoluţia acestei ştiinţe. În 1926 el afirma: „Iar dacă trecutul nostru e aşa de puţin cunoscut, dacă evoluţia acestui neam ne apare atât de fragmentar, adesea fără nicio unitate sau perspectivă, această lipsă se datorează faptului că atâta timp nu s-a ţinut seamă de întregul complex geografic şi cultural din care facem parte". 80

Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, cartea pe care o prezentăm astăzi cititorului la treizeci şi cinci de ani de la apariţie, constituie unul din momentele reprezentative ale gândirii noastre, operă care însumează într-o viziune originală datele cercetării pe tărâmul istoriei, folcloristicii, literaturii. Pentru situarea valorii ei în evoluţia gândirii româneşti o privire asupra modului în care *tradiţia* a fost înţeleasă ca izvor istoric în ţara noastră şi a interferenţelor dintre aceste două noţiuni mi se pare necesară.

Cum începuturile culturii române moderne s-au identificat cu afirmarea patetică a romantismului, relaţia folclor-istorie-literatură a constituit dominanta teoretică încorporată atât în manifeste, programe, prefeţe, lecţii de deschidere cât

Note:

19 La Mer Noire – des origines à la conquête ottomane, *p*. *43, 1969*,.

80 Teorii nouă în învăţământul istoriei, *Iaşi*, *1926*, *p*. *18*.

şi în cele mai reprezentative opere literare publicate atunci. În acel moment literatura, artele plastice, muzica nu aveau un statut estetic apt să pună în evidenţă trăsăturile specifice ci erau înglobate unei viziuni unificatoare care pornea de la sursele comune de inspiraţie. Dacă ţinem seama de faptul că teoreticienii curentului sau personalităţile lui cele mai marcante erau în acelaşi timp istorici şi scriitori (Mihail Kogălniceanu şi Nicolae Bălcescu), că alţii, precum Alecu Russo, aveau înclinaţii pentru studiul critic cu o pronunţată notă de sociologie culturală, aplicată chiar la poezia populară, că o perspectivă istorică dominată de înflăcărarea specifică timpului şi

curentului nu lipsea nici la Vasile Alecsandri – *scriitorul* prin excelenţă al epocii – avem imaginea unui bloc din care abia după aceea trebuiau separaţi, individualizaţi, pilonii care susţin bolta unei culturi. Folclorul numit „tradiţie", „legendă" sau „obicei" era privit deopotrivă ca izvor de inspiraţie literară de teoreticienii *Daciei literare*, deci ca punct de plecare pentru opere de ficţiune dar şi ca sursă pentru scrierea istoriei, ca un document pe baza căruia se poate cunoaşte adevărul asupra trecutului. Chiar şi cel mai riguros istoric al epocii, N. Bălcescu, în *Cuvânt preliminar despre izvoarele istoriei românilor*, acorda folclorului primul loc în ordinea celor „cinci feluri de documente" în care se cuprinde „istoria noastră şi a tuturor naţiilor". Explicându-şi ierarhizarea, Bălcescu pornea de la următoarea premiză: „Oamenii întâi cântă, pe urmă scriu. Cei dintâi istorici au fost poeţii. Poeziile populare sunt Lin mare izvor istoric. Într-însele aflăm nu numai fapte generale dar ele intră în viaţa privată, ne zugrăvesc obiceiurile şi ne arată ideile şi simţămintele veacului. Învăţaţii Grimm şi Michelet s-au folosit mult de acest izvor istoric în scrierile lor asupra originii dreptului german şi francez". Bălcescu intuia unul din adevărurile pe care le statuiază peste un secol Georges Dumézil: „Dar miturile nu pot fi înţelese dacă le separăm de viaţa oamenilor care le povestesc. Cu toate că sunt chemate mai devreme sau mai târziu – foarte devreme, câteodată ca în Grecia – la o carieră literară proprie, ele nu sunt invenţii dramatice sau lirice gratuite, fără raport cu organizarea socială sau politică, cu ritualurile, cu legea sau cutuma; dimpotrivă, rolul lor este să justifice toate acestea, exprimând în imagini marile idei care le organizează şi le susţin". N. Bălcescu exprima tot intuitiv şi un alt adevăr: mitul era prin excelenţă expresia unei gândiri colective[33], sau, cum spun Jung şi Kerényi[34], mitologia „a fost trăită" iar pentru popor a reprezentat „modul său de expresie, de gândire, de viaţă". În viziunea romanticilor români folclorul era considerat prin optica adevărului pe care îl exprimă: „Tradiţiile sau poveştile populare

---

Note:

_ Mircea Eliade : Mythes, Rêves et Mystères, Gallimard, 1967, p. 22 : „s-a încercat integrarea miturilor în istoria generală a gîndirii conside- rîndu-le ca forma prin excelenţă a gîndirii colective".

[34] C. G. Jung şi Ch. Kerényi : Introduction à l'essence de la mythologie, Payot, 1968, p. 15.

sunt un izvor care slujeşte la aceeaşi ţintă ca şi poeziile. Treaba agerei critici a istoricului este să deosebească dintre aceste daturi ca şi din toate celelalte adevărul de falsitate şi să se poată bine folosi". Exaltarea şi patetismul romantic nu duceau – în cazul lui N. Bălcescu – la acceptarea necritică a perspectivelor şi a datelor pe care le oferă folclorul faţă de istorie. Dimpotrivă trebuie să reţinem de pe acum ideea „agerei critici", care apare încă din primul moment al considerării tradiţiei ca un „izvor" pentru această ştiinţă. Ca şi Bălcescu, celălalt mare istoric al epocii romantice româneşti, Mihail Kogălniceanu, aşază şi el literatura populară pe primul plan al surselor documentare: „Istoria noastră este în tradiţiile poporului, în movilele nenumărate ce împestriţează întinsele noastre câmpii". Kogălniceanu creează la un moment dat o demarcaţie între „documenturile şi tradiţiile vechi". Şi el ca şi N. Bălcescu insistă asupra necesităţii de a fi călăuzit de „făclia unei critice sănătoase". Iar Alecu Russo, care spre deosebire de cei doi era numai scriitor şi critic literar, afirma la rândul său: „Datinile, poveştile, muzica şi poezia sunt arhivele popoarelor. Cu ele se poate oricând reconstitui trecutul intelectual. Din studiul lor ne vom lămuri despre originea limbii noastre, de naşterea naţionalităţii române, de plăcerile naturii cu care este înzestrat poporul şi de luptele ce le-au susţinut coloniile romane până a nu se preface în locuitorii de astăzi ai vechii Dacie". 86 Dar uneori mai apăsat chiar decât cei doi istorici, contemporani lui, Alecu Russo stăruie asupra valorii documentare a folclorului: „Poezia poporală este nu numai expresia cea mai vie a caracterului naţional, dar ea aruncă şi o lumină asupra comerţului din timpurile. trecute".

Artist prin excelenţă, Vasile Alecsandri, cel care a avut revelaţia folclorului din perspectiva estetică, nu excludea nici el în prefaţa volumului *Poezii populare ale românilor adunate şi* întocmite (s.n.) *de Vasile Alecsandri* caracterul documentar situându-l pe cel de al patrulea plan în ierarhia importanţei pe care o are pentru sufletul românesc: „Comori nepreţuite de simţiri duioase, de idei înalte, de crezuri superstiţioase, de datini strămoşeşti…"

Lui Vasile Alecsandri, care a avut atâtea intuiţii ce au depăşit epoca, îi datorăm şi pe acest tărâm înţelegerea cea mai complexă şi în acelaşi timp înţelegerea modernă a fenomenului folcloric: ficţiune şi istorie sunt două noţiuni inseparabile care se condiţionează şi se explică reciproc, fiecare componentă aducând un spor de înţelegere a

întregului. Dând poeziei populare strălucirea artistică pe care n-o avea, şlefuind nestemate din conglomerate care nu lăsau uneori să apară frumuseţea unică a expresiei, Vasile Alecsandri a fost – în acelaşi timp – preocupat de *adevărul* cuprins în versurile anonimilor. În notele care însoţesc fiecare poezie, Vasile Alecsandri procedează ca un istoric, confruntând *imaginea* legendei cu cea pe care o dădeau cronicile, toponimia, geografia, apelând fie la izvoarele scrise, fie la propria experienţă, fie la obiceiul pământului. Astfel adnotând balada *Iordachi al Lupului*, V. Alecsandri precizează: „În *Letopiseţul* lui Ion Neculoe se pomeneşte de un Iordachi Costachi Lupu, ce a fost vel-stolnic sub domnia lui Grigore-Ghica, 1727. El era fiul lui Lupu Costachi, Gavriliţă care a giucat un rol însemnat în războiul lui Petru cel Mare cu turcii", sau: „După cronicile Ţării Româneşti, Radul Negru Vodă domnea dincolo de Carpaţi, pre Amlaş şi Făgăraş (...) Apoi a descălecat pe Argeş unde şi-a pus scaunul domniei zidind curţi de piatră şi case domneşti şi o biserică mare şi mândru lucrată. În *Revista română* publicată la Bucureşti, se găseşte descrierea acestei biserici împreună cu stampe litografiate ce reprezintă frumuseţile arhitecturii sale". Sursele livreşti sunt citate pentru a explica genealogia unui personaj istoric şi a-l situa în epocă sau pentru a-i trasa genealogia, iar alteori trimite cititorul la *imaginea* fotografică care *reproduce* exact înfăţişarea unui monument, clădiri etc. El confruntă „adevărul tradiţiei" cu „adevărul istoriei":

Note:

88 Alecu Russo, *Opere complete*, ediţie de Lucian Predescu, Cugetarea, P220 – 226

„Tradiţia veche pretinde că bourul Moldovei reprezintă capul zimbrului ucis de Dragoş când a descălecat în ţară. Istoria însă susţine că acel bour vine de la cetatea *Capul Bovis* ridicată de împăratul Traian în Dacia". Alteori el află puncte de convergenţă şi de impact între istorie şi tradiţie: „Cunoscut este din istorie şi din tradiţie că Ştefan-Vodă a fost foarte religios". Dacă cercetările de până acum au pus accentul numai pe starea de entuziasm provocată de descoperirea folclorului românesc, şi au evidenţiat influenţa sa fericită în acel moment al afirmării noastre culturale, mai puţin s-a reţinut faptul că exaltarea şi patetismul romantic al epocii n-a dus la receptarea miturilor ca adevăruri istorice absolute, intangibile. Dacă istoricii şi literaţii le aşezau uneori chiar în primul rând al surselor istorice

propriu-zise şi unii şi alţii interpretau *adevărul* legendei sau îl supuneau unei *critici*, bineînţeles la nivelul documentelor existente atunci şi cu mijloacele epocii.

Romanticii nu sunt cei dintâi care să fi avut revelaţia tradiţiei populare ca sursă istorică. Întâietatea o are Ion Neculce care aşază în faţa cronicii sale întâmplări *neatestate* în cronici şi hrisoave, deci ceea ce nu citise ci doar auzise, iar calea de transmitere din generaţie în generaţie nu fusese aceea a sensului ci cea orală: „O seamă de cuvinte ce sunt *auzite* (s.n.) din om în om de oameni vechi şi bătrâni şi în letopiseţi nu sunt *scrise* (s.n.)". Deci încă din acel moment ideea valorii de document a tradiţiei care circula paralel cu cronica propriu-zisă şi nu intra în circuitul adevărurilor *atestate* (*citite* în letopiseţi sau *văzute* de cronicar de-a lungul existenţei lui) este acceptată. Dar, fapt demn de remarcat, nici Ion Neculce – în fond un autodidact – nu acordă credit nelimitat *cuvintelor auzite* şi introduce în cele câteva rânduri care preced legendele o notă de relativitate: „Deci cine va ceti şi le va crede bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine; cine precum îi va fi voia aşa va face". Toate cele patruzeci şi două de legende aveau ca personaje centrale personalităţi istorice ale Evului Mediu românesc, în special domnitori. Fantasticul este practic absent, întâmplările relatau „faţa ascunsă" a unor evenimente şi fapte atestate. Uneori ele pot fi considerate drept „mica istorie" a evenimentelor sau explicaţia populară dată unor accidente geografice etc. Alteori proiectau într-o lumină stranie sau neobişnuită o lume cunoscută din cronici doar în *albul* şi *negrul* specific simpatiilor şi antipatiilor ce decurgeau din luptele Evului Mediu.

Între *Ion Neculce* (1662 – 1743) şi mişcarea romantică (prima jumătate a secolului al XIX-lea) legenda şi-a pierdut creditul, deoarece *Şcoala Ardeleană* – curent erudit înainte de toate, cu un pronunţat caracter de luptă – trebuia să *demonstreze* polemizând, să aducă la fiecare pas contraargumente. Pentru a *dovedi*, mitul, „expresia spontană şi creaţia imaginarului în jurul unor fenomene afective"**35**, nu numai că nu era suficient, dar putea să stârnească efectul contrariu într-o dispută în care ceea ce aparţinea ştiinţei era hotărâtor. Oameni ai bibliotecii, oameni ai cercetării de arhivă la Blaj, Budapesta, Viena,

---

N ote: _ Jean Markale, La tradition celtique, Payot, p. 295.

Roma, ai cercetării filologice, reprezentanţii Şcolii Ardelene nu avuseseră un contact, nici cel puţin afectiv, cu tradiţia nescrisă. Pentru că nu putem omite un fapt: legenda a intrat în circuitul adevărurilor posibile la oameni care avuseseră într-un fel sau altul o legătură cu viaţa rurală şi cunoscuseră cultura populară. Cea dintâi mişcare a fost una pe care o putem considera instinctivă, deoarece Ion Neculce era cronicarul cu cea mai puţină cultură livrescă, cel mai puţin „umblat" la şcolile înalte ale străinătăţii, cel care îşi făcuse instrucţia şcolară *numai* în România.

Dar când ne referim la generaţia romantică, cea care transformă ipoteza sentimentală în doctrină, impulsul nu mai este unul autohton. *Revelaţia* valorilor documentare şi artistice ale folclorului se datorează atmosferei ideologice dominante atunci în Europa şi pe care reprezentanţii generaţiei au receptat-o în adolescenţă şi în anii primei tinereţi. Cultura populară autohtonă ei o vor cunoaşte şi o vor descoperi că urmare a studiilor din străinătate. Ei n-au *auzit* aceste legende ci le-au *căutat* odată întorşi în ţară, aşa cum mărturiseşte Vasile Alecsandri: „ajutat de câteva persoane, iar mai cu seamă de d. A. Russo, am adunat, în deosebite călătorii prin munţii şi câmpiile înflorite ale ţării noastre o parte din poeziile poporale".

Oricare a fost perspectiva (cea documentară sau cea artistică), esenţial era faptul că pentru generaţia romantică folclorul reprezenta un factor de *legitimitate istorică*. Pentru că – spre deosebire de literaturile cu îndelungă tradiţie scrisă, acolo unde alături de mitologia naţională, romantismul a fost sinonim şi cu resurecţia „miturilor revoltei" întruchipate de Prometeu, Satan sau Cain – ce vor forma la noi sursa romantismului din secolul XX prin Panait Cerna, Victor Eftimiu, Al. Philippide – mitologia din perioada la care ne referim a fost la începuturile ei exclusiv naţională. Şi noi – ca şi alte naţiuni din estul, sud-estul, centrul Europei – căutam în acele momente afirmarea unor drepturi pe care dacă studiile erudiţilor le probau pe calea demonstraţiei ştiinţifice, literatura populară, legenda, le transforma în prototip, în mit. Or, mitul care, aşa cum spune Karl Abraham, reprezintă „condensarea sufletului popular" **36** , sensibilizează

N ote:

_ Dr. Karl Abraham, Psychanalyse et culture, Payot, 1969, p. 8.

conştiinţa mulţimilor pentru un trecut eroic, pentru personaje cu o statură morală ieşită din comun, apte de fapte eroice. O cercetare recentă asupra acestei perioade întrebuinţează termenul de „naţiuni manuscrise" pentru naţiunile care la începutul secolului al XIX-lea şi-au recunoscut fiinţa spirituală, idealurile într-un *manuscris*, într-o operă literară sau muzicală ce a devenit expresia integrală, definitorie a sufletului naţional. Descoperirea la Kralove Dvor, în Boemia, a manuscrisului *Judecata lui Liboucha*, a *Cântecului lui Igor* în Rusia, a *Nibelungilor* în Germania, au creat o atmosferă legendară în care „se petrece totdeauna aceeaşi înfrângere fundamentală care trebuie să fie răzbunată". Această „atmosferă legendară", relevată la începutul secolului de manuscrisele amintite, stârnise o stare de entuziasm colectiv, naţiunile transformându-le într-o adevărată cartă spirituală a popoarelor respective. Dar răsunetul colectiv capătă o asemenea amploare încât el nu se stinge odată cu generaţia care l-a descoperit, ci este investit mai târziu cu expresia ce va rămâne apoi în conştiinţa posterităţii 90 şi o va întruchipa – nu o dată la altitudinea capodoperei artistice. *Libouclia* de Smetana, *Cneazul Igor* de Borodin, *Tetralogia* lui Wagner, toate compuse între 1860 – 1880, „transpun în operă povestirile mitice care au fost descoperite în primii ani ai secolului". 91

„Culegerea" de poezii a lui Vasile Alecsandri a avut acelaşi rol spiritual şi moral în deşteptarea conştiinţei naţionale româneşti. Dar legendele cuprinse în culegerea lui Vasile Alecsandri sunt cele ale originii, ale întemeierii? Vom observa faptul că lumea Evului Mediu predomină şi că lumea daco-romană se leagă mai ales de personaje fantastice cum ar fi Erculean şi nu formează obiectul unei poezii ca atare ci numai al comentariilor lui Vasile Alecsandri, care face numeroase precizări cu privire la originea noastră romană: „Numele lui Eroul Erculean ne poartă gândirea la timpurile domniei romanilor în Dacia". La fel şi *Păunaşul Codrilor*, care „înseamnă un voinic tânăr, mândru şi misterios, mândru ca păunul şi misterios ca Pan zeul codrilor. În România plină de urme romane, nu ar fi de mirare să se fi păstrat numele zeului Pan şi să se fi schimbat cu timpul

Note:

e Autenticitatea unora a fost pusă mai târziu sub semnul întrebării.

81 Jean Plumyene, op. cit., p. 127.

92 V. Alecsandri, op. cit., p. 29.

În Păunaş", sau, tot în notele aceleiaşi poezii, se spune: „Cine asistă la aceste lupte a flăcăilor români de la Carpaţi şi de pe malul Dunării recunoaşte bine în ele apucăturile şi pauzele gladiatorilor din *vechime*". Instinctiv Alecsandri avea sentimentul unei „pete albe" în mitologia românească şi căuta prin notele şi comentariile sale, ca şi prin studiul *Românii şi poezia lor*, să stabilească punţi de legătură cu epoca formaţiei poporului român – prin deducţii de natură filologică, toponimică şi etnografică. Mai mult, el acreditează chiar ideea existenţei unor balade despre această perioadă, balade pierdute în negura vremii: „La anul 1842, într-o frumoasă seară de vară, urcându-mă la stâna din Ceahlău unde auzisem răsunând buciumul lui Udrea, am asistat la unul din cele mai sublime spectacole ale naturii, luminat de razele asfinţitului soarelui (...) Udrea îmi spuse că tatăl său ştia mulţime de balade, între care aceea a lui Traian şi a lui Aureliu, dar care din nenorocire el le luase cu dânsul în mormânt".

Tradiţia folclorică românească se referă *în primul rând* la întemeierea statelor feudale româneşti şi aproape deloc la epoca daco-romană. Poate de aceea, în afara personajelor fantastice şi a păstorului din *Miorița*, prototipurile care au trecut din folclor în literatură şi au rămas ca efigii reprezentative aparţin tot Evului Mediu: Meşterul Manole iar la cei doi mari creatori de epopee românească emblemele sunt Mircea cel Bătrân (Eminescu) şi Ştefan cel Mare (Mihail Sadoveanu).**37**

De aceea discuţia în jurul *tradiţiei* ca sursă istorică s-a centrat în jurul întemeierii statului feudal român. Fără îndoială şi alte momente sau personaje ale istoriei naţionale pe care *tradiţia* le-a transformat în mit au furnizat, de-a lungul anilor, fie subiect de controversă, fie au contribuit la definirea şi conturarea unor trăsături psihologice şi morale pe care datele documentare nu le conţineau. Pentru nicio altă epocă din istoria ţării noastre legenda n-a impus o imagine atât de verosimilă şi cu atâtea elemente ce au declanşat cercetări pentru a fi confirmate sau infirmate. Din orice perspectivă am privi: aceea a

---

N ote:

_ Proiectele eminesciene de a scrie o epopee, un ciclu sau o dramă închinată lui Decebail au rămas doar în acest studiu (vezi G. Căli- nescu, Opera lui Mihai Eminescu, I, seria Patrimoniu, Editura Minerva, p. 62—74).

cercetării istorice care caută prin compararea documentelor cu legenda să aducă lumini şi perspective noi asupra adevărului, cum a fost cartea lui Gheorghe I. Brătianu, sau a „hermeneuticii universurilor religioase arhaice şi populare, altfel spus a creaţiilor spirituale lipsite de expresie scrisă şi în general de criterii cronologice valabile", cum procedează Mircea Eliade**38**, *tradiţiile revelatoare*: producţii folclorice care au creat o *imagine* şi un mit istoric sunt cele legate de întemeiere şi de perioada imediat următoare, cum ar fi *Meşterul Manole*.

Fără îndoială nu vom putea reface aici toată disputa din jurul viabilităţii şi valabilităţii tradiţiei ca izvor istoric şi nici a modului în care istoricii noştri cei mai reprezentativi au înţeles această relaţie. Dar după ce am văzut rolul pe care romantismul l-a avut la noi, este timpul să arătăm că, aşa cum afirma şi Gheorghe I. Brătianu, „şcoala istorică a secolului trecut, crescută în disciplina criticei minuţioase a izvoarelor, căreia i se datorează de altfel progresul ştiinţei noastre proceda cu textele care nu se întemeiau direct şi imediat pe mărturii contemporane, aşa cum e cunoscută şcoala de arheologie şi arhitectură, proceda cu monumentele însemnate ale Evului Mediu: ruinele castelului sau zidurilor catedralei, adesea transformate în decursul veacurilor prin tot ceea ce se adăugase la construcţia primitivă, erau dărâmate în întregime şi reconstruite, uneori chiar din temelii, nu cum arătau înainte de restaurare ci aşa cum se credea, după cercetările făcute, că trebuie să fi fost, în vremurile depărtate în care fuseseră zidite întâia oară de cei mai vechi ctitori (...) Mai ales faţă de tradiţia istorică păstrată de relaţii, în mod firesc mai nouă decât faptele povestite atitudinea lor critică era neînduplecată."**39**

Într-adevăr, D. Onciul, cel care, aşa cum spune şi Gheorghe I. Brătianu, a adus „cuvântul criticei istorice, după cele mai noi şi mai desăvârşite mijloace de cercetare", a dedicat câteva studii fundamentale acestei probleme, precum: *Dragoş şi Bogdan fondatorii Principatului moldovenesc*, *Radu Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti şi Originile Principatelor Române*. *96*

Numind tradiţia despre întemeiere „mit etiologic" 97, D. Onciul

---

N ote:

_ De Zalmoxis â Gengis Khan, ed. cit., p. 11.

[39] Vezi volumul de faţă, p. 96.

deschidea o nouă perspectivă asupra ei, care va fi cea dominantă până târziu (o jumătate de secol după aceea, termenul fiind preluat şi de C.C. Giurescu). 96 Dar chiar şi un critic atât de riguros ca Dimitrie Onciul nu respingea aprioric mitul deoarece aşa cum spunea el: „Niciun mit în istorie nu este fără miez istoric şi tot astfel trebuie să fie şi cu mitul nostru"". Iar în concluzia studiului despre *Radul Negru* spunea: „Modul cum s-a format această tradiţiune e unul din cele mai interesante fenomene din istoria basmelor istorice: totul, afară de data întemeierii, este, în oarecare înţeles, adevărat în ea, nimic însă în legătura în care e dat" 10°.

Iorga, cel mai acerb, cel mai patetic, cel mai neînduplecat adversar al romantismului în toate formele manifestării lui, nu va acorda, bineînţeles, credit tradiţiei, ca izvor istoric, fără însă a o înlătura definitiv ca sursă posibilă. Dar aşa cum atestă culegerea de lecţii, discursuri, conferinţe cu caracter programatic *Generalităţi cu privire la studiile istorice* 101 doar o singură dată, şi anume în discursul său de recepţie la Academie, intitulat *Două concepţii istorice* (17 mai 1911), N. Iorga vorbeşte despre faptul că: „În tradiţiile satelor, mai ales ale celor ferite de influenţa administrativă a Statului român ori a celorlalte state ce deţin pământul românesc, se vor găsi acele cunoştinţe prealabile care vor umplea lacuna considerabilă pe care o lasă în trecutul nostru

Note:

t0 Toate trei sunt incluse în ediţia Dimitrie Onciu, *Opere complete*. *Originile principatelor române*, tom. I, ediţie critică adnotată de A. Sacerdoţeanu, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1946. Primul studiu a fost publicat în 1884, cel de al doilea în 1891, cel de al treilea în 1899 (cf. notele ediţiei p. 372 – 381).

„*Dragoş şi Bogdan*, ed. cit., *p. 53*.

98 C.C. Giurescu, *Istoria românilor*.

99 Dragoş şi Bogdan, *idem*, *p. 72*.

100 Radul Negru, *idem*, *p. 174*.

101 N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, *Bucureşti*, *1944*.

Izvoarele străine ale lumii civilizate" 102. Antiromantismul său funciar este vădit încă din lecţia de deschidere la Universitatea din Bucureşti (noiembrie 1895) şi câteva rânduri ne explică absenţa acestei perspective în gândirea sa istorică: „Poetul se simţi atras de

farmecul descrierilor istoricului, îi împrumută subiectele, se strămută în lumea lui şi o înţelese aşa cum o înţelege acesta. Ficţiunea, care ţine locul adevărului istoric, era destul de strălucitoare pentru a intra de-a dreptul în domeniul poeziei". Bineînţeles, N. Iorga a discutat nu numai o dată – şi Gheorghe I. Brătianu citează câteva din contribuţiile sale – relaţiile istorie-legendă, dar aici noi schiţăm doar o privire de ansamblu care să poată explica noutatea cărţii pe care o reeditäm astăzi din perspectiva istoriei culturii româneşti. Ceea ce am vrea să spunem acum e faptul că *legendele* au fost transpuse de N. Iorga în pagini de teatru, considerându-le apte deci de a constitui substanţa unor plăsmuiri artistice aşa cum înţelegea el această noţiune. Istoricii care au urmat lui N. Iorga – cu toate deosebirile uneori radicale de vederi, de concepţie – au urmat în linii mari aceeaşi direcţie, a confruntării dintre *adevărul tradiţiei* şi *adevărul istoric*. Dar tot în aceşti ani, două perspective se deschid aproape simultan pentru o nouă înţelegere a mitului, a tradiţiei: cea a unui filosof, Lucian Blaga, şi a unui istoric, Gheorghe I. Brătianu. Lucian Blaga porneşte de la ideea că „mitul nu poate fi tălmăcit în graiul ideilor" şi se înscrie printre adversarii „şcolii psihologice moderne" reprezentată de Freud şi discipolii săi, care considerau – aşa cum am văzut – miturile „expresii simbolice ale realităţilor noastre inconştiente, adică *visurile colective* ale popoarelor. Întocmai cum, după şcoala psihanalitică, în visuri şi-ar găsi un ventil *simbolic* anume porniri refulate şi legate de străfundurile vieţii noastre inconştiente, tot aşa în mituri şi-ar găsi un ecou simbolic, străfundurile vieţii inconştiente co-Note:

102 *Generalităţi*, ed. cit., p. 93.

103 Ibidem, *p*. *42*.

104 *Geneza metaforei şi sensul culturii*, în *Trilogia culturii*, Biblioteca de Filosofie Românească, Fundaţia Regală pentru literatură şi artă, 1944.

lective". Lucian Blaga se opunea deci ideii pe care exponenţii psihanalizei o afirmau relativ la relaţia dintre vis şi mit: „Mitul îşi are originea într-o perioadă a vieţii colectivităţii de mult apusă şi pe care am putea-o numi copilăria ei (...) Miturile au luat naştere în timpurile preistorice ale colectivităţii despre care nu avem o mărturie sigură. Ele conţin reminiscenţe ale copilăriei colectivităţii (...) Mitul este un fragment depăşit al vieţii psihice infantile a colectivităţii. El conţine (sub o formă voalată) dorinţele din copilăria colectivităţii". Şi tot Karl

Abraham, plecând de la cele patru căi ale elaborării visului stabilit de Freud defineşte aceste similitudini între *vis* şi *mit*: condensarea, deplasarea, elaborarea secundară, reprezentări obsedante; stabileşte, în acelaşi timp, şi o diferenţă esenţială: visul dramatizează, în timp ce mitul ia dimensiunea epocii.106

Aceste teorii ale lui Freud şi ale şcolii lui erau respinse de Lucian Blaga, care spunea: „Chiar dacă am admite analogii materiale între visuri şi mituri (...) nu trebuie să scăpăm din vedere nici disanalogiile. Dar disanalogiile sunt aşa de impresionante şi prezintă un profil atât de viguros, încât odată surprinse pe zare, vom fi împiedicaţi o dată pentru totdeauna de a mai defini *miturile* ca «visuri»".107 Dacă Lucian Blaga respingea interpretarea psihanalitică a miturilor, el este partizanul altor idei privitoare la geneza şi structura mitului, care îl apropie de o înţelegere asemănătoare, atunci când spune: „Miturile sunt plăsmuiri de intenţie revelatorie, şi întâile mari manifestări ale unei culturi. În această calitate a lor ele vor purta întotdeauna pecetea unor determinări stilistice; ele vor fi modelate, interior, de categoriile abisale ale unui popor. Miturile se desprind din matricea stilistică a unui neam sau grup de neamuri, întocmai ca şi celelalte grupuri de neamuri". De fapt, întreaga demonstraţie a lui Lucian Blaga se clădeşte pe ideea respingerii oricărei apropieri dintre mit şi vis „ca expresii simbolice ale inconştientului haotic (iad al tuturor apetiturilor inferioare)".

În contextul descris de noi, cartea lui Gheorghe I. Brătianu reprezintă un element de sinteză şi de noutate între toate direcţiile menţionate până acum pe tărâmul relaţiei dintre *tradiţie* şi *istorie*. Am vorbit nu numai o dată pe parcursul studiului nostru despre modernitatea concepţiei şi a cercetărilor sale istorice. Pentru a determina locul pe care-l ocupă această carte în evoluţia ştiinţei universale, faptul că ea se înscrie într-o direcţie nouă a ştiinţei istorice postbelice, ne vom adresa unei autorităţi în materie, Georges Dumézil, care în prefaţa monumentalei sale *Mythe et épopée***40**, echivalând cu o adevărată profesiune de credinţă, precizează: „Perspectiva din 1938 a risipit iluziile din 1920, care le prelungeau pe cele din secolul XIX. Mitologiile au fost repuse, aşa cum trebuiau să fie, în ansamblul vieţii

---

N ote: _ Georges Dumézil, Mythe et épopée, ed. cit., prefaţa, p. 16.

religioase, sociale, filosofice a popoarelor. În locul faptelor izolate şi ca urmare nesigure, o structură generală era propusă observatorului, în care, ca într-un amplu cadru, problemele particulare îşi aflau locul precis şi limitat". Mărturia lui Georges Dumézil ni se pare cât se poate de elocventă pentru a înţelege un fapt esenţial: cercetarea lui Gheorghe I. Brătianu urma – cum vom vedea – un drum nou pe acest tărâm al ştiinţei deschizând, în acelaşi timp, perspective inedite validate de studiile unor istorici ai generaţiilor de astăzi din străinătate. Formaţia lui de istoric şi-a pus amprenta asupra cercetării întreprinse cu rigoare dar şi cu ampla ei viziune care îi erau caracteristice.

Ca s-o înţelegem în contextul operei sale a cărei organicitate am subliniat-o, ne vom adresa aceluiaşi studiu despre Marc Bloch, care echivalează cu o adevărată profesiune de credinţă privind evoluţia concepţiei sale, integrată în marile curente ale dezvoltării istoriografiei mondiale: „Astfel evoluţia ştiinţelor istorice, trebuie să recunoaştem o dată mai mult, urmează îndeaproape pe aceea a ştiinţelor naturii: era raţionalismului şi a pozitivismului au marcat pentru disciplina noastră epoca analizelor exacte şi minuţioase a textelor, la care trebuia să se mărginească activitatea istoricului, crescut în cultul metodelor infailibile ale criticii izvoarelor şi a filologiei. Era nouă care discerne invizibilul şi utilizează insesizabilul, care aserveşte undele şi dezintegrează atomul – contrasens pe care eleniştii mi-l vor ierta – pare că vrea să extindă cercetarea factorilor istorici până la domeniul limitelor nesigure, dar totuşi atât de reale ce caută chiar în reacţiile subconştientului şi ale influenţei obscure ale vieţii cotidiene, explicaţia faptelor şi instituţiilor şi înţelegerea spiritului care i-a determinat înflorirea sau declinul."**41**

De ce am spus în rândurile precedente că lucrarea lui Gheorghe I. Brătianu reprezintă un element de noutate şi de sinteză în cultura noastră? Pentru că, aşa cum am văzut din scurta incursiune, relaţia *tradiţie-adevăr* părea definitiv tranşată în istoriografia noastră încă de la sfârşitul secolului trecut iar discuţiile care se purtau nu mai aveau în vedere *ideea ca atare*, ci se opreau numai asupra argumentelor *pro* şi

---

N ote:

_ Studiul citat, p. 15—16.

contra privitoare în special la întemeierea ţărilor române. Fiind o lucrare de sine stătătoare, cu o elaborare ce s-a înscris pe parcursul a patru sau cinci ani, *Tradiţia istorică* nu poate fi despărţită de cealaltă carte a sa, O *enigmă şi un miracol istoric*, apărută în 1937, cu care formează un adevărat diptic. Citatul dat de noi din studiul despre Marc Bloch, reamintim, publicat în 1946, ne explică de ce după această carte de polemică ştiinţifică, de riguroasă demonstraţie de fapte recurgând la toate sursele geografice, lingvistice, etnografice, arheologice cu toate elementele lor componente**42**, Gheorghe I. Brătianu a trecut la acea căutare a factorilor istorici până în „domeniul limitelor nesigure dar totuşi atât de reale" rămânând şi în aceste pagini un istoric care nu aboleşte niciodată examenul critic al izvoarelor. Numai că, aşa cum am văzut, această noţiune a fost tot timpul în sistemul lui de gândire mult mai largă şi mai cuprinzătoare incluzând nu numai ceea ce a fost *atestat* ci şi ceea ce a fost *trăit*, adică mitul. Pentru că în această ultimă categorie se înscriu fapte din viaţa colectivităţilor umane care ni s-au păstrat prin tradiţii. Aşa cum spunea în paginile acestei cărţi: „Forma pe care o îmbracă tradiţia târzie, cum e cazul în Elveţia ca şi în principatele române, poate fi înrâurită de răspândirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atât de obişnuită în concepţia Evului Mediu, fondul, însă pe care se întemeiază, poate fi nu mai puţin un fapt tot atât de real, ca lupta din Pirinei ce a dat naştere epopeii franceze a viteazului Roland sau «conjuraţia» de care se leagă povestea isprăvilor lui Tell. A respinge în totalitatea ei o tradiţie istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greşeală tot atât de vădită ca şi însuşirea ei totală, fără nicio judecată sau măcar o contribuţie a spiritului critic."**43**

Pornind de la o asemenea premisă, de la acceptarea ideii că *tradiţia* nu trebuie respinsă ca atare, exprimând cu alte cuvinte ceea ce exegeţii mitului au spus şi anume că legenda reprezintă o realitate ce a fost trăită, deci conţine un element de adevăr, cartea sa a stârnit

---

42 De la o ediţie la alta a cărţii sale O enigmă şi un miracol istoric autorul a îmbogăţit textul, a adăugat capitole şi contribuţii noi, unele rectificări ţinînd seama de ceea ce cercetările ştiinţifice au adus nou în perioada respectivă, de discuţiile diij jurul cărţii.
N ote:

_ Ediţia de faţă, p. 125.

reacţia celor ce au comentat-o uimiţi de faptul că „în loc să ne aşteptăm la adâncirea scepticismului cu privire la tradiţia istorică, în aceste lucrări găsim dimpotrivă reabilitarea ei”[44]. Formaţi la şcoala istorică de la începutul secolului care, aşa cum am văzut, respingea de plano tradiţia sau când o luau în consideraţie o făceau pentru a-i dovedi lipsa de adevăr istoric, confraţii care s-au ocupat de cartea sa au discutat-o în spiritul amintit şi nu în perspectiva înnoitoare pe care o aducea. Chiar dacă accepta un „sâmbure de adevăr” în tradiţie, Zenovie Pâclişanu ducea discuţia pe acelaşi teren. Pentru el unele argumente aduse din această sferă de Gheorghe I. Brătianu „fac descălecatul *numai posibil*, fără însă a *dovedi realitatea* lui” (s.n.). Or, tocmai aici stă fondul problemei: punctul de vedere al lui Gheorghe I. Brătianu din această carte se află în consens cu dezvoltarea gândirii istorice mai noi şi anume cu ideea că mitul, legenda, tradiţia ne transpun în domeniul *posibilului*. Din această perspectivă cartea lui Gheorghe I. Brătianu reprezintă un moment de noutate în cultura noastră, începutul unei noi metode de înţelegere a *tradiţiei* în raport cu *realitatea istorică*, de aşezare a ei pentru prima dată în istoria gândirii noastre, în relaţii ce merg mai departe de perspectiva obişnuită a secolului trecut. Că interpretarea tradiţiei, readucerea ei în discuţie pentru a-i dovedi vitalitatea nu era privită de reprezentanţi autorizaţi ai şcolii istorice româneşti ca un moment menit să dea un nou impuls aflării adevărului, ne atestă şi opinia lui C.C. Giurescu[45]: „În legătură cu «tradiţia», acea tradiţie care s-a bucurat în Antichitate, în Evul Mediu şi chiar la începutul epocii moderne, de atâta trecere spre a fi respingă principial de criticismul raţionalist al veacurilor XVIII şi XIX credinţa noastră este că ea nu merită «ni cel excès d’honneur, ni cette indignité». Nu poate fi formulată asupra ei o judecată unică, generală, ci numai judecăţi particulare, ţinând seama de fiecare caz în parte cu

---

[44] A. Boldur : Întemeierea Moldovei. Cu prilejul lucrărilor d-lui Gheorghe I. Brătianu. Studii şi cercetări istorice, voi. XIX, (voi. II din seria nouă), p. 175.

[45] C.C. Giurescu, In legătură cu întemeierea Ţării Româneşti (cu prilejul apariţiei studiului : Gheorghe I. Brătiaru : Tradiţia istorică...) în Revista istorică română, 1947, nr. 17, p. 107—113. Dat fiind că cercetarea noastră nu urmăreşte implicaţiile dezbaterii istorice propriu-zise, ci numai aspectele teoretice ale problemei, nu vom reproduce celelalte opinii de ansamblu sau de detaliu ale celor trei recenzenţi.

elementele lui specifice". C.C. Giurescu releva un fapt esenţial, pe ce anume tradiţii îşi sprijină Gheorghe I. Brătianu demonstraţia susţinând că el „nu aduce material documentar nou, nu publică vreo versiune nouă a tradiţiei, nici vreun document necunoscut din arhivele ungare, papale sau apusene, ci pune din nou în discuţie tradiţia şi anume *nu tradiţia populară* ci tradiţia cultă, cea consemnată în scris în veacul al XVIII-lea. Faptul este esenţial pentru chestiunea care ne preocupă, deoarece tradiţia populară e *mult mai veche* decât cea cultă, alcătuită, aceasta din urmă, la vreo *trei secole* după evenimentul pe care pretinde că-l redă şi apoi fiindcă o serie de elemente istorice ale acestei tradiţii populare *se verifică prin acte* şi *mărturii autentice*". Gheorghe I. Brătianu s-a adresat cu bună ştiinţă tradiţiei culte româneşti deoarece o încadra în tradiţia universală şi mai ales *europeană*. El însă pornea de la premiza că: „Împletirea unui fapt istoric cu elemente de legendă şi folclor îngreuiază desigur sarcina ce revine criticei, dar nu justifică în niciun caz o atitudine negativă de principiu faţă de împrejurările povestite". Gheorghe I. Brătianu nu vedea o contradicţie de principiu între „existenţa unui element legendar" care „nu împiedică pe istoric să reconstruiască realitatea faptelor". Istoricul introducea pe acest tărâm o noţiune nouă: interpretarea faţă de proba considerată esenţială de C.C. Giurescu, şi anume „confruntarea cu documentele contemporane". Aici cred că aflăm cotitura esenţială pe care Gheorghe I. Brătianu avea să o realizeze pe tărâmul înţelegerii raportului *tradiţie-istorie* şi anume trecerea de la *confruntare* la *interpretare*.

Gheorghe I. Brătianu nu reia, o discuţie, nu aduce într-o controversă doar probe noi de o parte şi de alta, ci propune un punct de vedere inedit. De aceea semnificaţia acestei cărţi este mult mai largă, depăşind cadrele unei cercetări de specialitate – ale cărei atribute le posedă plenar – înscriindu-se ca una din expresiile filosofiei culturii româneşti. În acelaşi timp cartea lui Gheorghe I. Brătianu, ideile sale cu privire la relaţiile dintre tradiţie şi istorie se integrează concepţiei sale pe care am schiţat-o în liniile esenţiale pe parcursul acestui studiu. Vorbind despre „zările timpurilor istorice" în *La Mer Noire* spunea: „Mai multe metode au fost practicate pentru a cerceta aceste substrate ale istoriei, fiecare ajungând la anumite rezultate, dar nu este totdeauna uşor să stabilim concordanţe între ele. Trebuie să constatăm totuşi că fiecare tip de cercetări ajung la o parte de adevăr şi pun în lumină cel puţin unul din aspecte. Există mai întâi o metodă

arheologică care analizează rezultatele săpăturilor şi se orientează după datele săpăturilor, după datele pe care le furnizează ceramica, ornamentele, armele sau diferitele ustensile îngropate în pământ. Există, de asemenea, o metodă lingvistică care tinde în mod egal să distingă substraturile dar bazându-se pe rămăşiţele limbajului şi construieşte adesea baze ipotetice, teorii generale pe cât de interesante pe atât de îndrăzneţe. Trebuie să ţinem seama – în sfârşit – de *tradiţia istorică şi literară* care completează aceste informaţii şi oferă câteodată mărturia sa cu toate că este necesar cea mai mare parte a timpului şi de a o extrage dintr-un amalgam de mituri şi de legende". În aceeaşi lucrare Gheorghe I. Brătianu readuce în discuţie tradiţia ca izvor istoric: „ale cărei date sunt lipsite de precizie, dar confirmă totuşi concluziile arheologiei şi ale lingvisticei". Tradiţia istorică şi literară păstrată de scriitorii greci, deşi este „destul de nesigură, face totuşi să izbucnească o trăsătură esenţială a organizaţiei sociale".[46]

Ce înţelege Gheorghe I. Brătianu prin noţiunea de *tradiţie*? Sunt datele „păstrate de izvoare istorice, altele decât documentele sau monumentele contemporane, în înţelesul strict al cuvântului"[47]. Subliniază imediat faptul că aceasta se referă la „originile şi întemeierea unui stat, a unei cetăţi sau începuturile mai depărtate ale oricărei istorii naţionale. În lipsa unor texte sau note precise, versiunea istorică a acestor începuturi e reprezentată de obicei de relaţiunea unei cronici mai târzii, scrisă uneori cu secole în urmă. Adesea se amestecă în această relaţiune elemente de basm sau de legendă; vreo poveste legendară aparţinând unui anumit ciclu, care se repetă din loc în loc şi din veac în veac, îşi află aci o localizare, în astfel de condiţii încât nu mai poţi distinge ceea ce este specific, deci întemeiat pe o noţiune oarecare a realităţii, de ce e numai adoptat dintr-un ciclu de legende la alte împrejurări"[48]. Cartea sa demonstrează deci faptul că „tradiţia păstrată de izvoarele istorice, chiar când descrie întâmplări mult mai vechi decât vremea în care au

---

[46] Op. cit., p. 58.
[47] Ediţia de iată, p. 11—12.
N ote:

Idem, p. 12.

fost alcătuite scrierile ce le relatează are totuşi mai întotdeauna, la temeiul ei, fapte sau împrejurări reale. (…) Eliminând anacronismele şi fanteziile rămâne un sâmbure de adevăr ce nu poate fi nesocotit şi nici înlăturat".

Ideea dominantă a acestei cărţi a căpătat astăzi valoarea unei adevărate metode în concepţia unor mari istorici contemporani, ale căror cărţi au o semnificaţie reprezentativă, înnoitoare pentru ştiinţa secolului nostru, cum este Jacques le Goff din al cărui *Pentru un alt Ev Mediu* am mai citat. În prefaţa acestei cărţi de răscruce Jacques le Goff spune: „M-am lansat deci în descoperirea folclorului istoric. Mergând pe urma basmelor şi viselor, n-am precupeţit nici muncă nici timp. Pentru a încerca să înţelegem cum funcţionează o societate şi – sarcină care de fapt îi incumbă istoricului – cum se schimbă şi se transformă, este necesar să luăm în considerare imaginarul"[49]. Iar Marcel Detienne în capitolul destinat *Mitului* din culegerea *Faire de l'histoire* afirmă: „O întreagă gândire a unei societăţi se descoperă în discursul său mitic".

Gheorghe I. Brătianu nu era însă unul din acei istorici pe care seducţiile unei teorii noi să-l ducă la aplicarea ei necritică, pentru a dovedi cu orice preţ că ţine pasul cu progresele disciplinei sale. De aceea, studiind tradiţia istorică românească, ajunge la concluzii ce reprezintă originalitatea gândirii sale. El consideră, pe baza unei analize profunde, că „tradiţia noastră istorică este exclusiv *politică* (…) Factorul *economic*, atât de important în procesul de alcătuire a celor două state româneşti nu are nicio menţiune". Deci tradiţia despre întemeierea principatelor române este văzută din perspectiva acestei caracteristici dominante. Astfel, legenda descălecării lui Dragoş i se pare: „a spori prestigiul noii domnii – de o parte legând-o de o întâmplare minunată, în stilul basmelor din jurul întemeierii stăpânirii maghiare, spre a o ridica la o situaţie asemănătoare puterii suzerane cel puţin în ce priveşte originile ei, iar pe de alta un tâlc de politică internă tăgăduind existenţa formaţiunilor politice anterioare şi făcând să purceadă totul de la descălecare, de la cucerire, cum au făcut regii normanzi în Anglia cucerită de ei".

Metoda sa este, după cum ne dăm seama şi din acest citat, aceea

---

[49] Jacques le Goff, ed. cit., p. 14—15.

a istoricului care îmbrăţişează, ca în toate lucrările sale, fenomenul studiat dintr-o perspectivă universală. Tradiţia românească este integrată tradiţiei europene despre fenomene similare – nu numai o dată istoricul făcând subtile comparaţii cu tradiţia popoarelor vecine – în special cu tradiţiile ungare şi ruseşti stabilind, astfel, apropieri şi disocieri deosebit de fertile pe care cercetările ulterioare le-au validat. Esenţial rămâne faptul că Gheorghe I. Brătianu realizează, datorită acestei perspective critice cu largi deschideri spre orizonturile culturii universale, disocieri între „fondul primitiv", „simplu motiv", „un punct de plecare" şi între „diferitele împrejurări ce şi-au lăsat urmele în cursul unei evoluţii mai lungi, al cărei rezultat complex este versiunea ultimă ce o folosim astăzi". Istoricul distinge între forma care „poate fi înrâurită de răspândirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atât de obişnuită în concepţia Evului Mediu" şi fondul „pe care se întemeiază" o legendă ce „poate fi nu mai puţin un fapt tot atât de real ca lupta din Pirinei ce a dat naştere epopeii franceze a viteazului Roland, sau – «conjuraţia» cantoanelor de care se leagă povestea isprăvilor lui Teii". De unde ideea fundamentală a acestei cărţi şi care ne explică integral concepţia autorului ce porneşte deci de la premiza devenită astăzi una din direcţiile gândirii istoriografice actuale: „A respinge în totalitatea ei o tradiţie istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greşeală tot atât de vădită ca şi însuşirea ei totală, fără nicio judecată sau măcar o contribuţie a spiritului critic".

Acest *spirit critic*, caracteristic întregii sale gândiri, supune unei ascuţite judecăţi ceea ce s-a publicat până atunci (datele tradiţiei, ale documentelor, opiniile emise de înaintaşi şi contemporani) într-o lucrare care reprezintă una din sintezele de mare ţinută ale istoriei culturii româneşti.

Încercând deci să stabilim genul proxim şi diferenţa specifică a concepţiei lui Gheorghe I. Brătianu în cadrul mai larg al culturii româneşti, este necesar să precizăm un fapt: savantul român, porneşte de la ideea pe care această carte o demonstrează plenar, şi anume *istoricitatea tradiţiei*. Dar, aşa cum am văzut, faţă de ceilalţi istorici, Gheorghe I. Brătianu nu rămâne la stadiul *confruntării*, ci trece la *interpretarea* relaţiei *tradiţie-istorie*, ceea ce reprezintă noutatea şi modernitatea metodei sale. *Interpretarea* tradiţiei avea în vedere lărgirea ariei de argumente aduse până atunci pentru a dovedi

originea comună a poporului român şi locul pe care l-a avut Transilvania în procesul etnogenezei noastre. El nu a fost sensibil la ideea unei „tradiţii istorice" desprinse de timp şi spaţiu, ci a unei tradiţii care a pornit de la un fapt real, de la un personaj atestat şi care, în ciuda aluviunilor imaginare, conţine un element de adevăr ce trebuie pus în evidenţă. Personalitatea sa ştiinţifică reprezenta o îmbinare fericită între spiritul riguros metodic, analitic, aplecat asupra faptelor chiar şi asupra celor aparent neînsemnate, ţinând de viaţa materială şi între puterea de a transcende evenimentele şi de a le situa în relaţii pe care simpla corelare documentară nu le reliefa.

Pentru că Gheorghe I. Brătianu nu era numai un om de ştiinţă, ci şi un om de sensibilitate în sensul acordat de N. Iorga acestei noţiuni când spunea „aş fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent «poetic», pentru a fi mai aproape de adevăr".

Cartea sa este deci în egală măsură operă de filosofie a culturii, defineşte o metodă de cercetare şi de interpretare şi în acelaşi timp reprezintă un spor de cunoaştere asupra unei perioade de importanţă hotărâtoare din istoria poporului român. Interpretând tradiţia, Gheorghe I. Brătianu nu reînvie o teorie ci dovedeşte esenţa istorică a descălecatului. Căci atât documentele cât şi „tradiţia" atestă că între Transilvania, Muntenia, Moldova au existat nu numai legături dar o adevărată stare osmotică, o fuziune. Dovadă că atunci când nobilimea română din Ardeal începe să fie deposedată de cuceritori, se îndreaptă spre celelalte provincii unde se aflau formaţiuni statale. Deci el se înscrie printre cei ce au relevat importanţa tradiţiei ca factor de cunoaştere istorică, arătând cum prin datele furnizate de ea – comunitatea teritorială a poporului român, unitatea sa fundamentală, acea permanentă şi de nimic întreruptă legătură între toate formaţiile statale răspândite pe pământul românesc – capătă nu numai investitura aureolată a mitului, ci dovezi riguroase. „Descălecatul" în interpretarea pe care o dă el tradiţiei nu reprezintă cucerirea unor teritorii pustii, ci expresia realizării printr-un act politic a unei unităţi de fapt. Legenda venea să-i confere prestigiul, să o înscrie în rândul marilor evenimente istorice, să dea dimensiuni mitice unui moment de importanţă hotărâtoare pentru viaţa poporului român.

Fără îndoială în cei treizeci şi cinci de ani câţi au trecut de la apariţia cărţii problemele înfăţişate de autor au cunoscut şi alte tratări şi interpretări. După cum dezvoltarea unor noi perspective de

înţelegere a istoriei, a unor noi metode de a explica faptele indivizilor şi ale colectivităţilor au dus la relevarea altor legături cauzale. Istoricii de aici şi din alte ţări au îmbogăţit cu noi date capitolele care au făcut obiectul cărţii lui Gheorghe I. Brătianu. Esenţa ei nu a fost însă contrazisă şi se dovedeşte că intuiţiile sale teoretice fundamentale, concepţia sa generală a fost validată de istoricii, filosofii, sociologii contemporani. În felul acesta Gheorghe I. Brătianu depăşeşte prin cercetările sale sfera propriu-zisă a unei lucrări de specialitate şi îşi înscrie opera în domeniul filosofiei culturii româneşti, aducând contribuţii însemnate la definirea spiritualităţii noastre.

Pentru că, aşa cum spunea în încheierea acestei cărţi, discuţia despre tradiţia istorică reprezintă „mai mult decât o întâmplătoare potrivire în dezvoltarea disciplinei noastre". Ea constituie „statornicirea unui element tradiţional, un punct de reazem pentru minte ca şi pentru suflet. E o atingere cu temeiurile mai adânci ale firii şi ale existenţei naţionale, din care pot izvorî acum, ca şi altă dată, nădejdi şi puteri nebănuite".

Nu aflăm oare aici exprimată aceeaşi perspectivă asupra tradiţiei ca factor de cunoaştere spirituală pe care, peste ani, Mircea Eliade o va dezvolta, amplificând-o şi îmbogăţind-o, într-o carte în paginile căreia se reîntoarce la acelaşi univers al originilor, întâlnindu-se de atâtea ori cu cercetările lui Gheorghe I. Brătianu? Nu numai coincidenţa faptului că ambele cărţi au devenit un bun al culturii româneşti şi au ajuns la cunoştinţa publicului larg în acelaşi an ne face să încheiem cu definiţia pe care Mircea Eliade o dă tradiţiei în raport cu istoria, ci pentru că ni se pare că ea tălmăceşte în mod indirect dar expresiv sensul cărţii lui Gheorghe I. Brătianu, semnificaţia şi perenitatea ei: „Mitul şi legenda sunt «adevărate» în alt sens decât, de exemplu, o realitate istorică e adevărată. E vorba de două moduri diferite de a fi în lume, de două perspective diferite ale spiritului în interpretarea lumii, modalitate de a fi şi activităţi ale spiritului care de altfel nu se exclud deloc. Un popor ca şi un individ poate să fie conştient de răspunderile sale în faţa istoriei, poate să şi le asume curajos continuând să se bucure de vechile mituri şi legende şi să creeze filtrele deoarece acestea vorbesc despre alte dimensiuni ale existenţei umane".

VALERIU RÂPEANU

NOTA ASUPRA EDIŢIEI

Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti reprezintă ultimul volum tipărit în timpul vieţii lui Gheorghe I. Brătianu. Ediţia noastră reproduce integral textul apărut în 1945 (vezi notele ediţiei noastre p. 279) inclusiv rezumatul în limba franceză, anexa, nota bibliografică, rezumatul cronologic. Nu s-au făcut omisiuni sau prescurtări în text. Au fost unificate trimiterile bibliografice ţi s-au corectat unele evidente erori de tipar. Am respectat formele de limbă specifice autorului.

Studiul introductiv, care conturează personalitatea lui Gheorghe I. Brătianu în viaţa noastră publică şi în cultura românească, nu a tratat şi explicat *toate* aspectele existenţei şi creaţiei lui ştiinţifice. Viitorul ne va aduce imaginea integrală, complexă, detaliată până la ultimele nuanţări a tot ceea ce se leagă de numele său.

În note am căutat să facilităm cititorului înţelegerea problemelor dezbătute şi să trimitem la lucrări mai noi care se înscriu în aria dezbaterii intelectuale a acestei cărţi. Am respectat întru totul *Anexele* cărţii lui Gheorghe I. Brătianu şi nu am trimis la ediţiile recente, nu am corectat după ediţiile noi textele folosite de el şi nu am completat sau rectificat datele sale ţinând seama de specificul acestei cărţi. *Tradiţia istorică* fiind o lucrare de argumentare istorică – iar în unele capitole ale ei de polemică ştiinţifică – cititorul trebuie să cunoască argumentele pe care îşi întemeia *atunci* Gheorghe I. Brătianu punctele sale de vedere. Ele se bazau pe un *anume stadiu* în dezvoltarea ştiinţei noastre istorice, pe un anume orizont al cunoaşterii izvoarelor, documentelor, al tehnicii publicării lor. Tocmai acest stadiu ne permite să judecăm profunzimea şi originalitatea gândirii sale.

Autorul ediţiei mulţumeşte acad. Em. Condurachi, acad. Ştefan Ştefănescu, directorul Institutului de Istorie „N. Iorga", prof. Ion Ardeleanu şi istoricului Şerban Papacostea pentru preţioasele sugestii aduse studiului introductiv, sugestii care au contribuit efectiv la îmbunătăţirea textului.

Ne-am bucurat de asemenea de sprijinul colegial al Corneliei Papacostea-Danielopolu, al lui Leon Kalustian, Z. Ornea, Nicolae Barbu şi al redactorului de carte, Mariana Ionescu. Tuturor li se aduc mulţumiri.

V.R.

AMINTIRIF ÎNTÂIULUI MEU DASCĂL ÎN ŞTIINŢA ISTORIEI

A. B. BRANDIA FOST DIRECTOR AL LICEULUI NAŢIONAL DIN IAŞI

ÎN NĂDEJDEA CA SPIRITUL ÎN CARE A CRESCUT GENERAŢIILE RENAŞTERII ROMÂNIEI VA DĂINUI ŞI ÎN VIITOR

CUVÂNT ÎNAINTE

În răspunsul său la cuvântarea ce am ţinut-o cu prilejul intrării mele în Academia Română, dl. Alexandru Lapedatu a binevoit să sublinieze în cercetările ce le-am publicat până acum o oarecare aplecare pentru adâncirea perioadei celei mai întunecate şi mai puţin cunoscute a trecutului nostru, acea a începuturilor, a originilor (1).

În ultimul timp, interesul pentru aceste probleme, care frământă de trei secole minţile cele mai luminate ale istoriografiei româneşti, a sporit prin atingerea cu atâtea revendicări şi preocupări actuale. Polemicile întreţinute de istoricii unor ţări vecine au determinat în câmpul cercetării istoriei naţionale o puternică reacţiune, şi replica a venit, nu numai pe calea broşurilor de răspuns şi de lămurire, ci îmbrăcând forma unei serioase şi bogate activităţi ştiinţifice. Bibliografia originilor românilor s-a îmbogăţit astfel, de la începutul războiului, cu o serie de publicaţiuni, ce înseamnă un progres real în cercetarea şi lămurirea ei.

Dar pe lângă vechea controversă în jurul originii poporului român, care a intrat astfel într-o nouă fază, ce se deosebeşte prin contribuţia arheologiei şi a filologiei, mai rămâne de limpezit problema începuturilor şi întemeierii statelor româneşti.

În chestiunea originii neamului, cercetarea s-a întors tot mai mult, după fireşti întrebări şi îndoieli, la o afirmare a continuităţii româneşti pe teritoriul Daciei romane, în conformitate deci cu o veche tradiţie a istoriografiei noastre, dar întărită de nouă şi puternice argumente.

În ce priveşte procesul de întemeiere a statelor, cei mai mulţi par a se fi oprit la concluziile *Originilor Principatelor Române* (*2*),

cartea publicată de Dimitrie Onciul acum aproape o jumătate de secol. Fără a scădea cu nimic valoarea deosebită a acestei lucrări a învăţatului nostru istoric, şi a metodei de critică severă a izvoarelor, al cărei reprezentant cel mai calificat a fost, în evoluţia disciplinei noastre în România, e totuşi locul să ne întrebăm dacă, după atâta trecere de timp, atâtea descoperiri, şi interpretări nouă în domenii învecinate sau de aproape înrudite, nu e cazul să supunem unei examinări în spiritul actual al cercetării istorice problema, deopotrivă de însemnată, a începuturilor existenţei noastre de stat.

De aceea, urmând prevederii şi îndemnului ce le cuprindea cuvântarea domnului Alexandru Lapedatu, am publicat în memoriile Secţiunii Istorice a Academiei Române două memorii despre *tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti şi*

Moldovei. Le-am adăugat de curând două alte studii despre *Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei* şi o *nouă mărturie* (1277) *despre un voievodat moldovenesc în veacul al XIII-lea*; am încheiat ciclul printr-o nouă cercetare a *tradiţiei istorice despre voievodatele româneşti din Ardeal*. Deşi nu are o legătură directă cu lucrările amintite, am întregit seria prin „textul unei conferinţe despre *Asăneşti*, revizuită şi dezvoltată după o cercetare mai amănunţită a izvoarelor. Cititorul poate găsi astfel în aceste pagini o privire asupra problemei începuturilor tuturor formaţiunilor politice, cari au contribuit la întemeierea statelor româneşti.

Din ele se desprind cu deosebire două laturi esenţiale: mai întâi o încercare de-a repune în valoare tradiţia istorică despre descălecatul din Ardeal, admisă de şcoala noastră istorică mai recentă numai pentru Moldova, dar care ni se pare a-şi păstra rostul şi în trecutul mai puţin cunoscut al Ţării Româneşti; iar în al doilea loc, spre a desăvârşi paralelismul între cele două ţări, reexaminarea informaţiilor cari tind a dovedi că în Moldova, ca şi în Ţara Românească, au fost înainte de întemeierea unui stat unitar mici formaţiuni politice locale, cari totuşi şi-au făcut simţită înrâurirea şi în unele împrejurări de ordin general, începând cu a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Întoarcerea la tradiţie se întregeşte astfel cu contribuţiuni nouă.

Ar fi fost poate mai logic ca să aşezăm aceste studii în ordine cronologică, în care caz cel din urmă, despre tradiţia istorică a voievodatelor din Ardeal, ar fi trebuit să fie cel dintâi, fiind vorba de tradiţia cea mai veche. Am preferat însă să păstrez ordinea în care s-a

dezvoltat cercetarea însăşi, spre a se putea urmări astfel mai bine firul gândirii. Rezumatul cronologic de la sfârşit va aduce corectivul necesar.

Spre a învedera însă mai bine scopul cercetării şi metoda urmărită, am socotit că nu e lipsit de folos ca aceste studii de amănunte să fie precedate de o introducere de un caracter mai general, care să aşeze în lumina curentelor şi preocupărilor moderne în evoluţia studiilor istorice, problema însăşi a *valoarei tradiţiei ca izvor istoric*. Am socotit că unele exemple alese în domeniul mult mai întins al istoriei universale, atât a Antichităţii cât şi a Evului Mediu, pot îmbogăţi experienţa noastră şi lămuri în acelaşi timp rostul şi înţelesul acestor cercetări.

Au lipsit însă acestei lucrări, alcătuite în cele mai grele vremuri, condiţiile ce ar părea indispensabile unor studii de această natură. Au devenit banale cuvintele cronicarului: „la asemenea lucru gând slobod şi fără valuri trebuie”... În ultima analiză desigur, judecata este a cititorilor. Ce le pot dori mai mult decât să afle în această încercare, de-a reaşeza pe temeiul tradiţiei dezvoltarea istoriei noastre politice, după cum a fost aşezată acea a originilor noastre ca neam, sentimentul de securitate ce ţi-l dă, în mijlocul revoluţiilor celei mai frământate epoci a istoriei, reazemul unui element de permanenţă şi de continuitate? Prin această lăture cercetarea trecutului îşi aduce încă o dată contribuţia la deslușirea prezentului şi, să nădăjduim, la pregătirea viitorului.

G. I. B.

I.

INTRODUCERE:
VALOAREA TRADIŢIEI CA IZVOR ISTORIC

În recenta sa conferinţă, rostită cu prilejul deschiderii Universităţii din Bucureşti, despre „substratul biologic al progresului”, dl. prof. Gr. T. Popa a amintit de dialectica lui Hegel şi de ritmul ei progresiv, care a influenţat atât de adânc concepţia istorică a lui Karl Marx**50**. Se ştie că pentru filosoful german, orice afirmaţiune cuprinde

---

N ote:

şi antinomia, negaţiunea ei, care duce însă în mod firesc la o nouă afirmaţiune, superioară celei dintâi, deoarece ţine seamă şi de elementele ce i s-au opus. *Teză – anteză – sinteză*: astfel se desfăşoară fazele necesare ale gândirii după dialectica hegeliană, determinând, prin oscilaţiunile lor, drumul necesar al progresului în cunoştinţele omenirii**51**.

Lăsând la o parte aspectul filosofic propriu-zis al problemei şi înrâurirea acestei metode de cugetare în dezvoltarea diferitelor sisteme, nu putem tăgădui că ea şi-a aflat verificarea în evoluţia cercetării istorice din perioada modernă şi contemporană. Cu deosebire se poate urmări ritmul hegelian în modul de a privi unul din factorii însemnaţi pe care s-a întemeiat, şi se mai întemeiază într-o largă măsură, povestirea întâmplărilor şi a împrejurărilor trecutului, ce alcătuieşte materia istoriei. E vorba de tradiţia despre unele evenimente sau stări de lucruri, păstrată de izvoare istorice, altele decât documentele sau monumentele contemporane, în înţelesul strict al cuvântului. Acesta este chiar cazul, în mod obişnuit, în ce priveşte originile şi întemeierea unui stat, a unei cetăţi sau începuturile mai depărtate ale oricărei istorii naţionale. În lipsa unor texte sau acte precise, versiunea istorică a acestor începuturi e reprezentată de obicei de relaţiunea unei cronici mai târzii, scrisă uneori cu secole în urmă. Adesea se amestecă în această relaţiune elemente de basm sau de legendă; vreo poveste legendară, aparţinând unui anumit ciclu, care se repetă din loc în loc şi din veac în veac, îşi află aci o localizare, în astfel de condiţii încât nu mai poţi distinge ceea ce e specific, deci întemeiat pe o noţiune oarecare a realităţii, de ce e numai adaptat dintr-un ciclu de legende la alte împrejurări.

Istoriografia medievală şi în mare parte şi acea a Renaşterii au avut pentru asemenea tradiţii un deosebit respect. Genealogiile

---

_ In broşura Prefaţă la o nouă viaţă universitară, publicată de Universitatea din Bucureşti, 1945. Cf. dealtfel în aceeaşi materie ca aci : Hasdeu, Negru Vodă, p. II (').

* Metoda e folosită şi în domeniul altor discipline. Cf. Ch. Burky, Grandes Puissances et organisation du Monde, éd. de la Baconière, 1943, p. 123 : „Si l'évolution ne se déroule jamais en ligne droite et de façon uniforme, mais qu'à la base de toute croissance, de toute histoire, de tout devenir, il faille franchir les trois étapes de la thèse, de l'antithèse et de la synthèse de Hegel..."

fanteziste ale Merovingienilor, cari făceau din regii franci urmaşi ai luptătorilor Troiei fugiţi în Apus – paralelă ce se opunea descendenţei romane din *pater Aeneas* – a aflat multă vreme crezare în operele istorice, şi nu numai în scrierile de acest gen ale Veacului de Mijloc. Originile Confederaţiei elveţiene, în legătură cu minunata poveste a arcaşului Wilhelm Tell, au fost înregistrate de cronici din a doua jumătate a veacului al XV-lea; vom avea prilejul să revenim mai pe larg asupra acestui episod caracteristic, care a trecut, ca cele mai multe tradiţii, în literatura clasică a manualelor pentru şcoli. Şi istoriografia antică a cunoscut asemenea tradiţii semilegendare de întemeiere şi de începuturi, începând cu acele ale *Bibliei* şi ale poemelor homerice, şi continuând cu analele primitive ale Romei, sub cei şapte regi. Până în pragul epocii moderne a istoriei, când se înmulţesc nemăsurat cunoştinţele şi izvoarele de informaţie, povestirile tradiţionale au un rost însemnat în descrierea vremurilor ce nu au lăsat mărturii documentare, şi a căror amintire ni se păstrează, în mod firesc, de relaţii mult mai recente decât faptele pomenite.

A venit însă şi în acest domeniu reacţiunea spiritului critic. Secolul „luminilor" îndeosebi, al XVIII-lea, cu credinţa sa în raţiune şi în legile ei, a început să sape la temeliile tradiţiei şi să dărâme legendele. Veacul al XIX-lea a adăugat acestei tendinţe raţionaliste şi iconoclaste metoda severă a criticei izvoarelor: legendele au fost urmărite, analizate şi disecate, reduse la un ţesut de contraziceri şi anacronisme. Afirmaţiunii istoriografiei antice şi medievale îi urmează astfel negaţiunea şcolii critice moderne, tezei – antiteza. Ea îşi află expresiunea desăvârşită în lucrările clasice de la sfârşitul veacului trecut, despre metoda şi studiul istoriei.

„Trebuie deci să ne ferim de ispita de a trata legenda ca un amestec de fapte exacte şi de erori – scriau, în 1899, Ch. V. Langlois şi Ch. Seignobos (2), în cunoscuta lor *Introducere la studiile istorice*"**52** – din care ai putea prin analiză desprinde „fărâme" de adevăr istoric. Legenda alcătuieşte un bloc, în care sunt poate câteva fărâme de adevăr şi ale cărui elemente le poţi chiar analiza. Dar nu ai niciun mijloc să deosebeşti dacă vin din realitate sau din imaginaţie. Este,

---

N ote:

_ Introduction aux études historiques, 2e édit., Paris, 1899, p. 154—155.

după expresiunea lui Niebuhr", o vedenie produsă de un obiect nevăzut, după o lege de refracţiune necunoscută". Iar puţin mai departe: „Trebuie să ne resemnăm să tratăm legenda ca produsul imaginaţiei unui popor; poţi căuta în ea concepţiile poporului, nu faptele exterioare la care a asistat. Regula trebuie să fie deci înlăturarea oricărei afirmaţiuni de origine legendară; şi nu e vorba numai de povestiri de fo*rmă l*egendară; o relaţiune de aparenţă istorică, fabricată cu datele legendei, ca întâile capitole din Tucidide, trebuie de asemenea înlăturată".

Împotriva erorilor sau a falsificărilor voite, strecurate în tradiţiile păstrate de izvoarele istorice, se rosteşte de asemenea Ernst Bernheim (3), cealaltă autoritate unanim recunoscută în materie de metodă şi critică, în cercetarea disciplinei noastre. El deosebeşte basmul autentic, care se reazemă pe o întâmplare istorică reală, chiar deformată în cursul vremii, de acel închipuit, care foloseşte elemente mitice sau legendare, fără nicio legătură cu realitatea, integrându-le însă într-o povestire de caracter istoric. „Avem destule exemple de invenţie voită şi împrumut de basme, fie din trufie familiară, mândrie de strămoşi, fals patriotism local sau falsă religiozitate… Cu deosebire istoria întemeierii oraşelor, a statelor, bisericilor şi mănăstirilor se deosebeşte prin falsificări, care răspund dorinţei de-a îndepărta începuturile într-o vreme cât se poate de venerabilă, de-a le lega de ctitori cât mai vechi"**53**. În special se atrage atenţia asupra „basmului călător" (*Wandersage*), temă mitică ce se mută din loc în loc, la cele mai mari depărtări în timp şi în spaţiu şi contribuie astfel la denaturarea adevăratei istorii şi la dezorientarea cercetătorilor. Un astfel de „basm călător" ar fi şi legenda lui Tell, introdusă în povestirea originilor Confederaţiei elveţiene, care seamănă însă prea mult cu acea a arcaşului Toko, amintit de *Historia Danica* a lui Saxo Grammaticus, pentru a nu fi bănuită de a fi doar un mit germanic, ce alcătuieşte un corp străin în relaţiunea împrejurărilor locale, care au dus la unirea celor trei cantoane şi la lupta împotriva Habsburgilor. Dar prezenţa acestui element de povestire oarecum suspect aruncă o umbră de îndoială asupra întregii relaţii. „Un bun exemplu al fascinaţiunii ce o exercită o povestire amănunţită este legenda originii ligei celor trei

---

N ote: _ Lehrbuch der historischen Methode und Geschichtsphilosophie,

cantoane elveţiene primitive (Gessler şi conjuraţii de pe Grutii)", scriu în această privinţă Langlois şi Seignobos[54].

„Ea a fost fabricată în veacul al XVI-lea de Tschudi şi a devenit clasică de la *Wilhelm Tell* al lui Schiller, încât a trebuit multă trudă pentru a o smulge". Vom vedea mai departe cum a evoluat în această materie judecata istoricilor mai apropiaţi de noi. Fapt este că elementul legendar şi, în consecinţă, cel tradiţional de care e foarte adesea legat au fost proscrise de metoda severă a istoriografiei sistematice şi ştiinţifice. „Dacă în temeiul unei asemenea examinări metodice am recunoscut o tradiţie ca legendară, scrie Bernheim, nu mai putem considera datele izolate ce le cuprinde ca fapte istorice, pentru că în sine nu sunt imposibile sau de-a dreptul fabuloase, ci mai trebuie să intervie anumite momente, cari să vădească posibilitatea lor de a fi crezute, în măsura principiilor... generale de critică. Trebuie desigur un oarecare curaj să fii consecvent în această privinţă, să-ţi spui că din atâtea tradiţii frumoase, dacă sunt recunoscute drept legende, nu mai poate rămâne măcar o singură trăsătură ca adevărată, fără un motiv deosebit; să te hotărăşti a părăsi o bună bucată din cunoştinţele până atunci valabile, şi aci se greşeşte încă mult, cu toată cunoaşterea criticei. Dar trebuie şi în punctul acesta să ne străduim să nu voim a şti mai mult, decât ce se întemeiază pe adevărul sigur."[55]

Astfel s-a ajuns la o neîncredere generală, şi generalizată, în ce priveşte tradiţia istorică. Existenţa ei însăşi a fost în cele din urmă contestată: tot ce relatează izvoare mai târzii, cu sau fără amestec de legendă sau de mit, e prin aceasta chiar supus bănuielii. „De ar fi să credem că tradiţii populare pot păstra timp de veacuri amintirea precisă, datată cu grijă, a unei serii complicate de evenimente, aceasta e o presupunere ce nici nu merită măcar a fi reţinută. Poporul nu-şi amintâşte nimic. Cele mai mari evenimente trec peste el fără a lăsa vreo urmă". Astfel se exprimă într-un studiu recent Ferdinand Lot7, unul din cei mai de seamă medievişti ai zilelor noastre/4[56]

N ote:

ed. 5—6, Leipzig, 1908, p. 349—350.

[55] Op. cit., p. 136, n. 2. «

N ote:

_ Bernheim, op. cit., p. 384.

Coincidenţele constituie de asemenea un motiv de a bănui adevărul sau „credibilitatea", dacă putem folosi acest neologism, a unei relaţii istorice. Astfel pentru Bernheim, povestirea, clasică în literatura germană, a femeilor credincioase de la Weinsberg care, obţinând voia regelui Conrad de a părăsi cu avutul lor cetatea asediată, pleacă luând pe umeri pe bărbaţii lor, nu e vrednică de crezare, pentru că se repetă în diferite alte localităţi în Evul Mediu. I se pare cu deosebire un motiv de îndoială faptul că acelaşi analist din Colonia, care relatează acest incident din anul 1140, îşi scrie cronica vreo treizeci de ani mai târziu şi aminteşte fapte asemănătoare la asediul şi luarea cetăţii italiene Crema la 1160, de către Friderie I Barbarossa 8. Trebuie să mărturisim că acest mod de a judeca şi de a interpreta izvoarele pare a depăşi cerinţele criticei, şi s-ar putea adăuga la exemplele de „hipercritică" pe care acelaşi autor le înşiră câteva pagine mai departe9. Desigur pentru istoricul german tradiţia, chiar verbală, nu e cu totul de respins, dar în examinarea critică a elementelor ei, căreia îi consacră un paragraf deosebit, intervin atâtea momente şi atâţia factori de suspiciune – concentrarea unor fapte şi împrejurări diverse asupra unei singure personalităţi, accentuarea excesivă a unor anumite trăsături, adaptarea povestirii la anumite tipuri, în etica şi spiritul vremii etc. – încât rămâne ca regulă generală prea puţin din materialul istoric ce-l cuprinde tradiţia respectivă**57**. Se poate spune deci că în pragul secolului nostru, critica a ajuns aproape să elimine tradiţia din izvoarele ce le socoteşte folositoare, ale istoriei, întemeindu-se numai pe mărturia precisă a documentelor cu dată certă. Antiteza faţă de poziţia istoriografiei mai vechi e aproape desăvârşită: respectului, desigur exagerat, al tradiţiei, acceptate fără rezervă ca izvor de informaţie al istoriei, i se opune o negaţiune nu mai puţin absolută, a cărei exagerare rămâne să o dovedim. Şi, într-adevăr, legea ritmului hegelian îşi afirmă încă o dată valoarea: în ultimele decenii asistăm, în domeniul istoriei antice şi medievale, la o revalorizare a tradiţiei,

---

Bretons et Anglais aux Ve şi Vie siècles, The Sir John Rhys Memorial Lecture, British Academy, 16, 1930, p. 6.

Bernheim, op. cit., p. 352 şi urm.

Ibid., p. 385 şi urm.

[57] Ibid., IV, § 4,1 d. p. 494 şi urm.

desconsiderate de ştiinţa istorică modernă, în temeiul unor nouă descoperiri sau interpretări, care alcătuiesc *sinteza* ce urmează şi de rândul acesta antitezei şi acopere opunerea ivită între vechea afirmaţiune, şi negaţiunea care a înlăturat-o. Dar pentru a demonstra mai bine acest proces, ale cărui consecinţe voim să le aplicăm în ultimă analiză istoriei româneşti, e mai bine şi mai lămuritor să aducem câteva exemple din împrejurările cele mai cunoscute ale istoriei universale. Evoluţia gândirii şi cercetării istorice vor reieşi în modul cel mai limpede şi concluziile se vor impune de la sine.

I. TRADIŢII ISTORICE ALE ANTICHITĂŢII

Fiind vorba de tradiţii istorice, e logic să începem cu cea mai cunoscută şi în acelaşi timp şi cea mai venerabilă, dar nu mai puţin contestată: acea a *Bibliei*.

Raţionalismul timpurilor moderne, în opunere totală cu credinţa religioasă, nu putea să nu-şi ia ca obiect de cercetare şi discuţie textul *Scripturii*, mai întâi în ce priveşte *Vechiul Testament* (5), care de fapt e în întregime o tradiţie istorică a celor mai vechi vremuri, pe urmă însă şi în privinţa *Evangheliilor*. Pornind de la filosofia lui Locke, raţionaliştii englezi au influenţat gândirea lui Voltaire, a cărui atitudine faţă de tot ce era religie şi biserică este îndeajuns de cunoscută. Critica propriu-zisă a textului biblic, după regulile moderne ale erudiţiei, a pornit însă în Germania veacului al XVIII-lea, în care oameni ca Griesbach, Nicolai, Lessing se înscriu printre cei dintâi ce au pus la îndoială autoritatea şi autenticitatea tradiţiei ce o redau cărţile sfinte. Dezvoltând aceste argumente, Einhorn şi Paulus au încercat lămurirea, prin procese naturale, ale întâmplărilor minunate din *Vechiul* şi *Noul Testament*. Medicul francez Astruc este acel care atrage atenţia asupra celor două expresiuni, cari înseamnă în textul ebraic Dumnezeirea: „Elohim" şi „Iehova", şi deduce de aci două redactări, întrunite pe urmă de copişti mai târzii într-una singură Cu Bauer, Vater şi de Wette, ajungem la o critică mai strânsă a diferitelor părţi ale *Vechiului Testament*, din care unele sunt de-a dreptul contestate ca izvoare istorice, fiind socotite interpolări sau adausuri târzii. În secolul al XIX-lea, *Viaţa lui Iisus* a lui Strauss, urmată la 1863 de cartea cu acelaşi titlu a lui Ernest Renan, de un atât de mare răsunet, şi de istoria aceluiaşi a poporului lui Israel, înseamnă punctul culminant al negaţiunii în ce priveşte valoarea istorică a tradiţiei biblice şi a povestirei *Evangheliilor*. Dar chiar fără a merge la consecinţe extreme

în domeniul credinţei, o întreagă şcoală critică, denumită în ţările anglo-saxone „Înaltă Critică", a lucrat de atunci la o corectare şi interpretare a *Scripturii*, alcătuind ediţii critice ale ei şi căutând a deosebi în text ceea ce e supus bănuielii, de ce poate fi socotit o rămăşiţă a unei redactări mai vechi. S-a ajuns astfel până a se împărţi cutare frază din cartea *Facerii* în fragmente mărunte, din care câteva cuvinte ar aparţine unei anumite versiuni, iar celelalte ar reprezenta interpolările alteia. În această privinţă există de altfel o întreagă literatură, care nu e locul de a fi amintită aci mai amănunţit.

Ceea ce ne interesează este reacţiunea care s-a produs încă din a doua jumătate a veacului trecut împotriva acestor excese ale criticei, în urma descoperirilor arheologice, cari au luat o tot mai mare dezvoltare în toate ţările Orientului Apropiat. Începând cu descifrarea inscripţiilor egiptene şi asiro-babiloniene şi continuând cu cercetarea vechilor monumente ale Palestinei, Siriei şi Asiei Mici, s-a produs o adevărată revoluţie în cunoaşterea Antichităţii. Imperii şi civilizaţii uitate au apărut din nou la lumina zilei, şi serii întregi de stăpânitori şi de fapte istorice au putut fi verificate prin anale şi documente contemporane. Era firesc ca toate aceste nouă împrejurări să fie ţinute în seamă în cercetarea datelor istorice ale *Bibliei* şi să modifice concluziile criticei.

Încă de acum câteva decenii, sub titlul semnificativ: *Ne putem încrede în Biblie*?**58**, mai mulţi specialişti englezi ai acestor cercetări au dezvoltat argumentele ce rezultau pentru ei din cunoaşterea mai exactă a istoriei Vechiului Orient. Desprindem din ele câteva elemente caracteristice.

În primul rând obiecţiunea, adesea folosită, că opera atribuită lui Moise nu poate fi din vremea lui, ci e rezultatul unor compilaţiuni târzii, între veacul al VII-lea şi al VI-lea în de Hr., nu mai are aceeaşi valoare, când ştim că scrisul de diferite feluri era folosit mult mai devreme decât se credea şi că autorul a putut deci folosi şi însemnări mai vechi, sub formă de anale sau documente, şi nu numai ecoul

---

N ote:

_ Can we trust the Bible ? Chapters on biblical criticism by the Rev. Fr. Ballard, Rev. H. Brooke, Canon. R.B. Girdlestone, Rev. G. Hanson, Rev. M. Leitch, Rev. R. Sinker, London, 1908.

îndepărtat şi nesigur al unei tradiţii orale de mai multe veacuri[59]. De altă parte, literatura babiloniană descoperită în ultimii ani, în adevărate biblioteci, constituite de table de lut acoperite de scriere cuneiformă, a adus la cunoştinţa noastră un întreg ciclu de povestiri privitoare la cosmogonie, care prezintă asemănări uneori izbitoare cu acea a

Bibliei, cu deosebire în legătură cu fenomenul potopului. 14 Fără a ne rosti asupra împrejurării în sine, nu e mai puţin adevărat că aceste paralelisme cu texte babilonice care pot fi datate constituie o dovadă mai mult a vechimii tradiţiei înregistrate de cartea *Facerii*.

Tot aci, la capitolul XIV ne întâmpină relaţiunea unui război dus de patru regi, ale căror nume n-au putut fi identificate cu siguranţă. Critica socotea întreaga povestire ca o născocire a unui scriitor târziu, dar noile descoperiri pe care le-am amintit dovedesc că măcar hegemonia Elamului asupra Babiloniei şi Siriei, la care face aluzie capitolul respectiv, nu e deloc o invenţie, ci a fost o realitate 13.

Întreaga povestire a robiei în Egipt şi rolul lui Iosif ca ministru al Faraonului, precum şi măsurile luate pentru aprovizionarea ţării împotriva secetei şi a foametei găsesc, de asemenea, confirmare în tot ceea ce ştim astăzi despre administraţia vechiului Egipt şi politica alimentară a regilor săil6. Însăşi povestirea episodului cunoscut eu soţia lui Putifar îşi află paralele în povestiri egiptene, adăugând astei la atmosfera cât mai apropiată de adevăr a întregii relaţii.

Mai departe, după exod, o menţiune precisă a poporului lui Israil pe stela ridicată de faraonul Mineptah la Teba, ca pomenire a izbânzilor sale, în ultimele decenii ale veacului al XIII-lea în de Hr., arată limpede acţiunea puterii egiptene în regiunea în care se stabiliseră, după *Biblie*, israeliţii întorşi din pribegie. Mai departe însă, toate numele de suverani egipteni, asirieni sau babilonieni menţionate în cărţile *Regilor*, se pot controla în izvoarele autentice ce ne redau viaţa şi analele acestor stăpânitori. „Nu sunt decât puţine puncte de divergenţă între istoria biblică şi analele răsăritene. Desigur trebuie să ţinem seamă de deosebiri în ce priveşte scrierea numelor sau socotirea datelor, precum şi de faptul că popoarele orientale rareori sau chiar niciodată nu-şi mărturisesc înfrângerile, pe când scriitorii *Bibliei* sunt

---

N ote: _ Op. cit., p. 77—78.

în această privinţă foarte sinceri" Stela lui Mesa, regele sau şeicul Moabului, scrisă în caractere alfabetice, e o mărturie directă pentru împrejurările înregistrate de cartea *Regilor* în legătură cu domnia lui Achab.

S-a crezut, de altă parte, că regele Babilonului, pomenit de cartea lui *Daniil*, la ospăţul căruia apar pe zid semnele fatidice care vestesc căderea cetăţii, n-ar fi existat în realitate. Cronologia se oprea la Nabonid şi nimeni nu ştia de Belşaţar, care e amintit în capitolul V al acestei cărţi. Dar şi aci cercetările mai nouă au întărit tradiţia. „Noi ştim mai bine acum. De la descoperirile lui Sir Henry Rawlinson în 1854, putem afirma cu certitudine că Belşaţar a fost Belşaţar, iar multe amănunte proaspete cari îl privesc au fost aduse de atunci la lumină. Era fiul întâi născut al lui Nabonid regele Babilonului, şi probabil capul oştirii". Cercetarea mai nouă îl consideră ca un fel de regent în locul-tatălui său**60**, şi astfel versiunea păstrată de cartea lui *Daniil* se potriveşte cu adevărul istoric.

Dar mai ales în Siria şi în Palestina, cercetările arheologice au luat un avânt deosebit, după sfârşitul întâiului război mondial. Mandatele încredinţate Franţei şi Marii Britanii au deschis aceste ţări, mai mult decât până atunci, unei explorăţiuni ştiinţifice sistematice. Iar progresele cunoştinţelor, în legătură cu verificarea istoriei biblice, se pot măsura după titlul unei alte lucrări, a lui Sir Charles Marston: *Biblia este adevărată*, în care se expun rezultatele săpăturilor dintre anii 1924 şi 1934**61**. Arheologia dă astfel după trei decenii un răspuns afirmativ întrebării formulate de titlul lucrării colective ce am amintit-o mai sus. Încă de mult, descoperirea unei întregi corespondenţe, constituind o adevărată arhivă a politicei externe de la sfârşitul veacului al XIV-lea în de Hr., la Tell el Amarna în Egipt, aruncase o lumină cu totul nouă şi foarte puternică asupra legăturilor dintre faraonii dinastiei a XVIII-a şi ţările aflate sub protectoratul lor. În tăbliţele de la Tell el Amarna apare un popor războinic, Habiru, care ocupă unele din cetăţile supuse Egiptului la marginea Palestinei; unii specialişti au văzut aci o aluzie la evreii întorşi din exod şi porniţi să

---

60 L. Delaporte, Le Proche Orient Asiatique (col. Clio), I. Les Peuples de l'Orient Méditerranéen, p. 284—85. [Cartea savantului francez (1874—1944) a apărut în 1938 (n. ed.).]

N ote: 10 The Bible is true ; trad. fr. La Bible a dit vrai, Paris, 1935.

recucerească Pământul Făgăduinţii21. Mai precise însă sunt apropierile ce se pot face între textul *Bibliei* şi alte tăbliţe cu scris cuneiform, aflate la Ras Şamra, în 1929 – 1932. Sacrificiile ce le pomenesc sunt identice cu acele amintite în *Levitic* şi Deuteronom; împrejmuirea cortului e acea din capitolul XXVII al *Ieşirei*, după cum „sfânta sfintelor" e acea din capitolul XXVI. E vorba de arca alianţei, de numărul sacru şapte, de şarpele Leviatan pe care îl aminteşte profetul Isaia (XXVI, 1), de deşertul Kades în care poporul ales a poposit în timpul pribegiei 22.

Mai izbitoare şi mai impresionante încă sunt rezultatele săpăturilor întreprinse în jurul vechii cetăţi a Ierihonului. S-au scos la iveală rămăşiţele zidurilor, prăbuşite în sunetul trâmbiţelor lui Iisus Navi. Două rânduri de întărituri înconjurau oraşul, iar între ele rămăşiţe de case arată că acea a desfrânatei Rahab într-adevăr „era în zidul cetăţii şi ea locuia în zid" (*Iisus Navi*, II, 15). Construcţia defectuoasă a zidului de cărămizi, dărâmat în mai multe locuri, arată limnede ce împrejurări au descoperit pe apărătorii Ierihonului. Cutremurul, amintit şi aiurea în *Biblie*, care a mai oprit cursul Iordanului în 1927, după cum l-a oprit şi în cartea lui *Iisus Navi*, a prăbuşit cu foarte mare probabilitate zidurile cetăţii asediate, desigur în clipa în care o ocoleau oştile lui Israil pornite să o cucerească 23. Scarabeele regilor egipteni aflate în ruine sunt din vremea Hicsoşilor şi a dinastiei a XVIII-a, până la Amenofis al III-lea, de la care seria lor se întrerupe deodată. S-ar părea deci că asediul care a distrus Ierihonul s-a întâmplat pe la anul 1400 m de Hr. În concluzie, Sir Charles Marston socoteşte că „mai multe din aceste mărturii arheologice au un caracter decisiv. Spre pildă, acele cari privesc monoteismul originar – civilizaţiile primitive – răspândirea generală a scrisului, chiar înainte de Potop – scrisul alfabetic în vremea lui Moise, întâi în munţii Sinai, pe urmă în Palenstina – exactitatea întregii cronologii a *Vechiului Testament* din vremea lui Avraam până la întemeierea templului lui Salomon, adeverită de la început, în timpul lui Avraam, prin astronomie, iar prin evenimentele posterioare până la năvălirea lui Şişak, în anul al cincilea al domniei lui Roboam – mărturia, adusă la Ras Şamra, a existenţei unui ritual mozaic, îndată după Moise – confirmarea completă a cărţii lui Iisus Navi în tot ce priveşte luarea Ierihonului 24.

Nu e desigur locul de a discuta aci alte aspecte ale chestiunii, şi

de a examina în ce măsură aceste descoperiri şi verificări pot constitui sau nu argumente pentru studiile teologice, pot întări sau nu cuvântul *Bibliei* ca revelaţiune religioasă. Este acesta un domeniu al credinţei, în care cercetarea ştiinţifică nu are – şi nu trebuie să aibă – vreun amestec. Pare însă de necontestat, şi aceasta priveşte de aproape subiectul ce mi-am propus să-l studiez, că *tradiţia istorică* ce o reprezintă *Biblia* a căpătat puternice temeiuri, şi că sinteza cunoştinţelor vremii noastre, spre deosebire de antiteza critică a deceniilor precedente, îi redă tot mai mult întreaga ei valoare. E un fapt de care, în orice caz, trebuie ţinut seama.

Acelaşi proces se poate urmări în alt domeniu al istoriei antice, în legătură cu alte monumente literare, de o valoare nu mai puţin însemnată pentru cultura omenirii: *Iliada* şi *Odiseea* (6). Şi aici în cercetarea modernă se afirmă acelaşi ritm de afirmaţiune şi negaţiune, de acceptare şi de contestare sută în sută, până ce descoperirile de la sfârşitul secolului trecut şi din vremea noastră aduc o revizuire a întregii chestiuni şi impun o sinteză a cunoştinţelor, din care tradiţia, discutată de criticii şi hipercriticii anteriori, iese în cele din urmă întărită, desigur, cu îndreptările necesare.

Note:

51 Op. cit., p. 238 şi urm.

22 Ibid., p. 209 şi urm.

23 *Ibid*., p. 158 şi urm.

Se ştie că şi în ce priveşte poemele omerice, pe care Bizanţul le-a transmis Renaşterii cu glossele şi comentariile Alexandrinilor, critica a început tot în veacul al XVIII-lea să ridice îndoielile ei, cu deosebire asupra chestiunii autorului sau autorilor, în a doua jumătate a secolului, descoperirea unui manuscris la Veneţia, de C. d'Ansse de Villoison, l-a dus la concluzia „că textul nostru omeric e un fel de teren aluvial sau sedimentar, în care s-au îngrămădit şi amestecat straturi din toate vremurile şi provenienţele"**62**. De atunci această concepţie stăpâneşte critica omerică (7) după cum a stăpânit şi critica biblică. Se adăuga faptul că la aceeaşi vreme (1760 – 1770), Macpherson (8) „descoperise" poemele lui Ossian, genială fabricaţie a unei întregi atmosfere, în jurul unei închipuite creaţiuni poetice populare.

N ote: _ V. Bérard, La résurrection d'Homère, I, p. 24.

Rousseau, Diderot, Suard dezvoltau teoria că numai poporul în stadiul cel mai primitiv e în stare să redea impresiuni şi închipuiri poetice ferite de ideile abstracte ale unei civilizaţii mai înaintate. Herder cerceta la rândul său „glasul noroadelor"; în Italia Vico şi discipolii săi evocau vremurile îndepărtate în care „acelaşi cântec se ridica ici şi colo, iar poezia ca şi graiul erau opera comună a tuturor" – un fel de colectivism literar, destul de asemănător teoriei comunităţii primitive de proprietate, care şi-a impus vederile, în acelaşi timp şi cu temeiuri asemănătoare, istoriografiei şi ştiinţei economice.

Secolul al XIX-lea cu deosebire înseamnă în critica *Iliadei* şi *Odiseei* o „perioadă germanică". Prin ale sale *Prolegomena ad Homerum* (1780), Fr. August Wolf pune temeiurile unei şcoli „istorice" sau „critice", care pe de o parte contestă vechimea poemelor omerice, iar de alta le împarte în fragmente deosebite, operă disparată a unor autori răzleţi, pe care numai erudiţia târzie a glosatorilor a orânduit-o într-un singur tot, împărţit în capitole sau cărţi însemnate cu litere, ce corespund de altfel ele înseşi unei dezvoltări mai recente a alfabetului grecesc. Şi aci şcoala critică a ridicat antiteza concepţiei tradiţionale, despre cel mai mare poet al Eladei, redus la rolul de figură mitică sau, cel mult, de compilator. Iar această desconsiderare a atras după sine, în mod firesc, şi acea a tradiţiei istorice ce o pot reprezenta povestirile epice despre războiul Troiei sau rătăcirile minunate ale lui Odiseus. Odată intrate în categoria legendelor şi a basmelor, soarta lor din punctul de vedere al criticei moderne a izvoarelor părea pecetluită.

Dar iată totuşi că şi în acest domeniu se iveşte reacţiunea. Tot arheologia este aceea care reaşază tradiţia în drepturile ei. Un amator şi aproape un iluminat, Schliemann, porneşte să dezgroape, fără a ţine seamă de ironiile specialiştilor, locurile unde s-au desfăşurat luptele şi tragediile epopeii: Troia şi Micene răsar din adâncimile trecutului… A avut, mărturiseşte cel mai bun cunoscător modern al *Odiseei*, un succes deplin cu eroii *Iliadei*, cu uşoara greşeală, desigur, de a arăta o încredere prea fanatică în valoarea descoperirilor sale şi de a atribui lui Agamemnon o falcă mai veche poate cu câteva veacuri, decât soţul Clitemnestrei. Această credinţă totuşi a fost o pildă, pe care urmaşii şi rivalii săi n-au făcut decât să o imite, când ne-au redat moaştele şi mărturiile vremii descrise de Poezii. Noi ştim de acum şi vedem cu ochii noştri că această întâie civilizaţie a elenilor – sau, ca s-o numim cu numele ei, această civilizaţie a aheilor – a existat cu adevărat, aşa

cum o fac să trăiască versurile *Iliadei* şi *Odiseei*, cu armele ei bătute cu cuie de aur, cu vasele ei de aur, de argint sau spoite cu aur, cu Micene «toată de aur», cu curţile regeşti în care securitatea şi confortul cel mai rafinat se luau la întrecere cu luxul cel mai bogat şi arta cea mai iscusită. *Versurile Poetului şi-au recâştigat întreaga valoare de documente*". 26 „Editorii veacului al XIX-lea, observă cu bună dreptate V. Bérard, spre a ilustra textul omeric şi a-l traduce şi pentru ochii cititorului, reproduceau picturile severe ale vaselor ce ni le-au lăsat Grecia clasică, cu colorile lor triste şi netede. Astăzi putem recurge cu toată încrederea la mobilierul, frescele, bijuteriile, intaliile, vasele, armele şi pumnalele, la cele mai strălucitoare opere ale Greciei miceniene". 27 Iar evoluţia criticei omerice urmează la rândul său drumul ce i l-au deschis cercetările arheologice, străbătut în curând şi de acele ale filologiei, care foloseşte acum, în locul manuscriselor medievale ale ediţiilor precedente, papirusuri aflate în săpăturile Egiptului, cari repre Note:

2" Op. cit., p. 30 – 31; am subliniat ultimul rând.

27 Ibid., p. 34.

zintă lecturi mult mai vechi şi moştenirea directă a Antichităţii. „În 1890, înseamnă Bérard, *Homeri Carmina* ale lui I. van Leeuwen şi B. Mendès da Costa treceau drept ultimul cuvânt al ştiinţei omerice: biserica atotştiutoare a «criticilor» cerea atunci catihetului să renunţe la Omer, la existenţa şi la opera sa, la înfrăţirea celor două Poezii şi la unitatea fiecăreia din ele… în 1917, *Odyseea* aceluiaşi I. van Leeuwen este codul noii «estetici»: Omer a existat; a creat *Iliada* şi *Odiseea* după reguli de artă ce se pot regăsi, după reţete ce trebuie admirate în compunere şi stil; totul nu e de dânsul în invenţiune; dar fără el, nimic nu ar fi în redactarea de faţă… Omer a înviat! „**63**

Dacă acestea sunt consecinţele de ordin literar, nu mai piâţin însemnate sunt acele de ordin istoric. Vasele şi obiectele egiptene regăsite în Creta urcă antichităţile insulei până în veacurile depărtate ale celui de al treilea mileniu înainte de era noastră. Faptul că Popoarele Mării şi aheii apar în inscripţiile faraonilor din veacul al XIII-lea în de Hr., că stela lui Mesa din Moab arată caractere alfabetice

---

N ote:

_ V. Bérard, op. cit., p. 26.

într-o regiune de cultură desigur înapoiată, fac tot mai verosimilă presupunerea că scrisul era răspândit la vechii greci, încă din vremea alcătuirii poemelor omerice, şi că o altă tradiţie, care atribuia lui Cadmos Fenicianul introducerea alfabetului în Grecia, încă din veacul al XVI-lea în de Hr., nu e chiar atât de lipsită de temei cât o considerau criticii secolului trecut.

Antisemitismul atribuit, printr-un paradox maliţios, lui Salomon Reinach, în ce priveşte rostul şi însemnătatea fenicienilor, pe care acest mare erudit le tăgăduia într-o vreme cu încăpăţânare, nu mai poate fi susţinut astăzi. Îndelungatele cercetări ale lui V. Bérard redau acestui neam de negustori şi corăbieri îndrăzneţi întregul său rol de legătură între vechile culturi ale Orientului, de răspândire a cunoştinţelor şi valorilor lor, de iniţiere a popoarelor mai înapoiate de pe ţărmurile europene ale Mediteranei, pe care ei, cei dintâi, le-au atins în călătoriile lor şi le-au îmbogăţit prin produsele şi activitatea negoţului[64].

Fie că o presupunem, cu Bérard, de origine semită, fie că o credem, cu Glotz, născută la Micene şi în Creta, tradiţia istorică, prin sinteza mai nouă a cercetării omerice, înseamnă încă una din biruinţele ei – şi desigur una din cele mai răsunătoare.

*

Un exemplu nu mai puţin izbitor îl oferă de asemenea cercetările din jurul altui capitol, întemeiat pe vechi tradiţii multă vreme contestate, acel al originilor şi întemeierii Romei (9). Cin? nu cunoaşte începuturile învăluite în legendă ale istoriei romane, povestea lupoaicei şi a celor doi gemeni, din cearta fratricidă a cărora s-a născut cea mai puternică cetate a lumii vechi? „Tradiţia culeasă de analişti, în special de Liviu şi de Dionisie, scria de curând un valoros cercetător al antichităţilor romane, dl. Giuseppe Lugli, e bine cunoscută şi nu are nevoie să fie amintită. Vicisitudinile lui Romulus şi Remus, întâile legi făcute de cei şapte regi ai Romei, faptele primilor consuli până la consolidarea legendei în istorie, se învaţă pe băncile claselor primare: le-au crezut strămoşii noştri, cum le cred şi acum, minunându-se, copiii noştri, până ce veni în a doua jumătate a veacului trecut severa critică mommseniană, mai mult distrugătoare decât

---

[64] Cf. V. Bérard, Les Phéniciens et l'Odyssée, 2 vol.

constructivă, să răstoarne întregul edificiu şi să facă să înceapă viaţa Romei din veacul al IV-lea sau puţin înainte, în loc de al VIII-lea.

Regi, cuceriri grele, constituţii şi opere publice ale acestei perioade au fost şterse cu un neîndreptăţit pesimism, orice eveniment judecat ca o reduplicare anacronică, inventată de analiştii romani pentru a umple perioada de la 754 – 53, anul convenţional al întemeierii Romei, până la *horribilis tempestas* a incendiului galic din 390 – 386 m de Hr.

E neîndoielnic că multe fapte povestite din aceste trei secole şi jumătate sunt datorite invenţiei istoricilor târzii: nu existau atunci izvoare scrise, afară de cazuri foarte rare, şi în orice caz nu înainte de sfârşitul secolului al VII-lea în de Hr., iar incendiul galic trebuie să fi distrus multe din acele documente pe care romanii din primele timpuri le înscriseseră pe piatră în edificiile lor publice, sau pe bronz în arhivele lor.

Se explică astfel cum istoricii, cari la distanţă de multe generaţii s-au apucat să scrie anale şi să umple lungi lacune, au trebuit să lucreze cu fantezia, luându-şi îndemnul din fapte petrecute în realitate într-o vreme mai recentă. Dar ceea ce se poate spune despre amănunte din marea ţesătură a istoriei începuturilor Romei, nu se poate generaliza cu privire la istoria ei întreagă. Chiar printre incendiile şi dărâmările vremii pregătice şi galice, oarecare documente au trebuit să rămână sub ochii întâilor povestitori, şi dacă nu altceva, tradiţia reprodusă verbal de acei cari auziseră de la bunicii lor, fapte, la care aceşti bunici sau părinţii acestora fuseseră martori."**65**

Iată deci cum intervine din nou, în această fază mai recentă a cercetării, o reacţiune în favoarea tradiţiei. Până şi istorici cari împinseseră mai demult până la limite extreme severitatea critică, în ce priveşte istoria primitivă a Romei, ca Ettore País, în a sa *Storia Critica di Roma*, adoptă acum un punct de vedere mai moderat, după cum se vede din contribuţia ce a dat-o la primul volum al *Istoriei*

N ote:

_ G. Lugli, Tradizione e realtâ delle origini di Roma, Nuova Antologia, 16 aprilie 1937, p. 3—4 a extrasului.

Romane din colecţia de *Istorie Generală* a lui Gustave Glotz.**66** Făcând bilanţul criticei, de la lucrările mai vechi – Perizonius, Gronovius, Louis de Beaufort sau G ian Battista Vico, care s-a afirmat şi în acest domeniu de o genială intuiţie, constată că le lipsea, la vremea lor, o critică tehnică şi metodică a amănuntelor: „a fost, dimpotrivă, domeniul în care s-a exercitat cu rigoare erudiţia germană, de la Niebuhr încoace. Prin cultura sa adâncă, Niebuhr a înnoit studiul istoriei romane; în mulţimea de critici ce i-a urmat, cari au supus unei examinări minuţioase toate problemele particulare, trebuie să citǎm pe germanul A. Schwegler şi pe englezul Lewis.

O nouă direcţie, o nouă şcoală purced de la Teodor Mommsen. Dacă, în *Istoria* sa romană, acest învăţat trece repede peste perioada cea mai veche, din care nu redă decât marile linii, el a indicat, din punct de vedere politic şi social, în *Cercetările* sale romane, criterii istorice şi juridice care îngăduie de-a regăsi geneza tradiţiilor, sau, cum le numeşte, a «falsificărilor» istoriei romane. Aproape toată producţiunea critică a întregii Europe, de la jumătatea a doua a veacului al XIX-lea, a urmat mai mult sau mai puţin de aproape directivele lui Mommsen… Critica germană, ale căni servicii sunt strălucite în toate domeniile, a ajuns totuşi la exagerări, fie distructive, fie constructive. Mommsen şi mai mulţi din urmaşii săi au abuzat de ideea «falsificărilor». Desigur că au fost. Dar mai mult decât de falsificări, ar trebui să fie vorba în multe cazuri de false interpretări, datorite unei prejudecăţi, unui orizont istoric mai restrâns, unei denaturări mai mult sau mai puţin conştiente a faptelor vechi, prin concepţiile sociale şi juridice ale timpului în care trăiau autorii”. 32

Şi în acest caz au intervenit, pentru a îngrădi şi a corecta excesele criticei, cercetările arheologice. Ele au dezvăluit, chiar în Forum şi pe Palatin, urmele celor mai vechi locuitori ai Romei primitive. Stela aflată pe unul din morminte, a cărei inscripţie nu a fost încă descifrată, cuprinde în orice caz cuvântul *rece*, „unul din puţinele sigure, care direct sau indirect se referă la dinastia regilor, indiferent dacă au fost şapte sau de două ori mai mulţi, sau jumătate. Stela e încă la locul ei, împreună cu… temelia unui mic edificiu, care are aspectul

---

S 1 Histoire Romaine, I, Des Origines à l'achèvement de la conquête» Paris, 1926.

unui sepulcru. Nu putem în această privinţă să trecem cu vederea un pasaj al lui Dionisie din Halicarnas (I, 87) care aminteşte în Forum, lângă Rostre, mormântul lui Hoştis Hostilius, străbun al lui Tullius Hostilius, pe care era aşezat o stelă ce îi slăvea isprăvile". 33

Au reapărut, de asemenea, zidurile construite cu blocuri mărunte de piatră, *more etrusco*, ce trebuie atribuite lui Servius Tullius. Stăpânirea etruscă la Roma, fapt înregistrat de tradiţie, se dovedeşte a fi tot mai mult adevărul istoric. Se cunoştea mai de mult pictura din Vulci, pe care Mastarna (tradiţia îl identifică cu Servius Tullius) se luptă cu alţi etrusci, printre care *Cneve Tarchunies Rumach*. Acest Tarquiniu din Roma e deci un personaj istoric. Şi însuşi País e nevoit să recunoască „dacă anumite date tind să demonstreze că în figura lui Servius

Note:

3 a Op. cit., I, p. 26.

33 G. Lugli, op. cit., p. 13 a extrasului.

Tullius, unele trăsături sunt de pură origine religioasă, altele au un fond istoric şi privesc luptele dintre etrusci sau împotriva etruscilor, în timpul stăpânirii tireniene asupra Laţiului". 34

Dar însăşi tradiţia legendară a imigrării troienilor în Italia, care a dat lui Virgiliu prilejul să alcătuiască nemuritoarea *Eneidă*, nu are poate şi un substrat real, cât de mărunt şi de şubred, în ipoteza susţinută astăzi de mai mulţi învăţaţi, a originii asiatice a etruscilor? *Tirenienii* nu sunt atât de depărtaţi în timp şi în spaţiu, de *Tyrsenoi* cari erau, în vremuri străvechi, piraţi ai Egeii. 35

Iar pe lista Popoarelor Mării din inscripţiile egiptene ale Noului Imperiu apar şi *Tursha*, al căror nume pare şi el îndeajuns de apropiat36. „Nu ar fi nimic extraordinar, afirmă País, ca popoare maritime să fi precedat cu mai multe veacuri sosirea colonilor greci în peninsulă: neamuri prehelenice au putut debarca pe litoralul salentin, dând naştere poporului messapilor, deosebit de iapizi sau iapigi; liburnii, după tradiţie, au venit din Asia în viitoarea Dalmaţie; de ce nu şi tyrsenii în ţara umbrică?" 37

Aceasta nu înseamnă desigur că nu trebuie să mai ţinem seamă de cercetările critice şi de rezultatele lor. E vădit că nu toate instituţiile religioase sunt opera lui Numa Pompilius, şi că acele civile atribuite în totalitatea lor lui Servius Tullius sunt antidatate. Dar în linii generale, tradiţia despre regalitate, isprăvind cu tirania celui din urmă

Tarquiniu, căreia îi urmează regimul consular al unei cârmuiri a patricienilor, a rezistat asalturilor îndreptate cu atâta stăruinţă împotriva ei, şi a găsit chiar în rezultatele săpăturilor arheologice din ultimii ani temeiuri de confirmare.

Nu putem decât să constatăm, o dată mai mult, că şi în domeniul celei mai vechi istorii a Romei, din care fusese aproape în întregime înlăturată, tradiţia istorică se află iarăşi, în noua

Note:

4 E. País, op. cit., I, p. 44.

35 *Ibid*… p. 32 Cf. F. Taeger în *Rom. u. Karthago*, Leipzig, 1943, p. 50.

36 A. Piganiol, *Histoire de Rome* (Clio, 3), p. 7.

37 E. País, op. cit., I, p. 32 – 33.

sinteză a cercetărilor, la un loc, dacă nu în totul asemănător cu acel ce-l avea altă dată, dar în orice caz mai onorabil decât i-l lăsase critica secolului trecut.

II. TRADIŢII ISTORICE MEDIEVALE

Aceeaşi regulă se poate de altfel verifica şi în istoria Evului Mediu. Am văzut cu câtă severitate a considerat cercetarea metodică a izvoarelor istorice tradiţiile, mai mult sau mai puţin amestecate cu legende, care se întâlnesc atât de des în istoriografia medievală.

Vom avea prilejul să revenim, ca punct de comparaţie, la relaţiunea despre originile Confederaţiei elveţiene, a cărei critică a fost rezumată, ca un exemplu mai lămuritor, de manualul lui Bernheim 38. În special episodul lui Tell e supus bănuielii, care l-a înlăturat din povestirea începuturilor unirii celor trei cantoane, pentru asemănările prea izbitoare ce le oferă mărul şi săgeata cu împrejurări aproape identice din legenda nordică a arcaşului Toko. Nu se poate, au susţinut istoricii veacului al XIX-lea, ca astfel de dezvoltări paralele să nu aibă un izvor comun; urmează de aci că legenda lui Teii, care nu apare în manuscris decât pe la 1470, a fost introdusă mai târziu în istoria cantoanelor primitive, pentru a-i da mai mult relief şi a o face mai atrăgătoare. Mai ales că dovezile aflate în arhive s-au dovedit falsificări grosolane, numele citit: *de Tello*, în necrologul din Schachdorf fiind în realitate *Trullo*, iar Täll din registrul parohial din Attinghusen nefiind decât un Näll! Rămâne totuşi în urma unor cercetări despre care va fi vorba mai jos, întrebarea dacă această legendă, răspândită în ţările de limbă germanică, a influenţat doar pe autorii tradiţiei scrise, sau dacă

nu cumva a determinat, prin imitaţie, acţiunea însăşi care s-a desfăşurat între piaţa din Altorf şi poteca de la Kussnacht. Întrebarea a fost ridicată recent de dl. P.E. Martin. 39

Note:

58 Lehrbuch du hist. Méthode, p. 360 – 363.

39 Les origines de la Confédération suisset în 650 e anniversaire de la fondation de la Confédération, Genève, 1941.

La aceasta, unul din ultimii comentatori ai tradiţiei istorice elveţiene, dl. Henri Naef, observă următoarele: „În definitiv, rămâne incidentul pălăriei, mult mai puţin compromis prin comparaţii folclorice. Sub rezerva că Toko se laudă de-a nimeri un măr aşezat în vârful unui băţ, povestirea subzistă în integritatea ei originală. După enunţarea *Cărţii Albe*, mai raţională decât acea a compilatorului Tschudi, faptele s-ar fi petrecut în modul următor: Gessler, mergând în ţinutul Un, a pus să se înfigă sub tei o prăjină, în vârful căreia se afla o pălărie şi a dat poruncă unui ostaş să silească pe trecători să se închine, adică să salute, ca şi cum ar fi fost de faţă seniorul («der Herr») însuşi.

Teiul din Un ar fi fără îndoială acel din Altorf, iar locul ce-l acoperea cu umbra lui, acel unde se ţinea tribunalul ambulant al bailivului. Eminentul jurist care a fost profesorul Heusler, presupune că prăjina ar fi sceptrul de justiţie pe care ar fi fost aşezată o pălărie de comite, simbol al autorităţii habsburgice în Waldstätten. Salutul cerut ar fi fost asemănător aceluia care se dă drapelelor naţionale.

Transformarea prăjinei în sceptru e de prisos; s-a reuşit să se stabilească faptul că pălăria în vârful prăjinei e un obicei germanic din cele mai necontestabile. Atunci, scena devine limpede; Willhelm Tell ar fi arătat, prin refuzul lui, revolta sa; ar fi fost arestat şi îmbarcat pentru o destinaţie sigură. Şi ar fi scăpat după cum se ştie.”**67**

Iată deci că părăsind episodul cu mărul şi copilul, ce se repetă identic în legendele scandinave, povestea lui Tell, ca unul din factorii eliberării cantoanelor, redevine o posibilitate istorică; aceasta e una din concluziile la care tinde cercetarea mai recentă, după cum se va arăta mai amănunţit. Dar trebuie atunci să adăugăm un element de informaţie, care desigur că n-a fost cunoscut de istoriografia elveţiană

N ote: _ H. Naef, Guillaume Tell et les trois Suisses, Lausanne, 1942, p. 99—

mai recentă, deşi ar fi fo9 t poate susceptibil de interpretări din cele mai defavorabile, în spiritul şcolii critice din veacul trecut.

Într-adevăr şi episodul cu pălăria îşi are paralele, şi încă îndeajuns de depărtate în timp şi în spaţiu, de incidentul amintit de povestirea elveţiană. Una din aceste întâmplări asemănătoare a intrat chiar în istoria contemporană şi a făcut obiectul unei plângeri la Societatea Naţiunilor.

E vorba de iniţiativa ciudată a unor tineri ofiţeri, aflaţi în primăvara anului 1918 într-un cantonament izolat la Edineţ, cari au găsit cu cale, spre a reacţiona împotriva atitudinii unor elemente localnice de altă confesiune, să aşeze un chipiu în vârful unui băţ şi să oblige pe zişii localnici la exerciţii de defilare şi salut, în faţa acestui simbol al autorităţii. Ba se pare că scena era încă agravată de împrejurarea că defilarea avea loc pe grupuri, împărţite după culoarea părului şi a bărbii. Este aceasta desigur un produs al mentalităţii de război, şi mai ales al inacţiunii într-o garnizoană lipsită de orice legături cu lumea din afară, care n-are de altfel altă scuză, decât poate faptul că a lăsat amintiri mai puţin sângeroase decât alte acte săvârşite de armatele în luptă în războaiele moderne. Oricum, iată însă episodul cu pălăria de la Altorf reapărând, la câteva secole, într-o altă ţară, cu acelaşi înţeles de impunere a unei autorităţi şi de constrângere a celor ce i se opun. De s-ar fi ivit un Tell care să refuze, asemănarea ar fi fost completă, dar în această privinţă, istoria nu s-a mai repetat.

Se va spune desigur: a fost o influenţă literară. Vreunul din ofiţerii în chestiune va fi citit drama lui Schiller, sau va fi auzit măcar de povestea isprăvilor lui Gessler, şi a găsit în această amintire inspiraţia de a imita gestul bailivului şi de a transforma chipiul său în pălărie de comite habsburgic. Cercetând mai de aproape cazul, am aflat însă că izvorul inspiraţiei nu era atât de depărtat, nici de un gen literar atât de bine definit. Se pare că în regimentul din care făcea parte proprietarul chipiului de la Edineţ, era mai de mult un obicei, introdus de un sergent-major vestit în analele acestei unităţi; şi anume, îşi atârna capela într-un cui, spre a fi salutată în pas de defilare, de recruţii cari se întâmplau să treacă pe sală, pentru a le desăvârşi ţinuta şi instrucţia militară; povestea ar fi putut foarte bine figura printre „veseliile escadronului" ale lui Courteline, dar are nu mai puţin toate garanţiile autenticităţii. Aplicând acestei informaţii regulile criticei cele mai stricte, nu putem decât să constatăm că aci ipoteza unei

influenţe literare este exclusă. Dacă unul din ofiţeri a putut avea cunoştinţă de versurile lui Schiller sau de vreo altă formă a povestirii arcaşului elveţian, cu siguranţă bravul sergent-major nu a recurs la asemenea izvoare şi a lucrat din îndemnul propriei sale imaginaţii.

Concluzia la care ajungem astfel în mod necesar e că trebuie să ţinem seama, mai mult decât s-a făcut în trecut, de coincidenţe şi asemănări, care pot foarte bine să nu aibă între ele nicio legătură. S-a mai făcut observaţia de specialişti renumiţi, că imaginaţia omenirii în materie de drept, şi de instituţii politice şi juridice este deosebit de săracă. Cam aceleaşi simt formele în care îşi toarnă tiparul gândirii, în epocile cele mai depărtate şi în regiunile cele mai deosebite ale globului. S-au aflat asemănări izbitoare între regimul feudal, pe care l-a cunoscut Europa apuseană, şi instituţiile senioriale ale vechii Japonii: şi între mentalitatea cavalerului medieval şi a unui *daimio* din aceeaşi vreme, paralelismul e adesea din cele mai caracteristice. Totuşi s-a renunţat la ideea unei influenţe la depărtări atât de mari, între ţări ce n-au avut nici cea mai mică atingere politică, economică sau culturală, şi s-a constatat că împrejurări asemănătoare duc la rezultate asemănătoare, indiferent de loc şi de timp. Aceleaşi apropieri cu lumea feudală a Europei apusene s-au făcut şi în privinţa societăţii aristocratice, zugrăvite de *Iliada* şi de *Odiseea*; s-a vorbit adesea, deşi termenul nu e totdeauna potrivit, de „Veacul de mijloc" grecesc. Aceleaşi fapte pot deci apărea în povestiri diferite, în locuri deosebite şi în vremuri depărtate prin secole una de alta, fără să fie nevoie să presupunem numaidecât între ele firul unei influenţe sau voinţa unei adaptări sau falsificări conştiente. Femeile au putut să fie credincioase nu numai în cetatea Weinsberg, preferând să-şi salveze bărbaţii şi copiii, decât avutul, şi cu prilejul altor asedii, fără să credem că reproducerea aceluiaşi episod e în mod neîndoielnic indiciul unui artificiu literar sau al răspândirii unei legende, lipsite de orice temei istoric. Avem doar cazul pălăriei de la Altorf, în Elveţia Evului Mediu, şi al chipiului de la Edineţ, sau al capelei sergentului-major dintr-un regiment român de cavalerie, la începutul veacului al XX-lea!

Note:

1 Odată stabilite aceste reguli, cari îndreaptă în oarecare măsură excesele cercetării critice, putem din alte câteva exemple, să deducem evoluţia istoriografiei şi în privinţa tradiţiilor istorice ale perioadei medievale.

Un capitol care a dat loc la lungi şi aprinse discuţii a fost acel al poemelor epice ale Evului Mediu, considerate ca izvoare de informaţie istorică.

Şi aci se disting lesne cele trei faze în evoluţia cercetărilor: pornim de la cea mai cunoscută şi probabil, în forma ei actuală, şi cea mai veche a acestor scrieri, vestita *Chanson de Roland* –, unul din întâile monumente literare ale limbii franceze.

Se ştie că în secolul trecut, Gaston Paris socotea că la originea textului cunoscut al faimoasei *chanson de geste* se aflau cântece cu subiect istoric sau, cum le numea el, cantilene, în care s-a păstrat răsunetul în gamă epică, a evenimentelor ce dăduseră loc povestirii 41. Era de fapt tradiţia istorică îmbrăcată în haina literară, cu adăugirile legendei şi ale elementului miraculos, ce ne întâmpină atât de des în relaţiunile medievale. Marele erudit italian, Pio Rajna, mergea mai departe şi presupunea existenţa anterioară a unor povestiri sau cântece germanice, cari ar fi inspirat pe urmă poema franceză. Ştim într-adevăr că fondul istoric al scrierii e constituit de episodul înfrângerii din anul 778 a comitelui de Bretania, Roland, în munţii Pirinei, de către bascii cari păndeau trecătorile – povestire ce se găseşte între altele în viaţa lui Carol cel Mare de Eginhard; la aceasta s-a adăugat, în cursul unor redactări mai târzii, amintirea războaielor între creştini şi arabi în Peninsula Iberică, iar la urmă spiritul întâilor Cruciate, contemporane cu textul ce ni s-a păstrat. Se considera însă că temeiul istoric, măcar în forma primitivă a epopeii, era necontestabil, oricâte adausuri sau deformări poetice ar fi suferit mai târziu.

Au venit pe urmă cercetările critice ale unui alt mare învăţat, Joseph Bedier. În al treilea volum al *Legendelor* sale epice, a scris despre *Chanson de Roland*, pe care de altfel a tradus-o şi a editat-o, pagini dintre cele mai pătrunzătoare 42, cari dărâmau însă fundamentul tradiţiei istorice, pentru a-l înlocui cu ipoteza alcătuirii unei scrieri de propagandă, pentru drumul pelerinajului de la Paris la St. Iacob de Compostella în Galicia spaniolă, urmat de un foarte mare număr de pelerini în secolul al XI-lea şi al XII-lea.

Note:

42. Bédier, Les *légendes épiques*, III, p. 291 şi urm.

43 G. Cohen, Le mouvement intellectuel, moral et littéraire în La Civilisation occidentale au Moyen Âge, Hist. du Moyen Âge (col. Glotz) VIII, p. 213.

44 Ibid., *p*. *212*.

Astfel întreaga operă se depărta de tradiţia istorică a originilor ei, pentru a căpăta tot mai mult pecetea unei scrieri caracteristice împrejurărilor vremii în care a fost compusă – primele decenii ale veacului al XII-lea, şi intereselor unor mănăstiri şi confraternităţi religioase, pe drumul unuia din marile pelerinaje ale Evului Mediu din Europa apuseană. Astfel se desemnează.

Sub pana critică a lui Bedier, antiteza la teoriile tradiţionaliste şi istorice ale lui Gaston Paris şi Pio Rajna.

Cercetări mai recente au adus însă şi aci modificările lor acestui punct de vedere. A părut mai întâi ciudat că în această povestire epică legată de pelerinajul la moaştele Sf. Iacob, tocmai acest sfânt să nu fie pomenit o singură dată 43.

Au venit pe urmă observaţiile domnului Ferdinand Lot, care a constatat că în sud-vestul Franţei, la St. Pe, luau parte încă din 1096, la sfinţirea unei biserici, doi fraţi numiţi Roland şi Olivier, întocmai ca şi eroii poemei epice. Opera era deci îndeajuns de cunoscută la naşterea lor, pentru ca să fi fost botezaţi cu numele celor doi viteji cari sunt figurile principale ale *Cântării lui Roland*. De aci nu e greu de dedus că e foarte verosimil, după cum ne spune cronicarul Wace, că treizeci de ani înainte, la 1066, se putea auzi, în faţa oştirii normande aşezate în rânduri înainte de bătălia de la Hastings:

Taillefer, *qui moult bien chantait* de *Charlemagne et de Roland*, *Et d'Olivier et des vassaux*, *Qui moururent à Roncevauxvt*.

Alţi cercetători socotesc că încă din jurul anului 1.000, se pot considera începuturile alcătuirii acestei opere, menite să înfrunte veacurile**68**. Dar astfel ne întoarcem tot mai mult la concepţiile odinioară părăsite, care aşezau la temeliile poemei o tradiţie istorică de formă populară.

„Se invocă vieţile sfinţilor şi cronicile, scria de curând, în unul din volumele colecţiei Glotz, un specialist al literaturii medievale, dar totdeauna le găseşti folosind, sau chiar citând anume, ca mărturii de altfel vrednice de credinţă, poeme populare. Cum am lăsa de altfel la o

---

N ote:

_ E. Mireaux, La chanson de Roland et l'histoire de France, Paris, 1943, p. 114 şi urm.

parte, pentru a dovedi existenţa acestora, acest cântec (nu îndrăznesc a spune cantilenă, căci Bedier prea a ironizat acest cuvânt) al Sfântului Faron de la Meaux, atestat cel puţin în veacul al IX-lea, al cărui text trebuie să-l amintesc: «în privinţa acestei biruinţe, un cântec în limba vulgară zbura pe buzele cântăreţilor, pe când femeile jucau în cerc bătând măsura:

De Chlotario est cariere rege Francorum Qui ivit pugnare în *gentern Saxonum*, *Quam graviter provenisset missis Saxonum, şi non fuisset inclytus Far o de gente Burgundionum*.

(Trebuie să cântăm pe Clotar, regele francilor, care s-a dus să se lupte cu saxonii. Ce nenorocire s-ar fi întâmplat trimişilor lor, de n-ar fi fost vestitul Faro din neamul burgunzilor.»

Astfel nu numai aşa-zisa *chanson de geste* e din veacul al XI-lea, ceea ce pare sigur, dar din al IX-lea, ceea ce pare probabil, şi va trebui să revenim în parte la teoria cântecelor istorice sau a cantilenelor, care era acea a lui Gaston Paris, şi să nu excludem nici influenţa germanipă, după ipoteza lui Pio Rajna. Concesiunea pe care trebuie totuşi să o facem teoriei lui Bedier e că mănăstirile marilor drumuri de pelerinaj au pus stăpânire pe *chansons de geste* existente, le-au pecetluit cu pecetea lor abaţială şi au modificat în folosul lor deznodământul, şi uneori inspiraţia, spre a sfinţi pe eroi şi a le expune mormântul în ochii credincioşilor. Astfel mănăstirea din Roncevaux arată încă astăzi buzduganul lui Olivier şi papucii lui Turpin.”**69**

Desigur asemenea rămăşiţe nu au nimic autentic şi nu contribuie să întărească tradiţia istorică. Nu e mai puţin adevărat, însă, că din evoluţia cercetărilor se desprinde şi aci o sinteză, care e măcar în parte o revenire, şi contribuie şi ea să redea mai multă valoare vechimii şi fondului istoric al legendelor epice medievale. Se va vedea însă că, în ce priveşte *Chanson de Roland*, se pot deosebi adausuri mai noi, ale vremii Cruciatelor, suprapuse vechiului fond al poemei şi cari se pot folosi ca izvoare, doar pentru epoca în care au fost adăugate. Sunt şi alte poeme epice din aceeaşi vreme cari oferă, din acest punct de vedere, un material deopotrivă de interesant şi de caracteristic, mai ales pentru folosirea lui ca izvor istoric. Un caz excepţional îl prezintă *Poema del Cid*, sau *Cantar del mi-o Cid*, cea mai veche versiune a

---

N ote: _ G. Cohen, ibid., p. 214 (Văzuţi şi de mine în 1913 !).

isprăvilor cavalerului Castiliei, care este în Peninsula Iberică echivalentul contemporanei *chanson de geste* franceze. Aci însă, apropierea e atât de mare între vremea şi isprăvile eroului şi acea în care a fost scrisă povestirea în versuri, încât cu bună dreptate, un specialist german al istoriei literaturilor romanice a putut observa că avem în textul acestei *cantar de gesta* „singurul document ce ni s-a păstrat, şi care n-a suferit decât pagube mecanice, ale transformării directe a istoriei foarte apropiate în epopee" 47. Într-adevăr don Ruy Díaz de Bivar, supranumit *el Cid* (de la arabul *sidi*, seniorul) şi *Campeador*, e un personagiu istoric de o necontestată autenticitate. Căsătorit cu Ximena Díaz, fiica unui comite de Oviedo, cariera lui e o lungă serie de războaie şi împăcări cu regele Alfons al VI-lea al Castiliei, pe care când îl ajută împotriva arabilor, când luptă împotriva lui ca aliat al emirului necredincioşilor – dar această din urmă alternativă a dispărut din epopee. Una din marile lui izbânzi a fost acea de la Valencia la 1094, când l-a silit pe rege să capituleze, el rămânând stăpânul cetăţii până la moartea sa, întâmplată câţiva ani mai târziu, la 1099. Contemporan al primei Cruciate, el a lăsat totuşi, mai ales prin isprăvile din ultimii ani ai vieţii, amintirea unui campion al creştinătăţii în lupta împotriva Islamului, care se ducea atunci cu aceeaşi vigoare, la ambele capete ale Mediteranei. Nici în această privinţă, de altfel, n-au lipsit ezitările şi îndoielile. La începutul secolului al XIX-lea, critici autorizaţi tăgăduiau până şi existenţa eroului. Şi aci însă, se poate urmări acelaşi proces de reacţiune.

E adevărat că manuscrisul ce ni s-a păstrat e de la începutul veacului al XIV-lea, dar e o copie a unui text mai vechi, iar o cronică de la 1147 face aluzie la existenţa operei**70**, aşa că trebuie să presupunem că la mai puţin de jumătate de veac de la moartea viteazului cavaler, ea a fost alcătuită măcar în întâia ei redactare. Nu e deci de mirare că „imaginea Cidului apare în mod esenţial redată cu exactitate, numai uşor idealizată, ca şi situaţia generală istorică, chiar dacă conflictele de interese cu Alfons sunt uitate cu totul, iar legăturile cu Zaragoza (şi emirul ei arab) în parte. Mai mult se depărtează amănuntele; totuşi

---

N ote:

_ V. bibliografia mai recentă la G. Cohen, op. cit., VIII, p. 249 ; în special lucrările lui R. Menendez Pidal, España del Cid şi El romancero, Madrid, 1928.

apropierea de loc şi de timp lasă să subziste amănunte de genul cronicei, într-o formă aproape uscată, care la o mai mare depărtare de timp n-ar mai fi interesat şi ar fi făcut loc unor sugestii mai puternice"[71]. De fapt, toată jumătatea întâia a poemei, de 3729 de versuri, de la plecarea în pribegie până la cucerirea Valenciei, e mai mult o biografie în stil epic; pe urmă intervine elementul legendar, sub forma unei tradiţii fictive despre căsătoria fiicelor eroului cu Infanţii de Carrion, care nu se verifică în realitatea istorică pe care o cunoaştem. Prelucrările mai târzii au adăugat, firește, multe alte elemente legendare, cari au trecut pe urmă în literatura universală[72]. Oricum, epopeea spaniolă în prima ei formă rămâne un exemplu de tradiţie istorică, pe care o putem controla prin alte documente; în linii generale, ea se dovedeşte a nu fi atât de departe de adevăr încât să nu o putem folosi ca izvor istoric. Dar chiar dacă în privinţa faptelor, nu e totdeauna o călăuză sigură, din punct de vedere al mentalităţii şi al atmosferei e greu de găsit o mărturie mai directă şi de mai mare valoare.

În acelaşi chip trebuie interpretată şi a treia mare legendă epică, pe care Europa apuseană a dat-o literaturii Evului Mediu: *Cântecul Nibelungilor-n*). Cercetările recente au ajuns şi aci la aceleaşi concluzii. Se pot urmări foarte departe în trecut, până la tradiţiile istorice ale francilor sau ale goţilor şi la legăturile lor de război sau de pace cu hunii, originile uneia din cele mai uriaşe compuneri epice ale tuturor vremurilor, a cărei inspiraţie trăieşte şi astăzi în muzica lui Wagner. Se pot regăsi personaj îi reale, ca marele rege Etzel (Atila) sau viteazul Dietrich von Bern (Teodoric, regele ostrogoţilor) în scrieri anterioare, cum e poema latină *Waltharius* din jurul anului 1.000, sau în *Edda* scandinave din veacul al X-lea sau chiar al IX-lea; putem afla în aceste versiuni anterioare şi prescurtări sau relaţii deosebite ale isprăvilor eroilor legendari, Siegfried, viteazul fără prihană, Hagen, implacabilul instrument al destinului, sau Kriemhilde, personificare tragică a

---

" G. Baist, ibid.

N ote:

_ V. în această privinţă R. Menendez Pidal, L'épopée castillane à travers la littérature espagnole, p. 81 şi urm.

răzbunării[73]. S-a discutat şi se va mai discuta desigur, în ce măsură nucleul primitiv al epopeii germane cuprinde amintirea istorică reală a luptelor pe care burgunzii le-au purtat cu hunii pe ţărmurile Rinului, la 437, înainte de a părăsi teritoriul pe care erau aşezaţi, şi de a se retrage în faţa năvălirii asiatice în Elveţia de astăzi, sau vreo aluzie la relaţiile de subordonare paşnică în care goţii s-au aflat faţă de imperiul hunic. Toate aceste elemente primitive sunt acoperite de straturi mai recente, adăugate în decursul vremii de scriitorii succesivi, cari au prefăcut după înţelegerea şi gustul vremii lor, şi mai ales după cunoştinţele ei, materia legendei epice a nibelungilor. E astfel vădit că hunii în redactarea finală de la începutul veacului al XIII-lea, care a ajuns până la noi, seamănă mai mult cu ungurii creştini supuşi ai regilor arpadieni, decât cu adevăraţii huni ai lui Atila, după cum „Etzelburg", oraşul de scaun al regelui, e Gran sau Esztergom, unde principii germani cari călătoreau prin Ungaria erau întâmpinaţi de curtea purtătorului coroanei Sf. Ştefan. Popoarele ce îşi trimit căpeteniile şi ostaşii la porunca lui Atila nu sunt supuşii acestuia, ci acele ce se învecinau cu stăpânirea regilor maghiari. „Vezi lângă un duce de Danemarca şi un landgraf de Thuringia, ruşi, greci, poloni, valahi şi pecenegi. Dar aceasta, observă un comentator francez al *Cântecului Nibelungilor*, nu era imaginaţie pură. Călători întorşi de la Gran sau de la Ofen îi povestiseră desigur (poetului) că se găsea la curtea maghiară un asemenea amestec de popoare. E locul de-a invoca aci mărturia cronicarilor. Scriitorul anonim care, în primii ani ai veacului al XIII-lea, puţin după moartea lui Bela al III-lea, îşi scria ale sale *Gesta Hungarorum*, povesteşte că vedeai mereu în ţara ungurească oameni veniţi de la răsărit: slavi, bulgari, valahi, români (sic), greci..."[74]

Am reprodus acest pasaj al eruditei lucrări critice a domnului Ernest Tonnelat, spre a arăta că vederi generale, chiar îndreptăţite, cum e desigur acea pe care şi-o însuşeşte, pot totuşi greşi uneori în amănuntele lor importante, ceea ce se poate uşor constata din

---

N ote:

_ V. E. Tonnelat, Le chanson des Nibelungen, Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, Paris, 1926, p. 175 şi urm.

N ote: _ E. Tonnelat, op. cit., p. 3 25.

alăturarea românilor de valahi, ca două popoare deosebite. Vom vedea în studiul ultim cu care se încheie acest volum, ce înseamnă de fapt în cronica notarului anonim al regelui Bela (tot mai mult, se pare, al II-lea, decât al III-lea) „păstorii romanilor" şi valahii să nu e însă mai puţin adevărat că concluziile, cari rezumă acele ale unor lungi comentarii şi discuţii ale învăţaţilor germani şi germanişti, reprezintă o preţuire exactă a legendei epice ca izvor istoric, aşa cum o priveşte cercetarea recentă:

„Pare, în definitiv, evident că istoria trecutului recent se oglindeşte mult mai des în *Cântecul Nibelungilor* decât acea a veacului al V-lea sau al VI-lea. Dar nu trebuie să cauţi pecetea epocii în intriga însăşi a poemei, în complicaţiile acţiunii; e numai în atmosferă, în zugrăvirea mediului, în descrierea obiceiurilor şi a vieţii exterioare. Poetul n-a încercat niciodată să facă abstracţie de timpul său pentru a reconstitui viaţa secolelor barbare. Ca şi pictorii de miniaturi sau de vitralii, şi-a înfăţişat întotdeauna personajiile trecutului îmbrăcate în haine moderne şi locuind în clădiri, ce semănau cu acele ce le vedea zilnic. Hunii săi nu sunt decât unguri din veacul al X-lea sau al XI-lea, dacă nu sunt chiar pur şi simplu contemporani. E de altfel cazul cu toate personaj iile sale şi tocmai aceasta dă preţ epopeii. Cititorii veacului al XIII-lea i-au găsit scrierea vie, pentru că a zugrăvit pe oamenii vremii lui. Nici oamenii veacului al XX-lea nu judecă altfel."**75**

Ca o paralelă de altfel la teoria lui Bedier, despre influenţa pelerinajiilor şi interesele legate de drumul lor, apare şi aci înrâurirea directă a itinerariului călătorilor, cruciaţilor sau negustorilor pe valea Dunării, de la Passau la Viena şi la marginea Ungariei. Harta acestei căi principale de legătură, de la sfârşitul veacului al XI-lea şi în toi secolul următor, se poate uşor reconstrui, cu toate etapele ei, în versiunea ce ni s-a păstrat a epopeii, la care fără îndoială a contribuit un scriitor din această regiune, dunăreană sau austriacă, a ţărilor de limbă germană.

E deci în materie de tradiţie istorică o importantă deosebire de făcut, în interpretarea izvoarelor medievale ce le constituie legendele epice. Ele cuprind numeroase elemente istorice, cari aparţin însă, după epoca remanierii şi calitatea scriitorului, mult mai puţin fondului

---

N ote:

_ E. Tonnelat, ibid., p. 327.

primitiv, care se reduce adesea la un simplu motiv sau un punct de plecare, ci diferitelor împrejurări ce şi-au lăsat urmele în cursul unei evoluţii mai lungi, al cărei rezultat complex este versiunea ultimă ce o folosim astăzi. La acest rezultat a ajuns cercetarea în privinţa *Cântecului Nibelungilor*, şi tot astfel s-au putut formula concluzii asupra genezei şi dezvoltării epopeii franceze, *La Chanson de Roland*: „am ajuns, scria de curând dl. Emile Mireaux, la capătul acestei analize. Cred că putem să-i adunăm rezultatele într-un tablou genealogic… Acest tablou va arăta prodigioasă răspândire a epopeii noastre naţionale. El ne duce din Franţa de Nord în Sicilia, în Anglia, în Germania, în Norvegia, la Veneţia. El evocă începuturile monarhiei capeţiene, cucerirea normandă în Mediterana, întâia şi a doua Cruciată, constituirea şi dezvoltarea imperiului Plantageneţilor. El rezumă trei secole din istoria Franţei şi a Europei"**76**. Poziţia ultimă a cercetării – sinteza – nu se statorniceşte deci nici la încrederea absolută în fondul istoric al legendei epice, care numai în cazuri rare, în care apropierea în timp şi spaţiu e cât mai redusă între evenimente şi povestire, se mai poate susţine, dar nici la respingerea totală a oricării tradiţii şi la considerarea acestor scrieri ca opere de pură imaginaţie mitologică şi literară. Rămâne problema firească să distingem ceea ce într-adevăr se poate reţine, ca element de interpretare istorică, şi cărei epoci să-l atribuim cu mai multe şanse de exactitate.

S-a încercat astfel acum câţiva ani să se folosească unele producţiuni ale folclorului balcanic şi în special bulgăresc, pentru a regăsi în ele urmele unor personajii şi împrejurări ale istoriei româneşti. Figurile unor voievozi ai Ţării Româneşti – Vladislav, Radu sau Dan I dintre cei mai vechi domnitori, şi Mircea cel Bătrân, sau, în vremuri mai apropiate de noi, Mihai Viteazul, cari au avut numeroase şi strânse legături cu lumea creştină din Balcani, sunt des pomenite în baladele de dincolo de Dunăre**77**. E însă foarte greu de a regăsi în aceste tradiţii aşa de târzii, cari n-au căpătat formă scrisă decât de curând, urme precise a unor evenimente istorice bine definite. Doar menţiunea numelui voievodului şi vreo aluzie la împrejurări specifice

---

N ote:

_ E. Mireaux, La Chanson de Roland et l'histoire de France, p. 27.
r eşti, f.a. p. 27 şi urm.

ale timpului se pot uneori desprinde din povestirea de basm şi din mulţimea de legende, ce alcătuiesc fondul acestor poezii populare. Astfel în ce priveşte pe Radu Vodă, care îşi ia rămas bun de la cetatea Severinului, e poate cazul să ne amintim că acest voievod, rupând legăturile de vasalitate cu regele Ludovic I al Ungariei, a trebuit să părăsească şi feudele pe care înaintaşii săi le deţinuseră, în virtutea omagiului făcut suzeranului lor. Într-un alt loc, Haşdeu, analizând în al său *Negru Vodă* balada *Radu Voievod şi şoimul* aflase în hora ce se întinde în faţa voievodului şi în care joacă „frate şi soră, fără să se cunoască", o aluzie la o alianţă sau federaţie balcanică, în jurul domnitorului Ţării Româneşti**78**. E desigur interesant de amintit cu acest prilej o părere a unui recent istoric maghiar, care vine în sprijinul acestei ipoteze: „Cu ajutorul legăturilor de familie, scrie dl. L. Elekes, o linie conştientă politică a fost începută. Supuşii Coroanei ungureşti din Balcanii de Nord au alcătuit, sub acoperirea şi ocrotirea aşa-zisei lor dependinţe, un fel de coaliţie şi uneori – deşi nu în mod consecvent – s-au opus împreună adversarilor lor şi au dispus la sfârşitul veacului (al XIV-lea) de o putere considerabilă". 58 Ceea ce însă nu ne spune dl. Elekes, deşi faptul îi este cu siguranţă cunoscut, e că avem dovada precisă, într-un izvor contemporan din Italia, cronica fraţilor Gatari din Padova, că această coaliţie a luptat într-adevăr împotriva regelui Ludovic I de Anjou, şi că ea cuprindea sub conducerea lui Radu oştile Ţării Româneşti şi ale Bulgariei – pare-se cu sprijinul turcilor şi cu acel indirect al Veneţiei, veche duşmană a Angevinilor de pe tronul Ungariei**79**. împrejurările politice ale anului 1377 ar fi lăsat deci o urmă în tradiţia păstrată de baladele folclorului bulgăresc, transmise oral până la publicarea lor.

Desigur asemenea menţiuni trebuie folosite cu multă prudenţă, legătura între fapte şi povestire fiind extrem de şubredă şi depărtată în timp, supusă tuturor deviaţiunilor şi deformărilor inerente

---

N ote:

_ B.P. Hasdeu, Negru-Vodă, p. CCL. Cf. Al. Iordan, op. cit., p. 34 —35.

_ In L. Makkai u. L. Gâldi, Geschichte der Rumanen, Budapest, 1942, p. 82.

79 Cf. G. I. Brătianu, L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er. Bassarab en 1377. în „Revue hist. du Sud-Est Européen", II, 1925, p. 73 şi urm.

transmiterii orale. Nu astfel stau însă lucrurile în ce priveşte tradiţia păstrată de izvoare scrise, chiar dacă forma ce ne-a ajuns e mai nouă cu două sau trei secole, decât evenimentele ce le relatează. Studiile cari urmează acestei introduceri constituie o încercare de a reaşeza într-o lumină mai favorabilă tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, a cărei cercetare a înregistrat de un secol încoace fazele afirmaţiunii şi negaţiunii, ale tezei ce îi dădea deplină încredere şi ale antitezei care o respingea aproape în totalitatea ei. A venit şi aci momentul să ajungem la sinteză, care urmând ritmul general al concepţiei istorice, în această materie atât de controversată, trebuie să găsească echilibrul între părerile opuse şi să arate, în limite mai exacte, ceea ce trebuie să păstrăm şi ce putem lăsa la o parte.

Îmi voi îngădui totuşi, ca un ultim exemplu al metodei ce am intenţia să o întrebuinţez, şi a obiectivului ce mi-am propus să-l ating, să mai aduc o pildă din domeniul propriilor mele cercetări, care desigur îmi e mai bine cunoscută, şi care arată, o dată mai mult, că scepticismul *a priori* în faţa afirmaţiunii unui document istoric care reprezintă o anumită tradiţie nu e metoda cea mai indicată.

Cercetând portulanele medievale cu privire la litoralul Mării Negre, am fost izbit de faptul că două din aceste vechi hărţi, ce cuprind desenul coastei şi indicaţia principalelor porturi, cu scurte indicaţii asupra hinterlandului – şi anume acea a lui Angelino Dulcert din Majorca (1339) şi acea a fraţilor Pizzigani (1367), înseamnă numele Bulgariei la Nord de Dunăre, întinzându-i astfel hotarul până la limanul Nistrului, peste Bugeacul de mai târziu. Atât dl. Grămadă, care a avut prilejul să examineze aceste portulane, cât şi eu însumi am socotit că aveam a face cu o simplă confuzie a acestor geografi occidentali 6°, cum s-au mai produs atâtea în descrierile sau în hărţile lor: la datele respective, nicio împrejurare cunoscută nu îndreptăţea presupunerea unei stăpâniri bulgăreşti asupra teritoriului, ce a alcătuit mai târziu partea de miazăzi a Basarabiei.

E drept că la aceste informaţii ciudate se mai adăuga una, tot de natură geografică, acea a învăţatului arab Abulfeda, de la începutul veacului al XIV-lea, care însemna că Akkerman e un oraş „din ţara bulgarilor şi a turcilor" 61. Iarăşi, deci, această curioasă menţiune a bulgarilor la nord de Delta Dunării, dar într-o vreme atât de târzie, că faptul părea de necrezut. Am înregistrat de asemenea această informaţie ca un nou exemplu de greşeală şi de confuzie în

cunoştinţele geografice ale timpului 62. Era greu de stabilit o legătură între textul lui Abulfeda şi hărţile apusene, dar se putea presupune o influenţă sau o informaţie orientală la cartografii occidentali de la jumătatea veacului al XIV-lea.

Note:

N. Grămadă, Vicina, Izvoare cartografice, Codrul Cosminului, I, 1925, p. 448. Cf. G.I. Brătianu, Recherches sur Vicina et Cetatea Albă, Bucureşti, 1935, p. 104.

„*Géographie*, ed. Reinaud, Paris, 1848, p. 317.

«*2 Vicina*, I. „Bullet. hist. de l'Acad. Roum", X, 1923, p. 145.

Procedam deci în conformitate cu cerinţele criticei şi după metodele cunoscute: respingeam ca neîntemeiată o tradiţie istorică, deoarece nu se potrivea cu celelalte cunoştinţe ce le aveam despre această împrejurare. Până aci, deci, nimic neobişnuit.

De abia formulasem însă această părere, pe care o socoteam definitivă, şi convingerea mea a început să fie zdruncinată de elemente şi informaţii nouă.

A trebuit mai întâi să constat că cronicele şi cataloagele de mucenici ale Ordinului Franciscanilor, de la începutul secolului al. XIV-lea, arată că unul din misionarii acestui ordin, fr. Angelo de Spoleto, a fost ucis de bulgari la Mauro Castro, numele pe care portulanele vremii îl dau Cetăţii Albe. Se putea ridica şi aci o îndoială, deşi informaţia era precisă şi contemporană: faptul, petrecut în 1314, era însemnat de o „relaţiune a martirilor şi mănăstirilor fraţilor minoriţi în Orient" al cărei manuscris redactat de un franciscan anonim se află la British Museum, dar şi de un raport în formă de scrisoare, din 15 mai 1323[80]. Se putea cel mult presupune o confuzie în privinţa numelui cetăţii, sau a originii bulgarilor; putea fi vorba de bulgarii de pe Volga, supuşi la acea vreme ai Oardei de Aur tătăreşti. Coincidenţa însă nu mai putea fi trecută cu vederea.

Interveni atunci elementul hotărâtor: cercetând alte izvoare în legătură cu negoţul genovez în Marea Neagră, am găsit în colecţia de regulamente şi hotărâri maritime, denumită *Imposicio Ofjicii Gazarie*, publicată în *Monumenta Historiae Patriae* ale Academiei din Torino,

---

[80] R.P. Bihl, De duabus epistolis Fratrum Minorum Tartariae Aquilo- naris anno 1323, „Archivium franciscanum historicum", XVI, 1923, p. 106.

documentul din 22 martie 1316, prin care guvernul genovez rupe legăturile de negoţ cu împăratul bulgar *Fedixelavus* (Svetoslav), amintind de pagubele suferite de negustori pe teritoriul acestui suveran „tam în Mavocastro quam alibi" 65. „De rândul acesta, însemnam în urma acestei precizări, nicio îndoială nu mai e îngăduită. E vorba de un document de stat datat cu preciziune, cuprinzând rezultatul unor lungi şi mature deliberări ale unor oameni deplin cunoscători în materie de negoţ şi având destulă experienţă a împrejurărilor din Răsărit. Dacă în 1316 bulgarii lui Svetoslav prădau mărfurile genoveze la Akkerman, desigur că au ucis acolo şi pe misionarul franciscan, cu doi ani înainte. E locul de asemenea de a ne scuza faţă de Abulfeda, ale cărui informaţii despre «cetatea albă» trebuiau să fie exacte. Fără îndoială, e şi un răsunet depărtat al acestor evenimente la cartografii din Majorca şi Veneţia, cari auziseră de conflictul între bulgari şi genovezi…" 66

Iată deci, din acest exemplu desigur mărunt, cum se confirmă încă o dată o regulă mult mai generală: acea că o informaţie istorică, chiar sub formă de tradiţie, nu e aproape niciodată fără temei, dacă izvoarele ei sunt autentice. Chiar dacă nu e confirmată de alte împrejurări ce ne sunt cunoscute, nu e niciodată exclus să apară elemente nouă de informaţie care să o confirme şi să ne arate încă o dată că textele spun de obicei ceea ce au voit să spună, nici mai mult, dar nici mai puţin. Restul e o chestiune de interpretare şi de potrivire a datelor; de pildă, în cazul de mai sus, dacă alăturăm şi informaţia cronicei bizantine a lui Gregoras, că urmaşul lui Svetoslav, Mihail, domnea peste „bulgarii de dincoace de Dunăre", deci nu dincolo, sau regulamentul din 22 ianuarie 1343 al vămii genoveze din Pera, care arată „râul Vicinei" (braţul sudic al Deltei dunărene) drept graniţă a împărăţiei tătăreşti, putem deduce că stăpânirea lui Svetoslav în ţinutul dintre gurile Dunării şi limanul Nistrului a fost de natură personală, ca urmare a legăturilor sale de vasalitate faţă de puternicul han Uzbek al Oardei de Aur, şi că n-a mai fost recunoscută urmaşului său. Aceasta ne permite a statornici între 1301 – 1322 episodul stăpânirii bulgăreşti de „dincolo de Dunăre" şi la Cetatea Albă 67, lămurind însă întrucâtva soarta acestui teritoriu în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, şi cu

Note:

«*5 Leges Municipales*, 1838, col. 382. Cf. Mon. Hungariae hist.

Dipl. XIII, p. 469.

„*Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, *p*. *108*.

„*Ibid*., p. 114 – 116.

deosebire în timpul lui Mircea cel Bătrân, care se intitulează stăpânitor „spre părţile tătăreşti”**81**.

Un alt exemplu nu mai puţin convingător, al acestui mod de a cerceta izvoarele, îl constituie informaţia din cronica lui Thomas Tuscus, pe care o interpretăm mai jos, ca o nouă mărturie despre un voievodat moldovenesc în veacul al XIII-lea 69.

Nu trebuie desigur să dăm prilej nici în acest domeniu la exagerări. O reacţiune, oricât de necesară, faţă de stadiul la care ajunge la un moment dat cercetarea nu trebuie să dea loc la excese, sau să-şi închipuie că rostui ei e de a răsturna tot ce s-a spus şi s-a scris mai înainte, să ajungă la o *restitutio in integrum* a tradiţiei istorice, pentru simplul motiv că e tradiţie şi că deci trebuie crezută. Nici în dialectica lui Hegel, de la care am pornit şi la care ne întoarcem, antitezei nu-i urmează o restabilire a tezei, aşa cum se găsea în punctul iniţial al argumentării, ci o *sinteză*, care cuprinde şi rezultatele afirmaţiunii, şi acele ale negaţiunii. În cercetarea ce o întreprindem despre tradiţia istorică a întemeierii statelor româneşti, vom folosi astfel toate datele pe care critica istorică ni le-a pus la dispoziţie şi vom ţine seamă de toate elementele pozitive, ce le-a adăugat cunoştinţelor noastre. Vom pleca însă la drum cu alt spirit, mai puţin pornit spre îndoială, mai obiectiv, întemeiat nu numai pe regule şi metode aplicate mecanic oricărui text şi oricărei relaţii, ci pe o considerare mai deplină a tuturor factorilor de informaţie şi de viaţă istorică. Cu cât orizontul e mai larg, cu atât şi pătrunderea în adâncime e mai rodnică. Nu pot încheia mai bine aceste pagini de introducere decât cu observaţiile atât de bine cumpănite ale recentei *Introduceri la studiul Evului Mediu latin*, a domnului Gabriele Pepe, care se potrivesc de altfel în multe privinţe, fără să o fi căutat, cu concepţia despre istorie a lui Nicolae Iorga:

„Cine nu mai citeşte pe marii clasici ai literaturii şi ai istoriei, cine nu trăieşte cu pasiune prezentul nu va face niciodată istorie. Cine îşi propune să adâncească istoria medievală nu trebuie să uite că nu va

---

N ote: _ Cf. P.P. Panaitescu, Mircea cel Bătrîn, Casa Şcoalelor, 1944, P. 189—190.

putea pune în valoare literatura, actul politic, viaţa economică, viaţa religioasă, dacă nu are atâtea chei, câte concepte sunt ale fiecăruia din aceste momente spirituale. Şi conceptele nu au fixitate, nici rigiditate; trăiesc viaţa noastră, se hrănesc din cultura şi din experienţa noastră". Fie ca recunoaşterea acestei relativităţi, în folosirea metodelor şi elementelor de cercetare, să însemne un pas mai departe în căutarea şi aflarea adevărului, care rămâne – totuşi – obiectivul permanent al disciplinei istorice.

II.

ASÂNEŞTII

În istoria întemeierii statelor româneşti în Evul Mediu, unul din cele mai vechi capitole îl constituie acel al împărăţiei vlaho-bulgare a Asăneştilor[82]. Deşi acţiunea sa se desfăşoară pe un teatru deosebit de acel al istoriei propriu-zise a românilor din Dacia Traiană, de la nordul Dunării, deşi stăpânirea acestei dinastii întruneşte două popoare menţionate în titlul însuşi al suveranilor ei, e totuşi o formă de stat la care poporul român contribuie ca atare, cu propriile sale puteri şi trăsăturile sale deosebite. Desigur", e mai greu să-i găseşti locul în cadrul cercetărilor ce ne-am propus a le închina studiului tradiţiei istorice, despre începuturile vieţii noastre de stat. În istoria Asăneştilor nu întâlnim, ca în acea a Principatelor de pe ţărmul stâng al Dunării, o relaţiune legendară sau semilegendară a unui descălecat, păstrată de izvoare târzii, pe care căutăm să o confirmăm sau să o controlăm, printr-o examinare a împrejurărilor contemporane cu evenimentele povestite, şi a documentelor, în textul cărora le putem urmări. Începuturile şi dezvoltarea imperiului vlaho-bulgar ne sunt cunoscute după izvoare din aceeaşi vreme şi nu ne înfăţişează nicio tradiţie deosebită, de icoana ce rezultă din cercetarea lor. Suntem însă nevoiţi să constatăm că e totuşi şi aci o deosebire esenţială, între relaţiunea ce o aflăm între aceste izvoare contemporane – fie ele bizantine sau apusene – şi interpretarea lor în istoriografia modernă. Vom vedea, cercetând mai de-aproape această problemă, una din cele mai ciudate metamorfoze pe care le-a înregistrat studiul istoriei: o creaţiune de stat, căreia relaţiunile din vremea ei îi atribuie un anumit

---

[82] V. mai recent D. Ciurea, Problema originii şi sensului lui Io din intitulaţia şi subscripţia documentelor româneşti, „An. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. 3-a XXVI, 1943, p. 83 şi urm.

caracter etnic, dar care capătă o interpretare cu totul diferită în lucrările istorice mai recente, ce se în *Note*:

1 Conferinţă la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga". 9 – Tradiţia istorică temeiază totuşi pe zisele relaţii sau documente. E cea dintâi controversă ce vom avea de lămurit în această privinţă.

Mai este însă un alt contrast, ce nu poate fi trecut cu vederea, în ce priveşte rolul şi însemnătatea istorică a Asăneştilor şi a imperiului lor. Într-o vreme, istoricii români erau aproape porniţi să-i dea proporţii ce nu le avuse în realitate. Li se atribuia o stăpânire efectivă asupra românilor, nu numai în Balcani dar şi la nordul Dunării, şi chiar un rost hotărâtor în întemeierea Ţării Româneşti. Şi acum de altfel mai stăruieşte părerea că „Io", care precedă în hrisoave numele şi titlul voievozilor noştri, îşi trage obârşia din *Ioan*, numele celui mai vestit domnitor din neamul Asăneştilor, pe care urmaşii săi l-au păstrat în titlul lor, întocmai cum numele de Caesar şi August au intrat în titulatura împăraţilor romani 2 Influenţa cancelariei bulgăreşti asupra diplomaticei din principatele noastre, lămureşte trecerea acestei tradiţii în obiceiurile curţii voievozilor Ţării Româneşti sau ai Moldovei.

Azi însă, mai ales în istoriografia unora din vecinii noştri, se manifestă tendinţe cu totul opuse. Unii recunosc încă Asăneştilor o însemnătate deosebită, încercând însă a întemeia astfel teoria cunoscută a originii neamului românesc în Balcani şi a imigrării sale târzii pe teritoriul de la miazănoapte de Dunăre şi de pe povârnişul Carpaţilor. Alţii însă îi elimină cu totul, nu numai din istoria românilor dintre Dunăre şi Carpaţi, dar până şi din acea a aromânilor din Peninsula Balcanică, căutându-le cu tot dinadinsul o altă obârşie decât acea românească.

Problema Asăneştilor este deci în acelaşi timp acea a întregii ramuri balcanice a neamului nostru, a acestor vlahi sau aromâni cari, printr-o ciudată potrivire de împrejurări, asupra căreia vom reveni mai jos, apar în istorie înainte de românii de la nord de Dunăre, şi arată mai devreme decât ei tendinţa de-a alcătui o formaţiune politică proprie. De aceea, înainte de a examina diferitele probleme istorice ce se leagă de domnia Asăneştilor şi controversele ce s-au ivit cu privire la ele, va trebui să amintim menţiunile izvoarelor ce amintesc cele dintâi despre aceşti vlahi din Balcani, şi ne ajută astfel să definim şi să mărginim scena istorică, pe care se va dezvolta acţiunea lor politică şi

militară, de ctitori ai unei puternice împărăţii.

I. AROMÂNII ŞI IMPERIUL ASĂNEŞTILOR

Cea mai veche menţiune despre „vlahii" de dincolo de Dunăre e totuşi, printr-o ciudată potrivire, un exemplu foarte caracteristic al temeiului unei tradiţii istorice. Sunt aşa-numiţii *vlahorinhini*, pe care un izvor târziu, povestea istorică a mănăstirii Kastamunitu de la Sfântul Munte, ni-i arată pornind *de la Dunăre* în vremea împăraţilor iconoclaşti – deci în veacul al VIII-lea – pentru ca împreună cu alte neamuri a căror origine e nesigură, să se apropie de muntele Atos şi să atace mănăstirile 3. Manuscrisul publicat de Uspenskii e o copie modernă (exact de acum un secol: 1844) a unui alt text mai vechi al ieromonahului Grigorie, protosinghel al Patriarhatului din Constantinopol care se afla la Kastamuni în 1698. Se putea deci uşor presupune, după regulile celei mai bune critici a izvoarelor, că această menţiune târzie a unui popor, pe care textele mai vechi

M îl numesc numai rinhini, după râul Rihios sau Ringhos (CPxia;

Tuy/ºC)) era o confuzie a scriitorului de la sfârşitul secolului al XVII-lea, mai ales că legăturile vlahilor cu muntele Atos şi mănăstirile sale sunt cunoscute într-o epocă mai recentă. Iată însă că un adânc cunoscător al istoriei balcanice, dl. M. Lascaris, află în textul Miracolelor Sf. Dumitru, în care e vorba de apărarea Salonicului de către marele mucenic, împotriva năvălirii slavilor, că rinhinii înfrânţi au căutat adăpost la *casele* lor ((e? toc? auTWV xdcaaţ.)) Acest cuvânt de evidentă obârşie latină, care nu se mai întâlneşte în lexicul bizantin, decât în glosse latine, reprezintă atunci un termen din chiar limba popoarelor năvălitoare.

„În aceste împrejurări, conchide dl. Lascaris, eşti adus să te întrebi dacă acest cuvânt neobişnuit la scriitorii bizantini nu a fost împrumutat din graiul rinhinilor şi dacă nu constituie un indiciu asupra caracterului etnic al acestui popor, indiciu care ar aşeza într-o nouă lumină pe misterioşii vlahorinhini din fragmentul Uspenskii. Desigur acest fragment e din veacul al XVII-lea; şi totuşi nu s-ar putea afirma cu certitudine că autorul său a fost victima unei erori; nu este absolut exclus să fi aflat pe rinhini într-un izvor altul decât Miracolele Sf. Dumitru, şi e, poate, izvorul acesta însuşi care considera acest

popor drept *vlahorinhini*."[83]

În orice caz, considerând toate probabilităţile, această menţiune a vlahilor din Balcani, care ar fi şi cea mai veche, îi socoteşte veniţi de la malul Dunării şi aşezaţi în Macedonia, în jurul Saloniculuı şi al Peninsulei Calcidice. Tot în Macedonia îi arată şi menţiunea următoare, în ordinea cronologică: uciderea lui David, al patrulea fiu al comitelui Şişman, care încerca să apere independenţa bulgarilor împotriva împăratului bizantin, Vasile al II-lea, de către nişte vlahi „chervănari" sau călători, în ţinutul dintre Castoria şi Prespa, care se poate stabili la anul 976[84]. Cam din aceeaşi vreme, pe la 980, se poate dată a treia amintire a vlahilor în izvoarele istorice; e vorba de cei din thema Eladei, a căror stăpânire împăratul Vasile o dă domesticului excubiţilor, Niculiţă, în locul slujbei sale pe care o hărăzise unui principe german, refugiat la curtea sa[85]. În fine, tot împăratul Vasile al II-lea, temutul Bulgarocton, e acela care a aşezat pe mitropolitul din Ohrida, după cucerirea definitivă a întregii Bulgarii, la 1019, ca ierarh religios peste toţi vlahii. Se pare chiar că a fost în veacul al XI-lea şi o episcopie deosebită a vlahilor sub directa oblăduire a Ohridei[86]. Deşi s-a presupus că toţi românii erau subordonaţi din punct de vedere religios mitropoliei din Ohrida, s-a demonstrat în mod convingător că o atare presupunere nu e întemeiată şi că vlahii amintiţi aci sunt cei din Balcani, şi cu deosebire acei din Macedonia. S-a observat de altfel că numele oraşului Salonic, în limba aromână: *Sărună*, din latinul *Salona*, arată prin însăşi forma lui aşezări foarte vechi, cum ar dovedi şi alt nume de oraş: *Lăsun* sau acel de *Băiasa* (*Voiusa*), râu şi comună în munţii Pindului[87].

Lângă Peninsula Calcidică ne duce o nouă menţiune a vlahilor

N ote:

_ M. Lascaris, Les Vlachorynchines, une mise au point. „Revue hist, du Sud-Kst Européen", XX, 1943, p. 189.

N ote:

_ Th. Capidan, Macedoromânii, p. 152.

* Ibid., p. 153 ; cf. G. Murnu, Istoria Românilor din Pind, p. 15.

[86] Th. Capidan, op. cit., p. 155.

N ote:

_ Th. Capidan, p. 13—14, 145.

din timpul domniei lui Alexie I Comnenul, la 1105. Se pare că aveau obiceiul să stea cu turmele lor în apropierea Sf. Munte al Atosului, unde îşi desfăceau produsele economiei lor păstoreşti. Dar nu numai vlahii călcau pragul mănăstirilor, ducând lână, sau caşul şi brânza pentru hrăna călugărilor, ci şi vlahele, cari în acest scop se îmbrăcau în haine bărbăteşti. Monahii însă nu arătau faţă de ispită puterea de împotrivire a Sfântului Antoniu, iar relaţiunea înseamnă cu amărăciune că „au devenit dorite de călugări... şi ar fi ruşinos să povestim lucrurile ce au făcut". Patriarhul din Constantinopol interveni ca să înceteze scandalul şi să îndepărteze pe străinii buclucaşi din preajma Sfântului Munte, dar ei fură urmaţi la plecarea lor de o bună parte din călugări, mai ales dintre cei tineri. Iar la urmă împăratul fu nevoit să restabilească, printr-un hrisov, dreptul de autonomie al Atosului împotriva chiar a autorităţii Patriarhului10.

În sfârşit la toate aceste pomeniri mai mult sau mai puţin întâmplătoare, se adaugă cea mai veche menţiune a vlahilor din Balcani ca popor deosebit, ca origine şi rost politic. Cu prilejul unei mişcări a lor lângă Larisa în Tesalia, la 1066, scriitorul bizantin Kekaumenos îi categoriseşte ca urmaşi ai dacilor şi beşilor, deopotrivă de necredincioşi, ca şi strămoşii lor faţă de romani, şi arată că din apropierea Dunării şi Savei au pornit spre miazăzi şi s-au răspândit prin Macedonia şi Epir.

„Acest fapt, ne spune un studiu recent asupra continuităţii românilor în Dacia, este de o importanţă covârşitoare, fiindcă el dovedeşte că printre românii de pe pământul Transilvaniei, al Banatului şi din Timoc – de unde plecaseră cei de la Dunăre şi Sava spre sud – trăia tradiţia şi conştiinţa descendenţii lor din dacii romanizaţi în urma cuceririi lui Traian"[88]. Această însemnare din *Strategikon* este astfel încă un argument în favoarea tradiţiei istorice şi a valoarei ei documentare. Ea contribuie însă să definească, pe de o parte, într-o regiune, în care în mod obişnuit izvoarele amintesc populaţia numai după numele stăpânitorilor ei, împrejurările ce arată la aceşti vlahi începuturile unei vieţi independente, iar de alta răspândirea lor teritorială: spre partea de miazăzi a Peninsulei

---

[88] I. Moga în Problema continuităţii românilor din Dacia, Bibi. Astra, Sibiu, 194.3, p. 21. (')

Balcanice, în Macedonia, Epir şi Tesalia, cu conştiinţa unei imigrări de la nord şi nord-vest, în special din valea Dunării. Se adevereşte după aceste date împărţirea în grupări şi regiuni schiţată în lucrarea domnului Capidan: „Între românii din Peninsula Balcanică... existau mai multe grupări, din care unele erau mai mari, formând mase compacte, altele mai mici, trăind în grupe răzleţe. Multe din acestea, după infiltrarea elementului slav între ele, rămâneau izolate. Astfel de grupări mai mari se pare că au existat în partea de apus a Peninsulei Balcanice, de-a lungul coastei adriatice în Dalmaţia, unde elementul roman era destul de vechi.

O altă grupare, poate şi mai mare, se afla în ţinuturile dintre Dunăre şi Balcani, acolo unde existau, după Const. Jirecek, regiuni foarte puternic romanizate, cu ramificaţii cari se întindeau la răsărit în cele două Tracii. În fine, a treia grupare în masă compactă se găsea la sud, având ca centru munţii Pind cu Tesalia şi cu ramificaţii la miazăzi în Acarnania şi Etolia, la răsărit în Olimp, Peninsula Calcidică până în Tracia occidentală, la miazănoapte în Macedonia, iar la apus în Albania şi, poate, şi mai spre nord”**89**. S-ar putea adăuga şi ştirea păstrată de istoricul bizantin Pachymeres, care îi afla în veacul al XIII-lea până şi „în marginea Constantinopolului până la Viza”. De prima şi a doua grupare e prea puţin vorba în izvoarele ce ne sunt cunoscute; cu deosebire despre aceasta din urmă, care a avut un rost însemnat în mişcarea Asăneştilor, sunt în textele mai vechi puţine aluzii, doar ca loc de obârşie al vlahilor aşezaţi la miazăzi. Dar trebuie să avem în vedere şi caracterul întâmplător al acestor menţiuni izolate, în afară, poate, de scrierea amintită mai sus a lui Kekaumenos. După cum observă un specialist al studiilor bizantine, dl. Henri Grégoire, „e numai o întâmplare care ne arată existenţa vlahilor balcanici înainte de anul 1145. Dacă n-am avea un rând din Kedrenos şi din Strategikon, nu am şti nimic despre ei”**90**. Se poate deci susţine că substratul etnic şi baza teritorială pe care se dezvoltă istoria imperiului Asăneştilor sunt îndeajuns de largi, şi cuprind cea mai mare parte a Peninsulei

---

N ote:

" Th. Capidan, op. cit., p. 147.

N ote:

_ Notă în „Byzantion", XIV, 1939, p. 303.

Balcanice, cu centrul de greutate iniţial, cum se va vedea mai jos, mai mult în partea de miazănoapte, dintre Balcani şi Dunăre.

II. ORIGINEA ASĂNEŞTILOR ŞI A MIŞCĂRII LOR

Într-adevăr, şi în ce priveşte teritoriul de pe care a pornit această iniţiativă cu atât de însemnate consecinţe, şi în privinţa obârşiei şi a naţionalităţii autorilor ei, s-au ivit în vremea din urmă cele mai aprigi controverse. Ele au fost complet şi temeinic dezbătute de dl. N. Bănescu în ultimele d-sale lucrări[91], aşa că nu e nevoie de a stărui prea mult asupra lor. Contrastul e prea vădit între izvoarele contemporane, care pomenesc aproape în unanimitate de vlahi, cu prilejul răscoalei de la 1186, şi despre originea vlahă a căpeteniilor ei – şi istoricii moderni cari caută tot felul de tălmăciri a acestui nume, altele decât înţelesul său firesc. Teoria ciudată a învăţatului rus Th. Uspenskii, care susţine că ura bizantinilor împotriva bulgarilor a dus la această stranie substituire a numelui lor cu acel al vlahilor – teorie prin nimic verificată, cum a dovedit cu prisosinţă dl. Bănescu, în textele istorice bizantine – a aflat totuşi răsunet în şcoala istorică mai nouă a vecinilor noştri. Lucrările lui Mutafciev şi Zlătarski au căutat să aducă argumente în favoarea unei origini fie rusocumane, fie curat bulgăreşti a conducătorilor răscoalei din 1186. Şi pentru ei, acolo unde izvoarele scriu „vlahi", trebuie citit „bulgari", deoarece aceştia erau fără îndoială elementul alcătuitor de stat, cu tradiţii militare şi politice din vremea primului lor imperiu.

Dar obiceiul acesta de a traduce cuvântul *vlahi* prin *bulgari* nu e numai o specialitate a slaviştilor ruşi sau bulgari. Tot astfel, deşi desigur nu din aceleaşi motive, a procedat şi editorul francez al cronicei lui Geoffroi de Villehardouin, N. de Wailly, care a lăsat în textul francez vechi expresiile *Blaks* şi *Blakie*, dar în versiunea modernă le-a reprodus prin „bulgares" şi „Bulgarie"; ceea ce ne lămureşte desigur cum un mare istoric ca Luchaire, în cartea sa despre Inocenţiu al III-lea şi chestiunea Orientului, a putut vorbi numai de bulgari şi regele bulgarilor, când a amintit de relaţiile lui Ioniţă cu Sf. Scaun. E aci

---

[91] Crearea şi caracterul statului Asăneştilor, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist. s. 3-a, XXV, 1943, p. 543 şi urna. V. şi ed. franceză, în ed. Institutul român de studii bizantine, Bucureşti, 1943, p. 6—78, precum şi darea de seamă a lucrării recente a d-lui Dujcev, de M. Lascaris, ,,Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 2, 1942, p. 621—623.

aceeaşi confuzie ce se manifestă şi în unele scrieri mai vechi, care dau preferinţă numelui unui popor mai cunoscut, prin împrejurările politice, prin titlul unor suverani intrat mai demult în uzanţele diplomatice, decât unei denumiri naţionale necunoscute până atunci, ce apare întâia oară pe scena mai largă a istoriei. Vlahii din Balcani se prefac astfel în „bulgari", după cum în documentele italiene medievale, românii de la nord de Dunăre sunt porecliţi „unguri", pentru că aparţin sferei de influenţă a Ungariei, sau numai pentru că se află în vecinătatea unei monarhii puternice, mai bine cunoscute în lumea catolică a Europei apusene.

Aceste tendinţe, care aşază într-o lumină atât de nepotrivită împrejurările din timpul stăpânirii Asăneştilor, se regăsesc aproape în întregimea lor şi în valoroasa lucrare despre statul bizantin a profesorului Ostrogorsky: „Alcătuirea etnică a celui de al doilea imperiu bulgar şi originea Asenilor, constată domnia sa, sunt chestiuni grele şi discutate. Căci pe când izvoarele apusene contemporane ca şi Nichita Choniates atribuie valahilor rolul principal, izvoarele contemporane slave şi cele bizantine din secolul al XIII-lea nu spun nimic despre valahi. Trebuie să fim de acord cu cercetarea modernă bulgară (Mutafciev-Zlatarski) că rolul valahilor nu trebuie exagerat, deoarece ca valahi erau desemnaţi şi bulgarii, şi imperiul ieşit din răscoala Asenilor s-a constituit ca un stat bulgar. De altă parte însă, contribuţia valahilor la începuturile acestui imperiu nu poate fi tăgăduită, deoarece e nu numai îndeajuns de dovedită prin izvoarele ce o povestesc, dar şi prin împrejurarea că în schimbul de scrisori între Inocenţiu al III-lea şi Kaloioan, titulatura oficială a stăpânitorilor bulgari e cele de multe ori *reges* sau *imperatores Bulgaroruvi et Blacorum*". Dacă totuşi în privinţa rostului vlahilor în întemeierea noii împărăţii, părerea bizantinistului de la Belgrad nu e în totul conformă cu vederile lui Uspenskii sau ale istoricilor bulgari mai recenţi, el pare a adopta punctul lor de vedere cu privire la originea Asăneştilor, reproducându-l în rândurile cu care îşi încheie nota: „Pentru întemeietorii celui de-al doilea imperiu bulgar, Mutafciev… presupune o origine rusească, arătând că aşezările ruseşti erau atunci foarte numeroase la Dunărea de Jos, că numele cuman Asen apare des în cronica rusească, că principele rus Iurii Dolgoruki a luat în căsătorie la 1107 pe nepoata principelui cuman Asen, şi că Vasilco, produs al acestei căsătorii, a căpătat de la împăratul Manuil I patru oraşe la

Dunăre. După Zlătarski… Asenii aparţineau unei nobile familii bulgaro-cumane…”**92**

S-a observat cu drept cuvânt că se face aci o confuzie între originea numelui, problemă de ordin filologic, şi acea a neamului, a familiei, chestiune de sânge, de etnicitate. Şi Basarab se crede că e, ca nume, de origine cumană, fără ca aceasta să însemne că şi familia domnitoare a Ţării Româneşti să fie neapărat de aceeaşi obârşie. Numele slave pe care le poartă voievozii şi boierii din primele veacuri ale istoriei Principatelor române, nu înseamnă că sunt de sânge slav, după cum numele de factură germanică ce le întâlnim în istoria Franţei merovingiene nu arată întotdeauna aceeaşi origine la purtătorii lor. În afară însă de aceste consideraţiuni, chestiunea rolului vlahilor şi a legăturilor dintre ei şi Asăneşti e îndeajuns de complexă şi de încurcată, ca să fim nevoiţi să recurgem la izvoare şi să alegem, dintre ele, cele mai apropiate în timp de evenimentele care ne interesează.

Dacă ne lăsăm călăuziţi de acest criteriu cronologic, care este de altfel cel mai sigur în metoda de cercetare critică a izvoarelor, constatăm că e o deosebire esenţială între acele care amintesc rostul precumpănitor al vlahilor în răscoala împotriva stăpânirii bizantine şi acele care îl trec sub tăcere. Relaţii contemporane, în înţelesul strict al cuvântului, sunt într-adevăr povestirile apusene ale Cruciatei a III-a şi a IV-a, care au avut atingeri cu popoarele din Balcani; din acest punct de vedere, Ansbertus, care relatează expediţia împăratului Frideric I Barbarossa, sau Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes şi Robert de Clari, cari au însemnat în scrierile lor întemeierea şi vicisitudinile imperiului latin din Constantinopol, sunt martori irecuzabili, al căror contact direct cu evenimentele povestite nu se poate tăgădui. Iar dintre bizantini, tot Nichita Choniates este acel care cunoaşte mai de aproape împrejurările răscoalei Asăneştilor; ceilalţi scriitori din veacul al XIII-lea sunt toţi mai târzii – Akropolites născându-se de abia la 1217. Izvoarele slave amintite de Ostrogorsky

---

N ote:

_ G. Ostrogorsky, Geschichte des Byzantinischen Staates, Leipzig 1940, p. 287, n. 3 [se referă la prima ediţie în limba germană, a acestei lucrări fundamentale despre Istoria statului bizantin la care ne-am referit în studiul introductiv, n. ed.]

sunt şi ele redactate mai târziu 16. Dacă deci numele vlahilor apare în cele mai vechi, dar dispare din cele mai recente, aceasta nu e câtuşi de puţin un motiv de îndoială asupra exactităţii acestor menţiuni; cu totul altfel se punea problema dacă ei n-ar fi fost pomeniţi de izvoarele contemporane ale mişcării Asăneştilor şi ar fi apărut numai în redactări mai târzii. La toate aceste se adaugă şi documentele cancelariei pontificale, schimbul de scrisori între papa Inocenţiu al III-lea şi Ioniţă Asan, a cărui dată certă constituie de asemenea un temei ce nu se poate înlătura. Contrazicerea pe care mai voieşte să o afle dl. Ostrogorsky între două categorii de izvoare, se întoarce deci cu desăvârşire împotriva tezei pe care o susţine.

Rămâne să vedem acum mai amănunţit în ce măsură izvoarele aceste ne lămuresc asupra controverselor pe care le-am amintit mai sus.

În ce priveşte originea Asăneştilor, ele sunt categorice. D-l Bănescu a supus din nou, în studiul său amintit, unei cercetări critice foarte amănunţite toate pasajele din cronica lui Choniates, ajungând la rezultate ce se pot considera definitive. Astfel se constată identitatea între mysi, nume de reminiscenţă clasică, şi vlahii cari locuiesc în munţii Haemus. În alt loc e vorba de însăşi răscoala lui Petru şi Asan, la care iau parte, adunându-se în locuri tăinuite din munţi, vlahii, cei de un sânge cu ei. De ar mai rămâne o umbră de îndoială, ea e risipită de incidentul cu preotul, prins de vlahi şi dus în Haemus, care „se roagă de Asan, în limba acestuia, să fie liberat, căci ştia limba vlahilor, îndemnându-l să aibă îndurare…” 17 E locul însă să ne oprim puţin mai mult asupra pasajului în care se povesteşte chiar începutul răscoalei, deoarece ne lămureşte mai bine decât toate celelalte şi asupra cauzelor şi a înţelesului ei. Povestea începe cu dările grele pe care împăratul Isac Anghel le-a pus. pentru a împlini cheltuielile pricinuite de nunta ce urma să aibă loc cu fiica regelui Bela al III-lea al Ungariei: „Şi pe sub mână, din lăcomie, a jefuit între altele şi oraşele din părţile despre Anhialos, făcând în acest chip sieşi şi romeilor neîmpăcaţi duşmani pe acei barbari ce locuiesc peste tot cuprinsul muntelui Haemus şi cari înainte se numea mysi, iară acum vlahi se cheamă. Aceştia, bizuindu-se pe strâmtori şi sumeţindu-se în cetăţile lor, de care foarte multe sunt şi se înalţă drepte pe stânci prăpăstioase, şi altă dată s-au încumetat a se împotrivi romeilor, dar atunci dându-li-se prilej binevenit, cum se zice că a fost dat lui Patrocle, cu răpirea turmelor şi bântuirea lor, au făcut

răscoală înfricoşată. Cei care au iscodit răul şi au vânzolit întreg neamul erau unul Petru şi Asan, doi fraţi din aceeaşi seminţie, cari nevrând să facă începutul fără cuvânt, se înfăţişează la împăratul pe când acesta petrecea în Kypsella. Dânşii îi cer dreptul să fie oştiţi alături de Romei şi prin carte împărătească să li se dea un loc de moşie cu venit puţin din muntele Haemus; dar cererea lor fu respinsă, fiind dumnezeiască putere mai presus de aceea a omului. Deci văzându-se neluaţi în seamă, dânşii începură a cârti; şi pe când din nou stăruiau în cererea lor, au îndrăznit pe negândite să rostească chiar cuvinte care trădau răzvrătirea şi tot răul ce aveau de gând să facă la întorsul acasă. Dintre amândoi cel mai cutezător şi mai crud era Asan, care pedepsindu-se pentru neobrăzare a şi fost pălmuit din porunca lui Ioan Sevastocratorul. Şi astfel ei fără ispravă şi plini de ocară s-au întors înapoi". S-a întâmplat însă că Sevastocratorul s-a căit de pornirea lui mânioasă şi că lovitura pe care a dat-o a avut un răsunet cu totul neaşteptat, deoarece cronicarul adaugă cu amărăciune: „Dar mulţimea de rele ce au făcut romeilor aceşti blestemaţi şi nelegiuiţi, cu ce cuvânt s-ar putea spune? Au ce fel de povestire ar putea cuprinde atâtea *Iliade* de amaruri?"**93**.

Să lăsăm deocamdată de o parte localizarea foarte precisă ce o cuprinde pasajul citat, cu privire la începuturile răscoalei în partea de răsărit a munţilor Haemus, spre ţărmul Mării Negre, ca şi indicaţiunea ce o dă asupra originii conducătorilor, şi să ne oprim asupra cerinţelor formulate de ei, a căror nesocotire le-a determinat nemulţumirea şi i-a împins în cele din urmă la acţiune. În special, trebuie dată mai multă atenţie cuvintelor „să fie oştiţi (înrolaţi) alături de Romei" (aÂTouuevo! crja TpaXoyy) – byjvai Tuuaiou) deoarece ele lămuresc în parte motivele şi chiar iniţiativa mişcării de secesiune a vlahilor din imperiul bizantin. Cu vreo două decenii mai înainte de aceste împrejurări, se produsese într-adevăr un fapt însemnat de altă cronică bizantină, acea a lui Kinriamos; povestind despre războiul din 1166, dus de împăratul Manuil I Comnenul împotriva ungurilor, în ale căror

---

N ote:

_ Cap. IV, ed. Bonn, p. 481 şi urm. Folosim traducerea d-lui G. Murnu, din Nichita Acominatos Choniatul, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist. s. 2-a, XXVIII, 1906, p. 377—78.

certuri dinastice se credea îndreptăţit să se amestece, el arată că armatele greceşti au pornit din mai multe părţi împotriva graniţei duşmane: „O mare mulţime de vlahi, adaugă Kinnamos, de care se zice că sunt urmaşi ai vechilor coloni din

Italia, din părţile de lângă Marea Neagră a poruncit să năvălească în Ungaria" 19.

Sunt în această însemnare două chestiuni de netăgăduită însemnătate: acea a originii latine a românilor, atestată de un alt izvor străin la mijlocul veacului al XII-lea, tocmai o sută de ani după ce Kekaumenos amintise că sunt urmaşii dacilor, şi aceea a regiunii din care s-au recrutat aceste contingente ale armatei lui Manuil Comnenul. În această privinţă e o controversă care nu e uşoară de lămurit. Unii din istoricii noştri susţin că nu poate fi vorba decât de românii de pe ţărmul stâng al Dunării, şi anume de la gurile ei, interpretând astfel ştirea lui Kinnamos ca o dovadă a existenţei unei numeroase populaţii româneşti în regiunea de lângă Marea Neagră: „Aceşti români de lângă Marea Neagră erau cu bună seamă din partea răsăriteană a Ţării Româneşti, de unde s-a şi făcut atacul asupra Ardealului", scria în această privinţă Dimitrie Onciul20.

Dintre învăţaţii maghiari cari s-au ocupat de această problemă, dl. L. Tamás e fireşte de altă părere. Reluând o teorie mai veche a lui Rosler, el socoteşte că nu poate fi vorba decât de români din Peninsula Balcanică; în concepţia lui şi a şcolii istorice ungureşti, nu puteau să se afle la acea dată alţi români la nordul Dunării decât unii păstori răzleţi, rătăciţi cu turmele lor 21. Desigur nu pentru aceleaşi motive, deoarece socotim că asemenea teorii preconcepute nu se pot susţine, şi nu rezistă unei examinări serioase şi temeinice a izvoarelor şi a realităţilor istorice, dar pentru că aflăm o confirmare a acestei interpretări în textul lui Choniates pe care l-am amintit mai sus, trebuie să fim o dată de părerea domnului Tamás şi a istoricilor unguri. La douăzeci de ani de interval se produc într-adevăr în aceeaşi regiune împrejurări asemănătoare: la 1166 vlahii, luaţi la oaste de Manuil Comnenul.

Note:

„Ed. Bonn, p. 260.

20 D. Oficiul, Origínele Principatelor Române, p. 24.

21 L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains*, „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, p. 51 – 52.

luptă în rândurile armatei bizantine dincolo de Dunăre şi în Carpaţi; la 1186, aceiaşi vlahi, cerând un drept pe care îl câştigaseră pe câmpul de bătălie, întâmpină refuzul lui Isac Anghel, şi având pe deasupra şi destule alte motive de nemulţumire, pornesc răscoala împotriva unui împărat, ce putea fi considerat ca un uzurpator, fiind din alt neam decât al Comnenilor. Nu e decât logic să presupunem că s-a deşteptat cu prilejul războaielor dintre bizantini şi unguri, la care au luat o parte însemnată, un sentiment de mândrie ostăşească la vlahii din munţii Haemus, şi că neputând purta armele în serviciul imperiului le-au ridicat împotriva lui. Dacă se admite această interpretare, mişcarea Asăneştilor e prima manifestare cunoscută în istorie a acestor virtuţi ostăşeşti, de cari neamul nostru a dat pe turmă de atâtea ori dovadă, şi cele de mai multe ori sub steagurile împărăţiilor străine. Ea lămureşte însă mai bine rostul acestei răscoale şi o aşază mai limpede în perspectiva dezvoltării istorice.

Cât priveşte părerea lui Kinnamos despre originea vlahilor descendenţi ai colonilor aduşi din Italia de stăpânirea romană, ea se leagă de cunoscutele pasaje din scrisorile papei inocenţiu al III-lea din 1199 şi 1202, în care adresându-se lui Ioniţă – *nobili viro Caloiohanni domino Bulgarorum et Blachorum*, îi aminteşte în termeni neîndoielnici de faptul că strămoşii săi îşi trag obârşia din nobilul oraş al Romei şi că de la ei a moştenit şi dărnicia sângelui şi sentimentul de sinceră credinţă. Cum trimisul Sf. Scaun este arhimandritul grecilor din Brindisi 22, din partea de miazăzi a Italiei, pătrunsă de influenţe bizantine, e mai mult decât probabil că pe această cale au ajuns la Roma informaţiile asupra originii şi caracterului latin al limbii vorbite de noii stăpânitori ai Balcanilor. De altfel la 1227, *Analele* din Bari vor menţiona pe *vlahi* printre popoarele ce alcătuiesc armata cu care Frideric al II-lea se pregăteşte să intre în Sicilia23. E vorba desigur despre cei din Balcani, cari aveau legături cu Italia de miazăzi, cum le aveau toate neamurile din Peninsula Balcanică. În orice caz, apropierea e prea vădită între scrisorile pontificale şi cronica bizantină, pentru ca să mai credem într-un artificiu diplomatic al cancelariei Papei, sau într-o simplă formulă literară pentru a câştiga bunăvoinţa „domnitorului bulgarilor şi al vlahilor".

Rămâne însă teoria că izvoarele vremii confundă diferitele popoare ce trăiau atunci pe pământul Peninsulei Balcanice, şi că nu distingeau îndeajuns de lămurit pe vlahi de bulgari, atribuind unora

iniţiativele şi faptele celorlalţi. Nici această părere nu rezistă unui examen cât de sumar al textelor. Dimpotrivă, reiese din cercetarea lor mai amănunţită că scriitorii contemporani, mai ales când povesteau împrejurări la care fuseseră ei înşişi parte, aveau noţiuni foarte precise despre diferitele naţionalităţi ce le întâlniseră în calea lor. ¡Astfel pentru Ansbert, cronicarul Cruciatei a III-a, Petru sau Kalopetrus este un *Flachus*, domnind peste *Flachi*, *în Bulgarie maxima parte ac versus Danubiun*, precum şi într-o parte a Traciez. Mult mai precise sunt însă însemnările lui Geoffroi de Villehardouin, povestitorul Cruciatei a IV-a şi a cuceririi Constantinopolului. Când cruciaţii se apropie de Rhusion, la o zi de marş de Rodosto, pe ţărmul Mării de Marmara, îi întâmpină „cumanii şi vlahii şi grecii din acele părţi (*li Commain et li Blac et li Grieu de la terre*) **94**. Localnici sunt aci grecii, ceea ce corespunde de altfel cu realitatea. Mai departe însă, când Bonifaciu de Montferrat întreprinde nenorocita sa expediţie spre Mosynopolis, lângă golful Lagos din Marea Egee, se sfătuieşte cu grecii de acolo (*as Greus de la terre*) şi pătrunde în munţi, unde i se împotrivesc bulgarii localnici (*li Bougre de la terre*) 26. La cinci zile de drum de la Adrianopol, împăratul Balduin se găseşte deodată la poalele munţilor Vlahiei (*al pié de la montaigne de Blaquie*) lângă un oraş pe care îl numeşte „Eului". Pătrunzând în regiunea muntoasă, oastea cruciaţilor, împărţită în patru corpuri, e pândită la întoarcere în strâmtori de vlahii cari locuiau acolo (*li Blac del păis*) **95**. Se văd deci foarte limpede regiuni deosebite cu populaţie distinctă: grecii pe ţărmul mării de Marmara şi în oraşele Teaciei, bulgarii în Rodopi, vlahii în munţii Haemus. Şi pentru Robert de Clari, Vlahia e o ţară înconjurată de munţi, în care nu poţi pătrunde decât prin trecători; e impresia pe care i-a lăsat-o masivul răsăritean al Balcanilor 28. Din aceste relaţii foarte lămurite, se pot considera într-o mare măsură rezolvate problema originii Asăneştilor şi acea a caracterului răscoalei lor.

III. VLAHII DINTRE BALCANI ŞI DUNĂRE

Stăruieşte totuşi controversa în ce priveşte ţinutul din care a pornit. Şi în cea din urmă din numeroasele lucrări, în care a avut

---

N ote:

_ G. de Villehardouin, ed. de Wailly, p. 242.
1 7 Ibid., p. 294.

prilejul să cerceteze chestiunea, Nicolae Iorga rămâne la punctul de vedere că mişcarea n-a putut începe aiurea decât în Tesalia, cel mai vechi centru cunoscut al vieţii aromânilor 29. La nord de Balcani nu puteau fi mase româneşti compacte, nu puteau fi tradiţiile de viaţă păstorească şi semifeudală a „Vlahiilor" din Tesalia; munţii amintiţi de cronicile bizantine, deşi par a fi acei din Haemus, tot spre Pind trebuie aşezaţi. Acolo de altfel avuse loc un secol mai înainte o altă răscoală a vlahilor, care se întinsese până în Macedonia şi cuprinsese cetatea Servia.

Împotriva acestei păreri a marelui şi regretatului nostru istoric s-au ridicat însă în ultimul timp o serie de obiecţiuni. În mai multe lucrări ale sale, dl. const. C. Giurescu a adus argumente în favoarea unei mai stricte interpretări a izvoarelor, şi a căutat să localizeze „Vlahia Asăneştilor" acolo unde de fapt o arată cronicele bizantine, adică în munţii Haemus, ramura răsăriteană a Balcanilor, ale căror povârnişuri stăpânesc intrarea în câmpia Traciei orientale, şi drumul spre capitala Imperiului bizantin şi Strâmtori30.

În aceşti munţi şi la miazănoapte de ei, deci în ţinuturile dintre Balcani şi Dunăre ale Bulgariei de astăzi, erau atunci aşezări mai numeroase ale vlahilor, cari au dispărut în veacurile următoare.

Dovezi se pot aduce în această privinţă mai multe: dl. Bănescu a atras de curând atenţia asupra pasajului din cronica lui Chômâtes, în care se povesteşte că un scit sau cuman, prinzând pe Sevastocratorul Isac, a încercat să-l ducă la el acasă… strecurându-se printre vlahi" în ascuns, pentru a cere de la împărat un mai mare câştig prin răscumpărare… Reţinem prin urmare din acest pasaj că scitul, un cuman de peste Dunăre, spre a ajunge acasă, trebuia să treacă printre vlahi" 31. Am putea adăuga pasajele în care e vorba de expediţia împăratului împotriva răsculaţilor în munţii Haemus şi în „Mysia", adică Bulgaria de la miazănoapte de Balcani, şi de fuga lui Petru şi Asan peste Dunăre în ţara cumanilor 32. Jumătate de veac mai târziu, când un corp însemnat al armatei tătăreşti ce năvălise în Ungaria, acel al lui Kadan, se întoarce spre răsărit ocolind pe la miazăzi de Dunăre, îl întâmpină domnitorul care stăpâneşte „la tiere as Blas", ţara vlahilor. Pe la începutul veacului al XIV-lea, geograful şi istoricul arab Abulfeda, amintind de oraşul Isakgi – Isaccea din Dobrogea – îl aşază în ţara *Alualak*, adică a vlahilor 3: î, amintire întârziată desigur, a imperiului vlaho-bulgar, dar poate şi urma unei ştiri despre o populaţie

românească mai numeroasă în această regiune. În fine, o informaţie hotărâtoare o constituie documentul publicat nu demult de istoricul bulgar I. Sakâzov: e un act transcris de un notar veneţian din Creta în 1383, pentru a confirma vânzarea unei sclave, *Mariam de genere blacorum de Trinovo* 34. Era deci, încă mai bine de două veacuri după răscoala Asăneştilor şi în preajma cuceririi otomane a Bulgariei, o populaţie românească în jurul capitalei, Târnova, aşezată de altminteri lângă Balcanii răsăriteni unde locuiau vlahii, după mărturia izvoarelor bizantine. E o dovadă mai mult despre aşezarea lor între Balcani şi Dunăre.

Cum se face însă că această populaţie, fără îndoială destul de numeroasă, a dispărut fără a lăsa mai multe urme?

După istoricii unguri, explicaţia e simplă. Vlahii din Bulgaria, populaţie de caracter hotărât balcanic, au emigrat la nordul Dunării în veacul al XII-lea, cei din jurul Sofiei, unde au rămas urme de toponimie românească – muntele *Vakarel*, de pildă – trecând în Banat şi Ardeal[96]. E vechea teorie a imigraţiei târzii a românilor, păstori nomazi din sălaşuri balcanice, în teritoriul locuit de ei astăzi pe ţărmul stâng al Dunării, dar mai ales în Transilvania, unde prezenţa lor *trebuie* să fie un fenomen recent. În *Istoria românilor* scrisă sub conducerea competentă a d-lor L. Makkai şi L. Gâldi, explicaţia e şi mai ingenioasă. În capitolul respectiv.

Note:

S1 Crearea şi caracterul statului Asăneştilor, *ibid*., *p*. *575*.

32 Choniates, ibid., Cap. V, p. 485 şi urm.

33 Géographie (trad. Reinaud), Paris, 1848, p. 316.

34 Documents récemment découverts de la fin du XIV-e siècle et concernant des Bulgares de la Macédonie vendus comme esclaves, „*Makedonskdi Pregled*", *VII*, *1932*, *p*. *54 – 56 a extrasului*.

datorită domnului Makkai, păstorii vlahi din Balcani trec Dunărea îngheţată, pentru a căuta adăpost în pădurile de pe malul stâng al fluviului, goniţi fiind… de răscoala bulgarilor din 1185.

Dar această răscoală este opera Asăneştilor, iar aceştia sunt „foarte probabil" de origine românească, ceea ce contrazice, pare-se

---

[96] E. Darkô, Die Übersiedlung der Walachen vom Süden nach Norden der Donau, Recueil P .Nikov, Sofia, 1940, p. 178 şi urm.

categoric, teoria continuităţii 36. Dar atunci sus-zişii vlahi au fugit în faţa unei răscoale pornite de ei înşişi, în dezvoltarea căreia rostul lor a fost „din cele mai însemnate". Din nefericire, misterul acestei atitudini atât de ciudate rămâne nedezlegat, cel puţin de dl. Makkai[97].

De altfel şi în această privinţă, textele se opun hotărât prea iscusitei lor interpretări. O geografie anonimă a Europei orientale, scrisă la 1308 de un călugăr franciscan sau dominican, aminteşte că „între Macedonia, Achaia şi Tesalonic se găseşte un oarecare popor foarte mare şi răspândit, cu numele *vlahi*, care şi altă dată au fost păstori ai romanilor şi din pricina pământului roditor şi plin de verdeaţă, trăiau odinioară în Ungaria, unde se aflau păşunile romanilor. În urmă, fiind izgoniţi de aici de unguri, au fugit în acele părţi"[98]. E desigur aci o confuzie cu unele însemnări mai vechi din cronici medievale ungureşti, în care e vorba de „păşunile romanilor" din Panonia. D-l Tamás, dintre cercetătorii unguri moderni, a căutat să folosească acest argument împotriva informaţiilor din cronica Notarului Anonim al Regelui Bela, de care ne ocupăm în altă parte.[99] Indiferent însă de părerea sa, pe care o discutăm aiurea, sunt de reţinut două fapte sigure din relaţiunea geografului anonim, în serviciul lui Carol de Valois: numărul mare al vlahilor din Balcani, la începutul veacului al XIV-lea, şi tradiţia lor de a fi venit de la miazănoapte, tradiţie ce o regăsim, mai bine de două? secole mai devreme, în scrierea lui Kekaumenos-Despre numărul mare al aromânilor în Peninsula Balcanică în Evul Mediu, mai avem o mărturie de la începutul veacului al XV-lea. Este tot o descriere geografică, un *Libellus de Notiţia Orbis*, scris de arhiepiscopul catolic Ioan de Sultanyeh în Pensia, un dominican trimis în 1403, de temutul stăpânitor al tătarilor, Timur Lenk, la suveranii creştini din Europa, după biruinţa sa de la Angora împotriva sultanului Baiazid. În

---

N ote:

_ Cf. G. I. Brătianu, Le problème de la continuité daco-roumaine, Bibl. hist, du Sud-Est Européen, 2, Bucureşti, 1944, p. 82 şi Al. Procopovici, Die Rumänenfrage, Sibiu, 1944, p. 88—89.

[98] Anonymi geographi descriptio Europae Orientalis, ed. Popa Lis- seanu în Izv. istoriei românilor, II, Bucureşti, 1943, p. 17.

[99] Romains, Romans et Roumains, „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, p. 364.

Macedonia el nu ştie, în afară de sârbi, decât de bulgari, pe care îi numeşte *vulgari*, dar cari sunt coborâtori din colonii romane şi îşi trag numele „din limba latină vulgară. Ei se laudă că sunt romani şi arată prin graiul lor că sunt ca şi romanii”**100**. Etimologia numelui n-are desigur niciun temei, dar nu e mai puţin vădită confuzia între numele bulgarilor şi aromâni, singurii care arată prin limba lor o origine latină.

Dar atât geograful de la 1308, cât şi trimisul de la 1403, consideră Macedonia drept regiunea în care se găseşte o populaţie compactă aromânească, nu mai menţionează deloc pe vlahii de la nord de Balcani, cari totuşi au avut, în răscoala Asăneştilor, rolul principal. S-a putut oare întâmpla în acest interval de un secol sau un secol şi jumătate, o mişcare de populaţie într-un sens opus aceluia pe care îl consideră istoricii maghiari, adică de la nord spre sud, din Bulgaria dunăreană la miazăzi de lanţul Balcanilor? Un indiciu în favoarea acestei ipoteze îl constituie relaţiunea anonimului de la 1308, care aminteşte de izgonirea strămoşilor vlahilor din „păşunile romanilor”, de către năvălitorii unguri. Desigur, „păşunile romanilor” reprezintă o noţiune împrumutată din vechile cronici ungureşti, poate chiar de-a dreptul din *Gesta Ungarorum* ale Notarului Anonim al regelui Bela. Dar năvălirea maghiară care împinge pe vlahi spre miazăzi poate fi o aluzie şi la împrejurări mai recente –, în cursul veacului al XIII-lea, regii arpadieni ai Ungariei s-au aflat de mai multe ori în război cu împăraţii Asăneşti şi cu succesorii lor pe tronul Bulgariei. Vom avea prilejul să revenim asupra expediţiei lui Bela al IV-lea din 1238, din îndemnul Papei Grigore al IX-lea, împotriva lui Ioan Asan al II-lea41. Năvălirea tătarilor a întrerupt aceste încercări de expansiune spre sud-estul Europei, în serviciul Cruciatei, care dusese odinioară pe regele Andrei al II-lea până în Ţara Sfântă, Palestina. Dar îndată ce primejdia a trecut şi regatul Ungariei a fost restabilit în drepturile şi hotarele sale, s-a reluat tendinţa de a-i întinde stăpânirea asupra regiunilor învecinate

---

N ote:

_ Dr. Anton Kern, Der Libellus de Notitia Orbis Iohannes III (de Galonifontibus ?), O.P. Erzbischofs von Sultanyeh, „Archivum Fr. Prae- dicatorum", VIII, 1938, p. 101—102.

_ V. G. I. Brătianu, Le conseil du roi Charles, Bibi. hist. du Sud-Est Européen, 1, Bucureşti, 1942, p. 55 şi urm.

din Balcani. Astfel tot sub Bela al IV-lea, influenţa politică a regelui Ungariei a cuprins din nou în sfera ei Bosnia şi Banatul de Macsö. După stingerea dinastiei Asăneştilor la 1258 cu Căliman al II-lea, ungurii susţin între Lsker şi Morava stăpânirea lui Rostislav, care se intitulează ţar al bulgarilor**101**. În 1260, războiul împotriva lui Otokar al Boemiei, la care iau parte, după cum se ştie, şi contingente româneşti, atrage în altă direcţie armatele regelui Bela. Dar în 1262, el dăruieşte o moşie în comitatul Ujvar lui *Merse*, fiul lui Benedict, rănit în luptele din Bulgaria, în care a căzut vitejeşte fratele său Nicolae**102**. În anul următor, 1263, două armate străine năvălesc în Bulgaria: ungurii de la miazănoapte şi bizantinii lui Mihail Paleologul de la miazăzi, între ele s-a ajuns la o ciocnire, despre care izvoarele bizantine nu pomenesc, dar a cărei amintire au păstrat-o documentele ungureşti. Fiul lui Bela al IV-lea, Ştefan ducele Transilvaniei şi asociat la domnie ca *Rex junior*, răsplăteşte vitejia comitelui Iacob, fiul lui Grigorie de Pane", cu deosebire atunci când a fost lupta în regatul Bulgariei sub cetatea Vidinului".**103**

Aflăm de altfel, dintr-o diplomă a bătrânului rege Bela din aprilie 1264, prin care se răsplătesc vitejiile magistrului Laurenţiu, că acesta a oprit în 1260, pe când regele Ungariei se afla în luptă cu Otokar al Boemiei, o năvălire a bulgarilor în Banatul Severinului, pe ţărmul stâng al Dunării**104**. Năvălirea lui Ştefan în Bulgaria la 1263 a fost deci o contra-ofensivă, menită să răzbune acest atac al vecinilor de la sud. Se pare de fapt că s-a ajuns atunci la o împărţire a Bulgariei în zone de influenţe: ungurii la apus, bizantinii la miazăzi şi răsărit. Dar peste aceste socoteli de împărţire se desemna a treia intervenţie, ce era să le înlăture pe amândouă şi să domine pentru deceniile următoare politica Bulgariei: cea tătărească. Folosindu-se de încurcăturile ce le pricinuise împăratului Mihail Paleologul, trecerea pe teritoriul său a sultanului selgiukid Izzeddin, şi de fuga acestuia în Bulgaria, unde îl sprijinea ţarul Constantin Tih, tătarii lui Nogai

---

N ote:

_ Cf. E. Daxkö, Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts, Weimar 1933.

102 Hurmuzaki, Doc. I, 1, no. CCXVII, p. 299.

103 Ibid., no. CCXXIV, p. 311.

4 3 Ibid., no. CCXXVIII, p. 317.

năvăleau şi ei peste Dunăre; Tracia a fost pustiită de ei la 1265 4G. în astfel de împrejurări, şi în starea de nesiguranţă rezultând din toate aceste războaie şi prădăciuni succesive, o deplasare masivă de populaţie din regiunea Bulgariei dunărene în acea muntoasă din inima Peninsulei Balcanice nu e decât logică. Nu vrem prin aceasta să contestăm că s-au putut produce şi mişcări în alte direcţiuni şi că elemente româneşti transdunărene n-au putut ajunge şi în Ţara Românească sau chiar în Ardeal.

Mişcările de populaţii constituie un element caracteristic al istoriei balcanice şi se pot urmări ca un factor hotărâtor şi în trecutul altor popoare decât în acel al românilor. Astfel studiul mai amănunţit al evoluţiei limbii sârbo-croate a dus la concluzia că au fost în trecutul iugoslavilor asemenea mişcări „metanastasice", schimbări de locuinţă de pe un teritoriu pe altul „în urma presiunii năvălitorilor sau a împrejurărilor politice şi militare.

Se admite astfel că a fost mai întâi o expansiune a triburilor slave în Peninsula Balcanică de la nord spre sud, în momentul în care s-au aşezat pe teritoriul ei, în veacurile VI şi VII. Dar în faţa năvălirilor turceşti s-a produs în secolul al XV-lea. O mişcare în sens opus, care a continuat şi mai târziu, de la miazăzi spre miazănoapte şi apus, şi a lăsat urme în evoluţia, lingvistică/) 7.

Sub presiunea aceloraşi împrejurări, au trecut în timpul lui Vlad Dracul, fiul lui Mircea, numeroşi creştini de dincolo de Dunăre în Muntenia. În cronica lui Wavrin, care descrie amănunţit evenimentele în legătură cu luptele de la Dunăre din anul 1445, se găsesc următoarele amănunte despre această imigraţie, care luase proporţii destul de mari: „Creştinii cari treceau din Bulgaria... au încărcat în căruţe mari şi mici avutul lor, pe femei şi pe copii, luându-şi şi vitele cu ei şi s-au supus domnului Vlahiei... rugându-se în numele lui Dumnezeu să fie primiţi... Sus-zişii bulgari s-au dus la domnul Ţării Româneşti şi l-au rugat să le dea voie să treacă Dunărea şi să le dea sau să le lărgească loc în ţara lui...". Era deci o adevărată colonizare, pentru care se dau şi cifre: „Domnul i-a primit pe creştinii bulgari, căci erau 12.000 de oameni, bărbaţi, femei şi copii, cu mărfuri şi vite.

Note:

„Cf. I. Cvijic, *La Péninsule Balkanique*, p. 112 şi urm. şi *Des migrations dans les pays yougoslaves*, „Revue des Études slaves., III, 1923 p. 5 şi urm.

Şi Domnul Ţării Româneşti era foarte bucuros că dobândise atâţia oameni, spunând că neamul bulgar este un neam de oameni prea viteji". 48 Că vor fi fost şi români din Balcani printre aceşti bulgari, sau că vor fi trecut mai devreme, cu alt prilej, este prea posibil. Aşa se lămureşte înţelesul numelui de „bulgari" pe care îl regăsim în unele localităţi din Ardeal: la Braşov, de pildă, aromânii sunt „bulgari", pentru că numele de popoare au în aceste vremuri un înţeles mai mult geografic decât etnic, sunt oameni „din Bulgaria" mai mult decât de origine bulgară**105**. Se poate deci ca o parte dintre românii cari locuiau în munţii Haemus, sau între Balcani şi Dunăre, să fi trecut spre miazănoapte, când condiţiile de viaţă au devenit atât de grele în Bulgaria dunăreană, în urma neîncetatelor războaie şi năvăliri din a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Dar indicaţiile precise asupra marelui număr al aromânilor la miazăzi de lanţul Balcanilor, în Macedonia şi Tesalia; de altă parte elementele incontestabil bulgăreşti din populaţia Munteniei, ne fac să credem că o bună parte a vlahilor dintre Balcani şi Dunăre a emigrat la un moment dat spre sud şi vest, şi nu e deloc exclus ca la vechea tradiţie a izgonirii strămoşilor din „păşunile romanilor", să se fi adăugat amintiri mai recente, ale năvălirii armatelor lui Bela al IV-lea sau Ştefan al V-lea în Bulgaria. La asemenea concluzii au ajuns de altfel şi cercetările filologice şi lingvistice în privinţa românilor din Balcani, în special acele cari privesc ramura, azi aproape dispărută, a meglenoromânilor. „Reducerea la un număr atât de mic a meglenoromânilor, sau, mai bine zis, a balcanoromânilor, care se face simţită şi în scrierile istorice ale vremii prin aceea că din secolul al XIII-lea încoace nu se mai pomenesc români în Bulgaria, se explică nu numai prin migrarea acestor români la nordul Dunării, dar şi prin migrarea lor spre vest, care a avut loc, probabil, în secolul al XIII-lea şi al XIV-lea". Trebuie notat că această migraţiune care ar lămuri originea fârşeroţilor din Albania, nu e neapărat în legătură cu

---

N ote:

48 Wavrin, La campagne des croisés sur le Danube, ed. Iorga, Paris,. 1927, p. 79—80. Pasajul a fost relevat şi comentat de d-l P.P. Panaitescu, Mircea cel Bătrîn, Bucureşti, 1944, p. 66.

_ C. Lacea, Sunt în Transilvania aşezări de români veniţi din sudul Dunării ? „Dacoromania", IV. 1926.

năvălirea turcească, ci, fiind anterioară ei, se datorează desigur altor împrejurări. Evenimentele la care am făcut aluzie ar putea deci, măcar în parte, să o explice ţinând seamă, desigur, şi de mişcările obişnuite ale vieţii păstoreşti, atât de dezvoltate în Peninsula Balcanică.

Pare în orice caz sigur că harta demografică şi etnografică a regiunii din nordul Balcanilor va fi fost cu totul alta, la sfârşitul veacului al XII-lea, când izbucneşte în munţii Haemus răscoala vlahilor, condusă de Asăneşti, decât o cunoaştem în timpuri mai apropiate de noi.

Este un motiv mai mult de a judeca împrejurările de atunci, nu în lumina datelor şi intereselor moderne, ci în acea care rezultă din analiza serioasă şi obiectivă a izvoarelor.

IV. EVOLUŢIA IMPERIULUI ASÂNEŞTILOR

Mai rămâne însă de lămurit o chestiune însemnată: aceşti vlahi erau ei în stare de a întemeia o împărăţie rivală a Bizanţului, destul de bine organizată pentru a se putea împotrivi la un moment dat şi imperiului latin din Constantinopol şi regatului Ungariei? Erau aceşti păstori sălbatici, ducând cu turmele lor o viaţă rătăcitoare prin munţi, în măsură să contribuie la înfiinţarea unui stat atât de puternic? Mai ales că şi astăzi balcanişti din cei mai însemnaţi sunt de părere că erau cu desăvârşire lipsiţi de cea mai elementară cultură; dl. Stadtmüller, într-un studiu recent, se exprimă astfel în această privinţă: „Românii sau valahii au ocupat, pe la sfârşitul Evului Mediu, ca păstori nomazi, păşunile muntoase ale ţinuturilor balcanice locuite de bulgari… Păstorii valahi rătăcitori au învăţat de la bulgari viaţa sedentară, agricultura sistematică, organizarea creştină a Bisericii, concepţiile şi practica vieţii politice şi bisericeşti". Dacă erau în asemenea măsură tributari bulgarilor, cum puteau ei lua iniţiativa şi conduce prin oameni ieşiţi din rândurile lor noua împărăţie? Nu erau cu desăvârşire lipsiţi de ceea ce unii numesc astăzi „capacitate statală"? Şi pentru a răspunde la aceste întrebări trebuie iarăşi să recurgem la izvoare. Imaginea ce rezultă din examinarea lor e însă cu totul diferită.

Mai întâi, din punct de vedere militar, vlahii instruiţi la şcoala bizantină nu se arată cu nimic mai prejos de alte armate ale vremii. Ioniţă, în luptele sale împotriva cruciaţilor, dispune de un parc de asediu cu maşini de război, care ţineau atunci locul artileriei. La Dimotika (*Dimot*) intră în acţiune împotriva zidurilor cetăţii „ses perieres et ses mangonials" – pierriers şi mangoneaux, termeni tehnici

cunoscuţi în limbajul militar al Evului Mediu pentru a desemna aruncătoarele de pietre, cari bombardau cu proiectile grele Jocurile întărite. Şi în alt loc mai e vorba de aceste „*perieres, don't il avait assez*"**106**.

Henri de Valenciennes descrie apoi armata lui Borilă, unul din urmaşii lui Ioniţă, mergând împotriva cruciaţilor lângă Filipopoli, la 1 august 1207. Erau 33.000 de oameni, împărţiţi în 36 de corpuri sau „batailles", şi purtau suliţi verzi cu fier lung din Bohemia, înaintând cu mare mândrie**107**. E probabil că efectivele au fost exagerate, ca de atâtea ori în analele istoriei medievale, dar e sigur că era o armată disciplinată şi înarmată după toate cerinţele vremii; e chiar una din primele menţiuni ale industriei metalurgice din Bohemia în legătură cu o armată balcanică. La un alt povestitor al Cruciatei, Robert de Clari, mai e şi această mărturie a reputaţiei ce şi-o făcuse oastea Asăneştilor: când i s-a propus împăratului Henric de Flandra, urmaşul lui Balduin, să ia în căsătorie pe fiica aceluiaşi Borilă, el s-a împotrivit mai întâi cu aceste cuvinte: „Niciodată nu voi lua o femeie de obârşie atât de joasă". Dar baronii cari îl sfătuiau treceau peste aceste prejudecăţi feudale: „Ba Sire, răspundeau ei, s-o faceţi, pentru că aceşti oameni sunt cei mai temuţi şi cei mai tari ai întregului imperiu şi chiar ai pământului"**108**. E o constatare ce o putem aşeza printre cele dintâi cu privire la valoarea militară a poporului nostru, şi care se apropie, prin termenii ei, de acea pe care ne-a păstrat-o, trei secole mai târziu, descrierea geografului Munster despre Moldova, în care locuiesc „oameni răi şi crunţi", cari şi-au făcut ţara „de necucerit". Se vede însă că pe lângă călărimea uşoară a cumanilor şi cetele neregulate de luptători din munţi, Asăneştii foloseau toate mijloacele războiului, cunoscute în vremea lor.

De altfel, cuvântul de „sălbatic", aplicat cu mare uşurinţă vlahilor, nu are deloc acest înţeles în izvoare. O rudă a lui Borilă, Esclas (forma exactă a numelui nu s-a putut reconstitui), ia în căsătorie pe fiica împăratului Henric. La plecare, tatăl dă miresei obişnuitele

---

N ote:

_ G. de Villehardouin, ed. Wailly, p. 264, 282.

107 H. de Valenciennes, ed. Wailly, p. 322.

108 Robert de Clari, ed. Lauer, CXVI, p. 108.

sfaturi: „Fii înţeleaptă şi bine crescută. Ai luat un om cu care pleci, care e sălbatic, pentru că nu înţelegi limba lui, nici el pe a noastră". 55 Toată „sălbătăcia" se reduce deci la faptul de a nu cunoaşte limba curţii şi a cavalerilor, limba franceză.

Mai e, de altfel, în cronica lui Robert de Clari un alt episod care duce la concluzii neaşteptate, în ce priveşte stările de cultură din imperiul Asăneştilor. În stilul său naiv, povestitorul aminteşte de misiunea ce a îndeplinit-o unul din cruciaţi, Pierre de Bracheux, în tabăra vlahilor, stând de vorbă cu Ioniţă şi cu fruntaşii din tabăra lui, „*Ies haus hommes de Blakie*". El reproduce întrebarea, care e cu siguranţă autentică, pentru că e firească, pe care au formulat-o faţă de războinicul străin: „Ne minunăm mult de buna voastră cavalerie, şi ne minunăm mult că aţi venit în ţara aceasta, cari sunteţi din ţări atât de depărtate, cari aţi venit aci să cuceriţi pământ. N-aveţi oare, ziseră ei, pământ în ţara voastră de care să vă folosiţi?"

Răspunsul cavalerului aduse însă un element cu totul neaşteptat. „N-aţi auzit, îi întrebă la rândul său, cum a fost distrusă Troia cea mare şi din vina cui?" – „Ba da, răspunseră vlahii şi cumanii, am auzit vorbindu-se, şi mult e de atunci" – „Ba, replică Pierre de Bracheux, Troia a fost a strămoşilor noştri, iar cei care au scăpat s-au aşezat acolo de unde am venit noi; şi pentru că a fost a strămoşilor noştri, am venit aci să cucerim pământ" se.

Mai interesant desigur decât povestea cu Troia şi descendenţa francilor – deci şi a francezilor – din troieni, veche legendă care circula încă din vremea Merovingienilor, pentru a împodobi genealogia noilor stăpâni ai Galiei, este faptul că vlahii cunosc şi ei o versiune a romanului Troiei, atât de răspândit în lumea medievală apuseană. Este evident că nu puteau să cunoască aceste împrejurări din tradiţia clasică; nu erau umanişti şi nu urmaseră şcoala lui Psellos şi a literaţilor din Bizanţ. Nu e însă exclus să fi circulat de atunci o versiune orientală, ca acea care se regăseşte mai târziu în manuscrisul publicat de slavistul Syrku[109]: vreo poveste populară în genul *Alexandriei*, răspândită încă din veacul al XII-lea în lumea greacă, şi trecută, prin contactul ei cu popoarele balcanice, la vlahii Asăneştilor.

---

[109] V. pentru amănunte G.I. Brătianu, Vicina et Cetatea Albă, Annexes, p. 141—42.

Note:

15 H. de Valenciennes, ed. Wailly, p. 338.

M R. de Clari, *La conquête de Constantinople*, ed. Lauer, CU, p. 102.

Desigur, faptul în sine nu arată la ei o dezvoltare culturală deosebită, dar nu apar nici pe departe atât de înapoiaţi, cum le convine unora să-i descrie. Ei se arată din punct de vedere militar, politic şi cultural pe aceeaşi treaptă cu cele mai multe popoare din această vreme, a Europei feudale.

Dar cum se explică atunci că într-o atât de scurtă trecere de timp, acest stat întemeiat de vlahi, sub o dinastie românească, în care elementul românesc din Peninsula Balcanică joacă la început un rol de o atât de mare însemnătate, să fi devenit un stat bulgăresc?

Căci aceasta este fără îndoială evoluţia imperiului Asăneştilor. După Ioniţă, care se intitulează „împărat al bulgarilor şi vlahilor", a cărui ţară e denumită mereu în scrisorile Papei „Bulgaria şi Vlahia", nu mai e vorba, cel puţin în textele oficiale, decât de „bulgari" şi de „Bulgaria". Nepotul său Ioan Asan al II-lea, în pisania bisericii închinată de el la Târnova celor patruzeci de mucenici, în care arată a fi cucerit „toate ţările de la Adrianopole până la Durazzo, ţara grecească şi cea albaneză şi cea sârbească", se intitulează „cel întru Hristos Dumnezeu credinciosul ţar şi singur stăpânitor al bulgarilor". **110** Ultimii Asăneşti se consideră urmaşii dar şi descendenţii vechilor ţari bulgari dinainte de cucerirea bizantină, din veacul al IX-lea şi al X-lea. Când s-a produs această schimbare şi ce a determinat-o?

Un istoric mai vechi, austriacul Constantin R. Von Höfler, a cărui lucrare dl. Bănescu a caracterizat-o, cu drept cuvânt, ca o logică şi luminoasă expunere 59, a dezlegat în mare parte, întemeindu-se pe analiza strânsă a izvoarelor, şi această problemă. El a observat că în scrisoarea prin care cere Papei Inocenţiu al III-lea să-i dea coroana şi să consacre legăturile bisericii sale cu Roma, Ioniţă pomeneşte într-adevăr de vechii ţari bulgari, cari au avut şi ei legături cu Sf. Scaun, dar îi numeşte doar înaintaşi (*predecessores*), iar nu strămoşi 60. Iar Papa, la început, în răspunsul său, face aluzie la ascendenţa *romană* a noilor stăpânitori ai Balcanilor, fără a-i lega încă de şirul vechilor

---

N ote: _ Cf. C. C. Giurescu, Istoria românilor, I1, p. 307 (şi bibliografia).

dinastii bulgare. Această genealogie, desigur imaginară, apare mai întâi în corespondenţa Papei Inocenţiu cu regele Ungariei, ca o justificare, faţă de acesta, a trimiterii unei coroane şi conferirii unui titlu regal altui suveran din sud-estul Europei, decât purtătorului coroanei şi insigniilor Sf. Ştefan 6Î.

Din aceste scrisori apare foarte limpede rostul exclusiv politic al acestei filiaţiuni. În cea dintâi, din 15 septembrie 1204, către regele Emeric, Papa se plânge că hotărându-se să trimită, unul din cardinalii săi în Bulgaria şi Vlahia, acesta a fost primit mai întâi cu mari onoruri la curtea ungurească, dar ajungând la Dunăre lângă castelul din Keve, adică la graniţa dintre unguri şi. imperiul Asăneştilor – care se întindea deci şi de-a lungul malului astăzi sârbesc, al fluviului 62 –, a fost oprit de străjerii, de acolo, întors din drum cale de trei zile, şi oprit să-şi urmeze mai departe călătoria, până ce Domnul vlahilor şi al bulgarilor nu va veni să pună capăt conflictului dintre el şi regele Ungariei**111**. Mai mult decât atât, corniţele castelului a pus pe trei sute de oameni să păzească pe cardinal şi pe episcopul care mergeau în Bulgaria, şi a împiedicat pe oricine să se apropie, sau să le aducă lucrurile de cari aveau nevoie, chiar să le cumpere.

„Vai, vai, fiule prea iubit, scrie pontificele roman, unde este mila regească, unde e legea creştină, unde e deosebita evlavie ce pretinzi că ne-o arăţi nouă şi bisericii romane?" Aceste procedee brutale arătau însă îngrijorarea regelui Ungariei, de a vedea ridicându-se la graniţa sa de miazăzi un alt regat consfinţit de Sf. Scaun, care să ştirbească din monopolul misiunii creştine, ce pretindeau a o deţine în aceste părţi descendenţii Sf. Ştefan.

De aceea, în aceeaşi zi, într-o altă lungă scrisoare care e o adevărată notă diplomatică, Papa răspunde obiecţiunilor ridicate de suveranul maghiar. În special la protestul ridicat împotriva trimiterii coroanei şi binecuvântării pontificale, unui vrăjmaş al regatului catolic al Ungariei, cum e regele Ioniţă, care pustiise Serbia şi ocupase un ţinut ce reprezintă zestrea surorii regelui Emeric, împărăteasa Bizanţului, se precizează că din vechime regii bulgarilor, ca Petru şi Samuel, au fost încoronaţi de autoritatea apostolică**112**; că încă din vremea Papei

---

111 Textul în Hurmuzaki, Doc. I, 1, no. XXXI, p. 40—41.
112 Hurmuzaki, Doc. I, 1, no. XXXII, p. 44.

Nicolae I, regele Bulgariei a cerut botezul, dar că pe urmă, fiind cuceriţi de greci, bulgarii au ajuns în robia Constantinopolului, până ce doi fraţi Petru şi Ioniţă (confuzia cu Asan cel bătrân e evidentă), coborâtori din neamul regilor de mai înainte (*de pariorum regum prosapia descendentes*), au ridicat iarăşi armele şi au purces nu atât să ocupe, cât să recâştige ţara strămoşilor lor.

Note:

N. Bănescu, Crearea şi caracterul statului Asăneştilor, ibid., p. 585.

Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden, Sitzungher. der K. Wien. Akad. der Wiss., philhist. XCV, 1879, p. 242.

«*Ibid.*, p. 238 – 239.

62 V. în privinţa acestei situaţii P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 31.

Nu era vorba deci de o inovaţie care putea jigni pe prea catolicul rege al Ungariei, era revenirea la o veche tradiţie, mai veche decât a coroanei Sf. Ştefan, care nu era atunci nici de două ori seculară. Astfel diplomaţia pontificală se străduia să împace susceptibilităţile regelui ungur şi să-i demonstreze că, departe de a arăta intenţii duşmănoase, trimiterea unei misiuni impunătoare în ţara bulgarilor şi vlahilor, nu avea decât scopul de a aduce aceste popoare la o dreaptă credinţă şi că se va insista ca teritoriile deţinute pe nedrept să fie restituite. E însă deopotrivă de lămurit că regele cel nou al „Bulgariei şi Vlahiei" s-a ales atunci cu această ascendenţă a vechilor regi bulgari, de care e sigur că nu ştiuse nimic, ce va rămâne însă, de acum înainte, legată de numele şi de titlul său.

E atât de adevărat că adesea forma depăşeşte şi chiar determină fondul, că această ficţiune diplomatică a căpătat cu încetul conţinutul realităţii. Nevoiţi să calce tot mai mult pe urmele vechilor ţari ai Bulgariei, de la Preslav şi Ohrida, împăraţii cei noi de la Târnova, cari şi ei revendicau întreaga stăpânire şi întreaga tradiţie a imperiului, s-au depărtat de numele vlahilor din mijlocul cărora se ridicaseră, pentru a rămâne ţari ai bulgarilor. La această evoluţie a contribuit desigur şi biserica, ce rămăsese credincioasă culturii slave în care o iniţiaseră discipolii lui Ciril şi Metodiu; curtea de la Târnova a păstrat, de asemenea, formele slave ale cancelariei, pe care le-a transmis în parte ţarilor de la nordul Dunării.

Transformarea a fost grăbită de schimbarea totală ce a intervenit în curând în relaţiile cu Sf. Scaun. După cucerirea Constantinopolului de către cruciaţi şi împărţirea imperiului bizantin (*partitio Romaniae*) între baronii cari luaseră parte la expediţie, noul imperiu latin s-a considerat moştenitorul vechiului imperiu grec şi totodată apărătorul firesc al intereselor bisericii de la Roma în răsărit.

Dacă regele Ungariei nu admitea concurenţa unui alt regat de misiune catolică la hotarele sale, cu atât mai puţin împăraţii casei de Flandra, ajunşi stăpâni ai Bizanţului. Ciocnirea era fatală, iar bătălia de la Adrianopol (1207), în care a căzut prins împăratul Balduin, a însemnat punctul culminant al întâii faze a conflictului65. El a urmat însă, şi în timpul lui Ioniţă care primise coroana regală de la Roma, şi sub urmaşii săi, cari n-au mai obţinut-o, fiind consideraţi schismatici, dacă nu şi eretici. Se desemnează în curând două coaliţii, determinate de împrejurările politice: imperiul latin din Constantinopol trebuie să lapte pe două fronturi, împotriva grecilor de la Niceea în Asia Mică, cari trec iarăşi în Europa, şi a Asăneştilor, a căror stăpânire se întinde din Tracia până la ţărmul Adriaticii. Aceştia însă, la rândul lor, trebuie să facă faţă ofensivei regelui Ungariei, împins acum la acţiune de Sf. Scaun, pentru a despresura din „încercuire" imperiul latin, creaţiunea Cruciatei a IV-a. Sub Ioan Asan al II-lea, Papa Grigore al IX-lea îndeamnă în repetate rânduri pe regele Bela al IV-lea să ia armele împotriva „vicleanului Asan" bli. Scrisorile sale din ianuarie 1238 către regele Bela şi legatul apostolic în Ungaria sunt exemple clasice ale dreptului de „expunere în pradă" (*exppsitio în praedam*), pe care Sf. Scaun şi-l însuşeşte cu privire la stăpânirile şi teritoriile adversarilor săi. Nedispunând de o armată proprie, Papa putea proclama cruciata nu numai împotriva păgânilor, dar şi împotriva unor suverani creştini, când erau de altă confesiune sau nu-i dădeau ascultare, însărcinând pe oricare din vecinii lor să aplice sancţiunile, şi trecându-le dreptul asupra teritoriului ce devenea obiectul atacului. Un asemenea caz îl constituie şi îndemnurile către Bela al IV-lea de a-şi câştiga în războiul împotriva lui Ioan Asan titlul de „atlet al lui Hristos" şi de a-i ocupa posesiunile, pentru a le stăpâni, împreună cu ceilalţi catolici cari iau parte la expediţie. Era nevoie de oarecare stăruinţă, deoarece regele Ungariei, înrudit cu Asăneştii şi cu aliatul lor, împăratul din Niceea, nu arăta un prea mare entuziasm pentru „războiul sfânt" ce i se predica atât de insistent 67. În curând, moartea lui Ioan Asan al II-lea, dar mai

ales marea năvălire tătărească din 1241, care era aproape să șteargă ¡regatul Ungariei de pe harta politică a Europei, erau să schimbe cursul împrejurărilor.

Rămâne însă ca un fapt neîndoielnic trecerea tot mai accentuată de la stăpânirea vlahilor, aliaţi cu cumanii de la nordul Dunării, în cele dintâi două decenii ale răscoalei şi ale întemeierii imperiului, la o cârmuire tot mai apropiată de formele vieţii de stat din vechea Bulgarie. Poate vor fi contribuit la această evoluţie şi schimbările demografice şi etnice în aşezarea populaţiei.

Note:

«Hurmuzaki, Doc. I, 1, no. CXXVII, p. 169.

„V. pentru toate aceste G.I. Brătianu, Le *conseil du Roi Charles*, p. 55 şi urm.

cu deosebire în spaţiul dintre Dunăre şi Balcani, ale căror posibilităţi am avut prilejul să le examinăm mai sus.

Dar aceste împrejurări târzii nu sunt de natură să ne modifice părerea despre „crearea şi caracterul imperiului Asăneştilor”, cari rămân aşa cum le-au definit mai demult Constantin von Hofler şi acum în urmă dl. N. Bănescu.

ÎNCHEIERE

Într-adevăr aceste concluzii, cari îşi păstrează şi acum întreaga lor valoare au fost rezumate în următoarele puncte, la care rămâne prea puţin de adăugat:

1. „Imperiu bulgar în sensul adevărat al cuvântului a fost numai cel vechi, care e despărţit de stăpânirea Asăneştilor prin domnia sângeroasă a lui Basilios Bulgaroktonos şi prin stăpânirea romeică”.

2. „Întemeietorii imperiului înnoit al bulgarilor au fost vlahii de origine romană şi nu bulgarii, şi noul imperiu din anul 1186 un imperiu vlaho-bulgar”.

3. „Ridicarea din anul 1186 porni de la vlahi, se sprijini mai ales pe cumani, târî cu sine pe bulgari, şi astfel acest imperiu bulgaro-vlah se deosebeşte esenţial de cel dintâi; este un imperiu mai cu seamă vlah, care se numeşte bulgar pentru că fraţii vlahi au izbutit să se impună şi ca stăpânitori ai bulgarilor”. 68

Trebuie să adăugăm că legăturile de tradiţie şi înrudire cu vechile dinastii bulgare au fost mai întâi invocate de diplomaţia pontificală, spre a găsi o justificare, faţă de regele Ungariei, a trimiterii coroanei cerute de Ioniţă Asan. Dar acest argument de ordin

diplomatic şi extern a devenit pentru Asăneşti o necesitate de stat, atunci când legăturile lor cu Sf. Scaun au fost rupte şi au fost nevoiţi să-şi găsească un reazăm, religios şi politic, în tradiţia vechii împărăţii bulgăreşti. E încă un exemplu al puterii tradiţiei, nu numai ca element de cunoaştere al istoriei, dar şi ca factor determinant în dezvoltarea statului.

Note: «8 C. von Hofler, op. cit., p. 244 – 4S.

Vecinii noştri de la miazăzi greşesc, însă, când interpretează tendinţa noastră legitimă de a revendica în numele adevărului istoric un trecut ce ne aparţine – sau cel puţin aparţine uneia din ramurile neamului nostru – cu cine ştie ce planuri de expansiune ale unui presupus imperialism românesc spre Peninsula Balcanică.

Destinul poporului român, aşa cum s-a definit în istorie, aşa cum îl trăim şi noi astăzi, cu toate tragediile şi gloriile sale, cu durerile şi jertfele ce-i înseamnă calea, dar şi cu nădejdea neînfrântă şi setea de dreptate care îl luminează, nu era să fie balcanic, dar dunărean şi mai ales carpatic. În jurul acestei cetăţi a munţilor era să se întemeieze tradiţia sa istorică, odată cu existenţa sa de stat.

III.

TRADIŢIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI ŢĂRII ROMÂNEŞTI»

Sunt acum aproape douăzeci de ani de când dl. Alexandru Lapedatu a expus, într-o comunicare la Academie, „cum s-a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti" Domnia sa, analizând cu o deosebită pătrundere formele acestei tradiţii, a putut stabili un îndoit proces de confuzie între povestire şi realitate: de o parte un „Negru-Vodă" al datinii populare, învingător al tătarilor şi soţ al Doamnei catolice Marghita, pe care împrejurările istorice îl identifică cu Basarab, cel dintâi voievod al Ţării Româneşti, a cărui amintire au păstrat-o documentele contemporane; de altă parte, forma literară: „o invenţie pur cărturărească, întemeiată pe vagi cunoştinţe istorice şi pe anumite noţiuni politice ale timpului când a fost alcătuită", priveşte, după cum crezuse de altfel şi Onciul, pe Radu I voievodul ctitor de mănăstiri din ultimul sfert al veacului al XI-lea; cun drept cuvânt, tot acestui domnitor îi atribuia dl. Lapedatu şi mormântul din secolul al XIV-lea, descoperit în Biserica Domnească din Curtea de Argeş. La toate argumentele aduse de domnia sa, se adaugă şi faptul că portul şi obiectele găsite în mormânt se potrivesc

cu acele obişnuite în moda occidentală din a doua jumătate a secolului[113]

Substituirea lui Radu-Vodă de la Argeş, lui Negru-Vodă de la Câmpulung s-a făcut deci pe cale literară. Este o constatare care întăreşte părerea istoricilor noştri că „descălecatul" aparţine legendei şi tălmăcirii ei cărturăreşti, pe când realitatea istorică e alta: creşterea unei puteri băştinaşe care luptând, când cu tătarii, când cu ungurii, a întemeiat Ţara Românească. Din acest punct de vedere, studiul amintit, care aduce desigur nouă lămuriri problemei originilor principatului muntean, nu se depărtează totuşi de linia generală pe care a urmat-o, în ultimele decenii, istoriografia noastră prin reprezentanţii ei cei mai autorizaţi. Înainte de a încerca o nouă examinare a acestei vechi probleme, nu e de prisos de a aminti pe scurt părerile istoricilor noştri, din care se vor putea desprinde mai limpede elementele şi evoluţia ei.

I. DESCĂLECATUL ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ MODERNĂ

Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti, păstrată de vechile noastre cronici, a fost într-adevăr de câteva decenii îndelung discutată de istoricii români. Dintre ei doar Xenopol îi rămăsese credincios, fiind pentru aceasta categorisit de Haşdeu ca „ultraconservator în ştiinţă, duşman instinctiv al vederilor nouă" 3. Dimpotrivă, autorul lui „Negru-Vodă", „prea îndrăzneţ în a sparge căi nebătătorite" cum singur o mărturisea, întregise prin puterea bogatei sale închipuiri tradiţia descălecatului, construind el o „cronică a Basarabilor", care înşira date mai vechi şi evenimente mult mai numeroase şi variate, decât tradiţia însăşi 4. Cuvântul criticei istorice, după cele mai nouă şi desăvârşite metode de cercetare ştiinţifică a izvoarelor, l-a rostit Dimitrie Onciul, arătând confuzia ce se făcuse între miticul Negru-Vodă, descălecat din Ardeal, şi adevăratul Radu Basarab, voievod al Ţării Româneşti în ultimul sfert al veacului al XIV-lea. Titlul de „herţeg de Amlaş şi Făgăraş" a indus în eroare pe cronicarii noştri: „Sub influenţa acestui titlu, într-un timp când ducatele ardeleneşti nu mai erau în posesiunea domnilor români... de

---

[113] V. G.I. Brătianu, Les fouilles de Curtea de Argesh, „Revue Archéolo- gique", 5-e série, XIII, 1921, p. 1—23 ; Les bijoux de Curtea de Argesh et leurs éléments italiens, ibid., XVII, 1923, p. 90—110 ; Les bijous de Curtea de Argesh et leur éléments germaniques, Acad. Roum. „Bull. de la Sec. Hist.", XI, 1924, p. 30—54.

altă parte sub influenţa tradiţiei despre descălecatul Moldovei din Ungaria, fixată prin scrisoare cu mult mai înainte de cea a Ţării Româneşti, s-a zămislit tradiţia cronicilor Ţării Româneşti despre descălecatul din Amlaş şi Făgăraş, a cărei existenţă nu se constată înainte de secolul XVII. Ea este o tradiţie de origine pur literară, plăsmuită de cronicari mai târziu decât primele redacţiuni de cronică ale ţării, un mit *istoriografic*, pentru care în zadar căutăm în tradiţiile populare urmele izvoarelor sale, ca şi în mărturiile autentice, confirmare."**114**

Luând de bune şi definitive» aceste concluzii, (nici Nicolae Iorga nu mai ţinea seamă de mitul descălecării şi pornea a sa *Geschichte des Rumänischen Volkes* pe temeiul documentelor sigure şi nu al tradiţiei contestate, de la Marele Basarab, întemeietor autentic şi autohton al voievodatului „a toată Ţara Românească". În ultima lucrare pe care ne-a lăsat-o, în care şi-a dezvoltat pe larg punctul de vedere despre întreaga istorie a românilor, el îşi însuşeşte astfel această încheiere: „Basarabă nu trebuie confundat cu personalitatea legendară, adânc înrădăcinată în conştiinţa poporului, care e «Negru-Vodă», pretins întemeietor venit din Făgăraş, regiune ce n-a fost colonizată şi organizată politiceşte decât în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Legenda acestui – «Negru-Vodă» nu are nimic a face cu personalitatea istorică a adevăratului Radu-Vodă, domnind în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, voievod de oarecare însemnătate pentru călugării pe care îi ocrotise şi de la care nu ne-a rămas niciun document. Cât pentru «Negru» e vorba de Neagce Basarabă, care fiind mare ctitor, a sfârşit prin a fi considerat de popor ca acela care ar fi ridicat toate vechile zidiri"**115**.

— W

Am amintit mai sus vederile domnului Al. Lapedatu. Ele sunt

N ote:

5 B.P. Hasdeu, Negru-Vodă, p. XXXIV, Cf. A.D. Xenopol, Istoria românilor, II1, p. 14 şi urm.

4 Hasdeu, ibid.

_ D. Onciul, Originile Principatelor Române, p. 64.

N ote:

_ Histoire des Roumains et de la Romănite orientale, iii, p. 188.

împărtăşite în oarecare măsură şi de dl. I.C. Filitti, care socoteşte însă că „prin «Negru-Vodă...» nu trebuie înţeles numai Basarab, ci şi fiul său Alexandru, care poate fi şi el, deci, conform cu tradiţia, ctitorul bisericii" (din Câmpulung).

Cât priveşte pe *Radu Negru*, rezultat totuşi dintr-o confuzie cu Radu I, el „a fost fabricat, pentru că nu există nicio urmă documentară şi nu putea să existe, despre Negru-Vodă al tradiţiei, deoarece «Negru-Vodă» nu era decât o poreclă". Iar procesul de alcătuire al tradiţiei ne este descris în lumina acestei constatări: „Ca şi tradiţia, este puternică porecla. Nimeni nu se gândeşte să caute sub poreclă numele adevărat. Nu le-a trecut prin minte preoţilor de la Câmpulung că Negru-Vodă al tradiţiei ar putea fi chiar Nicolae Alexandru cel îngropat în biserică, sau tatăl său Basarab... Astfel făurit, Radu Negru Vodă, a trecut, împreună cu data 1291 – 1292 a pretinsului său hrisov, în cronica ţării..."**116**

La rândul său dl. I. Lupaş constată că „numele acestui Radu Negru nu se găseşte în documentele istorice aşa cum îl înfăţişează cronicele. Cercetările recente îl identifică pe Negru-Vodă cu Basarab cel Mare, al cărui nume personal deveni patronimic şi se transmise urmaşilor". Iar amintind mai pe urmă de Radu I, care a trebuit să renunţe la feudele ungureşti: Severinul, Făgăraşul, Amlaşul, stăpânite de fratele său Vlaicu, domnia sa adaugă: „e posibil ca această renunţare să fi dat prilej pentru formarea tradiţiei păstrate în cronicele româneşti despre descălecatul lui Radu Negru din Ţara Făgăraşului"**117**.

— Ij-şunt deci două confuzii posibile: una a lui „Negru-Vodă", simplă poreclă, cu întemeietorul real, Basarab, ducând prin necunoaşterea împrejurărilor de către cronicarii târzii la o adevărată dublare de personalităţi: porecla devenind figură istorică, umbra întruchipându-se în descălecător, deosebit de voievodul real care i-a dat fiinţă. Caz într-adevăr unic în istorie.

Ori cea veche, presupusă de Onciul, care adaugă umbra unei descălecări legendare figurii reale a lui Radu I, domnul de la sfârşitul veacului al XIV-lea, care a rupt legăturile de vasalitate cu Ungaria.

---

116 I. C. Filitti, Despre Negru Vodă, „An. Acad. Rom.", Mem. Sect- Ist., seria a 3-a, IV, 1324, p. 34, 36, 38.
N ote: _ I. Lupaş, Ist. românilor, manual, ed. a 4-a, p. 67 şi 72.

Dar şi într-un caz şi în celălalt, elementul esenţial în interpretarea istoricilor noştri este caracterul *autohton* al întemeietorului. Coborârea din Ardeal este o legendă, întemeierea prin băştinaşi este istoria.]

Istoricii mai noi împărtăşesc în totul aceste vederi. „Multă vreme, scrie dl. e. C. Giurescu, s-a crezut că Ţara Românească s-a întemeiat printr-o descălecare din Făgăraş. De acolo ar fi venit Negru-Vodă pe la sfârşitul veacului al XIII-lea. Astăzi ştim însă că faptele s-au petrecut altfel-Jntemeierea Munteniei nu se datorează unor descălecători veniţi din Făgăraş, ci reunirii sub o singură stăpânire românească, a diferitelor formaţiuni politice cnezate şi voievodate, din dreapta şi din stânga Oltului-9 De fapt, pe când în Moldova descălecatul din Maramureş, ca întemeiere a Statului, e în afară de discuţie, fiind de altfel întărit de izvoarele contemporane, în Ţara Românească tradiţia istorică asemănătoare a fost privită, după cum s-a văzut, ca o lămurire literară târzie a unor împrejurări de altă natură. Examinând pentru ce Moldova şi Muntenia au fost ţări separate, dl. P.P. Panaitescu se oprea de curând la următoarea constatare, care rezuma de altfel interpretarea admisă de toată istoriografia noastră de la începutul secolului:

„Problema aceasta a fost întrucâtva greşit înţeleasă, pentru că până la o vreme, aşa-zisul «descălecat», care explică fundarea celor două Principate române, a fost o teorie scumpă istoricilor. Se credea anume că, în veacul al XIV-lea (de ce tocmai în veacul al XIV-lea?), românii ardeleni, prigoniţi pentru credinţa lor răsăriteană, au fost nevoiţi să părăsească în cete mari ţara lor de baştină şi să treacă dincolo de Munţi, în ţinuturi aproape pustii, punând temeliile unor state nouă. Dacă ar fi fost aşa, nu examinez aici imposibilitatea ca nişte fugari să înfiinţeze repede state puternice, atunci emigraţia pornită în acelaşi timp, din acelaşi loc şi din aceleaşi cauze, ar fi putut forma un singur stat. În realitate, nimic, afară de tradiţii legendare păstrate de cronicari ce scriu cu sute de ani după întemeiere, nu dovedeşte vreo emigraţiune în mase mari de români de peste Munţi în Principate?» Trebuie să renunţăm azi la mitul descălecării.

Populaţia românească întemeietoare de stat în Ţara Românească şi în Moldova *a fost de aci*. Cel mult, pentru Moldova se poate admite venirea din Maramureş a elementelor de conducere, nicidecum însă scurgerea unei populaţii întregi prin păsurile munţilor.

Poporul românesc, care de totdeauna era în câmpia Munteniei, păstrarea numelui traco-scitic al Dunării şi a terminologiei agricole latine în limba română o dovedeşte ca şi în Moldova, a ajuns la un moment dat la o maturitate politică şi, pe locurile sale străvechi, a fundat, conform cu configuraţia geografică a regiunilor, două state."[118]

În fine, de ce aş excepta din această înşirare de citate propriile mele lucrări, în măsura în care au putut atinge chestiunea descălecatului? Făcând unele observaţiuni asupra istoriei românilor, după secolul al XIII-lea, la sfârşitul unei cărţi despre enigma şi miracolul istoric ce-l constituie poporul român în Evul Mediu, adăugam, în deplină conformitate cu părerea istoricilor mai vechi sau mai noi, amintiţi mai sus, că „ceea ce pare aproape sigur e că în Ţara Românească tradiţia «coborârii», a unei «descălecări» a românilor din Transilvania, cari ar fi întemeiat statul sub domnia unui «Negru-Voievod» legendar, dispare tot mai mult în faţa unei realităţi istorice, care ne arată din ce în ce mai limpedejttm principat autohton, cu o dinastie cu nume cuman, «adunând» micile voievodate din Mica şi Marea Valahie, aproape după cum ţarii Moscovei vor «aduna» mai târziu pământurile ruseşti..."[119]

E deci vorba de o părere aproape unanim admisă, aproape de o dogmă a istoriografiei noastre moderne, faţă de care prea puţini cercetători au mai cutezat să înfăţişeze alte vederi. De altfel unele din aceste încercări de a modifica interpretarea admisă porneau, fie de la o tendinţă interesată, ca aceea a unor istorici unguri, de a înlocui descălecatul din Ardeal cu altul cuman, al Basarabilor plecaţi din stepe, cu neamurile nomade, ca să întemeieze statul Ţării Româneşti[120] –

N ote:

_ De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate, „Revista Fundaţiilor regale", V, 1938, p. 560—577.

N ote:

u O enigmă şi un miracol istoric : Poporul român, p! 112.

[120] Cf. A. Veress, Originea stemelor Ţărilor Române, „Rev. istorică română", I, 1931, p. 230 : „La sfârşitul veacului al XIII-lea familia Ba- snrabilor, cu o mînă de oameni războinici veniţi de pe plaiurile dintre Prut şi Şiret, "pe care au locuit cine ştie cîte secole laolaltă cu cumanii, au cucerit poporul român aflat pe şesul Dunării, alcătuind acolo un stat".

fie din premize care s-au dovedit greşite, ca acele ale regretatului Tafrali, care citise în ornamentele picturii din Biserica Domnească de la Curtea de Argeş, date din veacul al XIII-lea, sau socotea pomenirea unui episcopat de Argiz din secolul al X-lea în Armenia (luat de el drept Argeşul nostru) ca o dovadă a vechimii aşezărilor din voievodatul muntean**121**. De curând, jdgea-descălecatului a fost reluată într-o comunicare făcută Academiei de ştiinţe morale şi politice de dl. Dinu Arion. Domnia sa vede în însuşi termenul „descălecare" o înrâurire directă a cuvântului *descensus* folosit de izvoarele ungureşti, iar în dreptul de proprietate al Domnului asupra întregului pământ al ţării, în primele veacuri ale existenţei Principatului muntean, orice posesiune fiind hărăzită sau confirmată de el, o „" lăa-coccepţiei de drept feudal, împrumutată de or apostolici ai Ungariei din timpul ultimilor Arpadieni şi ai Casei de Anjou. Teorie desigur interesantă, ce trebuie totuşi îndreptată prin lămurirea că această stăpânire supremă (*dominium eminens*) a teritoriului nu ţine numaidecât de dreptul feudal unguresc**122**, ci se regăseşte în concepţia de drept şi de proprietate a celor mai multe popoare şi societăţi medievale, din Răsărit ca şi din Apus; iar „descălecarea" ce se potriveşte să fie o traducere a lui descensits7" pOate fi tot atât de bine o formulare, în termeni politici ce puteau fi înţeleşi de vecinii mai puternici din apus, a întemeierii statelor româneşti, decât împrumutul chiar al concepţiei noastre de stat de la aceiaşi vecini, cum le place de altfel acestora s-o afirme în orke împrejurare. Tot astfel, armele Ungariei, cu fasciile şi florile de crin, pe care le purtau în veacul al XIV-lea şi chiar al XV-lea monedele Ţării Româneşti şi ale Moldovei, nu reprezentau întotdeauna un indiciu de vasalitate al acestor ţări către Coroana Sf. Ştefan, ci erau uneori o imitaţie impusă de relaţiile cu societatea

---

[121] O. Tafrali, Biserica Domnească, „Rev. pt. ist. arheologie şi filologie", XVI, 1922, p. 148—59 ; Monuments byzantins de Curtea de Argeş, Text, Paris, 1931, p. 302—303.
N ote:

_ Dinu C. Arion, Ce înţeles au avut actele de donaţiune domneşti de ■pământ la începuturile voievodatelor, in public. Acad. de ştiinţe morale

şi politice, 1943, şi în Două studii de istorie a dreptului românesc, Bucu- »eşti, 1942, p. 25 şi urm.

feudală a Ungariei[123], aşa cum anumite sisteme politice ni s-au impus de asemenea de la sine mai târziu, în afară de nevoile dezvoltării noastre proprii, şi de necesităţile relaţiilor cu puterile Europei, de dorinţa de a le interesa la dezvoltarea vieţii noastre naţionale. Problema ar merita de altfel să fie examinată mai de aproape şi mai îndelung, decât o putem face aci.

Încă mai de mult, un alt cercetător recent al trecutului nostru, care a ştiut să unească în lucrările sale preocupările geografice cu argumentele de ordin istoric, dl. Ion Conea, s-a avântat la rândul său „pe urmele descălecatului din sud". Încă de acum câţiva ani, amintind de unele păreri răzleţe, mai vechi, ale lui Athanasie Marienescu, Al. T. Dumitrescu, sau şi de unele vederi mai recente ale lui C. Kogălniceanu, dl. conca făcea următoarea mărturisire: „Avem impresia că, *în ceea ce priveşte originile statului muntean*, au văzut mai bine şi mai clar istoricii vechi decât cei de astăzi, iar dintre cei de astăzi văd mai bine şi mai clar istoricii mai obscuri, neconsacraţi – ca să spunem aşa, decât cei de pe primul plan. Aceştia din urmă, în adevăr, scriu şi interpretează istoria veche românească prea numai după documente şi din cabinet – din care pricină pierd deseori contactul cu realitatea, în vreme ce primii, tocmai fiindcă păstrează contactul cu această realitate (... informându-se pe teren şi culegând informaţia din viaţa de azi, în care adesea supravieţuieşte şi fapta de ieri) – păşesc mai aproape de realitate şi adevăr" 1G. Prin aceste rânduri, tânărul cercetător geopolitic şi geoistoric ridica steagul insurecţiei împotriva părerii consacrate a părinţilor şi fruntaşilor şcolii noastre istorice, veche şi nouă – steag ce până acum, să o recunoaştem, nu a fost urmat nici de prea mulţi istorici, nici cu prea mare convingere şi însufleţire. Realitatea privită pe teren îl adusese totuşi la constatarea că deşi numele de Basarab poate fi de o mai îndepărtată obârşie orientală – cumană sau alta –, el e totuşi foarte vechi pe pământul românesc, şi că „vatra numelui de Băsărabă pe pământul românesc este în Haţeg şi Hunedoara"[124]. Mai culesese, din amănunţita cercetare a regiunii

---

[123] V. G. I. Brătianu, Scutul unguresc în armele Basarabilor, „Rev. istorică", VII, 1921, p. 124 şi urm.

N ote:

_ Ibid.

carpatice şi subcarpatice a Olteniei, impresia unor aşezări numeroase şi vechi de „ungureni", români emigraţi din Ardeal în decursul veacurilor – proces stabilit demult de lucrările domnului I. Nistor şi constituind un fel de aristocraţie a satelor din aceste părţi. Dar prima menţiune a unei asemenea mişcări de populaţie *în sensul descălecatului*, de la miazănoapte de Carpaţi spre» miazăzi, se află în diploma însăşi a regelui Bela al IV-lea, hărăzită ordinului Ioaniţilor la 1247, după care le este oprit cavalerilor de a primi în ţinutul lor cel nou de pe plaiurile Olteniei, oameni emigraţi de pe teritoriul supus regelui de dincolo de Carpaţi, şi anume „ţărani de orice fel şi neam, precum şi saşi şi nemţi"**125**. Era logic ca aceste menţiuni ale unor mişcări mai vechi de populaţie să fie puse în legătură cu problema „ungurenilor" de sub munţii Olteniei. „Ea se poate integra şi urmări cu mare succes, crede dl. conca, în cadrul general al procesului de emigrare peste Carpaţi de dincolo dincoace. Ne poate pune pe urmele unor probleme de trecut românesc încă nerezolvate: între altele, pe urmele, chiar, a originilor Statului românesc însuşi".

II. CRITICA ŞI TRADIŢIA ISTORICA

Fără a anticipa asupra concluziilor, socotim, cu toată părerea aproape unanim admisă pe care noi înşine am împărtăşit-o, că v există totuşi destule elemente pentru a îndreptăţi o reconsiderare a întregii probleme, odinioară atât de aprig dezbătute. Ea tre' – buie însă aşezată într-un cadru mai larg decât al unor împrejurări de cercetare locală şi «integrată în primul rând în evoluţia generală a metodei istorice, cu privire la legendele şi tradiţiile medievale, ale căror relaţii sunt, mai întotdeauna şi oarecum prin definiţie, mult mai târzii decât împrejurările ce le amintesc. Din acest punct de vedere este de necontestat că metoda şi chiar atmosfera cercetării istorice s-au modificat îndestul de o jumătate de secol. Şcoala istorică a secolului trecut, crescută în disciplina criticei minuţioase a izvoarelor, căreia i se datorează de altfel progresul ştiinţei noastre, proceda cu textele care nu se întemeiau direct şi imediat pe mărturii contemporane, aşa cum o şcoală cunoscută de arheologie şi arhitectură proceda cu monumentele însemnate ale Evului Mediu: ruinele castelului sau zidurile catedralei,

---

125 I. Conea, Pe urmele descălecatului div S-d Bv'e* ST? R. de Geografie", LVIII, 1940, p. 24 a extrasului.

adesea transformate în decursul veacurilor prin tot ceea ce se adăugase la construcţia primitivă, erau dărâmate în întregime şi reconstruite, uneori chiar din temelii, nu cum arătau înainte de restaurare ci aşa cum se credea, după cercetările făcute, că trebuie să fi fost, în vremurile depărtate în care fuseseră zidite întâia oară de cei mai vechi ctitori. Aşa a lucrat în cele mai multe cazuri şcoala reprezentată în Franţa de marele Viollet le Duc, al cărui elev, Lecomte du Noiiy, a aplicat această metodă şi în ţara noastră, în timpul domniei lui Carol I. Biserica Mănăstirii din Curtea de Argeş, acele de la Iaşi, Trei Ierarhi şi Sf. Nicolae stau şi azi mărturie a unui sistem de restaurare, care înseamnă mai degrabă o zidire nouă, ce nu arată decât prea puţine legături cu clădirea anterioară. Din punct de vedere estetic, clădirea înnoită arăta linii mai frumoase decât cea veche, dar toată această dărâmare şi reînălţare nu se potrivea cu ideea unei conservări a monumentelor. Avem impresia că cei mai mulţi istorici aplicau aceeaşi metodă textelor. Mai ales faţă de tradiţia istorică păstrată de relaţii, în mod firesc mai nouă decât faptele povestite, atitudinea lor critică era neînduplecată. Arătau o deosebită grijă, aproape o adevărată ambiţie, de a dovedi sau lipsa de autenticitate a unei asemenea relaţii, «au cel puţin neexactitatea ei. Înlăturând tradiţia, aşa cum confraţii lor întru restaurare dărâmau monumentele, ei o înlocuiau cu o reconstruire proprie a evenimentelor şi împrejurărilor, întemeiată pe mărturiile mai vechi ce le puteau culege din alte izvoare. Departe de mine gândul de a învinui de un asemenea mod de a cerceta pe istoricii noştri, şi încă pe cei mai de seamă: metoda era generală.

O regăsim, spre pildă, în istoriografia unei ţări cu dezvoltarea căreia s-au făcut deseori apropieri, în special în ce priveşte perioada originilor şi a întemeierii Statului: Confederaţia elveţiană. Din punct de vedere cronologic, paralelismul este de altfel izbitor; ajunge să considerăm numai aceste date, îndeobşte cunoscute: 1290, presupusul descălecat al lui Negru-Vodă; 1291, pactul între cele trei cantoane pentru apărarea libertăţii; 1330, biruinţa lui Basarab asupra „armatei ungureşti a lui Carol Robert; 1315, victoria elveţienilor la Morgarten împotriva lui Leopold de Austria; 1377, lupta lui Radu I împotriva lui Ludovic de Anjou, regele Ungariei; 1386, victoria elveţienilor la Sempach împotriva austriecilor.

E deci în decursul aceluiaşi secol o desăvârşită asemănare în lupta pentru independenţă, a muntenilor din Elveţia, împotriva

stăpânirii habsburgice, şi a celor din Ţara Românească împotriva pretenţiilor regilor Ungariei. Comparaţia e şi mai izbitoare când constatăm că primele date ale acestui tablou cronologic sunt învăluite în oarecare măsură de împrejurări legendare, pe când celelalte, din veacul al XIV-lea, se sprijină pe realităţi istorice necontestate, şi pe mărturia unor documente precise. Apropierea devine însă cu atât mai interesantă, cu cât asemuim izvoarele acestor relaţii asupra întemeierii statului, şi atitudinile respective ale istoricilor elveţieni şi români.

Şi în Elveţia tradiţia istorică şi quasi-legendară, care aşază la originile Confederaţiei figura simbolică şi isprăvile arcaşului Wilhelm Tell, apare „în scrisoare" cum ar fi zis Onciul, mult mai târziu, în Cartea Albă de la Sarnen la sfârşitul veacului al XV-lea, de unde au reprodus-o cronicile, care au inspirat în secolul al XVI-lea opera istorică a lui Agidius Tschudi, tipărită însă mult mai târziu, la 1734. E de ajuns în această privinţă, să cercetăm izvoarele cunoscutei drame a lui Schiller, cea mai puternică evocare literară a luptei elveţienilor pentru libertate.

Iată deci şi aici o tradiţie istorică veche, ale cărei relaţii sunt însă mult mai recente, ce aduce în discuţie un oarecare număr de fapte, cum ar fi dărâmarea cetăţilor întărite, construite de Habsburgi în munţii Elveţiei, abuzurile unor funcţionari sau bailivi, numiţi de aceştia, cari provoacă spiritul de independenţă al locuitorilor, în fine împrejurările ce alcătuiesc povestea cunoscută a lui Wilhelm Tell şi cearta sa cu tiranul Gessler.

Cum a privit istoriografia modernă elveţiană această tradiţie a întemeierii Confederaţiei? Fără a intra în amănunte20, ne ajunge să constatăm că a procedat întocmai, cum au făcut istoricii noştri cu descălecatul Ţării Româneşti. Se descoperise, într-adevăr, în folclorul legendar al ţărilor nordice, povestea arcaşului Toko, în totul asemănătoare cu acea a vestitului ţintaş elveţian, şi această potrivire fusese interpretată în defavoarea întregii tradiţii istorice ce se întemeia pe asemenea relaţii.

Obiectivitatea ne obligă însă să constatăm, de asemenea, că punctul de vedere al istoricilor elveţieni mai noi, cel puţin al unora din ei, a suferit de atunci însemnate modificări. În lucrarea recentă asupra „celor mai vechi pacte ale Confederaţiunii" a domnului Bruno Meyer, se dovedeşte că dărâmarea castelelor a fost un fapt real şi că prezenţa

unor bailivi trimişi de Habsburgi, pentru a-şi apăra drepturile de stăpânire a fost de asemenea o realitate, iar dacă nu s-a găsit atestarea precisă a lui Gessler, asupritorul lui Tell, nici aceasta nu poate fi considerat ca un argument hotărâtor, deoarece numele familiei se întâlneşte în documente şi anume în serviciul Habsburgilor21. Potrivirea povestirii tragerii cu arcul în alte fapte legendare nu mai constituie nici ea un temei îndestulător, deoarece în acest caz s-ar putea respinge de pildă şi descălecatul Moldovei, numai pentru faptul că vânătoarea de bouri a lui Dragoş-Vodă seamănă cu vânătorile mitice de cerbi, păstrate de legendele istorice ale originii proto-bulgarilor sau maghiarilor 22.

Rămâne deci stabilit, pentru şcoala istorică mai nouă a Elveţiei, că tradiţia istorică a ţării ei, contestată atât de aprig în veacul trecut, conţine totuşi fapte şi împrejurări reale. Ea admite cel mult o confuzie de date şi înclină a crede că evenimentele amintite se potrivesc mai bine împrejurărilor ce au precedat şi pregătit bătălia victorioasă de la Morgarten, în 1315, decât acelor ale pactului confederativ din 1291, mai vechi numai cu un sfert de secol23.

Şi în istoriografia unei ţări mult mai apropiate de noi, legate mult mai strâns de dezvoltarea noastră decât aceea a vitejilor luptători elveţieni, ne întâmpină o evoluţie în totul asemănătoare. Să ne amintim doar cum era privită acum jumătate de veac în Ungaria cronica Notarului Anonim al regelui Bela, cu ce argumente se răspundea lui Xenopol, care cutezase să folosească mărturia ei în cartea sa *o enigmă istorică*: *românii în Evul Mediu*" 24, pentru ca nu demult, unul din principalii istorici actuali ai Ungariei, dl. Balint Hôman, să scrie despre acelaşi izvor istoric: „În istoria cuceririi patriei, povestirea sa cu îngrijire construită, atât din punct de vedere strategic cât şi geografic, dovedeşte penetraţiunea criticei, gândirea sa metodică şi adâncimea cunoştinţelor sale" 25. Doar faptul că acest autor, atât de deplin reabilitat în critica istorică maghiară, aminteşte de luptele din Ardeal ale năvălitorilor unguri cu valahii băştinaşi, constituie o regretabilă excepţie în temeinicia şi siguranţa informaţiei sale. „El a amintit printre locuitorii Panoniei pe păstorii romanilor cari se numesc şi valahi. Pe aceştia i-a transpus *Anonymus* în Transilvania, deducând din împrejurările etnografice ale vremii sale", scrie în această privinţă dl. E. Iakubovich 26. Fără a voi să discutăm aci o părere, care oglindeşte obişnuita obiectivitate ştiinţifică a istoricilor

ţării vecine, şi face obiectul unui studiu deosebit, să ne oprim totuşi la o concluzie a lor: tradiţia istorică păstrată de Notarul Anonim în care mulţi văd acum cu temeinice argumente pe un contemporan al lui Bela al II-lea (1131 – 1141), conţine fapte şi împrejurări care nu mai pot fi considerate ca o povestire de basme. Cel mult se încearcă a se stabili o confuzie între perioada originilor, povestită de cronicar, şi propria lui epocă, din motive care aparţin însă mai degrabă istoriei secolului nostru decât acelei ale veacului de mijloc.

Note:

„B. Meyer, op. cit., p. 149.

u V. de ex. A. de Bartha, *Roumains et Magyars devant l'histoire*, Paris 1899, p. 70 şi urm.: „il est impossible de la considérer comme une source sérieuse au point de vue de la conquête du pays".

25 „Revue des Études Hongroises", 1925, p. 762. V. şi mai departe, P. 189 şi urm.

*26 P. Meşter, Adalékok az Anonymus kérdéshez în Emlék Kônyv Dr. Grôf Klebelsberg, cât. de I. Moga, Păreri istorice ungureşti privi*toare *la românii din Transilvania medievală, Sibiu, 1941. p. 30.*

— În aceeaşi direcţiune a evoluat în ultimii ani cercetarea tradiţiei istorice a celor mai vechi izvoare ale istoriei ruseşti. A fost un timp în care cronica zisă a lui Nestor era, de asemenea, considerată ca un ţesut de poveşti legendare, a cărei cronologie, de pildă, a expediţiilor varege împotriva Constantinopolului, era supusă celor mai serioase îndoieli. Sunt însă numai câţiva ani de când s-a afirmat, într-o comunicare făcută la Congresul studiilor bizantine din Roma, că în cele din urmă critica modernă se întoarce la datele amintite de vechea tradiţie istorică, păstrată de analele ruseşti**126**.

4 Să amintim numai în treacăt, deoarece am stăruit mai pe larg asupra ei, evoluţia în totul identică a cercetărilor întreprinse în jurul povestirilor epice ale literaturii medievale. Se cercetează şi se dovedeşte că povestirea din vestita *Chanson de Roland* altoieşte pe fondul istoric al unei întâmplări mai vechi, din timpul lui Carol cel Mare, evenimente nu mai puţin reale şi figurile nu mai puţin adevărate

---

N ote:

_ Da Costa-Louillet, Y eut-il des invasions russes dans l'empire byzantin avant 860 Z, Atti del V Congresso Internazionale di Studi bizantini, Roma, 19.39",'85.

ale vremilor Cruciatei, în care normandul Turoldus îşi scria nemuritoarele, versuri[127]. Dar şi în tezaurul de basme al Epopeii *Nibelungilor*, cercetarea mai recentă a desprins de asemenea elemente precise ale unor realităţi istorice, îmbrăcate doar în haina unei povestiri legendare zil, şi povestirii epice bizantine despre Dighenis Akritas i s-au aflat terneiuri istorice 30.

«Precum se vede, se întâmplă ca izvorul să se răzbune împotriva neîncrederii cu care l-a privit şcoala critică a disciplinei noastre. Socotim deci cu atât mai întemeiată atitudinea ce am putea-o denumi *revizionistă* (acum când acest cuvânt nu ne mai sperie, ci dimpotrivă se identifică stării noastre de spirit) a cercetărilor mai nouă, care încearcă a da mai multă crezare tradiţiei istorice privită ca atare, chiar atunci când relaţiunea ei este, ca aceea a descălecatului Ţării Româneşti, mult mai târzie decât evenimentele, a căror amintire o păstrăm.

III. TEMEIURI NOUĂ ALE DESCĂLECATULUI: CERCETĂRI LINGVISTICE

Credem totuşi că a sosit momentul de a încerca o revizuire a părerilor admise până acum, şi în ce priveşte tradiţia istorică a întemeierii acestui principat. Întreprinderea e desigur foarte cutezătoare, deoarece înfruntă opinia împărtăşită de principalele1 autorităţi ale istoriografiei noastre; pe lângă alte greutăţi, mă mai găsesc în situaţia de a mă afla în contrazicere şi cu unele din lucrările mele. Încercarea merită totuşi a fi făcută, fie numai pentru că discuţia. şi critica părerilor constituie viaţa însăsi-disriplinei istorice.

Spre a putea fi mai bine înţeleasă argumentarea, este însă necesar să ne întoarcem mai întâi la textul cunoscut al Cronicei anonime, de la care, de fapt, a pornit întreaga controversă:

*” însă dintâi izvodindu-se de românii cari s-au despărţit de romani şi au pribegit spre miazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului, alţii în Ţeara Ungurească, pre apa Oltului şi pre apa Mureşului şi pre apa Tisei ajungând şi până la

---

[127] P. BoLssonnade, Du nouveau sur la chanson de Roland, Paris 1923 ; H. Grégoire, La Chanson de Roland de l'an 1085, Acad. Royale de Belgique „Bullet. de la classe des Lettres et des Sciences morale et politiques", 5-e série, XXV, 1939, p. 211—273 ; Il. Grégoire et R. de Keyser, La Chanson de Roland et Byzance, „Byzantion", XIV, 1939, p. 265 şi urm.

Maramureş, iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins presub poalele munţilor până la apa Oltului, alţii s-au pogorât pre Dunăre în jos, şi aşa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Nicopoii.

Atuncea s-au ales dintr-înşii boiarii, carii au fost de neam mare, şi puseră banoveţi un neam ce le zicea Basarabii, să le fie lor cap, adică mari bani. Şi aşezară întâiu să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pus la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorât la Craiova. Şi aşa fiind, multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc.

Iar când a fost cursul anilor ’6798 (= 1290), fiind în ţeara Ungurească un voievod ce l-au chemat Radul Negru Voievod, mare herţeg pre Amlaş şi pre Făgăraş, ridicatu – sau de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade, români, papistaşi, saşi şi tot felul de oameni, pogorându-se pre apa Dâmboviţei, început-au a face ţara nouă. Întâiu au făcut oraşul ce-i zic Câmpulung; acolo au făcut şi o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecat la Argeş, şi iară au făcut oraş mare şi şi-au pus scaunul de domnie, făcând curţi de piatră şi case domneşti şi biserică mare şi frumoasă. Iar noroadele ce pogorâseră cu dânsul, unii s-au tins presub podgorie, ajungând până în apa Siretului şi până la Brăila, iar alţii s-au tins în jos peste tot locul de au făcut oraşe şi sate până în marginea Dunării şi până în Olt.

Atuncea şi Băsărăbeştii, cu toată boierimea ce era mai înainte peste Olt, s-au sculat cu toţii de au venit la Radul Vodă Negru, închinându-se să fie sub porunca lui, şi numai el să fie peste toţi stăpânitor. Şi de atuncea s-au numit de-i zic Ţeara Românească.

Iară tituluşul domnului, s-au făcut precum arată mai jos: «Intru Christos Dumnezeu cel bun-credincios şi cel bun-decinste şi cel iubitor de Christos şi sigur biruitor Io, Radul Negru Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Ţeara Românească şi de la Amlaş şi Făgăraş herţeg «— Acesta este tituluşul domnilor de atuncea începându-se până acum, precum adevărat *se* vede că este scris la toate hrisoavele ţerii”.

Tradiţia istorică a cărei relaţiune aparţine secolului al XVII-lea este însă ceva mai veche. Ea este arătată la sfârşitul veacului al XVI-lea de scrierea, de asemenea cunoscută, a ragusanului Luccari, care tipărind la 1604 o lucrare despre analele patriei sale, amintea de un „*Negro Voievoda di nazione Unghero*”, care şi-ar fi aşezat la 1310

Scaunul de domnie la Câmpulung 31. Acest „*di nazione Unghero*" nu se potrivește numai cu „Negru-Vodă din Ţara Ungurească" al cronicei noastre anonime. El corespunde noţiunii de „*ungurean*" cu înţelesul românilor din Ardeal, aşa cum ne-au păstrat-o vorbirea şi literatura noastră populară, până şi balada *Mioriţei*. Este înţelesul de stăpânire teritorială ce acoperea numele etnice în Evul Mediu, şi care, în chiar anul atribuit descălecării de izvoarele noastre, 1290 32, ne înfăţişează în actele unui notar genovez din Gafa în Crimeea, pe „unguroaica" Mărioara 33.

Reţinem totuşi, din textul cronicei anonime, întâlnirea a doua elemente bine distincte în întemeierea statului muntean: o formaţiune de stat mai veche.

Note:

M Copioso ristretto degli Anuali di Ragusa, *ed*. *1790*, *p*. *82*. *V*. *Anexa*.

„Nu avem a ţinea seamă aci de data de 6723 (1215) păstrată de inscripţia lui Matei Basarab în biserica de la Câmpulung. Se poate presupune cu dl. Lapedatu, op. cit., p. 293, că e vorba de o greşeală de cetire şi că data exactă e *6823 = 1315*.

33 G.I. *Brătianu*, *Noms romans dans les registres des notaires génois de Crimée*, „*Romanda*", *LI*, *1925*, *p*. *270 – 71*.

În Oltenia, de origine *sudică*, de la miazăzi de Dunăre, şi una mai nouă la stânga Oltului, de obârşie *nordică*, întemeiată de un voievod venit din Ardeal. Întâlnirea şi fuziunea între aceste două curente a determinat întemeierea Ţării Româneşti.

Cauzele „descălecatului" nu apar însă îndeajuns de lămurite; ele au fost discutate şi precizate de alţi cronicari, cari au reprodus această versiune a tradiţiei noastre istorice. Cronica atribuită lui Constantin Căpitanul la sfârşitul secolului al XVII-lea, se întreabă astfel pentru ce a trecut Radu Negru munţii din Făgăraş în Muntenia; ea îi presupune două motive: ori că a voit să se aşeze la poalele Carpaţilor ca o strajă înaintată împotriva primejdiei năvălirilor turceşti – fapt care de altfel nu se potrivește câtuşi de puţin cu cronologia Cronicei anonime – ori, după cum ne-o şi spune:

„Iaste şi altă pricină a socoti, şi poate fi să să fie învrăjbit Domnul românilor cu Domnii ungurilor şi cu ai saşilor de nescaiva pricini, şi de aceea să să fie mutat dencoace. Şi nu iaste a nu să crede aceasta că, după ce au trecut Domnul dencoace, n-au mai avut

stăpânire peste români în Ardeal: iar nici pre dânsul să-l stăpânească cineva n-au fost: ci den plaiu încolo stepânia ungurii, şi den plaiu încoace stăpânia Domnul, până în Dunăre. Şi pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scrie în hrisoave samodărjăţ (adică singur stăpânitoriu). Ci ori aşa, ori într-alt chip să fie fost, nu să sminteşte istoria, că ori una să socotească cineva şi, ori alta – nu va greşi".

Înainte de a încerca să aflăm nouă argumente istorice pe care s-ar putea întemeia o repunere în valoare a acestei tradiţii şi a interpretării ei, trebuie să amintim un fapt ce nu putea fi cunoscut istoricilor cari au contestat-o, şi care ne apare deosebit de limpede din examinarea cercetărilor filologice şi lingvistice: tradiţia întemeierii statului muntean e în desăvârşită concordanţă cu teoriile cele mai recente despre obârşia şi răspândirea limbii româneşti".

„După prăbuşirea imperiului bulgar, ne spune unul din învăţaţii străini cari şi-au câştigat mai mari merite în cercetarea originilor poporului nostru, profesorul Gamillscheg, românii din Munţii Apuseni se coboară nu numai în aşezările eliberate ci şi în văile roditoare, locuite în parte de resturile populaţiei slavone imigrată în secolul al VI-lea. Aceste evenimente erau în plină desfăşurare când ungurii au pătruns în Transilvania apuseană. Probabil încă din secolul al X-lea, românii din Valea Timocului s-au întins spre nord, imigrând în Oltenia şi în sudul Transilvaniei… Limba pe care o aducea populaţia din Valea Timocului nu se deosebea în trăsăturile esenţiale de limba generală românească… Aşadar contopirea cu românii din Muntenia nu a prezentat nicio greutate…"

Iar rezumând mai departe aceste vederi, domnia sa ajunge la următoarea încheiere: „Către anul 1100, teritoriul în care limba română a fost limba generală de comunicaţie cuprindea: 1. Munţii Apuseni, cu regiunile colonizate de români după prăbuşirea Imperiului bulgar nord-danubian. 2. Ţara Oltului şi Munţii Făgăraşului, unde populaţia autohtonă păstrase nealterat l'intervocalic. Aceste două teritorii aveau şi o graniţă comună. 3. Nucleul sud-estie, alcătuit pe baza cuvântului ţeastă. 4. Părţile septentrionale ale sâmburelui român din Valea Timocului, situate în sudul Olteniei".34

E deci limpede că în concepţia învăţatului romanist, întâlnirea a doua curente, *transdunărean* şi *transcarpatic*, cu elementele de baştină ale câmpiei muntene a întemeiat aci limba comună românească, din care s-a dezvoltat graiul nostru de astăzi.

De altă parte, cercetări asupra unor particularităţi de pronunţare ale limbilor slave duc la constatarea, pe cale filologică, a traiului în comun, a simbiozei românilor cu slavii, care „a avut loc în nord-vest, cât mai aproape de teritoriul lingvistic slovac – probabil mult mai întins în vechime ca astăzi. Despre o astfel de simbioză româno-slavă pe timpul venirii ungurilor în Ardeal vorbeşte Anonimul notar al regelui Bela. Gelou, după cum spune Anonimul, era voievod (*dux*) al unui, popor format din români şi slavi (*Blasii et Sclavi*)" 35. Dacă deci şi pe această lături datele lingvistice confirmă în totul tradiţia istorică a cuceririi maghiare, nu se poate-face aceeaşi constatare pentru acea a descălecatului din Ţara Românească?

Fiind vorba însă de o tradiţie istorică, nu e decât logic să recurgem în primul rând la argumente şi mai ales la documente de ordin istoric. Să examinăm pe rând, în lumina lor, diferitele elemente ce ni le înfăţişează relaţiunea Cronicei anonime.

Note:

„E. Gamillscheg, *Originea românilor*, „Cetatea Moldovei", II, Iaşi, 1941, p.

Şi E. Petrovici, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, „*Transilvania*", *73, 1942*, *p. 154*.

IV. TEMEIURI NOUA ISTORICE

E vorba mai întâi de Oltenia, unde s-ar fi constituit întâile aşezări ale Basarabeştilor: nu putem decât să constatăm că tot în Oltenia apar primele menţiuni despre o formaţie de stat românească la nordul Dunării, în afară de ducatele ardelene amintite de notarul regelui Bela. Sunt cnezatele lui Ioan şi Farcaş şi voievodatul lui Litovoi, pomenite cu toate drepturile lor vechi, de diploma Ordinului Ioaniţilor din 1247. Din acest document, a cărui autenticitate nu a fost niciodată discutată, rezultă limpede că un singur stat românesc exista la acea vreme la stânga Oltului, voievodatul lui Seneslau: Oltenia pare însă, la jumătatea veacului al XIII-lea, a doua zi după trecerea marii năvăliri tătăreşti, centrul cel mai activ al vieţii româneşti din această regiune, în strânsă legătură economică şi politică cu Haţegul învecinat38.

Mai e vorba de originea sud-dunăreană a acestor aşezări politice olteneşti, la o dată care desigur nu se poate preciza. Mărturisesc că nu am fost prea surprins, când am aflat într-un studiu al învăţatului istoric ai dreptului slav, dl. Alexandru Soloviev, menţiunea unui proces judecat la 1220 de arhiepiscopul din Ohrida, în care doi arhonţi slavi

din părţile Skopjei, Litovoi şi Mile, se găsesc în litigiu cu Ioan Tihomir şi Constantin. Procesul era foarte complicat şi privea drepturi de posesiune, zestre şi moştenire ce aveau fiinţă în vremea stăpânirii bizantine din veacul al XII-lea şi fuseseră întrerupte de stăpânirea vremelnică a imperiului vlaho-bulgar37. Numele de *Litovoi* se mai întâlneşte şi aiurea în istoria Balcanilor38, în veacul al XI-lea şi al XIII-lea, dar nu e mai puţin caracteristic de a-l găsi alăturat aci, în Macedonia, doar un sfert de veac înainte ca să-l amintească diploma lui Bela al IV-lea în Oltenia, de acel al lui *Tihomir*;

Note:

„*V. I. Lupaş, Lecturi din izvoarele ist. române, p. 41 şi urm.*

87 A. Soloviev, *Sârbii şi dreptul byzantin la Skopje* (în limba sârbă), „Glasnik Srpskog Nauénog Drustra" („Bull, de la Soc. scientif. de Skopje"), XV-XVI, 1935 – 1936, p. 29 şi urm. Am mai semnalat aceste împrejurări în cartea mea *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, Paris-Bucarest, 1936, p. 112.

38 N. Iorga, *Sârbi, bulgari şi români în Peninsula Balcanică în Evul Mediu*, „An. Ac. Rom". Mem. Sect. Ist., S. 2-a, XXXVIII, 1916, p. 124; *Hist. de la vie byzantine*, II, p. 211, n. 5; *Études byzantines* I, p. 23, 34, Kekaumenos, ed. Wassiliewski-Jemstedt, p. 28: Auroplóíji; o Aia (3 o>. fiârp; Choniates, ed. Bonn, p. 564: Alto¡3 o/)).

e tocmai numele pe care documentele ni-l arată, în al doilea deceniu al veacului al XIV-lea, ca al tatălui lui Basarab I, voievodul Ţării Româneşti. Nu e deci o ipoteză prea îndrăzneaţă de a socoti că stăpânirile româneşti, dovedite documentar în Oltenia la mijlocul veacului al XIII-lea, să fi avut legături cu lumea de dincolo de Dunăre, peste care se întinsese, în jurul anului 1200, cârmuirea imperiului vlaho-bulgar al Asăneştilor, a cărui expansiune atinsese, în Banatul Severinului, graniţele regilor arpadieni ai Ungariei.

Era de altfel firesc ca această latură a tradiţiei noastre să capete o deosebită valoare în ochii istoricilor maghiari. Într-o lucrare recentă, dl. Ludovic Elekes vede în ea dovada unei conştiinţe „de a fi venit dinspre miazăzi", care ar fi dăinuit încă în secolul al XVII-lea când se redacta Cronica anonimă**128**. Dar reproducând cu un deosebit interes

---

N ote:

cuvintele care o înregistrează, ocoleşte cu un mai puţină grijă partea ce se referă la descălecatul lui Negru Vodă, purces din Ardealul unde *nu trebuie* să se afle români la această dată.

Ajungem astfel la acest al treilea factor al tradiţiei noastre istorice, cel mai însemnat şi totodată şi cel mai discutat. Şi aci trebuie amintită o coincidenţă, ce ar fi meritat desigur să reţie mai mult atenţia istoricilor noştri: un cercetător german, dl. Schönebaum, examinând de curând aşezările politice şi bisericeşti ale Transilvaniei la sfârşitul veacului al XIII-lea, constată că tendinţa constituţională a ultimilor regi Arpadieni era de a constitui în Ardeal aşa-zisele „universităţi", adică, în înţelesul medieval al cuvântului: comunităţi privilegiate ale diferitelor naţionalităţi. Sau şi constituit, astfel, „universităţi" ale ungurilor, saşilor şi secuilor, care au încheiat mai târziu alianţa celor trei naţiuni, unite pentru menţinerea exclusivă a privilegiilor lor. Şi valahii tindeau către anul 1290 a constitui o asemenea comunitate. La 1291, sub Andrei al III-lea, mai sunt convocaţi, pe lângă nobilii, saşii, ungurii şi valahii la adunările pentru dieta ardeleană. Dar aceasta este şi ultima lor menţiune. În 1292 şi 1298, la Pesta, apar în locul lor nobilii cumani; iar valahii dispar de atunci din rândul acelora chemaţi la adunările ordinelor privilegiate ale Ardealului[129].

Autorul articolului, dl. Schönebaum trece cu oarecare uşurinţă asupra faptului: destinul poporului valah era să nu constituie atunci o Universitate, iar ocazia pierdută nu se va regăsi decât peste cele cinci secole, care despart chemarea nobililor valahi din 1291 de *Supplex Libellus Valachorum* din 1791[130]. E cam sumară această explicaţie, care lasă loc alteia, pe care autorul n-a voit să o exprime, dar în schimb o putem citi aproape zilnic în scrierile cu care propaganda maghiară a

---

_ Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft, Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII—XVI Jahrh., „Archivum Eu- a-opae Centro-Orientalis", VII, 1941, p. 397.

N ote:

_ H. Schönebaum, Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches, „Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa", II, 1938, p. 38—39. N. Iorga, Hist. des Roumains, III, p. 178. observase această înlocuire, crezînd însă că adunarea ar fi privit chestiuni relative la cumani, deşi „excluderea românilor" îi pare de asemenea probabilă.

[130] H. Schönebaum, ibid., p. 39.

umplut întreaga presă a Europei: poporul valah din Ardeal era atunci ori prea înapoiat, ori prea puţin numeros, pentru a putea fi luat în seamă ca un factor organizat în viaţa statului, o comunitate privilegiată pe teritoriul Coroanei Sf. Ştefan.

Ne putem însă întreba dacă cumanii, cari înlocuiau pe valahi câţiva ani mai târziu, erau în număr atât de covârşitor sau de o cultură atât de superioară, pentru a fi preferiţi fără discuţie valahilor? Cumanii erau într-adevăr păstori nomazi, emigraţi de curând din întinderile stepei şi puteau fi totuşi preferiţi românilor în adunările politice convocate de Coroana ungurească.

E, deci, de la sine înţeles că explicaţia trebuie să fie alta. Valahii ardeleni n-au ajuns să constituie o „universitate" pentru că n-au fost lăsaţi să o constituie, desigur nu din motive de ordin naţional, deoarece nimic nu era mai străin de concepţia de stat a regatului apostolic al Ungariei, dar probabil din împrejurări de ordin confesional. Tulburările prin care trecuse Ungaria în vremea regelui Ladislau Cumanul îngrijorează adânc Curtea pontificală, protectoare a regatului investit cu misiunea de Cruciată împotriva păgânilor, dar şi în contra schismaticilor. Reacţiunea catolică sprijinită de Roma a întemeiat acolo stăpânirea Casei de:

Anjou 42. Ordine privilegiate nu puteau constitui deci decât fiii sufleteşti ai bisericii catolice şi romane. Valahii erau creştini şi încă de mult, dar creştinătatea lor era de rit oriental, pe când cumanii, botezaţi de curând, erau catolici. Prin aceasta chiar situaţia lor era mai potrivită pentru a figura în adunările nobilimii ardelene, decât era a românilor. Dar numărul lor era prea restrâns ca să se fi putut menţine alături de unguri, de secui şi de saşi.

E adevărat că în volumul recent, în care Institutul pentru Istoria Europei Centro-Orientale din Budapesta a întrunit documentele privitoare la românii din Ardeal 43, editorii socotesc că adunarea din 11 martie 1291 nu avea caracter politic, şi că scopul – ei nu era decât judecarea unor pricini de ordin privat. Interpretarea nu se potriveşte însă cu textul, care e limpede: *pro reformatione status corundem*, după cum lipseşte orice aluzie la o altă – adunare de acelaşi gen, în care mai reapar – pe lângă prelaţii, baronii, nobilii, secuii şi saşii – şi „*olachi*" la Cluj, la 1 iunie 135 544. S-a mai înviat deci, măcar o dată, şi sub Angevini în veacul al XIV-lea, vechiul drept al „valahilor" de a lua parte la o „*congregaţio generalis*" a ordinelor Ardealului, ceea ce lămureşte

mai bine încă mişcarea lor din secolul următor şi conştiinţa drepturilor lor. Dar tendinţa generală a stăpânitorilor era de a înăspri – şi nu de a îmbunătăţi starea locuitorilor de altă credinţă.

Desigur aceste condiţii nefavorabile, care au apăsat de atunci asupra românilor ardeleni, nu dovedesc încă descălecatul. Dar ipoteza unei emigrări, nu numai de „ungureni" aşezaţi în satele carpatice, dar a unor elemente de conducere atrase de viaţa mai

Note:

Cf. G.I. Brătianu, Theorie und Wirklichkeit der ungarischen Geschichte, Bukarest, 1940, p. 21 – 22.

43 *Documenta Historiam Valachorum în Hungaria illustrantia*, ed. E. Lukiniich, L. Gâldi, L. Fekete-Nagy, L. Makkai, Budapest, 1941, nr. 19, p. 32 – 34 în n.

44 Codex Diplom. Hungaricus Andegavesis, Budapest, 1891, VI, p. 321 Şi urm.: în congregacione nostra generali universis prelatis, baronibus, nobilibus, siculis, saxonibus, olachis ceterisque cuiusvis status et condicionis (hominibus) … Lipsa acestui document în noua colecţie maghiară a fost relevată de dl. I. Moga, Die Rumänen Siebenbürgens în *den ungarischen Urkunden dest Mittelalters, Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa, VI, 1942, p. 100, n. 5.*

— liberă de peste munţi şi izgonite de persecuţia religioasă, ce a devenit pe urmă şi naţională, nu mai pare atât de neprobabilă în urma acestor constatări. De altfel nobilimea română din Ardeal n-ar fi urmat astfel decât drumul ce-l trăsese mai demult curentul de emigrare peste munţi. Cum a spus-o mai demult d-11. Nistor: „Călcarea dreptului de proprietate al ţăranilor asupra pământurilor cultivate şi moştenite de la bătrâni a dat primul imbold la emigrări"**131**. Să reţinem în orice caz potrivirea datelor: 1290, acea a tradiţiei „descălecatului"; 1292, înlocuirea nobililor valahi prin nobili cumani în adunările ordinelor privilegiate din Transilvania. De altfel, Ţara Făgăraşului, de unde ar fi pornit după tradiţie descălecătorul, este aproape de locul unde documentele ungureşti din întâia jumătate a veacului al XIII-lea menţionează o „ţară a valahilor" (*terra Blacorum*, 1222). * Mai este

---

N ote:

_ Emigrările de peste munţi, „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., seria: 2-a, XXXVII, p. 818.

însă un element de considerat, şi acesta e chiar numele, sau porecla de „Negru" a voievodului legendar. Această coloare care are un înţeles politic în terminologia popoarelor turco-mongole a fost interpretată în mod deosebit. Cu toate că părerea a fost combătută[132], sunt încă destule indicii în favoarea lămuririi date de Onciul: „Epitetul *alb* dat capitalei unei ţări principale era un obicei general la popoarele turaniene... Ţara dominantă fiind *albă*, cea supusă a fost numită, prin contrast, *neagră*. În mod analog, şi Ardealul s-a numit, după cucerirea ungurească, «Ungaria neagră»"[133]. Faptul e dovedit de o scrisoare din 1006 a episcopului Bruno, şi de o interpolaţie din veacul al XII-lea în cronica lui Adhémar de Chabannes, după cum în cea mai veche cronică rusească, ungurii „albi" sunt acei cari cuceresc Panonia, fiind urmaţi mai târziu de cei „negri"[134].

Pare deci cu atât mai ciudat că Onciul, care a cunoscut şi a semnalat această particularitate, nu a ajuns la concluzia ei logică, ci a căutat aiurea lămurirea lui Negru-Vodă, „personificare poetică a originilor în partea răsăriteană a Ţării Româneşti": Domn român, scrie el, venit aci din altă parte, şi nu din Oltenia, domn care întemeiază aci statul dar nu dinastia, domn căruia i se închină Basarabii olteni, foşti înainte de dânsul şi urmaşi după el: Negru-Vodă, ca personificare a întemeierii Statului, reprezintă în tradiţie, din toate punctele de vedere, domnia Asăneştilor în Ţara Românească..."[135].

Oricare ar fi motivele, care nu ne interesează aci, pe care Onciul le aduce în sprijinul acestei teze, ni se pare din însăşi alăturarea acestor două pasaje că concluzia se află într-o vădită contrazicere cu premizele. Nu fără dreptate Haşdeu observa în stilul său maliţios că „a fost o poticneală nenorocită"[136]. Voievodul „Negru" din ţara Ungurească nu putea veni, aşa cum ne-o arată şi Cronica anonimă,

---

4 8 V. I. Gherghel, Zur Frage der Urheimat der Rumänen, Wien, 1910, p. 40 şi urm.

[133] Origínele Principatelor Române, p. 23.

[134] Mon. Hung. Hist. Diplomataria, VI, 17, Mon. Germ. Hist. 33, IV, p. 123 şi 131. Cf. G. Vernadsky, Lebedia, Studies on the magyar back- giound of Kievan Russia, „Byzantion", XIV, 1939, p. 184—185.

N ote:

_ D. Onciul, op. cit., p. 33—34.

[136] B.P. Hasdeu, Negru Vodă, p. XLVIII.

decât din Ungaria „Neagră", ţinutul de curând cucerit, ţara de margine a regatului, care şi-a păstrat de altfel multă vreme o autonomie vecină uneori cu independenţa, sub puternicii ei voievozi M.

Credem însă că Onciul a văzut limpede în ce priveşte confuzia pe care tot el a stabilit-o, între întemeietorul, descălecat din Ardeal, şi adevăratul Radu-Vodă de la sfârşitul secolului al XIV-lea, confuzie sporită şi dezvoltată de relaţiunea literară a cronicarilor târzii.

Concluzia lui îşi păstrează şi astăzi întreaga valoare: „Cât despre *Radul Negru*, devenit în acest fel fundator al statului, nu poate după cele arătate, să mai încapă îndoială că personajul istoric al mitului este Radul Basarab, domnul Ţării Româneşti, care după 1372, părăseşte feudurile ungureşti Amlaş şi Făgăraş, desfăcându-se de suzeranitatea regelui Ungariei; Radul Basarab întemeietorul Tismanei, Coziei şi Cotmenii şi probabil încă şi al altor mănăstiri şi biserici, glorificat de călugări mai mult decât vreunul din predecesorii săi şi numit în tradiţia de la Tismana chiar ca fundator al statului. Dat fiind de o parte Radul-Vodă al călugărilor, de altă parte Negru-Vodă al tradiţiei populare ca fondator, cronicarii au împreunat pe amândoi în personajul astfel plăsmuit al lui *Radul Negru*" *52*.

Această interpretare are cu atât mai mult temei, cu cât e confirmată deplin de unele date, pe care Onciul nu le cunoştea atunci când publica studiul său, de o atât de pătrunzătoare critică.

O cronică italiană contemporană, acea a fraţilor Gatari, închinată seniorului Padovei, Francesco de Carrara, aminteşte la anul 1377 de războiul pe care regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, l-a dus împotriva lui „*Radano*, *prinzipe di Bulgaria infedelle*", care cu ajutorul turcilor şi cu arme trimise de veneţieni, vrăjmaşii regelui, îl adusese în grea primejdie. Biserica Sf. Maria din Zell mai păstra, un secol mai târziu, darurile oferite de regele Ludovic, ca semn de mulţumire că fusese mântuit de marele pericol prin care trecuse în clipa bătăliei. Se lăuda desigur către prietenii săi din apus, în stil de „comunicat", cu izbânda pe care o câştigase, dar câţiva ani mai târziu măsurile luate la hotarul din sud-est nu arătau mai mult decât intenţia de a cuprinde cândva Ţara Românească5.

Radu-Vodă, care a domnit între anii 1376 şi 1384, ale cărui chip şi rămăşiţe ni le păstrează probabil pictura şi mormântul din biserica domnească de la Curtea de Argeş, nu a fost deci numai ctitorul evlavios de mănăstiri, pe care l-au preamărit călugării ctitoriilor sale. El apare

în istoria ţării aşa cum ni-l înfăţişează monedele din vremea scurtei sale domnii: singurul domn român care şi-a întipărit chipul, îmbrăcat din cap până în picioare în armura de fier a cavalerilor războinici ai Apusului, contemporani cu el şi rivali în isprăvi războinice. Iar suliţa pe care o ţine în mână, departe de a fi aci un simbol de vasalitate, cum încearcă a insinua studiul recent al unui istoric maghiar54, este dimpotrivă

Note:

„Originile Principatelor Române, *p*. *64 – 65*.

53 Cf. *G.I*. *Brătianu*, *L'expedition de Louis iar de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Bassarab en 1377*, *„Rev*. *hist du Sud-Est Européen"*, II, *1925*, *p*. *73 şi urm*.

54 L. *Elekes*, *Ungam u*. *die Anfänge des rumänischen Staatswesens*, *Siebenbürgen*, *1940*, *p*. *117*, *cf*. *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft… Archivurn Europae Centro-Orientalis"*, *VII*, *1941*, *p*. *454*.

arma cu care a luptat împotriva suzeranităţii regelui Ungariei. Cinci veacuri înainte de războiul de independenţă împotriva turcilor, Radu-Vodă a fost luptătorul neatârnării împotriva Ungariei, acel care a rupt, desigur cu sacrificiul feudelor de dincolo de munţi, legăturile de vasalitate pe care predecesorii săi le recunoscuseră la jumătatea veacului al XIV-lea. Lui şi nu altuia, i se potriveşte definiţia târzie a cronicei că „după ce au trecut Domnul dincoace, n-au mai avut stăpânire peste români în Ardeal, „iar nici pe dânsul să-l stăpânească cineva n-a fost". Era deci uşor şi aproape firesc să se stabilească o confuzie în mintea urmaşilor, între evenimentele mai puţin cunoscute de la sfârşitul veacului al XIII-lea şi faptul de mare răsunet istoric şi politic, al luptei lui Radu-Vodă împotriva puternicului suzeran angevin, întocmai cum tradiţia istorică a Elveţiei a putut confunda unele fapte şi împrejurări, din epoca mai veche a originilor Confederaţiei, cu acea mult mai precisă în amintirea contemporanilor, a marii biruinţe de la Morgarten.

ÎNCHEIERE

Dacă este însă vorba de confuzii, mi se pare a fi de cea mai elementară logică să considerăm că într-o confuzie trebuie să existe doi termeni. S-au luat mai multe trăsături de la cel mai recent, mai cunoscut, mai viu în amintirea cronicelor, dar aceste caracteristice s-au suprapus, ca un strat mai nou de pictură, unui fond mai vechi, de a

cărui existenţă iarăşi nu ne putem îndoi. Radu-Vodă, întemeietorul independenţei voievodatului la sfârşitul veacului al XIV-lea, nu exclude deci, în părerea noastră, posibilitatea existenţei unui „Negru-Vodă", descălecător de ţară, în ultimii ani ai veacului precedent, confundat sau nu cu Basarab I. * Putinţa acestui descălecat, a cărui mărturie precisă nu e înscrisă într-un document contemporan, dar o păstrează o stăruitoare tradiţie istorică, nu e contrazisă, de împrejurările de politică generală ale vremii în care l-a aşezat relaţiunea Cronicei anonime, sau aceea pe care s-au întemeiat analele lui Luccari. Ultimul deceniu al veacului al XIII-lea şi primul deceniu al celui următor deschid în istoria regatului unguresc o perioadă de criză şi de lupte lăuntrice, care îl lipseau de orice posibilitate de a-şi continua expansiunea sau chiar de a-şi menţine hegemonia dincolo de Carpaţi. Că unele elemente ale nobilimii valahe din Ardeal, excluse din rândul ordinelor privilegiate, să-şi fi încercat norocul dincolo de munţi, sub conducerea unui „descălecător" îndrăzneţ, rămâne deci o ipoteză pe care istoriografia noastră nu e obligată să o accepte, dar pe care nu mai are motive întemeiate de a o respinge, fără a o supune unei nouă şi adâncite discuţii şi cercetări. Faptul pare a fi de altfel adeverit prin documente pentru fiii voievodului ardelean Ladislau Borza, răsculat împotriva regelui Carol Robert, cari continuă şi după moartea tatălui lor a nelinişti „părţi însemnate ale regatului nostru din Transilvania". Putem presupune, cu dl. I. Lupaş, că „*aceştia nu se vor fi refugiat în Serbia*, *ci în Ţara Românească la Basarab cel Mare*, putând fi socotit şi acesta între *duşmanii necredincioşi regelui* – amintiţi în documentul de la 1329"**137**. E deci cu atât mai probabil ea» nobili *români* din Ardeal să fi apucat acelaşi drum, încă înainte de fiii voievodului Ladislau.

„... Descălecatul" din jurul anului 1290, intercalat în cronologia Ţării Româneşti de la stânga Oltului, între stăpânirea efectivă a lui Seneslau Voievod din 1247 şi acea a lui Basarab, fiul lui Tihomir, a cărui primă menţiune sigură este din 1324, nu ar întâmpina din acest punct de vedere nicio dificultate. Data de 1310 la care Luccari aminteşte aşezarea Scaunului de Domnie, la Câmpulung, nu e nici ea în contrazicere cu realitatea istorică, a cărei mărturie e piatra de mormânt de la 1300 a comitelui Laurenţiu, stăpânul de atunci al

---

N ote: rice, II, Cluj, 1940, p. 40.

oraşului de la poalele de miazăzi ale Carpaţilor[138].

Chiar dacă ne oprim la cealaltă ipoteză, că Negru Vodă ar fi însuşi Basarab, ceea ce de altfel nu s-ar mai potrivi cu versiunea literară a tradiţiei istorice, rămâne întreagă ideea descălecatului, mai ales când ne amintim că în ţara Oltului, deci şi a Făgăraşului, tătarii au fost întâmpinaţi la 1241 de oastea lui *Bezerenbam*; unii au voit să vadă în el un ban al Severinului (*De Zeuren ban*), dar cercetarea recentă a revenit asupra acestei interpretări, prea influenţată de scrierea numelor în lista unui indice filologic, pentru a recunoaşte în luptătorul de dincolo de munţi tot un *Basarabban 51*. De altfel, şi vatra numelui Băsărabă nu e tot în ţinutul Haţegului şi al Hunedoarei?

Dar vechea noastră tradiţie istorică, de este să-i aflăm nouă temeiuri şi să-i redăm crezare, mai are un rost, pe care la capătul acestei încercări de a o apăra împotriva tuturor criticelor care au contestat-o, nu se cuvine să-l nesocotim. Ea restituie Ardealului rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice şi lingvistice i-au restituit acel de leagăn al limbii şi al poporului român.

Note:

**7 N. Drăganu, Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei «onomasticei, Acad. Română, „Studii şi Cercetări", XXI, p. 520.*

Prin aceasta, tradiţia istorică şi cercetarea graiului nu fac decât să întregească ceea ce natura însăşi a înscris în relieful de stâncă al podişului carpatic, a cărui coroană de munţi străjuieşte peste veacuri dezvoltarea acestui neam şi împlinirea destinelor sale pe pământul vechii Dacii.

IV.

TRADIŢIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI

Într-o conferinţă dezvoltată în luna februarie 1944, la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga"[139], dl. Ion Moga, profesor la

---

[138] Un comite Laurenţiu de Doboka, ban al Severinv.lui, la 1272, fiul altui Laurenţiu, voievod, din timpul lui Bela IV. V. Hurmuzaki, Doc. I, 1, p. 420. Să fie şi acel din Cîmpulung din aceeaşi familie ? Familia de Doboka a fost înrudită mai tîrziu cu Basarabii.

N ote:

_ Regnum Transsylvanum şi descălecatul Ţării Româneşti.

' Cf. Şt. Fascu, Istoria Transilvaniei, Sibiu 1944, p, 82. V. şi Hasdeu, Megru-Vodă, p. XXXVI, după I. Puşcariu, Date istorice..., Sibiu 1892, I, P. 154.

Universitatea din Cluj-Sibiu, a adus nouă şi însemnate contribuţiuni la problema, ce o ridicasem în comunicarea făcută la Academia Română, despre tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti. Dacă în această comunicare mă străduisem să arăt că *în principiu*, faţă de rezultatele obţinute de alte cercetări cu privire la tradiţiile istorice medievale, se poate încerca o revizuire a punctului de vedere admis de istoriografia noastră modernă, care tăgăduia existenţa lui „Negru-Vodă" şi a descălecatului în întemeierea Ţării Româneşti, studiul domnului Moga, examinând problema *în fapt*, pe temeiul datelor locale pe care le cunoaşte atât de bine, strânge mai de aproape cercul posibilităţilor şi transformă, am putea spune, ipoteza într-o mai mare probabilitate.

În special două elemente sunt de reţinut din interesanta d-sale expunere: existenţa unei tradiţii *locale* despre Negru-Vodă în ţinutul Făgăraşului 2 – şi a certurilor lui cu un senior feudal ungur (tradiţie din satul Breaza, în Ţara Oltului) şi coincidenţa – pe care o amintisem – a datei presupuse a descălecatului cu o *restrângere reală a drepturilor populaţiei româneşti din Ardeal*, în folosul nouei ordini feudale, pe care se sprijinea în acea vreme monarhia ungurească. Apar aci, dacă nu chiar fapte care să confirme cu preciziune trecerea peste munţi a întemeietorului Ţării Româneşti unificate, dar în tot cazul elemente de natură să lămurească acest proces istoric şi să-l aşeze într-un cadru mai larg decât acel ce a fost considerat până acum: acel al relaţiunilor dintre stăpânirea regilor unguri în Ardeal, în ultimul secol al dinastiei Arpazilor, când se constituia ordinea feudală a „stărilor" privilegiate, care va căpăta deplina ei dezvoltare în veacurile al XIV-lea şi al XV-lea, şi populaţia românească autohtonă, cârmuită de vechi tradiţii ce fuseseră respectate la început, dar care de atunci înainte sunt tot mai mult încălcate şi nesocotite.

Problema capătă astfel cu totul alt înţeles şi ne impune să cercetăm nu numai dacă tradiţia istorică a descălecatului, păstrată de izvoare târzii în Muntenia – şi deci suspectă spiritului critic al istoricilor noştri – este verosimilă, ca o împrejurare specifică a întemeierii acestui principat, ci dacă ea nu ni se înfăţişează şi ca o lătură a unui proces istoric mai larg, ce cuprinde şi lămureşte întemeierea ambelor state româneşti la sfârşitul Evului Mediu – şi le dă în acelaşi timp temeiul comun al unităţii de origine, al aceloraşi cauze. O examinare a celeilalte tradiţii istorice, mai bine întemeiate

prin cronici şi documente, a descălecatului Moldovei, poate folosi în oarecare măsură lămuririi acestei chestiuni, atât de mult şi de aprig contestate; ea ne poate da, în orice caz, posibilitatea de a considera în dezvoltare paralelă şi derivând din împrejurări comune ale vieţii româneşti, de o parte şi de alta a Carpaţilor, întemeierea principatelor ce au constituit în cele din urmă statul, expresiunea politică a naţiunii româneşti de ieri şi de astăzi.

O cercetare a tradiţiei istorice a descălecatului Moldovei în lumina unor lucrări nouă poate astfel contribui la o mai bună şi deplină lămurire a întregului proces de constituire şi de dezvoltare a statelor româneşti de pe ţărmul stâng al Dunării.

tradiţia istorică a originilor Confederaţiei elveţice şi aceea a descălecatului Ţării Româneşti. Problema „mitului şi a realităţii" la începuturile federaţiunii celor trei cantoane primitive a fost reluată în întregime, ţinând seama de ultimele cercetări şi ipoteze, în lucrarea recentă a domnului Henri Naef3. Încă din veacul al XVIII-lea, critica a început să atace temeiurile tradiţiei, în versiunea oarecum definitivă pe care i-o dăduse publicarea lucrării lui Aegidius Tschudi, care aşeza la locul ctitorilor pe vestitul arcaş Wilhelm Tell şi pe cei „trei elveţieni", al căror jurământ de pe Grütli îl comemorează şi acum sărbătoarea naţională de la 1 august. Din 1760 apăruse broşura *Der Wilhelm Tell*, *ein dänisches Märchen*, în care figura legendarului ţintitor se dovedea a fi doar o copie după alt arcaş din poveste, Toko, creaţiune a folclorului nordic din Evul Mediu. Zădarnic autorităţile cantonului Un au poruncit ca broşura vinovată să fie arsă de mâna călăului: Voltaire, în ale sale *Annales de l'Empire*, bucuros de a afla un nou prilej de dărâmare a unui idol consacrat, rostise sentinţa în termeni neîndoielnici: „*L'histoire de la pomme me paraît bien suspecte*, *et tout ce qui l'accompagne ne l'est pas moins*".

Opera şcolii critice a istoriografiei moderne elveţiene nu s-a mai depărtat de această judecată, care era totuşi şi o prejudecată. Deşi Ioan de Müller rămăsese credincios tradiţiei în istoria sa a elveţienilor, deşi Schiller îi sporise prestigiul cu toată strălucirea marelui său talent, erudiţia veacului al XIX-lea, începând cu profesorul Kopp, constatase că tradiţia nu se mai potriveşte cu cronologia documentelor publicate, cu deosebire cu aceea a pactului autentic din 1291, din care se întrevedea de altfel existenţa unei legături politice mai vechi.

Dar de atunci reacţiunea împotriva exceselor criticei, pe care o

semnalam şi în alte domenii ale istoriografiei mai nouă, s-a făcut simţită şi în privinţa originilor alianţei celor trei cantoane din Alpi. Căutând împrejurări care să lămurească începuturile unor năzuinţe de autonomie şi motivele unei acţiuni împotriva prerogativelor suverane ale Habsburgilor, istoricii mai recenţi au ajuns, deşi nu se potrivesc asupra datei exacte a evenimentelor, să recunoască tradiţiei un fond nediscutabil de adevăr. A fost totuşi o mişcare împotriva unor drepturi senioriale, altele decât ale Imperiului, a reprezentanţilor locali ai acestei autorităţi străine, a castelelor şi locurilor întărite care-i adăposteau şi, în această luptă de răzvrătire a muntenilor dornici de libertate, elementele păstrate de tradiţie se aşază iarăşi la locul ce le fusese atât de aspru tăgăduit. Sunt firește confuzii în povestea tradiţională, ca în orice izvor istoric de această natură, dar fie că aşezăm începuturile Confederaţiei în jumătatea a doua a veacului al XIII-lea, cu dl. Karl Meyer4, fie că credem cu dl. Bruno Meyer, într-un amestec al analiştice cu evenimentele care au precedat bătălia de la Morgarten din 1315 5, faptele în sine nu mai pot fi lipsite de temeiul, pe care istoricii secolului trecut socoteau că nu-l mai pot afla.

Iată cum rezumă, în concluziile sale, dl. Naef rezultatele cercetării privitoare la elementele tradiţiei, despre întemeierea Confederaţiei:

„*Wilhelm Tell*. Cu toate trăsăturile legendare care îndeamnă încă pe mulţi eruditi să respingă tot ceea ce îl priveşte, mai mulţi maeştri, dintre cei mai serioşi, nu mai au această brutalitate. În lipsa numelui său exact.

Note: „*Cuillaume Teil et les trois Suisses*, *Lausanne*, *Spes*, *1942*.

se pot reţinea salutul adus pălăriei şi lovitura din potecă, fără a fi învinuiţi de superstiţie, avantaje ce nu le avea generaţia care ne-a precedat. Să nu avem cutezanţa să afirmăm ceea ce oamenii de meserie nu îndrăznesc să considere ca sigur, dar să ne bucurăm să ştim că soarta istorică a lui Tell e în mâinile unor eruditi scrupuloşi, care în deplină conştiinţă nu renunţă să-l smulgă lumii iluziilor…

Jurământul, a cărui dată rămâne nesigură, e cea mai puţin atinsă dintre tradiţii. Istoricii cei mai dificili, şi poporul căruia îi aparţin, pot încă să cuminece în sfânta poiană. Nu se cunosc numele acelora care s-au adunat întâia oară, dar se ştie că acolo s-au întrunit Confederaţii. Mai mult, nu-ţi poţi înfăţişa coordonarea politică din Waldstätten fără un loc de întâlnire: geografia şi cronicile se potrivesc pentru a-l stabili

la Grütli" Odată cu această restabilire a drepturilor tradiţiei, s-au adus desigur şi rectificări expunerii şi interpretării ei. Multă vreme s-a considerat că lupta pentru libertate a cantoanelor era şi o luptă socială, că democraţia munţilor, anticipare a viitorului, a înfruntat în valea de la Morgarten oastea feudală a unor veacuri apuse. Amintind de tăgada oricărui rost al nobilimii la începuturile Confederaţiei, pe care Jean-Jacques Rousseau o atribuie unuia din eroii *Nouei Helo zise*, dl. Naef scrie:

„Asemenea cuvinte au o viaţă îndărătnică. Şi totuşi, Milord Bomston nu le-ar mai spune astăzi. Familiile Fürst sau Stauffacher semănau foarte mult cu «gentilomii» –, dacă acest termen anacronic s-ar mai putea întrebuinţa. Oamenii liberi de atunci erau amestecaţi cu mica nobilime, în aşa fel că o demarcare e de cele mai multe ori imposibilă". 7

Iar alt comentator recent al aceloraşi cercetări adaugă următoarele, care-şi păstrează valoarea şi în afară de domeniul propriu-zis al istoriei elveţiene:

„Pentru a înţelege Elveţia primitivă, e necesar a da cuvântului *libertate* înţelesul pe care-l avea în veacul al XIII-lea. Elveţienii nu se luptau pentru o libertate abstractă, dar pentru libertăţi concrete, spre a le apăra sau a le dobândi. Libertatea întemeietorilor se confunda cu libertatea teritoriului, cu independenţa.

Note:

— *Der Ursprung der Eidgenossenschaft*, „Zeitschrift für Schweizerische Geschichte", XVI, 3, 1941, p. 285 şi urm.

5 Die ältesten ei dgenössischen Bünde, *Zürich*, *1938*, *p*. *123 şi urm*.

Guillanme Teil et les trois Suisses, *p*. *106 – 107*.

Ea nu avea nimic comun cu o ideologie, nu avea nimic revoluţionar, ci era prin esenţă conservatoare; ea se întemeia pe hrisoave, pe drepturi, pe scutiri, pe privilegii, pe o stare socială ce trebuia menţinută împotriva oricărei puteri ce încerca să se ridice între omul liber şi împărat.

Evul Mediu ignora *egalitatea*, pe care nici natura nu o cunoaşte. Inegalitatea era un principiu juridic, deoarece fiecare clasă avea statutul său social, jurisdicţiunea ei specială. Corniţele nu era egal cu baronul, baronul cu seniorul, seniorul cu burghezul, burghezul cu ţăranul, ţăranul cu meseriaşul, omul liber cu iobagul.

Oamenii de atunci nu aveau drepturi politice, dar erau mult mai

egali decât astăzi din punct de vedere economic, fiecare în propriul său mediu, în breasla sau în corporaţia sa agricolă. Erau mai puţin urmăriţi de stat, mai puţin încărcaţi de impozite. Deosebirile de condiţii nu erau resimţite ca umilinţe, căci orice inegalitate se justifică atunci când fiecare rol e ţinut cu mândrie.

Când ţinutul Schwyz a luat în stăpânire teritorii nouă, nu a făcut-o pentru a le elibera sau spre a da populaţiei libertăţile şi drepturile ţării vechi, ci pentru a-şi exercita suveranitatea asupra unor supuşi. Ţările cucerite de Waldstätten n-au făcut decât să-şi schimbe seniorii. Întemeietorii Elveţiei erau oameni ai timpurilor lor, ei gândeau şi lucrau ca membri ai Sfântului Imperiu; oameni liberi, cavaleri şi judecători în văile lor, ei apărau drepturi recunoscute şi privilegii feudale. Nu se află la ei nicio urmă a spiritului democratic modern, de care ar voi să-i apropie istoria oficială, făcând din ei precursori ai revoluţiei franceze.

În schimb, un mare gând susţine şi inspiră pe primii elveţieni: *unirea claselor pentru o acţiune comună*. Aceasta e gloria lor: idee generoasă de oameni liberi, spirit cavaleresc, conştiinţă creştină, care vor găsi întreaga lor dezvoltare în *frăţia de arme*, în apărarea comună, origine şi principiu ale Confederaţiei elveţice" 8.

Şi aceste consideraţiuni, care restabilesc adevărul istoric prea multă vreme întunecat de patimi politice ale unor timpuri mai apropiate, înfăţişează oarecare paralelism cu modul de a privi şi de a judeca pe întemeietorii statelor româneşti.

Note:

e P. de Vallière, *Comment la Suisse est née*, „Le mois Suisse", 5-e année, no. 51, 1943, p. 96 – 97.

— *Cf. N. Iorga, Originea, firea şi destinul neamului românesc, Enciclopedia României, I, p. 40.*

Însuşi Nicolae Iorga, care văzuse în primul voievod al Ţării Româneşti un ţăran mai înstărit în sfatul altora, prea puţin deosebiţi de viaţa satelor, pe care o mai oglindesc căciulile şi cojoacele luptătorilor zugrăviţi de *Chronicon Pictum*, cu prilejul înfrângerii lui care] Robert de oştenii lui Basarab – îşi schimbase părerea după descoperirile din mormintele de la Sf. Nicolae din Curtea de Argeş9. Domnitorul şi membrii familiei sale, înmormântaţi în Biserica Domnească, erau oamenii unei alte lumi, în strânsă legătură cu viaţa feudală a Apusului, înveşmântaţi în hainele croite după obiceiul

seniorilor, împodobiţi cu stemele şi giuvaierele unei civilizaţii a claselor stăpânitoare. Biserica lor reproducea, în zidire ca şi în pictură, modelele vestite ale Bizanţului Paleologilor.

La război porneau apăraţi de platoşele şi coifurile grele ale cavalerilor din vremea lor, ce împodobesc chipul lui Radu I pe monedele sale şi pe care i le trimitea, cum pomenesc unele izvoare, Veneţia prietenă 10. Firește, aceştia erau cavalerii, căpeteniile; sub ei şi în urma lor se înşira oastea de ţară, cu cetele ei rânduite după sate şi ţinuturi, cu armele mai simple şi caii cei mărunţi ai unor gospodării modeste. Şi aci deci, *unirea claselor pentru o acţiune comună*, împotriva vrăjmaşului din afară, este o trăsătură caracteristică a începuturilor vieţii noastre de stat, ce o apropie de originile Confederaţiei elveţiene, aşa cum se potriveşte tradiţia semilegendară a originilor ei cu aceea a descălecatului ţărilor româneşti.

E în orice caz de reţinut faptul că o legendă, chiar dacă prezintă trăsături comune cu altele, asemănătoare, ale literaturii populare a lumii medievale, nu trebuie neapărat înlăturată ca izvor de informaţie istorică. Forma pe care o îmbracă în tradiţia târzie, cum e cazul în Elveţia ca şi în Principatele Române, poate fi înrâurită de răspândirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atât de obişnuită în concepţia Evului Mediu; fondul, însă, pe care se întemeiază.

Note:

„*V. G. L Rrătianu, L'expedition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu l-ar Basarab en 1377. „Rev. hist. du Sud-Est Européen*", II, *1925*, *p. 73 şi urm*.

poate fi nu mai puţin un fapt tot atât de real, ca lupta din Pirinei ce a dat naştere epopeii franceze a viteazului Roland, sau „conjuraţia" cantoanelor de care se leagă povestea isprăvilor lui Tell. A respinge în totalitatea ei o tradiţie istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greşeală tot atât de vădită ca şi însuşirea ei totală, fără nicio judecată sau măcar o contribuţie a spiritului critic.

Unul din exemplele cele mai caracteristice în această privinţă îl constituie tradiţia celuilalt „descălecat" al istoriei româneşti, acel care se leagă de întemeierea ţării Moldovei.

II. DESCĂLECATUL MOLDOVEI: ISTORIE ŞI LEGENDA

Spre deosebire de tradiţia Istorică a întemeierii voievodatului Ţării Româneşti de către Negru-Vodă, aceea a celui de al doilea

Principat dinspre miazănoapte nu a întâmpinat nicio obiecţiune esenţială în istoriografia noastră critică din ultimele decenii. „Cu mult mai certă şi mai precisă decât asupra originilor Ţării Româneşti este tradiţia noastră indigenă despre începutul Moldovei ca stat român", scria de la începutul studiului său despre „originile Principatului Moldovei" Dimitrie Onciul**140**.

Două argumente, într-adevăr, îndreptăţeau acest mod deosebit de a privi împrejurările istorice ale întemeierii Moldovei: „primele elemente de istoriografie indigenă", după expresia lui Onciul, care înregistrează tradiţia, cele mai vechi letopiseţe scrise în limba slavonă – Bistriţa, Putna, cronica anonimă – sunt scrise nu mult mai târziu decât un secol, de la întxmplările ce le relatează; nu era cazul în Muntenia, unde intervalul în timp, între evenimente şi redactare, este întreit. Dar mai ales, ştirea descălecatului, păstrată de izvoarele noastre în forma ei legendară, e deplin confirmată de texte contemporane, cronicele perioadei angevine din Ungaria şi diplomele Regelui Ludovic I din 1349 şi 1365. S-a putut face cel mult o deosebire între elementul legendar propriu-zis: vânătoarea zimbrului, care aduce pe descălecător să descopere apa Moldovei şi ţinutul ei – „un mit aşa-zis etiologic, scrie Onciul, mit inventat cu scopul de a explica un fapt dat"**141**, în speţă stema ţării cu capul de bour şi numele localităţii Boureni**142** – şi faptul istoric, în sine, al unei expansiuni a românilor din Maramureş, pe care nimeni nu-l contestă. Toţi istoricii mai de seamă sunt de acord în această privinţă şi ar fi de prisos să mai înşirăm aci păreri, care sunt atât de asemănătoare. Ceea ce s-a accentuat în ultimul timp e mai degrabă contrastul dintre întemeierea celor două principate româneşti, conform teoriei care respinge tradiţia descălecatului în Ţara Românească. Independent de ştirile răzleţe, care ar întări presupunerea că încă înainte de descălecare fiinţau în Moldova de mai târziu mici formaţiuni politice, asemănătoare cnezatelor şi voievodatelor din veacul al XIII-lea, din regiunea Oltului,

---

N ote: _ Originile Principatelor Române, p. 69.
N ote:

11 Ibid., p. 76—77.
1 1 Un alt Boureni în Maramureş, A. Filipaşcu de Dalba şi de Petrova, Istoria Maramureşului, Bucureşti, 1940, p. 88.

Nicolae Iorga constată în ultima versiune redactată de el a *Istoriei românilor* că „din Maramureş s-a produs mişcarea spre răsărit, din care va ieşi a doua ţară românească liberă" w. În legătură cu lupta regelui Ludovic împotriva tătarilor, ţara întemeiată la răsărit de Carpaţi nu e la început decât o „marcă", un ţinut de graniţă şi de strajă? „Moldova lui Dragoş nu era decât un fel de feudă militară regală"**143**. De-abia răscoala lui Bogdan, care coboară şi ea din Maramureş dincolo de munţi şi alungă pe stăpânul legiuit şi credincios al mărcii, înseamnă, printr-o a doua „descălecare", creaţiunea unui stat moldovenesc, de sine stătător.

Se vede de îndată deosebirea faţă de întemeierea „autohtonă" a Munteniei, prin întrunirea, sub un singur voievod, a micilor stăpâniri teritoriale de văi şi plaiuri, ce duce la alcătuirea Ţării Româneşti. D-l P.P. Panaitescu a formulat în această privinţă de curând o nouă ipoteză, pe care o reproducem: „Este probabil că întemeierea principatului Valahiei, adică întrunirea tuturor micilor state într-unul singur... să se fi îndeplinit în acelaşi fel ca în Rusia, unde unul din cneji sau duci, acel al Moscovei, a devenit reprezentantul celorlalţi faţă de hanul tătarilor, a obţinut din această cauză supremaţia şi, mai pe urmă, unificarea Rusiei sub sceptrul său. Ne întrebăm dacă aceasta n-a fost şi situaţia voievodatului de la Argeş faţă de ceilalţi voievozi şi cneji din Muntenia – şi dacă nu în acest fel a devenit unificatorul ţării, cu ajutorul tătarilor, al căror reprezentant era pentru toată regiunea. Aceasta nu este deocamdată decât o ipoteză, pe care ne gândim să o dezvoltăm cu alt prilej. Vom face însă să se observe că e în favoarea ei existenţa unei alianţe militare între întâiul domn al Munteniei, Basaraba, unificatorul ţării, şi tătarii."**144**

Desigur problema e interesantă şi merită a fi reluată, deşi nu se vede nicio incompatibilitate între această legătură cu tătarii şi posibilitatea, anterioară, a unei „descălecări", de dincolo de munţi, a unor elemente de conducere româneşti din Ardeal, aflate faţă de

---

143 Ibid., p. 253.

N ote:

_ P.P. Panaitescu, Mircea l'Ancien et et les Tatares, „Revue historique du Sud-Est Européen", XIX, 2, 1942, p. 438—439. O părere asemănătoare în cartea mea O enigmă şi un miracol istoric : poporul român„ p. 112 (în ce priveşte asemănarea cu Rusia).

unguri în situaţia în care se va găsi peste jumătate de secol voievodul Bogdan al Maramureşului, şi deci cu atât mai mult îndemnate să caute în noua lor aşezare, dincoace de lanţul Carpaţilor, alt reazim politic decât acel al Coroanei Sf. Ştefan.

Formularea cea mai categorică a deosebirii dintre întemeierile de stat ale Ţării Româneşti şi Moldovei aparţine însă domnului C.C. Giurescu. „Între întemeierea Munteniei şi aceea a Moldovei, scrie domnia sa, este o mare deosebire: cea dintâi se datorează reuniunii diferitelor formaţiuni politice dintre Dunăre şi Carpaţi sub un conducător *local*, anume voievodul de la Câmpulung şi Argeş: este prin urmare un proces *intern*. Cea de-a doua este rezultatul unei *cuceriri* din afară, a unei ocupări a teritoriului dintre Carpaţi, Nistru şi Mare, de către un conducător venit de peste munţi. În Moldova a fost într-adevăr o *descălecare*, întâi a lui Dragoş, apoi a lui Bogdan, coborâţi amândoi din Maramureş, în timp ce în Muntenia, întemeierea a plecat din însuşi cuprinsul viitorului stat.”**145**

Va trebui să revenim asupra acestei distincţiuni şi a elementelor ei. Este însă destul de limpede că în ce priveşte Moldova, tradiţia descălecatului, confirmată de altfel de mărturii contemporane neîndoielnice, constituie un temei nediscutabil al înfiinţării statului.

Şi totuşi, relaţiunea acestor împrejurări, în forma legendară a cronicelor, înfăţişează elemente străine de realitatea istorică – care ne duc cu totul în alte domenii. „Legenda lui Dragoş” a fost astfel cercetată mai mult de dl. Romul Vuia, care a scos în evidenţă asemănările izbitoare ce le prezintă cu alte povestiri medievale 18. Iată mai întâi, în rezumat, punctele esenţiale pe care le cuprind diferitele versiuni ale vechilor letopiseţe moldoveneşti:

1. „Dragoş-Vodă, sau feciori de domni, pleacă la vânătoare”.

2. „Dau de urma unui zimbru, care îi duce dincolo, peste munţii înalţi, adică în Moldova”.

3. „Au nimerit la apa Moldovei, lângă care au ucis zimbrul”.

4. „Aci au găsit locuri desfătătoare, câmpii deschise, pe care, îndrăgindu-le, le aleg de nouă patrie”.

5. „Se întorc în Maramureş, la ai lor, pentru ca apoi să plece toţi în noua patrie”. 19

" Istoria Românilor, I1, p. 372.

E desigur o legendă eraldică, menită să lămurească rostul capului de bour în stema ţării, dar nu e mai puţin sigur că avem a face cu o variantă a unui străvechi tip de legendă, în care eroul urmărind la vânătoare o fiară, îndeobşte fermecată, e dus de ea în locuri necunoscute, unde, fie că îl întâmpină tot felul de nenorociri, fie dimpotrivă că află o nouă aşezare pentru el şi neamul său.

În prima serie se aşază toate legendele care au ca figură centrală un cerb, alb sau negru, care uneori se descopere a fi un demon, sau se transformă, printr-o metamorfoză, alta decât acelea ale mitologiei clasice, într-o fată ce dispare ea însăşi într-o fântână. De acelaşi ciclu se apropie şi legenda Sfântului Hubert – vânătorul, căruia îi apare cerbul, cu crucea strălucind între coarne şi care se păstrează de asemenea – împrejurare de semnalat – ca simbol eraldic, pe *vechea pecete a oraşului Baia*, *după tradiţie întâia capitală a Moldovei 20*.

Cu deosebire însă, legenda lui Dragoş descălecătorul prezintă izbitoare asemănări cu legendele vechilor aşezări ale protobulgarilor sau cu aceea care priveşte pe strămoşii depărtaţi ai maghiarilor, Huna şi Magor. La Jordanes aflăm o poveste aproape identică a trecerii hunilor, duşi de o cerboaică misterioasă, dincolo de Marea de Azov, în câmpiile „Sciţiei". Originea depărtată

Note:

„*Univ. din Cluj*, *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, *I*, *1922*, *P. 300 şi urm*.

„Ibid., p. 30S.

„N. Iorga, *Hist*, *de Roumains*, III, p. 249.

a acestui motiv, care e comun tuturor acestor povestiri, poate fi mai departe în Orient, sau în India, cum presupune dl. Vuia – dar vânătoarea după un animal care deschide calea spre o aşezare nouă, este un element de folclor şi de artă specific stepei eurasiatice. Într-adevăr, motivul nu se întâlneşte numai în povestirile legendare ale popoarelor nomade, ci şi în arta lor. În stilul zis „animal", caracteristic al năvălitorilor, care cutreieră din antichitate spaţiile uriaşe şi pustii ce se întind între Siberia şi Marea Neagră, revine ca un leit-motiv încleştarea în luptă a două sau mai multe fiare sălbatice. „Fiinţe fantastice compuse din lup (sau vultur) şi balaur, ne spune dl. Altheim, se luptă între ele sau sfâşie un cal, o cerboaică. Tigrii au gonit un yak şi se pregătesc să-l ucidă. Alături apar grifonul şi mistreţul, ursul şi renul, şi încă alte combinaţii. Într-un caz e posibilă o

interpretare. Elanul atacat de balaur pe o ţesătură de lână din mormântul principelui hunic de la Noin Ula, în Mongolia exterioară, înseamnă cucerirea unui teritoriu. Aci, balaurul corespunde vânătorului, pe care vânatul urmărit îl duce într-o ţară nouă" 21.

Legenda lui Dragoş, înlocuind cerboaica sau cerbul motivelor asiatice cu bourul ce cutreiera, încă în veacul de mijloc, pădurile întregii Europe orientale, încearcă desigur o localizare, dar structura generală a povestirii o apropie prea mult de ciclul mitic al stepei, ca să nu fie mai mult decât o coincidenţă. Şi episodul vânătorii – şi acela al craiului unguresc Laslău, de la care descălecătorii capătă voia de a trece în ţara nouă, versiune care apare într-una din variante, arată o înrâurire directă a legendelor maghiare, în legătură cu cucerirea Panoniei şi Ardealului, asupra tradiţiei descălecatului românilor „ungureni" din Maramureş 22. Este o lăture a problemei ce s-ar cuveni să fie adâncită şi lămurită mai bine, mai ales pentru că dă întemeierii Moldovei aspectul unui fenomen de imigrare românească într-un ţinut pustiu, ce nu răspunde decât într-o măsură restrânsă realităţii.

Revenind însă la preocuparea noastră de căpetenie – valoarea tradiţiei ca izvor istoric – ar fi logic, din punctul de vedere al criticei riguroase a textelor, ca acest element legendar să arunce o bănuială asupra întregii relatări a împrejurărilor descălecatului şi să se scrie: „Povestea lui Dragoş, legendă asiatică (sau pontică)", după cum s-a scris: „Wilhelm Tell, fabulă daneză". Să presupunem că star fi pierdut diplomele regelui Ludovic de Anjou şi că n-am avea decât într-o transcriere deformată şi târzie însemnările lui Ioan de Kukiillo şi ale cronicei Dubniceme, nu am fi oare deplin îndreptăţiţi să contestăm descălecatul în istoria Moldovei, după cum a fost contestată tradiţia lui în Ţara Românească? împletirea unui fapt istoric cu elemente de legendă şi folclor îngreuiază desigur sarcina ce revine criticei, dar nu justifică în niciun caz o atitudine negativă de principiu, faţă de împrejurările povestite. Astfel, descălecatul Moldovei, admis de şcoala noastră istorică mai nouă, în contrast cu acela al Ţării Româneşti, pe care-l consideră o ficţiune, nu exclude posibilitatea acestuia din urmă, ci dimpotrivă, ne dovedeşte că existenţa unui element legendar nu împiedică pe istoric să reconstruiască realitatea faptelor. Totul aci e o chestiune de interpretare.

mureş 23. Ar fi deci un fenomen de imigrare care ar parcurge distanţe dintre cele mai mari într-un timp-record, ca să folosim

terminologia modernă: de-abia aşezaţi în 1335 la marginea de apus a Banatului, neastâmpăraţii valahi se mută grabnic tocmai în munţii Maramureşului, de unde, într-un ritm nu mai puţin accelerat, trec în Moldova, pentru a fi pomeniţi acolo înainte de 1359! Ajunge să alăturăm acestei teze, care creează o vădită confuzie de nume şi de persoane, nota pe care acelaşi d. Makkai o adaugă documentului din 1335, reprodus sub formă de regest în volumul: *Documenta Historiam Valachorum în Hungaria illustrantia*: „Această ipoteză nu rezistă criticei, deoarece acest Bogdan despre care e vorba… nu era fiul lui Basarab, ci al lui Micul… Chiar pentru alte motive e. absolut neprobabil că s-ar fi adus români din Muntenia până în Maramureş, prin comitatul Caraşului" 24. Rămâne numai să ne întrebăm pentru ce o ipoteză, „absolut neprobabilă" atunci când, dl. Makkai editează documentul, devine numaidecât certitudine, atunci când scrie istoria românilor**146**. Între Bogdan, fiul lui Micul, din Banat, şi Bogdan descălecătorul din Maramureş poate fi, cum au presupus şi istoricii noştri, cel mult o potrivire întâmplătoare de nume**147**.

Dar originalitataea domnului Makkai nu se opreşte aci. Cu câteva pagini mai departe, fiind vorba de politica regelui Ludovic la marginile de răsărit ale stăpânirilor sale, aflăm următoarele: „Românii imigraţi (căci de alţii nu poate fi vorba, n.tr.) nu rupseseră legăturile lor cu Moldova şi au ajutat pe regele Ludovic cel Mare să cureţe această ţară de oardele pustiitoare ale tătarilor"**148**. De unde puteam deci deduce că românii din Maramureş simt produsul unei imigrări dinspre miazăzi şi sud-vest, din Muntenia şi Banat, iată-i acum păstrând legături anterioare în Moldova, ceea ce presupune un itinerar

---

N ote:

_ Geschichte der Rumänen, Budapesta, 1942, p. 52.

M Documenta Valachorum, no. 45, p. 75, n. 1.

25 Cf. studiul meu L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois, în volumul Le problème de la continuité daco-roumaine, „Bibliothèque hist. du Sud-Est Européen", 2, 1944, p. 84.

" N. Iorga, Hist. des Roumains, III, p. 256. Cf. A. Filipaşcu, Istoria Maramureşului, p. 45—46.

N ote:

_ Geschichte der Rumänen, p. 60.

cu totul deosebit. Şi, într-adevăr, harta „imigrării românilor în Transilvania în veacurile al XIII-lea şi al XIV-lea", menită să ilustreze vederile autorului, ne arată căi până acum nebătute. O săgeată îndrăzneaţă părăseşte lanţul Carpaţilor de miazăzi la 1288, purcede de-a lungul munţilor prin văile Moldovei, spre a ajunge tocmai în Galiţia, de unde, prin trecătorile înalte din această regiune, se revarsă asupra Maramureşului în anii 1 – 328, 1351 şi 1370[149]. Iată cu adevărat o descoperire senzaţională, care răstoarnă tot ce ştiam sau credeam că ştim, în privinţa expansiunii românilor din Maramureş şi a descălecatului Moldovei. Este desigur extrem de regretabil că dl. Makkai nu ne dă mai multe informaţii asupra unui fapt de o însemnătate atât de considerabilă şi că nu a socotit necesar să aducă mai multe dovezi, în sprijinul unei teze ce răstoarnă atât de radical părerile admise.

Credem însă că meritul acestei uluitoare descoperiri revine altui reprezentant al tinerei scoale istorice maghiare, dl. Anton Fekete-Nagy, oare a scris al doilea capitol al Introducerii la colecţia amintită mai sus, *Documenta historiam Valachoritm… illustrantia*. Acolo e într-adevăr vorba de „familiile Belteky şi Dragffy – care, venite din Moldova, îşi făcuseră apariţia în Ungaria la 1364"[150]. Dar domnia sa ne trimite tot la cunoscuta diplomă din 2 februarie 1365, prin care regele Ludovic pune în stăpânire pe Bale, fiul lui Sas, în satele şi moşiile luate de la Bogdan răzvrătitul şi fiii săi, trecuţi în Moldova. Genealogia din nota adăugată de dl. Makkai constată că acest Sas, voievod în Moldova, era fiul lui Dragoş, care fusese *restabilit* încă din 1349 în posesiunile sale din Maramureş, din care îl scosese Bogdan, *infidelis notorius*. Aceste bunuri îi fuseseră confirmate încă din vremea domniei precedente a regelui Carol Robert. Aceste împrejurări sunt de altfel foarte bine lămurite: e vorba de descendenţii lui Dragoş, aşezaţi în Moldova cu voia şi îndemnul regelui Ungariei, dar alungaţi de acolo de răzvrătitul Bogdan, al doilea „descălecător", şi care primesc în compensaţie moşiile părăsite de acesta în ţinutul său de baştină din Maramureş. Dar aceşti fii şi nepoţi ai întâiului descălecător, credinciosul regelui Ludovic, nu „imigraseră" nici ei din Moldova în Maramureş, ci

---

[149] Ibid., p. 64.
[150] Doc. Valachorum, p. XXXVII.

reveniseră în ţara lor de obârşie, neputându-se menţinea în marca înfiinţată de părintele şi moşul lor dincolo de munţi, deoarece de acolo îi gonise voievodul Bogdan, răsculat împotriva regelui![151].

Trebuie să fii pătruns până la obsesiune – şi la absurd – de teoria imigrării târzii a românilor în Ardeal, pentru a interpreta astfel documente cunoscute, al căror text categoric, ce nu sufere altă tălmăcire, mai e pe deasupra şi în deplină conformitate cu tradiţia istorică, ce a înfăţişat întotdeauna Maramureşul drept loc de baştină a descălecătorilor Moldovei, şi nu aceasta din urmă ca vatră a unei ipotetice colonizări a Maramureşului. De altfel, pentru tot ce priveşte aceste împrejurări, dl. Makkai ar face bine să potrivească datele hărţii d-sale a „imigrării" cu aceea pe care colegi binevoitori ai săi au procurat-o zelosului apărător al tezelor maghiare, care e dl. Herbert van Leisen: pe aceasta din urmă săgeţile pornesc din sudul şi sud-vestul Transilvaniei, străbat Maramureşul şi ating tocmai pe la 1350 regiunea de dealuri şi de păduri a Moldovei[152]. Ar fi deci mai nimerit ca ştiinţa maghiară, în neobosita ei căutare de interpretări inedite, să se găsească mai întâi de acord cu ea însăşi

Cu mult mai temeinică ne apare interpretarea încercată de curând de dl. Ion Moga[153], pentru lămurirea mişcării lui Bogdan şi a celui de-al doilea descălecat românesc, care a dus pe maramureşeni în Moldova.

Domnia sa aşază această acţiune a voievodului, considerată prea multă vreme ca un fapt întâmplător şi izolat, în cadrul general al politicii regilor unguri în Ardeal şi a tendinţei lor de a înlătura tot mai mult autorităţile şi instituţiile tradiţiei indigene, pentru a le substitui organizarea feudală şi jurisdieţiunile ei. În

Maramureş, îndeosebi, procesul acesta se poate urmări îndeajuns de amănunţit pe baza documentelor publicate. A făcut-o de curând şi dl. Alexandru Filipaşcu 33.

Constatăm astfel că acest ţinut de margine, amintit întâia oară în

---

N ote:

_ Cum a observat d-l I. Moga, 1 Romeni di Transilvania nel Medio Evo, „Rev. h ist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, p. 247—249.

[152] J. Van Leisen, Le problème transylvain, Genève, Kundig, 1943, p. 40—41.

[153] I. Moga, Voievodatul Transilvaniei, mai pe larg în cartea cu acelaşi titlu, Univ. Cluj-Sibiu, Bibi. Instit. de Ist. Naţională, 1944, p. 45 şi urm.

1199 ca pădure regală, este încă domeniu regal în 1231, iar „prima amintire documentară a unui deținător de autoritate publică în Maramureș se face abia la 1299, când e pomenit *Nicolaus Vaivoda*, *filius Mauricii*". Mauriciu însă era comite de Ugocea și Maramureș, pomenit ca atare numai de un document din 1319. Deci, la 1299, „apare un voievod (fără titlu precis) în persoana lui Nicolae, pentru ca după câțiva ani, tatăl acestui voievod, Mauriciu, să nu mai apară în calitatea-i veche de comite de Ugocea și Maramureș, ci numai în aceea de comite de Maramureș.

Faptul este semnificativ și lasă să se întrevadă că voievodatul constituie o organizare aparte a Maramureșului, în cuprinsul căreia interesele regale nu erau suficient garantate prin extinderea autorității comitelui de Ugocea și asupra Maramureșului, ci s-a simțit nevoia de a suprapune voievodatului un comite aparte maramureșean, astfel că din primele decenii ale secolului al XIV-lea începând, avea două organizații politice judecătorești: comitatul și voievodatul. Peste câțiva ani însă, la 1326, un document amintește de *magister Stephanus*, *filius Nicolai quondam vayvode*, *comes de Maramarusio*. Ștefan era deci la acea dată comite de Maramureș, dar documentele nu mai cunosc timp de un deceniu și jumătate niciun voievod de Maramureș. (în schimb, între 1328 – 1348, lipsește cornițele.)

Dispariția voievodatului maramureșean este un fapt concludent, care dovedește că această instituție n-a fost o creație regală, fiindcă în acest caz nu mai era nevoie de așezarea unui comite special în Maramureș. Ea n-a fost însă nicio concesie făcută unor români imigrați, fiindcă în acest caz voievodul ar fi fost un român, și nu (poate) Nicolae, fiul lui Mauriciu. Dimpo-*Note*:

83 Cf. A. Filipașcu, Le *Maramureș*, „Biblioteca Rerum Transilvaniae", X, Sibiu, 1944; *Voievodatul Maramureșului*, „Transilvania", a. 76, Sibiu, 1945.

trivă, treptata eliminare a instituției voievodale din Maramureș și înlocuirea ei cu comitatul dovedește că voievodatul era un organism autohton, în care regele nu avea nicio încredere".

Se pot urmări mai târziu, între 1326 și 1343, progresele pătrunderii dreptului și instituțiilor feudale în Maramureș, tot mai mulți fruntași ai românilor fiind ademeniți să treacă printre *servientes regii* investiți cu proprietăți, desfăcându-se deci din comunitatea românească ce își alegea altă dată voievodul. Se poate constata, din

împrejurările ce ne sunt cunoscute din Maramureş, unde încă de la 1343 Bogdan se află răsculat împotriva autorităţii regale, că începutul domniei regelui Ludovic I la 1342, a însemnat o vădită întărire a tendinţei de-a încălca vechile privilegii ale românilor**154**. Mai mult încă decât tatăl său, noul rege al Ungariei se sprijinea pe ordinea feudală de tip apusean, concepţie de guvernare a casei de Anjou. Voievodatul a fost totuşi reînfiinţat şi însuşi Bogdan a deţinut această demnitate, dar el se afla sub controlul comitelui regesc de Sătmar, care-şi întinsese atribuţiunile până în Maramureş, şi mai ales se vedea lipsit de sprijinul acelora dintre fruntaşii români, cari treceau în rândurile nobilimii, obţinând demnităţi în ierarhia feudală**155**.

„Acest fapt, urmează dl. Moga, credem că a contribuit la cauzele răscoalei lui Bogdan. În adevăr, la 1343, când Bogdan este amintit documentar întâia oară, el este arătat de rege ca – «fost voievod de Maramureş» şi ca «*noster infidelis*», deci rebel. Cum s-a desfăşurat şi în ce a constat această răscoală în interiorul Maramureşului, despre aceasta documentele nu ne informează. Ele în schimb ne arată tot mai numeroase acte prin care regele, pentru servicii personale sau militare, înzestrează pe românii fruntaşi maramureşeni cu moşii şi cu drepturi «*instar aliorum regni noştri nobilium*».

Note:

54 I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, *p. 58 şi urm.*

35 V.A. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului*, p. 47 şi urm. şi acum I. Moga, *Voievodatul Maramureşului*, Sibiu, 1945, p. 23 şi urm.

Această metodă se pare că a dus la rezultatele scontate de rege şi probabil că aceşti proaspeţi nobili, stânjenind acţiunea lui Bogdan, au determinat pe voievodul revoluţionar ca, strângându-şi partizanii, să plece la 1359 în Moldova, organizată între timp de Dragoş şi de Sas ca marcă de graniţă a regatului ungar, unde să-şi poată continua acţiunea împotriva autorităţii regale".

Regele Ludovic a căutat totuşi până târziu o împăcare cu acest *infidelis notorius*, care-i sfida încercările de reorganizare în spiritul instituţiilor feudale apusene ale casei sale. Până la 1364, regina Elizabeta reaşază pe românii din Bereg în dreptul lor de a-şi alege liber

---

154 Cf. şi I. Moga, I Romeni di Transilvania nel Medio Evo, ibid., P . 244 în n.

voievodul şi confirmă că acest drept este şi al acelor din Maramureş şi din alte părţi ale regatului. Atribuţiile voievodului, care fuseseră mărginite şi încălcate de comite, au fost din nou extinse asupra delictelor şi crimelor ce obişnuia să le judece, iar până la 1365 regele n-a numit în locul răsculatului alt voievod român în Maramureş, nici n-a dispus măcar de moşiile lui, părăsite în urma trecerii sale în Moldova.

„Aceste două fapte – îşi încheie dl. Moga interesantele sale constatări – dovedesc că regele nici după exodul lui Bogdan din Maramureş, cu toate dovezile de trădare oferite de voievodul rebel, n-a pierdut nădejdea de a-l putea determina să renunţe la acţiunea împotriva autorităţii regale, pentru a se întoarce în Maramureş ca voievod cu deplinele puteri şi atribuţii ale acestei instituţii – aşa cum le indică documentul din 30 septembrie 1364 dat românilor din Bereg şi sfera de jurisdicţie a tribunalului cnejilor din Haţeg. Faptul că această nădejde regală nu s-a împlinit, ne determină să credem îndreptăţită presupunerea că Bogdan, în acţiunea lui revoluţionară din Maramureş, nu a urmărit numai reaşezarea puterii voievodale în deplinătatea atribuţiilor ei administrative şi judecătoreşti, ci gânc Tul lui a mers până la consecinţa logică finală a acestei autonomii voievodale: independenţa, pe care, neputând-o realiza pe teritoriul Maramureşului, a dus-o la totală biruinţă în voievodatul Moldovei". 36

Nu vom urma aci mai departe pe dl. Moga în apropierile ce face între aceste împrejurări, care lămuresc în mod deosebit de satisfăcător procesul de desfacere a Moldovei din sfera de dependenţă a coroanei ungare, arătând motivele reale ale descălecatului – şi evoluţia voievodatului Transilvaniei, care a tins mai înainte, în vremea voievodului Ladislau Borza, spre acelaşi scop şi a ajuns totuşi la întemeierea autonomiei ardelene, devenită la rândul ei fiinţă de stat deosebită, în secolul al XVI-lea. Dar nu ne putem opri să subliniem paralelismul acestor întâmplări reale şi documentate precis, la jumătatea veacului al XIV-lea, cu ceea ce tradiţia istorică – lipsită, ce e drept, de confirmări categorice în documentele vremii – ne arată că s-a petrecut cu prilejul întemeierii voievodatului mai vechi al Ţării Româneşti.

Şi acolo, împrejurarea ce face posibilă ipoteza descălecatului din Ardeal – şi chiar verosimilă – este, după cum am văzut, acelaşi proces de înlăturare a valahilor din Transilvania din drepturile lor

strămoşeşti, şi pătrunderea instituţiilor şi autorităţilor străine de drept feudal, sub egida Coroanei, în domeniul rezervat vechilor aşezări ale cnezatului şi voievodatului.

Este logic să presupunem că un alt fruntaş al vieţii româneşti din Ardealul de miazăzi să fi făcut atunci, ceea ce ştim sigur că a făcut Bogdan din Maramureş cu o jumătate de secol mai târziu. Aceleaşi cauze duc astfel în mod necesar la aceleaşi efecte, iar drumul libertăţii a fost, într-un caz ca şi în celălalt, dincolo de trecătorile munţilor. Astfel, interpretările nouă ale vechii probleme a descălecatului duc mai degrabă la accentuarea asemănării dintre întemeierile celor două principate româneşti, de la sud şi est de lanţul Carpaţilor, decât la o adâncire a deosebirilor: din examinarea mai atentă a împrejurărilor în care a avut loc descălecatul Moldovei ni se pare că iese întărită ideea unei întemeieri de stat asemănătoare în Ţara Românească. Dar pentru a fi deplin, paralelismul trebuie să se afirme încă pe o lături: existenţa acelor mici formaţiuni politice, pe care descălecatul are menirea de a le uni şi a le contopi într-o unitate politică şi economică mai mare. Nici în această privinţă, de altfel, nu ne lipsesc elementele de comparaţie.

IV. ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEŞTI ÎN DEZVOLTARE PARALELA

O trăsătură caracteristică a întemeierii Ţării Româneşti, pe care o putem deduce atât din documentele ce ne sunt cunoscute, cât şi din chiar tradiţia ei istorică, e fără îndoială existenţa unor mici stăpâniri, cnezate de văi sau voievodate de plaiuri, atestate mai ales în părţile Olteniei, la stânga Oltului fiindu-ne cunoscut la jumătatea veacului al XIII-lea numai voievodatul lui Seneslau, despre a cărui întindere nu avem nicio preciziune. De asemenea, fără a cădea în exagerările şcolii istorice maghiare, mai vechi şi mai nouă, este iarăşi un fapt bine stabilit că în aceeaşi vreme unii seniori unguri de la graniţă îşi întinseseră posesiunile şi la miazăzi de lanţul Carpaţilor: unul din ei va fi fost fără îndoială acel comite Laurenţiu, înmormântat la Câmpulung în anul 1300, cum arată inscripţia ce ni s-a păstrat, de pe lespedea ce-i acoperea rămăşiţele. Nu se constituise o marcă, cum s-a încercat mai târziu în Moldova, dar ea se afla în curs de alcătuire şi poate ar fi reuşit să se închege, ca un nou Banat românesc supus coroanei Ungariei, de n-ar fi intervenit tulburările lăuntrice, care au dezbinat regatul vreme de mai bine de două decenii, din ultimii ani ai secolului al XIII-lea, şi au dus în cele din urmă, după stingerea dinastiei Arpazilor, la domnia

Angevinilor, într-un regim ce va fi tot mai mult acel al ordinelor privilegiate. În acest interval care înseamnă, de fapt, dispariţia vremelnică a Ungariei din rândul marilor puteri ale Europei orientale, se produc mişcări centrifuge, printre care aceea a puternicului voievod al Ardealului, Ladislau Borza, izbuteşte aproape să despartă de posesiunile regatului întreaga Transilvanie 37. Tradiţia istorică, aşezând la începutul acestei perioade de confuzie şi dezbinare lăuntrică descălecatul lui Negru-Vodă, ne arată în orice caz efectul împrejurărilor din Ungaria asupra regiunii dintre Carpaţi şi Dunăre, unde fenomenul de polarizare şi unificare a stătuleţelor mărunte nu se mai face în cuprinsul unei mărci ocârmuite de comiţii regelui, ci în acel al unui stat românesc, care-şi va afirma sub Basarab voinţa şi dreptul la independenţă. Fie că admitem sau nu descălecatul, acesta este în orice caz procesul de formaţiune a voievodatultii muntean.

Să fie oare acel al Moldovei atât de adânc deosebit, cum presupun unii istorici şi cum o afirmă de altminteri şi unele versiuni ale tradiţiei descălecatului? Aceea pe care ne-a păstrat-o, de pildă, cronica lui Ureche, ne arată că „feciorii de domni din Maramureş", în vânătoarea lor de fiare sălbatice, au pătruns într-un ţinut pustiu, unde le iese înainte doar un rutean numit Iaţco (de unde Iţcanii), care-şi creştea albinele în pustietate. Maramureşenii îşi aduc oamenii din ţara lor de obârşie, iar ruteanul cheamă pe alţii din neamul său, din Galiţia, şi astfel se umplu Moldova de oameni, de români în Ţara de Jos şi de ruteni în Ţara de Sus 38.

Note:

, 7 Nu e de respins ipoteza unei confuzii între acest voievod al Ardealului şi miticul „crai Laslău" pomenit de una din versiunile descălecatului Moldovei: v. şi mai departe, p. 165.

Acest mod de a înfăţişa împrejurările nu se potriveşte însă cu ştirile ce le culegem din alte izvoare. Teritoriul, care va constitui în a doua jumătate a veacului al XIV-lea principatul Moldovei, n-a avut desigur o populaţie deasă; codrii erau încă foarte întinşi, iar locurile pustii se întâlnesc destule, mai ales la răsărit de Prut, în hrisoavele secolului al XV-lea, uneori şi mai târziu. Dar chiar aşezarea populaţiei venite de peste hotare e un proces mult mai vechi. Din diferitele revărsări ale neamurilor slave, care au trecut peste aceste regiuni încă de la jumătatea veacului al VI-lea, când le aminteşte Iordanes, vor fi rămas aşezări a căror urmă s-a păstrat în toponimie; trebuie însă să le

deosebim de colonizarea ruteană din nordul Moldovei, în slobozii întemeiate chiar de domnii ţării, din vremea lui Ştefan cel Mare până în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea. Acestui proces de infiltraţiune a rutenilor îi răspunde aşezarea numeroaselor sate româneşti în Galiţia, unde le cârmuieşte *jus valachicumr* sau emigraţia peste Nistru, care va spori în timpurile moderne. Populaţia slavă s-a amestecat de altfel tot mai mult cu românii, în vreme ce aceştia coborau din munţii unde îşi găsiseră adăpost înaintea năvălirilor, astfel cum s-a întâmplat şi în alte regiuni ale vechii Dacii**156**.

*În această privinţă trebuie să ţinem seamă de pasajul din cronica lui Długosz, în care, vorbind de întâiul conflict al polonilor cu un voievodat moldovenesc, despre care vom aminti mai jos, se menţionează că „valahi" veniţi din Italia, au ocupat ţara rutenilor, adoptând obiceiurile şi legea lor***157**. *Această afirmaţie trebuie pusă în legătură cu ştirea mai veche, din cronica lui Nestor, despre cucerirea ţării slavilor de către „volochii", înainte de năvălirea ungurilor***158**. *E şi aci o tradiţie care se păstrează, reprodusă de două izvoare deosebite la un interval de aproape patru veacuri. În orice caz, pasajul din cronica lui Długosz poate fi considerat ca o confirmare a textului mai vechi al cronicei: ruseşti, în înţelesul ce i-l dăduse Xenopol***159**.

Note:

— *Gr. Ureche şi Simion Dascălul*, ed. C.C. Giurescu, p. 11. Noţiunea de ţinut pustiu şi în cronice ungureşti din secolul XIV, în ce priveşte Moldova: Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena, 1766, I, p. 245.

Va fi fost şi infiltraţia elementului românesc din Ardeal, a cărui expresiune politică doar o constituie descălecatul; ea a întărit între Carpaţi şi Nistru elementele autohtone. Din veacul al XII-lea, fugarul Andronic Comnenul era oprit la marginile Galiţiei de păstori „vlahi", care ar putea să fi răpus încă un secol mai devreme pe călătorul scandinav pomenit de piatra de la Sjonhem**160**. Iar de la sfârşitul celui

---

156 E. Petrovici, Daco-slava, „Dacoromania", X, II, 1943, p. 233 şi urm.
157 Dlugosz, Historiae Polonicae, Francoforti, 1711 I, col. 1122, v. Anexă.
158 Cf. Cronica lui Nestor, ed. Popa-Lisseanu, Isv. Ist. românilor, VII,

■p. 47.
159 Une énigme historique : les Roumains au Moyen Age, p. 83 şi urm.
160 Astfel o interpretează şi N. Drăganu, Ancienneté et expansion des Roumains,

de al XIII-lfea, nume româneşti apar în actele notariale de la Cafa în Crimeea; ba „Mărioara", atestată acolo la 1290, e şi „ungureancă", ceea ce dovedeşte că a ajuns la Cafa, ea sau părinţii ei, venind din ţinuturi de la vest, aflate în dependenţa politică a coroanei ungureşti[161].

Toponimia păstrează însă urme numeroase ale neamurilor năvălitoare, care au stăpânit înainte de descălecare: cumanii (Comăneşti, Vaslui), alanii sau *iaşii*, tătarii (Tătărenii, Tătăraşi). Stăpânirea alanilor sau iaşilor, vasali ai imperiului tătăresc, se poate constata în partea de răsărit a Moldovei şi după mărturia unui document de curând descoperit, elogiul rostit la 1273 de un retor bizantin, al împăratului Mihail VIII Paleologul[162]. Vom reveni îndată asupra acestui text. Numele şi originea etnică a Brodnicilor nu au putut fi încă lămurite. În sfârşit, odată cu românii din Ardeal şi Maramureş, unguri şi secui au coborât prin pasul Oituzului şi valea Trotuşului în ţinutul Bacăului, fie că ceangăii de astăzi sunt coborâtori din ei, sau că alcătuiesc urmele altor populaţii, pecenegi sau cumani, trecute la legea creştină, care au sălăşluit în Moldova.

„Spre Moldova, ne spune un studiu recent, umblau negustorii ardeleni încă înainte de întemeierea Principatului: oraşele Moldovei, anterioare descălecării lui Dragoş, ca Baia, Şiret, Suceava, poate şi altele, au fost întemeiate de saşi."[163]

Toate aceste realităţi necontestabile de ordin demografic contrazic categoric imaginea Moldovei, ţară pustie, locuită de-abia de la descălecare.

Dar nici din punct de vedere politic, această versiune nu se poate menţinea. Ipoteza unei stăpâniri a principilor ruşi din Halici nu se poate susţinea decât într-o mică parte a ţării şi pentru prea scurtă durată. Lăsăm de asemenea la o parte unele indicii „păstrate de tradiţii târzii, cum sunt de pildă autonomiile locale, menţionate de Dimitrie

---

„Balcania", VI, 1943, p. 446.

[161] Cf. Vicina et Cetatea Albă, p. 134—135.

[162] Cf. I. Previale, Un panegírico inédito per Michele VIII Paleologo, „Byz. Zeitschrift", XLII, 1942, p. 36 şi nota mea Les Roumains aux Bouches du Danube ă l'époque des premiers Paléologues, ce urmează a apărea în „Revue hist. du Sud-Est Européen", XXII.

[163] C. Racoviţă, Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei, (1387—1432), „Revista istorică română", X, 1940, extras, p. 88.

Cantemir în părţile Câmpulungului din Bucovina, sau în acelea ale Vrancei şi ale Tigheciului; e însă probabil că privilegiile acestor mici ţinuturi sunt supravieţuiri ale unor formaţiuni politice mai vechi, cuprinse pe urmă în hotarele voievodatului. **164**Ar fi de amintit moneda deosebită a Cetăţii Albe din veacul al XV-lea, care şi ea arată o autonomie locală, confirmată de documentele italiene care vorbesc detrataţi ve cu „do*minus et communitas Mocastri*", aproape ca despre o putere suverană, într-o vreme când oraşul aparţine totuşi cu certitudine voievodului Moldovei.**165**

Episcopatul de Milcov, reînfiinţat în locul celui cuman la 1347, arată de asemenea o ordine politică în legătură cu expansiunea regatului Ungariei, în Moldova de Jos. Rămâne însă nelămurit – poate numai ca o simplă potrivire, poate totuşi ca ceva mai mult, numele slujbaşului tătar „Ymor, filius Molday", pomenit în relaţiunea unui călugăr franciscan din Crimeea la 1286 i9.

Sunt însă alte împrejurări care nu pot fi trecute cu vederea. Acestea sunt însemnările păstrate în cronica polonă a lui Długosz, scrisă pe la jumătatea veacului al XV-lea, deci destul de apropiată, ca izvor, de data evenimentelor din jurul descălecării. Ea aminteşte mai întâi că în 1325, în lupta împotriva comitelui de Brandenburg, polonii au primit ajutor de la „popoarele vecine, ruteni, valahi şi lituanieni", valahii fiind în acest caz acei din Moldova. Regretatul I. Minea, comentând această informaţie, presupunea că statul românesc, aflat atunci în partea de nord a Moldovei, va fi fost acelaşi în care a fost găsit, la 1308, Otto de Bavaria, pretendent la tronul Ungariei, prins de voievodul Ardealului şi încredinţat de el unui voievod român, din ţara căruia a putut pe urmă trece în Rusia Roşie (Galiţia) şi apuca astfel calea întoarcerii**166**. Aceasta rămâne o ipoteză; vom avea prilejul să revenim asupra ei**167**. E de văzut dacă schismaticii din afară de

---

N ote:

_ Descriptio Moldaviae, ed. Acad. Române, p. 123 şi urm.

[165] Cf. studiul meu Vicina II, „Revue hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, 1942, p. 160—161.

Note:

_ I. Minea, Informaţiile romaheşti ale cronicii lui Ian Dlugosz, Iaşi, 1926, p. 11—12.

[167] V. mai departe, p. 182—183.

marginile Transilvaniei, cari sprijină pe răsculaţii ardeleni în 1319, cum înseamnă un document pontifical, sunt români din Moldova sau din Ţara Românească**168**; dar prezenţa valahilor, vecini ai Poloniei la 1325, contribuie la lămurirea celeilalte ştiri şi mai surprinzătoare, pe care o aflăm tot în cronica lui Długosz, cu privire la o expediţie polonă în Moldova la 1359 şi la înfrângerea suferită de ea într-o pădure din ţara Şipeniţului, prolog al aceleia din Codrul Cosminului în vremea lui Ştefan cel Mare. E desigur un fapt ciudat, că data indicată cu deosebită preciziune pentru aceste evenimente este tocmai aceea, admisă de cronologia oficială pentru descălecatul lui Bogdan. Mai era deci, în afară de „marca" întemeiată de Dragoş, şi altă Moldovă, o ţară supusă influenţei polone, pe lângă aceea aflată în dependenţa Ungariei? E de altfel de remarcat că în 1349, după ce a avut loc expediţia voievodului Transilvaniei la răsărit de Carpaţi, Galiţia a trecut în stăpânirea regelui Poloniei.

Ar fi să lungim însă prea mult această discuţie, dacă am reproduce toate părerile formulate cu privire la această expediţie şi la data din cronica lui Długosz. Ele se pot găsi în studiul recent al domnului C. Racoviţă**169**.

Este sigur că avem a face cu o confuzie – în orice caz de persoane – voievodul Ştefan şi fiii săi, Ştefan şi Petru, pomeniţi cu acest prilej de Długosz, având nume identice cu ale Muşăteştilor care au domnit mai târziu în Moldova unită. Dar afirmaţia precisă a cronicelor polone, că bătălia a avut loc în timpul domniei regelui Casimir – deci înainte de 1370 – sprijinită pe mărturii contemporane64, şi ajutorul ce l-ar fi căpătat Petru de la „provincialii unguri" – în acest caz ostaşi ai lui Dragoş sau ai lui Sas, dacă nu chiar ai lui Bogdan răsculatul – fac verosimilă ipoteza că a existat totuşi în partea de nord a Moldovei o formaţiune politică mai veche, care va fi cuprins şi ţara Şipeniţului; ea trebuie să fie aceeaşi care a trimis, cu un sfert de veac înainte, ostaşii ei în ajutorul regelui Poloniei**170**. Argumentul că ungurii nu puteau lupta atunci împotriva polonilor, deoarece regele Ludovic era aliatul şi

---

[168] Şt. Pascu. Contribuţiuni documentare la istoria românilor, p. 19 ; A . Filipaşcu, Voievodatul Maramureşului, „Transilvania", 76, p. 11 a ex N ote:

şeană. După cum se va arăta mai departe, e desigur mai vechi decît tre

moştenitorul desemnat al regelui Casimirse, cade, dacă „provincialii unguri" pomeniţi de Długosz sunt maramureşenii, mai ales acei ai lui Bogdan, răzvrătit împotriva Ungariei, dar chiar şi ceilalţi ai lui Dragoş, trecuţi încă de la 1343, sau 1345**171**, peste munţi, se aflau faţă de Coroana ungurească într-o situaţie de dependenţă, dar şi de autonomie. Strajă înaintată împotriva tătarilor, ei se puteau totuşi amesteca în alte certuri fără a urma întocmai directivele politicii regale.

În sprijinul acestei presupuneri, a existenţei unor stăpâniri teritoriale moldoveneşti înainte de întemeierea voievodatului ce era să le cuprindă pe toate, mai vine şi faptul că actele de omagiu, încheiate de voievozii Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea, au de fiecare dată nevoie de o garanţie deosebită a boierilor. „În Moldova, ne spune d.Hr. Racoviţă, exista o rânduială constituţională, dacă putem s-o numim aşa, şi anume niciun act de oarecare însemnătate nu putea fi dat de Domnul ţării fără a purta şi asentimentul boierilor din divan (sau, mai propriu, consiliul suprem). Chiar actele de donare sau întărire de moşii trebuiau să fie însoţite de peceţile boierilor; ba chiar, pentru că actele erau de o, deosebită însemnătate, boierii dădeau un act independent… Uneori boierul (sau respectiv boierii) era considerat ca un reprezentant al ţării, independent de domnitor, chiar având mai multă continuitate decât acesta din urmă"**172**. Nu e logic să tragem de aci concluzia că această concepţie nu e decât urmarea firească a subordonării puterilor locale, a micilor stăpâniri regionale voievodului unificator, coborât prin „descălecare" în mijlocul lor, subordonare condiţionată însă de sfatul şi colaborarea în treburile ţării?

Dacă socotim îndreptăţită această interpretare, ni se lămureşte şi rostul povestirii istorice a descălecatului în ţară pustie şi al vânătorii mitice a zimbrului lângă apa Moldovei. Legenda mi se pare a răspunde nevoii de a spori prestigiul nouei domnii – de o parte legând-o de o întâmplare minunată, în stilul basmelor din jurul întemeierii stăpânirii maghiare, spre a o ridica la o situaţie asemănătoare puterii suzerane, cel puţin în ce priveşte originile ei; iar de alta, cu un tâlc de politică

---

[171] Pentru 1343, Şt. Pascu, Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV, Univ. Cluj-Sibiu, Bibi. Instit. de Ist. Naţională, XIX, Sibiu 1944, p. 28. Pentru 1345—46, I. Moga, Voievodatul Transilvaniei, p. 60.

[172] C. Racoviţă, ibid., p. 35.

internă, tăgăduind existenţa formaţiunilor politice anterioare şi făcând să purceadă totul de la descălecare, de la cucerire, cum au făcut regii normanzi în Anglia cucerită de ei. Această versiune a descălecatului ar fi deci ca un fel de *Domesday Book* al istoriei moldoveneşti.

În acest caz, tradiţia istorică are aci un înţeles politic, care însă nu trebuie să ne ascundă realităţile pe care se străduieşte să le acopere. Ea cuprinde un element pozitiv şi confirmat de texte şi documente contemporane; expansiunea nobilimii româneşti din Maramureş, în căutarea unei aşezări nouă, în care vechile ei libertăţi să nu fie încălcate de autorităţile ordinii feudale a Ungariei; dar trebuie întregită cu ştirile care ne arată existenţa unor stăpâniri locale, slavo-române, în vremea egemoniei tătăreşti, ce au contribuit pe urmă la alcătuirea aristocraţiei noului voievodat, împreună cu „feciorii de domni" coborâţi din Maramureş.

Este de altfel întocmai imaginea, pe care tradiţia istorică ne-o dă în privinţa întemeierii Ţării Româneşti. Istoricii mai noi constată fenomenul de concentrare a autorităţii în mâinile voievozilor de la Câmpulung şi Argeş, socotindu-l un proces intern, fără intervenţia nici unui factor politic dinafară, sau – într-o nouă versiune – în sprijinul legăturilor politice şi fiscale cu hanul tătăresc al Kipciacului. În această privinţă e caracteristic faptul că elogiul retorului bizantin despre Mihail Paleologul din 1273, pe care l-am amintit mai sus **173**, pomeneşte despre sporul influenţii acestui împărat în „pământul nesfârşit al dacilor", pe care îl aşază în vecinătatea „Panonianului" – deci a Ungariei – şi a alanilor, cari ştim că ocupau o parte din Moldova. Aluzia priveşte desigur stăpânirile *româneşti* dintre Carpaţi şi Dunăre, a căror însemnătate reiese astfel din chiar textul elogiului. Dar nimic nu se opune ca elementul de polarizare să fie şi aci, cum arată tradiţia, un fruntaş politic descălecat din Ardeal, la o dată la care putem constata că se restrâng privilegiile populaţiei româneşti – deci, în

---

N ote:

_ Cf. I. Previale, Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo, >,Byz. Zeitschrift", 1942, p. 36, v. şi n. de la p. 142. Faptul că în text e vorba de „pămîntul nesfîrşit al dacilor", menţionîndu-se deosebit „Pa- nonianul" şi „Alanul", arată că aceştia din urmă reprezintă stăpîniri unitare şi organizate, pe cînd teritoriul locuit de români e o unitate doar geografică, nu încă politică. Aceasta corespunde dealtfel în totul datelor cunoscute ale istoriei.

ultimă analiză, din motive identice acelora care determină mai târziu răzvrătirea şi trecerea peste munţi a lui Bogdan şi a tovarăşilor săi. Astfel privite, cele două întemeieri de state româneşti de la sfârşitul Evului Mediu nu ne mai înfăţişează contrastul, pe care unii istorici l-au accentuat atât de puternic în lucrările lor. Ele ni se prezintă mai degrabă într-o dezvoltare paralelă, care purcede în mod logic din condiţii asemănătoare, şi prin aceleaşi etape ale evoluţiei politice: mici stăpâniri locale, cuprinse în sfera de influenţă a coroanei ungureşti, pe urmă în aceea a hanatului tătăresc din Rusia de miazăzi, şi unite într-o singură formaţiune politică de un element de conducere „descălecat" din Ardeal, odată cu încălcarea populaţiei româneşti de acolo, de autorităţile şi instituţiile ordinii feudale străine. Că procesul a fost dublu şi nu unic, că a dus la întemeierea a doua principate şi nu a unuia singur, acesta se lămureşte, cum ne-a arătat de curând dl. P.P. Panaitescu**174**, prin condiţiile geografice şi geopolitice deosebite, care orientează cursul apelor şi interesele economice ale Munteniei spre valea Dunării şi acele ale Moldovei spre ţărmul Mării. Se mai adaugă desigur şi faptul, care nu trebuie nesocotit, că tătarii au stăruit mai mult în părţile Moldovei decât în ţinuturile Ţării Româneşti, deoarece hotarul lor, arătat cu preciziune de hărţile navigatorilor italieni, se oprise, în prima jumătate a veacului al XIV-lea, la gurile Dunării. Nu e deci nimic extraordinar ca în Moldova, condiţiile politice, favorabile descălecatului şi unificării, să se fi oferit cu jumătate secol mai târziu decât în principatul vecin.

ÎNCHEIERE

Ne putem deci întreba în concluzie ce loc putem face, în alegerea şi folosirea izvoarelor, tradiţiei istorice a descălecatului, ce anume să socotim temeinic şi ce să lăsăm la o parte, ca element legendar sau ca adaus al unei invenţii literare târzii?

Problema e desigur din cele mai complexe. Faptul sigur e că tradiţia, dacă răspunde unor împrejurări reale, nu redă decât în parte starea adevărată a lucrurilor.

În primul rând, tradiţia noastră istorică este exclusiv *politică* şi,

---

N ote:

80 De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate, „Revista Fundaţiilor Regale", V, 1938, p. 560 şi urm.

după cum am văzut din exemplul Moldovei, nu fără unele tendinţe. Factorul *economic*, atât de important în procesul de alcătuire a celor două state româneşti, nu află în ea nicio menţiune. Însemnătatea sa e totuşi atât de evidentă, după numeroasele lucrări61 care au descris amănunţit rostul drumurilor de negoţ ce străbat teritoriul nostru la sfârşitul Evului Mediu, că este aproape de prisos să mai stăruim asupra lui.

Această latură a problemei se întrevede deosebit de limpede în procesul de dezvoltare a statului moldovenesc. Deceniul al patrulea al veacului al XIV-lea aduce într-adevăr aci o întorsătură hotărâtoare; e de ajuns să ne amintim că în 1343, când poate să se fi produs întâia expediţie ardeleană la răsărit de Carpaţi împotriva tătarilor, din care a rezultat şi descălecatul lui Dragoş, s-au rupt relaţiile între aceşti tătari şi coloniile genoveze şi veneţiene din Crimeea şi de la Marea de Azov. Asediul neizbutit al cetăţii Cafa, care va răspândi asupra Europei flagelul ciumei negre, înseamnă totodată şi întreruperea unei înfloritoare legături comerciale şi tăierea, cel puţin momentană, a unor căi însemnate ale traficului internaţional spre centrul şi răsăritul Asiei. La 1344, o solie veneţiană la curtea Hanului apucă drumul de uscat, pe la Lwov în Galiţia. De-abia câţiva ani mai târziu, hotărârea comună a celor două republici italiene de a înceta negoţul cu tătarii va fi părăsită, şi rivalitatea lor tradiţională le va îndemna să reia vechile legături cu stăpânitorul Oardei de Aur.

Negoţul nu poate să renunţe însă la drepturile sale; când o cale i se închide, el caută în mod necesar alta, care să o înlocuiască. Succesiunea evenimentelor confirmă această regulă: de la 1349, Galiţia (Rusia Roşie) cu oraşele ei, centre puternice ale negoţului german în răsărit şi etape de pătrundere continentală ale mărfurilor Hansei, trece în stăpânirea regelui Poloniei. Polonia şi Ungaria, aliate în lupta de cruciată împotriva păgânilor tătari şi lituani, se întâlnesc totuşi ca rivale în tendinţa de a controla noul drum moldovenesc, care coboară spre limanul Nistrului şi Marea Neagră, legând negoţul german din Polonia şi Galiţia de navigaţia italiană a coloniilor genoveze şi veneţiene.

Statul românesc mai vechi, al Basarabilor, îşi întinsese hotarul până la gurile Dunării, lăsându-şi numele Basarabiei, Bugeacul de mai târziu. Dar regiunea geografică dintre Carpaţi şi Nistru, străbătută de noua cale de negoţ, îşi aştepta stăpânul. Mai mult decât urma

zimbrului fugărit în valea Moldovei, aceste împrejurări economice chemau descălecatul 82.

Note:

Cf. P.P. Panaitescu, *La reute commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge*, „Revista ist. română", III, 1933, p. 172 şi urm.; G.I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, şi bibliografia polonă la C. Racoviţă, op. cit., p. 71 – 72, fără să mai amintim cunoscutele lucrări ale domnului I. Nistor.

„*Cf. G.I. Brătianu, Origines et formation de l'unité roumaine, P. 120 şi urm.*

Vigoarea expansiunii româneşti din munţii Ardealului şi Maramureşului l-a făcut posibil; dorul de viaţă liberă şi apărarea de privilegii, de către Bogdan şi „feciorii de domni" care îl înconjurau l-au realizat, unind micile puteri locale în marginile celei dintâi formaţiuni de stat, care a dat Moldovei o individualitate politică. Tradiţia istorică a descălecatului nu cuprinde deci decât o parte a împrejurărilor reale, din care se explică şi se lămureşte întemeierea ţării moldoveneşti; ea are totuşi valoarea unui simbol, deoarece reţine trăsătura esenţială a acestui proces istoric, caracterul de întemeiere românească al nouei alcătuiri politice.

Aceeaşi concluzie poate fi socotită valabilă şi pentru tradiţia istorică, mult mai discutată şi mai nesigură, a Ţării Româneşti. Nu putem afirma cu precizie că descălecătorul a fost Radu-Negru Vodă, sau dacă l-a chemat altfel; data de 1290 e foarte posibilă, dar nu avem niciun document contemporan care să o înregistreze. Ştim însă sigur două lucruri: că în Transilvania, în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea şi al domniei Arpazilor în Ungaria, privilegiile şi drepturile populaţiei româneşti erau tot mai mult încălcate de noua ordine feudală. De altă parte, la miazăzi de Carpaţi începuse o acţiune de regrupare şi de unire a micilor stăpâniri, risipite prin văi şi peste plaiuri. Amândouă aceste condiţiuni fundamentale ale întemeierii statului, tradiţia le cuprinde, în deosebitele ei versiuni; ea adaugă faptul, ce rezultă logic din dezvoltarea împrejurărilor, al plecării unor fruntaşi ai vieţii româneşti din Ardealul de miazăzi, peste munţi, şi al „descălecării" care încheagă într-o singură formaţiune de stat cnezatele şi voievodatele din dreapta şi din stânga Oltului. Dimitrie Onciul, examinând problema în cadrul preocupărilor sale de amănunţită cercetare a izvoarelor şi după criteriile stricte ale criticei

textelor, presupunea că tradiţia descălecatului din Moldova – fapt real şi dovedit prin documente – a creat printr-un fenomen de influenţă literară o tradiţie asemănătoare în analistica Ţării Româneşti**175**. Este însă locul să ne întrebăm, acum când cunoaştem mai bine împrejurările politice din Ardeal, în primele veacuri ale stăpânirii ungureşti, dacă nu cumva faptul real al descălecatului Moldovei n-a fost determinat el însuşi de exemplul altui fapt real, al unei alte descălecări, ce a avut loc cu o jumătate de secol mai devreme, din motive identice şi cu rezultate asemănătoare.

Lipsesc desigur, din relaţiunile ce ni s-au păstrat, temeiurile economice, totuşi nu mai puţin evidente, în realitate, decât acele care au contribuit la întemeierea principatului Moldovei. Ele ne apar din nevoile negoţului oraşelor săseşti ale Ardealului, aşa cum le arată tratatele încheiate în a doua jumătate a veacului al XIV-lea cu voievozii Ţării Româneşti, din curentul navigaţiei ce plutește în jos pe Dunăre spre deltă şi mare, şi dă viaţă p «râurilor de la gurile fluviului: Vicina – din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, şi Chilia, loc de încărcare a grânelor pentru genovezi şi veneţieni la 1359. Şi aci se trag căi de negoţ de-acurmezişul văilor, care leagă muntele de „drumul fără pulbere" al Dunării. Aceste împrejurări, care cer o ordine de stat şi îi determină întemeierea, nu sunt menţionate de relaţiunea descălecatului lui „Negru-Vodă"; dar nici în aceea a întemeierii Moldovei, ele n-au aflat pomenire. Lipsa lor nu constituie deci un motiv de eliminare a tradiţiei, din seria izvoarelor istorice pe care trebuie să le cercetăm.

Rămâne totuşi o deosebire: ipoteza, oricât ar părea de bine întemeiată, rămâne ipoteză, câtă vreme nu putem aduce în sprijinul ei certificatul autentic al unei mărturii contemporane, care o preface în certitudine. Dar faimosul argument *ex silentio*, atât de des – şi de greşit – invocat, în cercetarea originilor mai depărtate ale poporului român, şi al lipsei unor izvoare care să-i dovedească existenţa pe pământul de care l-a legat istoria, nu trebuie să ne determine judecata nici în chestiunea întemeierii statelor create de iniţiativa sa politică, atunci când în sfârşit, după atâtea secole, s-au ivit condiţiile favorabile închegării şi dezvoltării lor.

N ote: _ D. Onciul, Origínele Principatelor Române, p. 64.

Tradiţia istorică a descălecatului cuprinde în orice caz trei elemente temeinice, care în ultimă analiză o impun şi acum atenţiei cercetătorilor.

1. Existenţa unor formaţiuni politice locale, unificate de întemeierea voievodatului, care e menţionată de relaţiunea descălecatului lui „Negru-Vodă", e în orice caz o realitate ce ne lămureşte procesul intern de dezvoltare şi de organizare a statului în ţările noastre. Ea ne arată de la început colaborarea a doi factori: autoritatea centralizatoare a întemeietorului şi familiei sale, şi elementele provenite din micile stăpâniri care i s-au închinat, dar îşi păstrează rosturile în sfatul domnesc şi în gospodăria ţării. Sunt de căutat aci originile acelei ordini „constituţionale", ce n-a fost concretizată în nicio „chartă", mare sau mică, de privilegii sau de libertăţi (încercările de această natură fiind mai târzii), dar constituie o latură esenţială a obiceiului pământului şi o înfăţişare specifică a istoriei politice româneşti. Tot prin aceste împrejurări se defineşte mai precis îndoitul izvor al puterii domneşti în întâile vremuri ale existenţei noastre de stat, ereditatea şi alegerea. Aceasta din urmă ne apare astfel, ca şi în istoria mai veche a Imperiului din timpul dinastiilor saxone şi franconiene**176**, drept o ratificare solemnă prin reprezentanţii calificaţi ai intereselor ţării, a desemnării moştenitorului, din „os domnesc" – fiu sau frate – de către voievodul în funcţiune. Mai târziu, ideea dinastică a slăbit şi a rămas procedura alegerii din rândurile aristocraţiei, dar aceasta este altă problemă, care depăşeşte cadrul – şi aşa destul de întins – al acestei cercetărie.

2. Originea ardeleană a întemeierii statelor noastre dunărene e de asemenea un fapt ce trebuie reţinut, confirmat în mod precis de documente în cazul descălecatului Moldovei, pomenit numai de tradiţie în acel al Ţării Româneşti. El se află însă pe linia logică a unei dezvoltări istorice, care răspunde şi procesului de expansiune demografică a elementului românesc, şi intereselor economice determinate de reţeaua de drumuri ale negoţului, şi a nevoii de a da o

---

N ote:

_ Cf. F. Rorig, Mittelalterliches Kaisertum und die Wende der euro- ■päischen Ordnung (1197), în Das Reich und Europa, p. 28.

V. art. meu Ideea voievodală, conferinţă la Universitatea Liberă <sub tipar).

formă proprie de stat încercărilor de unificare politică, provenite din iniţiativa străină a coroanei ungureşti, sau – poate – şi din legăturile, de prietenie sau de adversitate, cu cealaltă putere ce mărgineşte la acea vreme orizontul nostru politic: hanatul tătăresc al Kipciakului.

3. În sfârşit, această tradiţie aduce, în ce priveşte cu deosebire Moldova, o mărturie neîndoielnică a creaţiunii româneşti, pe care o reprezintă existenţa acestei ţării, în hotarele ce le-a atins, dacă nu din primul moment al descălecării, dar în orice caz în etapa imediat următoare, şi pe care le-a păstrat, cu vicisitudinile ce nu se puteau înlătura, în decursul jumătăţii de mileniu al istoriei ei de stat independent.

V.

MOLDOVA ÎNAINTE DE DESCĂLECAT

1. Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului

Moldovei într-o comunicare precedentă, urmându-mi cercetările cu privire la tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, am avut prilejul de a examina aceea a descălecatului Moldovei, în dezvoltare paralelă cu versiunea tradiţională a originilor principatului mai vechi al Munteniei[177]. M-am oprit, cum era şi firesc, într-un asemenea studiu, la evenimentul însuşi al descălecatului, aşa cum îl descriu legendele şi izvoarele istorice lăsând însă la o parte povestirea care alcătuieşte o introducere la relaţiunea lui, ce o găsim în unele cronici.

Într-adevăr, în letopiseţul lui Ureche, dar mai mult în interpolările ce i s-au adăugat, ca şi în scrierea lui r-ire-n Costin despre „descălecatul dinţii a Ţării Moldovei" sau în cronica-u-olonă, s = a păstrat amintirea, mai mult sau mai puţin dezvoltată, a unei lupte a Craiului unguresc, Laslău sau Vladislavreu tătarii, în vHcă-Slretului, la care ar fi luat parte strămoşii, veniţi de la Roma, a acelor „feciori de domni" ce au descălecat pe urmă din Maramureş.

La Ureche e doar amintirea unei obârşii romane: „de la Râm", a descălecătorilor[178]. În una din interpolările lui Simion Dascălhalse

---

N ote:

_ Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în lumina nouălor cercetări, „Aax Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., seria 3, XXVII, 1944, v. mai sus P- H9 şi urm.

[178] Let. I2, p. 131—132.

redă versiunea expediţiei regelui ungur „Laslău" împotriva tătarilor, cu „oamenii răi" sau tâlharii trimişi în ajutorul său de „împăratul Râmului", poveste reprodusă după un „letopiseţ unguresc", răspândită în cercurile catolice din Moldova în veacul al XVII-lea, după cum rezultă din scrierile lui Bandini sau ale lui Nicolo Barsi, şi care a făcut mult sânge rău cronicarilor ce au luat cunoştinţă de ea, de la Miron Costin la Dimitrie Cantemir şi Constantin Cantacuzino 3. Se localizează bătălia în valea Siretului, al cărui nume e lămurit printr-un joc de cuvinte în limba maghiară4. La Miron Costin, în sfârşit, toată povestea se întregeşte cu amănuntul că bătălia s-a dat „din jos de Roman, un oraş al nostru de pe Siret" b.

Sunt deci două elemente principale de reţinut în această tradiţie istorică: o bătălie a „Craiului unguresc Laslău" cu tătarii şi-originea romană a luptătorilor cari iau parte la ea, din care se trag pe urmă întemeietorii Ţării Moldovei.

Dar toată această povestire se găseşte, cu amănunte mult mai bogate şi expusă pe larg, într-un izvor mai vechi, de unde s-a inspirat probabil tradiţia orală ce o reproduc letopiseţele noastre: e vorba de *Cronica* anonimă transcrisă în limba rusă, descoperită de Ion Bogdan într-un zbornic de la Kiev, în care spre deosebire de toate celelalte relaţii de acest gen, partea care priveşte descălecatul Moldovei şi antecedentele sale reprezintă mai bine de jumătate din text. Ea poate fi uşor datată după rândurile de la sfârşit, care privesc începutul domniei lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare, deci din anii504 – 1508 6. Cum acest voievod era cumnatul fiului lui Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei, se explică de ce „povestirea în scurt despre Domnii Moldoveneşti" a ajuns să fie transcrisă laolaltă cu cronicile ruseşti din *Voskresenskaia letopis*.

I. EROII EPONIMI ROMAN ŞI VLACHATA

Începutul ironicii anonimcuprinde un şir nesfârşit de anacronisme şi confuii = >istorice de tot felul, care nu-i uşurează folosirea. La anul, 135$ – data tradiţională a descălecatului – sunt pomeniţi mai întâi fraţii Roman şi Vlachata, cari părăsesc

Note:

— Cf. ediţia domnului C.C. Giurescu, „Clasicii români comentaţi", 1934, p. LXIX şi urm.

4 Let. I2, p. 377.

— *I. Bogdan*, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, *p*.

6 I. Bogdan, Cronicele moldoveneşti înainte de Ureche, p. 64.

cetatea Veneţiei", goniţi de eretici, şi îşi zidesc o cetate la „Vechiul Râm", trăind acolo cu neamul lor „până ce au trecut For –, moş papa de la pravoslăvie la lăţinie".

Împotriva lor „lăţinii" clădesc o altă cetate, Noul Râm, şi se luptă mereu cu ei, până ce Vladislav, craiul unguresc, nepot de frate al arhiepiscopului sârb Sava, şi ţinând de legea creştinească, dar „lăţin… după vorbă şi după podoabele crăiei", îi cheamă pe toţi la luptă împotriva tătarilor. Aceştia, sub cneazul lor Neimet, şi-au părăsit pustiile de la Prut şi apa Moldovei şi au trecut munţii înalţi ai Ardealului, ajungând până la Mureş. Aci îi întâmpină oştile craiului Vladislav, cu noii şi vechii râmleni sau „româneni" Bătălia se dă pe Tisa, iar râmlenii de lege latină sfătuiesc în taină pe craiul unguresc să trimită în primele rânduri pe râmlenii vechi, ca să piară toţi în luptă, iar pe urmă va fi uşor să ia „la legea lăţinească" pe femeile şi copiii lor rămaşi acasă. Dar în încăierarea ce urmează, tătarii sunt înfrânţi şi izgoniţi, fără ca biruitorii să sufere pierderi prea mari. Drept răsplată, craiul Vladislav le destăinuieşte sfatul viclean al „râmlenilor noi" şi îi aşază între Mureş, Tisa şi Criş, în Maramureş, unde întemeiază familii nouă, căsătorindu-se cu unguroaice şi trăind acolo „până astăzi în legea lor creştinească". Dintre urmaşii lor se ridică Dragoş cu tovarăşii săi, cari pornesc pe urmele zimbrului peste munţi pentru a descăleca ţara Moldovei „conform tradiţiei cunoscute**179**.

Despre această introducere la povestea descălecatului, s-a ocupat mai cu deosebire, în istoriografia noastră modernă, Dimitrie Onciul. El a lămurit, cu pătrunderea spiritului său critic, episodul „Craiului Laslău" prin legenda păstrată de o cronică ungurească din veacul al XV-lea, a unei intervenţii miraculoase a Sfântului Rege Ladislau I (1077 – 1095), care s-ar fi ridicat din mormânt pentru a alerga, două secole şi jumătate mai târziu, în ajutorul armatei lui Ludovic I de Anjou într-o luptă grea cu tătarii, pe la 1343 sau

---

N ote:

_ I. Bogdan, op. cit., p. 235—236. Un rezumat în D. Onciul, Origínele Principatelor Române, p. 72 şi urm.

1345[180]: „deci în fond, tradiţia noastră, influenţată de legenda ungurească, are în vedere mai ales întemeierea principatului Moldovei în urmă acelei expediţii împotriva tătarilor. În legătură cu acest fond istoric, tradiţia întemeierii mai caută să explice, în mod etiologic, originea romană şi religia ortodoxă a românilor, cum şi numele lor. Pentru explicarea faptelor date – *numele*, *limba*, *religia* – s-a inventat, pe temeiul unei vagi amintiri, despre originea romană, naraţiunea despre fraţii Roman şi Vlachata, ca străbuni omonimi ai *românilor* sau *vlachilor* şi despre urmaşii lor cari păstrează la Roma, în lupta cu latinii, vechea lor credinţă ortodoxă, până la aşezarea lor în părţile ungurene, pusă prin anacronism în acelaşi timp cu întemeierea principatului Moldovei. Nu mai insistăm, încheie Onciul, asupra lipsei totale de fond istoric în acest mit astfel format"[181].

Singurul element istoric care i se pare a merita o atenţie deosebită ca tradiţie naţională, este amintirea papei Formosus, personaj real din a doua jumătate a veacului al IX-lea, trimis în Bulgaria la 866 de Papa Nicolae I, pentru a întări legătura între biserica de la Roma şi ţarul Boris, recent trecut la creştinism. El însuşi a ajuns mai târziu papă între anii 891 – 896, iar rivalitatea lui în Bulgaria cu Patriarhia din Constantinopol, care a adus în cele din urmă biserica acestei ţări în dependinţa acelei greceşti, lămureşte „trecerea de la pravoslavie la lăţinie", ce şi-o aminteşte tradiţia istorică a cronicei anonime moldoveneşti. Asupra acestei chestiuni Onciul a publicat un studiu deosebit, aflând în aluzia neaşteptată la „Papa Formos" o amintire a împrejurărilor, în care românii din Dacia, ca şi cei din dreapta Dunării, împărtăşeau soarta credincioşilor din imperiul bulgar. Tot restul povestirii nu e decât un mit etiologic, în care „pravoslavnicii fraţi Roman şi Vlachata" n-au alt rost decât de a înfăţişa pe „eroii eponimi ai românilor ortodocşi, numiţi şi vlachi"[182]. Asemenea eroi eponimi, capete de seminţii şi de noroade, întâlnim şi în analele popoarelor slave. În cronicele cehe şi polone apar „marele

---

[180] Cf. D. Onciul, Tradiţia istorică în chestiunea originelor române, „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. 2-a, XXIX, 1907, p. 575—576.

N ote:

_ D. Onciul, Papa Formosus în tradiţia noastră istorică, Lui Titu Maiorescu omagiu, Bucureşti, 1900, p. 622—623.

" D. Onciul, Origínele Principatelor Române, p. 77.

tipuri legendare ale strămoşilor" popoarelor slave, personificaţi prin eroii Ceh, Leh, Rus şi Meh din care se trag principalele ramuri ale neamurilor de limbă şi obârşie slavă. Faptul că ei sunt fraţi arată în acelaşi timp sentimentul de unitate al lumii slave, cel puţin la origine, depăşind astfel deosebirile pe care culturi diverse şi evoluţii istorice divergente le-au adus în decursul vremii, între diferitele popoare. Tot astfel versiunea laurentiană a Cronicei vechi ruseşti înseamnă ca strămoşi ai radimicilor pe fraţii Radim şi Viatko, veniţi din ţara liahilor (Polonia) 12. Asemenea ascendenţe mitice se pot urmări de altfel până şi în textul *Scripturii*, în care rasele omeneşti purced de la cei trei fii ai lui Noe: Sin, Ham şi Iafet. Era destul de logic să se presupună că „fraţii Roman şi Vlachata" nu erau decât o adaptare la împrejurările româneşti, ale acestui mod de a lămuri naşterea şi dezvoltarea popoarelor, destul de obişnuit, după cum se vede, în vechea analistică slavă, cum e de altfel în toată istoriografia antică şi medievală. Ca atare, ei par a fi dispărut din preocupările istoricilor noştri mai recenţi, procesul lor putând fi considerat ca definitiv încheiat13.

II. DUCELE RAMUNC, MIT ETIOLOGIC SAU FIGURA ISTORICA?

Un asemenea erou eponim ne întâmpină însă şi în alt izvor al literaturii medievale, în care s-a văzut mai demult o aluzie la români. În vestita epopee germanë-*Nïbelungpv*. *lrp* (*Der Nibelunge Not*), a cărei ultimă redactare ar fi de la începutul veacului al XIII-lea, e vorba de însoţitorii marelui rege Etzel (Atila), la nunta sa cu regina Kriemhilda. Din toate ţările răsăritului sosesc căpeteniile:

Note:

11 L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, I, p. 164. D-l Prof. Dan Sirnonescu a avut bunăvoinţa de a-mi atrage atenţia asupra unei bibliografii mai complete, care nu are însă legătură cu subiectul acestei comunicări.

„*Ibid*., p. 223.

V. de pildă N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III şi CIC. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I.

Von Riuzen und von Kriechen reit da vil manie man: *den Polânen un Vlâchen den sach man schwinde gân*…

„Dintre ruşi şi greci călăreau acolo mulţi oameni, şi poloni şi vlahi vedeai sosind cu grabă…"

Mai departe, se pomenesc *die wilden Pescenaere*, pecenegii cei sălbatici, împreună cu spadele cele bune din ţara Kievului, iar într-o

altă strofă apare:

Der herzöge Râmunc uzer Vlâchen lanţ mit siben hundert manen, kom ei für sie gerant[183].

Acest „duce Ramunc din ţara valahă" a fost considerat încă de Xenopol ca „numele poporului român, dat capului său"[184], deci tot un erou eponim, personificând neamul întreg, sau cel puţin acea parte a lui ce ajunsese la cunoştinţa scriitorului, căruia i se datorează acest adaus. Căci *Epopeea Nibelungilor*, ca şi alte poeme epice medievale, e rezultatul unor prefaceri şi prelucrări succesive, fiecare poet adăugând la vechiul fond al legendei fapte şi împrejurări caracteristice epocii în care scria. Astfel s-au introdus în *Chanson de Roland* menţiuni de popoare şi localităţi cu totul străine de vechiul episod al războaielor carolingiene, care aparţin vremii Cruciatelor şi etnografiei sau geografiei Europei Orientale şi Asiei anterioare[185]. Tot astfel au procedat şi autorii cari au remaniat fondul primitiv al Epopeii *Nibelungilor*[186].

„Oricum ar fi lucrurile, observa în această privinţă N. Drăganu, *Nibelungenlied* este o mărturie destul de timpurie despre existenţa românilor, fie ei din oricare parte", deoarece presupunea că pasajul se poate interpreta ca o aluzie la românii nord-estici, în cazul în care traducem, cu Xenopol, *Polânen* prin poloni sau la cei sud-estici, dacă socotim, cu Onciul, că ei reprezintă pe cumani, numiţi de textele germane şi Valwen sau Falones; ba „se vede că nu este exclusă nici posibilitatea a treia, a românilor din Panonia"[187]. Dar înţelesul ce se dă numelui ducelui Ramunc, ca erou eponim, nu are de suferit prin aceste interpretări diverse nicio modificare.

Nicolae Iorga a fost însă de altă părere. Într-o notă scurtă, din

---

N ote:

_ Cîntul 22, v. 1340, 1341, 1344.

[184] Teoria lui Rösler, Iaşi, 1884, p. 116.

1 8 Cf. Emile Mireaux, La Chanson de Roland et l'histoire de France, p. 201 şi urm.

[186] Balint Höman, Geschichtliches im Nibelungenlied, „Ungarische Jahrbücher", III, 1923, p. 199 şi urm.

N ote:

_ N. Drăganu, Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei, p. 225—226.

acele prin care îşi însemna pe loc un punct de vedere nou, în marginea chiar a cărţii pe care o citea, el observă că şi în cartea lui Drăganu „se menţionează părerea că «Ramunc» înseamijăvj-inâii, numele poporului în loc de al şefului. E desigur o greşeală. «Ramunc» nu poate fi decât un nume de om.

— Şi, cum cântecul Nibelungilor trebuie să fie de pe la începutul secolului al XIII-lea, când de altfel, numele vlahilor se popularizează prin împrejurările din Balcani, se dă ca şef al lor prinţul galiţian, regele Roman din secolul al XIII-lea."**188**

Marele nostru istoric s-a gândit fără" îndoială la principele Roman Mâstistavici al Volhiniei, ajuns în 1199, după stingerea neamului Rostislavilor, principe al Haliciului sau al Galiţiei. Acest întemeietor de dinastie a lăsat în istorie renumele unui suveran energic şi războinic, în luptă continuă cu rivalii săi de la Kiev şi Cernigov, ajutaţi de cumanii cari fac la acea vreme neîncetate incursiuni în Ucraina. El păstrase însă relaţii paşnice cu Bizanţul şi Ungaria şi se amestecase în luptele lăuntrice din imperiul german, ţinând partea lui Filip de Suabia împotriva lui Otto al IV-lea de Braunschweig. Se ştie de altfel că a căzut în lupta de pe Vistula cu aliatul acestuia din urmă, regele Poloniei Leszko, în 1205**189**. Era deci firesc ca în prelucrarea din aceeaşi vreme a *Epopeii Nibelungilor* să apară numele acestui principe puternic, dintr-o regiune nu prea depărtată de marginile imperiului, care domnea peste popoare din sfera de stăpânire ce fusese altă dată a legendarului Etzel, regele hunilor. Dacă examinăm în lumina acestei ipoteze versurile amintite mai sus, vom constata într-adevăr că enumerarea „ruşilor, grecilor, polonilor şi vlahilor", cărora le urmează „săbiile de la Kiev" şi „pecenegii sălbatici" ne duce de-a dreptul în regiunea stăpânită de principii de Halici, care se mărginea cu Moldova de mai târziu, spre miazăzi şi sud-est; se întindea în stepa ucraineană până la Nipru în dreptul Kievului, iar spre apus se oprea la trecătorile Carpaţilor nordici, care o despărţeau de Ungaria. Însemnătatea ce se dă valahilor, poate fi lămurită în două feluri: ori e vorba de coloniile româneşti, «şggpfo în Galiţifi. Ho răe brit şi a căror însemnătate ne-o dovedesc

---

" Ducele Ramunc, în „Revista istorică", XIX, 1933, p. 114.
2 9 Cf. B. Krupnycki, Geschichte der Ukraine, Leipzig, 1939, p. 21—22.

documentele ce amintesc aci de *ius valachicum* 21: ori e o aluzie la partea de miazănoapjţe. a Moldovei dinainte de descălecare, und – s-a întins pentru o scurtă perioadă de timp, în veacul al XII-lea, influenţa principatului de Halici22, dar care, de fapt, în vremea lui Roman Mâstistavici, se afla sub directa oblăduire a cumanilor.

În orice caz, trebuie să recunoaştem că atmosfera sau mai bine zis ambianţa istorică ce o putem distinge în jurul „ducelui Ramunc" şi a „valahilor" amintiţi în *Nibelungenlied* se apropie de ipoteza lui Nicolae Iorga, transformând astfel pe eroul eponim al românilor într-o figură istorică reală, uşoară de identificat în timp şi în spaţiu. Ne putem pune atunci în mod firesc întrebarea, dacă aceeaşi încercare nu poate fi făcută pentru eroii, nu mai puţin legendari, ai cronicei anonime despre descălecatul Moldovei.

III. ROMAN ŞI OLAHA, *DUCES RUTENI*

Încă mai de mult, într-un studiu despre un capitol din *Cartea lui Marco Polo* observasem în relaţiunea cunoscutului călător şi misionar prin ţările tătăreşti din veacul al XIII-lea, franciscanul Giovanni da Pian del Carpine (*Plano Carpini*, în textul latin), însemnarea din drumul său de întoarcere de la Curtea Hanului: ieşind din Cumania de dincolo de Nipru, se întâlneşte cu principi ruşi, cari călătoreau şi ei la Oardă, spre a căpăta întărire de la noii stăpâni ai stepelor. În ediţia mai veche a lui

D'Avezac M, pasajul are următorul cuprins: „*Et în exitu Comaniae învenimus ducem Romanum qui intrabat ad Tartaros et societate ipsius et ducem Aloha qui extat et societate ipsius… Et omnes isti sunt duces Ruteni…*" („Iar la ieşirea din Cumania ani /întâlniţ ye-j-ucele Romanţ care intra la tătari şi alaiul său, şi ducele/Aleha/caré e acolo cu alaiul său… Iar toţi aceştia sunt duci rutent-jrr".

În ediţiile mai nouă ale eruditului italian Giorgio Pullé în *Studi Italiani di Filologia îndoirănica* sau ale lui P. Anastasius Van den Wyngaert în colecţia *Sínica Franciscana*, versiunea e corectată după o lectură mai bună: „*Et în exitu Comanie învenimus ducem Romanum qui intrabat ad Tártaros et societate ipsius et ducem Olaha qui exibat et societate ipsius*"**190**. („Iar la ieşirea din Cumania am întâlnit pe ducele Roman, care intra la tătari, cu alaiul său şi pe ducele Olahat care ieşea,

---

" Ystoria Mongalorum, cap. IX, 49, Itineraria et relationes jratrum minorum saeculi XIII et XIV, Quaraciohi, 1929, p. 129.

şi alaiul său".) E deci vorba de-m „ducia sau voievozi, din care unul era în drum spre reşedinţa Hanului Batu, iar celălalt se întorcea de acolo. Cel dintâi: Roman, astfel amintit nu poate fi aci principele la care se gândise Iorga, ci nepotul său, fiul lui Daniil sau Danilo, principele de Halici, care primise coroana regală de la Papa Lnocenţiu al IV-lea şi se afla în acel an la curtea lui Batu, unde îl întâlnise călătorul nostru. Acest al doilea Roman, al doilea fiu al „regelui" Danilo, a fost investit la 1254 cu unele posesiuni cucerite de tatăl său de la lituanieni, în Rutenia Albă, ca Nowogrodek şi Slonim. **191**E deci foarte firesc, să fi întâlnit, câţiva ani mai înainte „pe misionarul franciscan lângă Kiev.

Celălalt e mai greu de identificat. „Forma (Aloha) observam în studiul citat mai sus, aminteşte poate.pe «Olahi» din documentele ungureşti de la sfârşitul veacului al XIII-lea"**192**.

Apropierea devine însă mai izbitoare, dacă citim *Olaha*. În documentele latine ale cancelariei ungureşti, această formă specific maghiară a numelui poporului român ne întâmpină, după cercetările recente, cam de la 1228. Vechea formă: *Blaci* sau *Blachi* pare a reproduce numele vlahilor, aşa cum îl cunosc izvoaiele bizantine. E o dovadă mai mult că de-abia atunci ungurii au pătruns îndeajuns de adânc în Ardeal, în ţinuturi locuite de români, ca să transforme numele acestui popor în spiritul limbii lor, fără a-l împrumuta numai de la alţii, cum făcuseră până atunci29. Echivalenţa Olah-Vlah e mai mult decât sigură: se poate dovedi şi prin toponimie. Astfel *Olâhfenes* în documentele ungureşti din veacul al XIV-lea e *Vlaha* din ţinutul Clujului. „Evident, este vorba de un nume dat unui sat românesc încă de vechea populaţie slavă, cu care românii trăiau alături. Numai astfel se poate explica forma acestui nume. Dacă ar fi fost dat după venirea ungurilor, el ar trebui să aibă forma unguresculu*i olăh*", spune în această privinţă N. Drăganu, care mai adaugă şi Vlăhiţa (Olâhfalu) din judeţul Odorhei 30. *Olaha* din *Historia Mongalorum* poate deci să reprezinte forma unguresc*ă* a unui *Vlacha* sau *Vlachata*, şi astfel eroii mitici ai cronicii anonime de la 1500, Roman şi Vlachata coboară deodată din lumea basmelor în realitate, întrupându-se în două figuri istorice de voievozi din veacul al XIII-lea, atestate de mărturia

---

191 B. Krupnycki, Gesch. der Ukraine, p. 25.
192 Lak, ibid., p. 9 a extrasului.

neîndoielnică a unui contemporan, a cărui relaţiune de călătorie e considerată cu drept cuvânt ca un document vrednic de toată încrederea.

Problema fondului istoric al întregii povestiri preocupă de altfel în ultimul timp şi pe alţi cercetători. D-l Al. Rrooopovici, în recentele sale studii privitoare la „chestiunea românilor" 81 a supus-o din nou unei atente analize. Dimitrie Cantemir începuse această cercetare şi aflase originea episodului într-un „letopiseţ bulgăresc" în care craiul Laşiău se găseşte în relaţii cu un rege bulgar Ştefan şi cu arhiepiscopul Sava, care îl botează în dreapta credinţă. D-l Procopovici socoteşte pe Roman şi Vlahata tot eroi eponimi ale celor două denumiri ale poporului român, menţiunea Veneţiei o lămureşte prin interesele negoţului veneţian pe ţărmurile Mării Negre, şi drumurile în legătură cu ele. Menţiunea ţării Crişului, ca loc de aşezare a strămoşilor descălecătorilor, îi aminteşte desigur voievodatele româneşti din cronica Notarului Anonim al regelui Bela. Cât priveşte pe regele sau „craiul" Laslău, formă ungurească a luj-Vladiştev, domnia sa ajunge la coiâcluzia pe care o întrevăzusem într-o notă a comunicării mele precedente32, anume că ar putea fi vorba, nu numai de un rege al Ungariei cu acest nume, ci de un voievod al Ardealului. Istoria cunoaşte tocmai în a doua jumătate a veacului al XIII-lea trei asemenea voievozi, din neamul Borza sau Borş.

Note:

** Cf. I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, în „Rev. hist. du Sud-Est Eurqpeen", XIX, 1, 1942, p. 274 şi urm.

** *Românii în veacurile IX-XIV*, *p. 435*.

81 Die Rumănenfrage, Bibliotheca Rerum Transylvaniae, III, Sibiu 1944, p. 23 şi urm.

dintre care cu deosebire al treilea (1: 294 – 1315) a ajuns, în timpul crizei lăuntrice din Ungaria, după stingerea dinastiei Arpadiene, un adevărat arbitru al situaţiei între pretendenţii boem, bavarez şi angevin, care se luptau pentru coroana Ungariei33. Socru al regelui sârb Ştefan Uroş şi astfel înrudit şi cu domnitorii Ţării Româneşti, excomunicat de cardinalul Gentile, trimisul Papei, pentru că reifuza să predea coroana noului rege, Carol Robert34, el are multe trăsături comune cu craiul Laslău al legendei. Cât priveşte titlul regal, dl. Procopovici observă cu dreptate că şi mai târziu el a fost atribuit principilor ardeleni, chiar fără a fi înregistrat de protocolul oficial. Şi

Miron Costin înseamnă că „Domnilor din Ardeal le zicem crai ungureşti, eu să le dau acest nume nu pociu, căci crai nu sunt, ce drepţi domni sau cnezi… Deci craiu drept crăiei ungureşti este Neamţul, că la dânsul este cununa crăiei ungureşti cu Pojunul" 35. Într-adevăr, posesiunea Sfintei Coroane şi a oraşului încoronării – Poszony sau Bratislava – desemna la acea vreme legitimitatea; dar obiceiul amintit de cronicarul nostru în veacul al XVII-lea, poate să fi fost mai vechi şi să se aplice unui stăpânitor, în fapt tot atât de puternic ca regele, cum era voievodul Ladislau în timpul interregnului din Ungaria, la începutul secolului al XIV-lea.

Dacă reluăm însă în toate amănuntele lor diferitele date ale povestirii din *Voskresenskaia letopis*, aflăm în ele tot mai multe elemente care se potrivesc cu epoca şi regiunea în care am aflat modelul lor îndepărtat.

Note:

82 Tradiţia istorică a *descălecatului Moldovei*, *p*. *22*, *n*. *1*, *v*. *mai sus*, *p*. *139*.

33 Al. Procopovici, *Die Rumdnenirage*, p. 31 – 32.

31 Cf. I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944, p. 27 şi urm;

115 Let. I! p. 215.

Luptele sau legăturile diplogaria, în câmpia Tisei, unde s-au amestecat pe urmă cu cumanii, prietenii regelui**193**.

Dar chiar atitudinea îndoielnică a regelui în materie religioasă: „lăţin" în aparenţă, dar în realitate de credinţă răsăriteană, aminteşte tot pe Ladislau al IV-lea, bănuit de clerul catolic de erezie şi legături cu necredincioşii**194**.

N ote:

_ Ibid., p. 263. E o indicaţie mai sigură decît izvorul bizantin citat de o lucrare ungurească, pe care îl aminteşte d-l Al. Procopovici, op. cit., p. 33, n. 7. Cf. şi E. Cavaignac în apendicele cărţii lui R. Grousset, L'empire Mongol (l-re phase) (Histoire du Monde, VIII1), Paris 1941, p. 382. Lucrarea cea mai recentă, B. Spuler, Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502 (Das mongolische Weltreich, Bd. 2), Leipzig, Ha- rassovitz, 1943, nu mi-a mai fost accesibilă.

194 V. G. I. Brătianu, Le Conseil du roi Charles, „Bibliothèque hist. du Sud-Est Européen", 1, 1942, p. 57, cf. şi Hasdeu, Negru Vodă, p. CLXIII.

Contrastul între legea nouă a latinilor şi credinţa veche a „râmlenilor", nu e de altfel nici el lipsit de orice temei istoric. El e desigur de inspiraţie bizantină[195], ortodoxă, dar se potriveşte în oarecare măsură şi cu împrejurările ce ne sunt cunoscute din principatul de Halici. Se ştie doar că Danilo al Galiţiei îşi pusese la un moment dat nădejdea în încercările Papei Inocenţiu al IV-lea de a proclama o nouă cruciată împotriva tătarilor, el primise titlul de rege de la Sfântul Scaun şi se arătase gata să aducă la îndeplinire şi unirea religioasă cu Roma, anticipând astfel cu mai bine de trei secole asupra acţiunii bisericii catolice în ţările rutene, de la sfârşitul veacului al XVI-lea. Numai faptul că creştinătatea apuseană n-a dat urmare chemării pontificale, l-a îndepărtat de la aceste planuri[196]. E însă de la sine înţeles că povestea „papei Formos; aparţine cu totul altei epoci, şi a fost introdusă aci, ca să întărească ideea rivalităţii religioase între Roma şi Bizanţ. Se vede deci îndeajuns de lămurit că şi introducerea la tradiţia descălecatului nu e lipsită de un fond istoric real[197].

Rămâne chestiunea ducelui *olah* sau *vlah*, care se întâlnea la 1247 cu cneazul Roman din Halic-i, pe drumul la tabăra Hanului tătăresc, desigur pentru a lua de acolo *iarlikul* de confirmare şi a plăti cuvenitul tribut. Cine poate fi acest principe român din marginea stepei, care s-a închinat, împreună cu voievozii ruteni, puterii tătarilor?

Şi în acest caz se pot face două ipoteze: e posibil să fie un voievod al „valahilor" din Galiţia, aşezaţi pe povârnişul de miazănoapte al Carpaţilor, pe care îi trecuseră venind din Ardeal şi Maramureş. Forma specific ungurească a numelui: „Olaha", îndreptăţeşte această presupunere, Galiţia fiind adesea revendicată de regii Ungariei, uneori chiar ocupată de ei, cum a fost cazul între 1214 – 1219, sub Andrei al II-lea 43.

Dar poate fi tot atât de bine un voievod din regiunea, ce nu avea încă atunci un nume propriu, jdar peste un secol se va. numi Moldova.

---

[195] Al. Procopovici, ibid., p. 33 şi urm.

[196] B. Krupnycki, Gesch. der Ukraine, p. 25.

[197] D-1. C.C. Giurescu, în ediţia sa a cronicei lui Gr. Ureche Vornicul şi Simion Dascălul „Clasicii români comentaţi", Scrisul Românesc, 1934, p. LXIX, socoteşte această legendă lipsită de orice temei. Aceasta se potriveşte episodului cu tîlharii trimişi de la Rama în Ungaria, dar nu cu acel al luptei cu tătarii.

Că erau acolo mici formaţiuni de stat încă mult înainte de descălecatul maramureşenilor din veacul al XIV-lea, se poate vedea din ştirile amintite în studiul meu precedent44. Vom adăuga aci doar încă unele informaţii culese din cronica polonă a lui Długosz, scrisă în secolul al XV-lea, dar care păstrează tradiţii mai vechi, ce nu trebuie nici ele nesocotite.

Cea mai veche menţiune a românilor la răsărit de Carpaţi, ce o aflăm în această cronică, priveşte împrejurări din jurul anul u (107 (L'cu prilejul cărora se aminteşte de o armată alcătuită „*cum Ruthenis, Pieczynegys et Wallachis*" (ruteni, pecenegi, valahi), ridicată de ducele Viaceslav.de Polotkjimpotriva regelui polon Boleslav 45. Mai puţin sigură e menţiunea expediţiei cruciate a împăratului Conrad din 1147, despre care se spune că „*ex Polonia per Russiam et Valachiam procedebat*" *46*. Faptul că de acolo ajunge *ad mare Leoninum* ca să se îndrepte spre Constantinopol, dă de bănuit că numele geografice sunt dintr-o vreme mai recentă, deoarece „mare de Lwov" nu s-a putut numi Marea Neagră decât mai târziu, când s-a dezvoltat

Note:

49 B. Krupnycki, *ibid*., p. 22.

** *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, *v*. *mai sus*, *p*. *142 şi urm*.

45 Długosz, *Historiae Polonicae Libri XII*, Francoforti, 1711, L. III, I, col. 265.

4 «*Ibid*., L.V., I, col. 479.

negoţul oraşelor din Galiţia. Cu toate acestea, nu putem să nu facem o apropiere între aceste menţiuni şi acele care amintesc pe *Blakurrjă JL* în drumul străbătut în veacul al XI-lea de varegi, cfeâa Marea Baltică la Marea Neagră, sau de ştirea ce o aflăm în cronica bizantină a lui Choniajes, despre prinderea lui Andronic Comnenul în 1164, d-jî-ori Mahi, marginile

Nu ştim însă ce determină pe dl. L. Tamás să afirme, recunoscând totuşi că aceste împrejurări, pe care le aminteşte, „nu sunt mai vechi decât secolul al XI-lea", că „ele par a privi nu păstori cu aşezări statornice, ci grupuri de păstori şi mercenari cari apar ici şi colo, pentru a dispărea în curând"**198**. Nimic în textul cronicei lui

---

N ote:

Długosz nu confirmă asemenea interpretări, afară poate de nostalgia păstorească şi nomadă a istoricilor şi filologilor maghiari din generaţia mai nouă, care se manifestă de câte ori e vorba de urgisitul neam al valahilor!

Faţă de atâtea indicii despre existenţa acestor „valahi" în ţinutul dintr-Carpaţi şi ţărmul Mării Negre, în veacul aâlkl-lea şi aiXII-lea, nimic nu ne împiedică să aşezăm în aceeaşi regiune şi pe „ducele Olaha" de 11247 Jqu tot calificativul ce i-l dă Pian clei Carpine de „duce gtââean". Cum era desigur ortodox, era uşor, pentru călătorul franciscan la curtea Hanului, să-l confunde cu pravoslavnicii cnezi ruşi şi ruteni, cari făceau acelaşi drum spre tabăra stăpânului asiatic.

E însă vrednică de reţinut forma ungurească a numelui: *Olahg*. Ea lasă impresia că „ducele" sau voievodul amintit de Giovanni da Pian del Carpine, venea dintr-o regiune aflată într-o formă sau alta, sub influenţa Ungariei, deşi în acel moment, trecuse în sfera politicii mongole după marile expediţii ale tătarilor în Rusia, Polonia şi Ungaria. E un fapt că în primele decenii ale veacului al XIII-lea expansiunea ultimilor regi arpadieni s-a întins la miazăzi, poate şi la răsărit de lanţul Carpaţilor. În această vreme regii unguri se intitulau şi regi ai Cumaniei, ocrotind episcopatul catolic al cumanilor de dincolo de munţi. Odată cu ocuparea vremelnică a Galiţiei, stăpânirea sau în orice caz supremaţia lor, s-a întins şi spre valea Dunării şi a afluenţilor ei**199**. Numai lovitura grozavă ce a primit-o regatul Sf. Ştefan, prin năvălirea tătărască de la 1241, a pus capăt pentru vreme îndelungată acestor tendinţe.

Este de asemenea cazul să ne amintim, că cele mai vechi menţiuni ale românilor din regiuni mai depărtate ale răsăritului, au un caracter în totul asemănător. În Crimeea ne întâmpină *la (f28 j)* un *Jiarichinus Ungams*care ar putea fi românul Crăciun; cel puţin, la 1290 „unguroaica" Mărioara de la Cafa e sigur româncă. Mai târziu în veacul al XV-lea, în socotelile aceleiaşi colonii „lungurii" Radu + Stanciilşi St. nira au-aceeaşi obârşie. E de altfel un obicei al izvoarelor medievale să

_ Romains, Romans et Roumains dans l'hist. de la Dacie Trajane, „Archivum Europae Centro-Orient*lU", II, 1936, p. 3S0.

r umänischen Gesellschaft, „Arch. Europae Centro-Orentalis", VII, 1941, p. 361 şi urm.

dea numelui unei populaţii sau unei persoane un înţeles mai degrabă geografic decât etnic. **200**Cuvântul „ungur" înseamnă deci aci: dintr-o regiune aflată sub" dependinţa sau sub influenţa Ungariei, iar cum aceasta nu putea fi Crimeea, suntem întemeiaţi să presupunem că românii aşezaţi în Evul Mediu în porturile genoveze sau veneţiene de pe ţărmul Mării Negre erau originari, ei sau măcar părinţii lor, dintr-o ţară cuprinsă în sfera de influenţă politică a Coroanei ungureşti. Avem dar a face cu elemente ce sunt un produs al emigraţiei, al expansiunii demografice a neamului românesc spre răsărit, nu cu locuitori băştinaşi din aceste regiuni, departe de acea locuită de poporul român, de când istoria îl cunoştea ca atare, la poalele Carpaţilor şi pe văile râurilor ce izvorăsc din masivul lor.

Nu e nici locul, nici timpul de a reveni aci asupra problemei atât de mult discutate în istoriografia română ca şi în cea rusească, a cnejilor Bolohoviţi sau Bolohoveni, ale căror stăpâniri se aflau pe cursul râului Sluci şi pe Bugul superior. Sunt argumente în favoarea unei origini slave sau cumane a acestor războinici de naţionalitate nesigură, deşi numele lor seamănă cu prejurările istorice din Boemia în vremea regelui Přemyst Otokar al II-lea, care a fost semnalat şi adus în discuţie acum câţiva ani de dl. A. Sacerdoţeanu**201**, spre a lămuri începuturile vieţii noastre de Stat în secolul al XIII-lea.

Pentru cunoaşterea unei epoci, în care izvoarele sunt atât de puţine şi de discutate, orice element nou de informaţie are desigur o însemnătate deosebită. Cum am avut prilejul de curând să atrag atenţia asupra altui fapt, tot în legătură cu relaţiile din aceeaşi vreme dintre români şi ruteni 54, problema trebuie examinată din nou, în lumina acestor împrejurări, pe care cercetătorii de mai sus nu le-au putut avea în vedere.

Se cuvine firește să amintim mai întâi izvorul de la care a pornit această controversă, pe care nădăjduim să o putem astfel lămuri.

Se ştie că la războaiele ce s-au purtat în a doua jumătate a veacului al XIII-lea între regatul Ungariei şi regii Přemyslizi ai Boemiei

---

N ote:

_ V. G. I. Brătianu, Observaţii asupra unor denumiri etnice medievale din Sud-Estul Europei, în „Grai şi Suflet", III, p. 419—420.

[201] Hurmuzaki, Doc. I, 1, p. 287, nr. CCXI.

şi Moraviei, au luat parte şi românii. îi găsim însemnaţi printre contingentele auxiliare ale armatei ungureşti, care a fost înfrântă la 12 iulie 1260 la Kreussenbrunn de regele Otokar. Învingătorul, vestind Papei Alexandru al IV-lea izbânda sa, înşiră printre învinşi pe lângă regele Ungariei Bela al IV-lea şi fiul său Ştefan, pe regele Danilo al Haliciului şi fiii săi, cu ruteni şi tătari, pe ducii Boleslas de Cracovia şi Letsko al Lusaciei, şi „o mulţime fără număr de oameni neumani", cumani, unguri, slavi, secui şi vaec Prij) pecenegi, greci, bulgari, sârbi şi bosniaci55.

D-l Dan presupune că valahii cari au luat parte la această bătălie erau supuşi Coroanei ungureşti. Cum şi mai înainte documentele cancelariei maghiare arată isprăvile unor ostaşi români în luptele purtate de oştile regeşti împotriva tătarilor, a cumanilor, sau a principilor de Halici, e logic să socotim, cu domnia sa, „că nu greşim considerând şi pe valahii cari luptară la Kreussenbrunn ca fiind români bănăţeni sau transilvăneni**202**.

Dar aceasta nu e singura menţiune a românilor în luptele dintre regii Ungariei şi ai Boemiei. Acea pe care ne-a păstrat-o cronica lui Thomas Tuscus e mai puţin simplă, şi dă prilej la interpretările cele mai deosebite.

I. CRONICA LUI THOMAS TUSCUS

Într-adevăr, bătălia de la Kreussenbrunn nu a încheiat procesul politic şi teritorial, deschis de ambiţia marelui rege ceh. De fapt rivalitatea a continuat, iar Otokar al II-lea a folosit moartea lui Ştefan al V-lea, urmaşul lui Bela al IV-lea, pentru a năvăli a doua oară în Slovacia şi a căuta să o alipească regatului său. El mai dăduse adăpost la curtea sa din Praga voievodului Nicolae al Ardealului, atunci când acesta era în duşmănie cu regele Ştefan. Dar intervenţia papei Grigorie al X-lea, dornic de a opri luptele dintre creştini la marginea stăpânirilor tătăreşti, şi nevoia de a asigura hotarul de la miazăzi şi răsărit, spre a-şi realiza planurile de expansiune la apus, în provinciile austriece, l-au făcut pe regele Boemiei să nu folosească aceste împrejurări favorabile şi să se mulţumească cu o pace, pe care i-o garanta slăbiciunea monarhiei ungureşti, în timpul minorităţii lui Ladislau al IV-lea, care urmase la 1272 lui Ştefan al V-lea.

N ote: 66 Op. cit., p. 21.

El nădăjduia acum, după ce luase în stăpânire Austria, Stiria, Carintia, Carniolia şi Pordenone la graniţa Friulului, să câştige de partea sa destui principi germani, pentru a pune capăt interregnului şi a se încununa cu coroana imperială. Dar nădejdile i-au fost înşelate, pentru că electorii, înfricoşaţi de creşterea puterii lui Otokar, au ales la 1 octombrie 1273 ca rege al romanilor pe Rudolf de Habsburg, un mic senior feudal din Suabia.

Începe atunci lupta între întemeietorul puterii austriece şi regele slav, care va lua sfârşit peste câţiva ani, pe câmpul de bătălie de la Marchfeld. Deposedat formal de provinciile cucerite, prin mandatul de recuperare încredinţat lui Rudolf de Habsburg, Otokar al II-lea le pierde de fapt în 1276, şi se vede silit, la 21 noiembrie a aceluiaşi an, la Viena, să cedeze ţinuturile austriece şi să încheie legături de vasalitate pentru cele două ţări rămase coroanei sale, Boemia şi Moravia. Mai mult, intervenţia suzeranului îl silea să revie asupra măsurilor ce le hotărâse împotriva nobililor boemi, cari sprijiniseră pe adversarii săi. Pentru firea mândră şi ambiţioasă a regelui Otokar, o astfel de situaţie nu putea fi socotită definitivă. Aci intervine ştirea înregistrată de cronica lui Tuscus, al cărei text e următorul:

„*Dimissus autern pacta fregit, obsides remittens et forţalitic restituere non proponens. Requiritur iterum, ut pacta conservei, alioquin sciret, quia disciplinam imperialem sentiret. Templat cum multis nobilibus Alamanie machinari rebellionem, Brutenos et unfideles sibi în adiutorium vocat, sed De-o disponente Brutenis et Blacis inter se discordanţibus suo rex Boemie proposito defraudatur. Rogat iterum que ad pacem sunt* el, *remissis obsidibus reconciliatur în* graţiam *promittens, quod Egram restitueret et în fidelitate imperatoris perseveraret.*"**203**

Regele ceh a încercat deci să rupă tratatul ce-i fusese impus, împotrivindu-se atât la predarea ostatecilor cât şi la restituirea cetăţilor. Ameninţat că va fi adus la ascultare de puterea împărătească, el căută sprijin la principii germani împotriva casei de Habsburg şi cheamă în ajutor pe „brutenii şi necredincioşii". Dar din nefericire pentru el, ajutorul îi lipseşte, brutenii încăierându-se la acea vreme cu

---

N ote:

_ Thomas Tuscus, Gesta imperatorum et pontificum, Mon. Germ. Hist., SS„ t. XXII, p. 525.

valahii. Otokar e deci din nou constrâns să ceară pace, să predea pe ostateci şi să făgăduiască restituirea cetăţii Eger. Într-adevăr acest tratat s-a încheiat tot la Viena la 6 mai 1277, astfel că e vădit că episodul războiului între „bruteni" şi valahi, care a stricat atât de rău socotelile lui Otokar al II-lea, se localizează în timp între cele două păci, de la 21 noiembrie 1276 şi 6 mai 1277**204**.

*

Se pune acum în mod firesc întrebarea, cine sunt „brutenii" şi despre ce români sau valahi poate fi vorba în această împrejurare?

Atitudinea istoricilor care s-au ocupat de această chestiune a fost foarte deosebită. D-l Sacerdoţeanu crede că brutenii cronicei, care s-ar putea identifica în acel timp cu prutenii sau prusienii de pe ţărmul Balticei – fie locuitorii Prusiei, fie Cavalerii Teutonici, de curând stabiliţi în această ţară – sunt aci mai degrabă *rutenii* din Halici. Iar valahii, ţinând seamă de întâmplări aproape contemporane: răscoala lui Litovoi împotriva coroanei ungureşti, înfrângerea lui şi închinarea ca vasal al urmaşului său Bărbat, ce au avut loc în primii ani de domnie ai regelui Ladislau al IV-lea al Ungariei, ar fi aceştia, din sfera de influenţă a coroanei maghiare. „Admiţând această succesiune la tronul lui Litovoi, scrie domnia sa, putem socoti, în conformitate cu obligaţiile pe care le avea un vasal faţă de suzeranul său, că el era dator faţă de rege să dea şi ajutor înarmat. Şi când s-a reînnoit atacul regelui boem, din ce în ce mai impetuos şi mai de temut, Ungaria a căutat să-i reducă cât mai mult posibilităţile de ajutorare, ce-i veneau de la vecini. În acest scop va fi obligat pe vasalul său român să atace pe rutenii din părţile tătăreşti. Poate că e cea dintâi tentativă de expansiune românească în această parte, ceea ce ar constitui şi o tendinţă de formare a unui mare principat care să cuprindă toate ţărişoarele arcului carpatic" 59. Se vede importanţa concluziilor la care poate duce informaţia cronicei lui Tuscus. Pentru G. Popa-Lisseanu, care a consacrat una din fasciculele interesantei sale publicaţii, *Izvoarele Istoriei românilor*, textelor privitoare la *brodnici*, brutenii cu care se luptă aci valahii trebuie să fie pruteni. Români de la Prut, al căror nume în traducere slavă ar fi brodnici. „Aceşti bruteni puşi alături de «infidel es» adică de necatolici, apoi alături de blaci, credem că erau

---

M M.P. Dan, op. cit., p. 27.

prutenii brodnici, iar nu rutenii, cum îi socotea d. Sacerdoţeanu". 60 Pe aceşti *pruteni* îi află, de altfel, pomeniţi deosebit, *alături de ruteni*, în oastea care ajută pe tătari la 1259 la asediul cetăţii Sandomierz din Polonia.

De ar fi să combinăm deci ambele interpretări, conflictul amintit între noiembrie 1276 şi mai 1277 ar fi întâia luptă cunoscută în istorie între românii din Muntenia şi cei din Moldova, înainte de întemeierea principatelor Moldovei şi Ţării Româneşti. Şi Nicolae Iorga, amintind într-o notă a *Istoriei* sale a românilor de această ciudată împrejurare, se oprea la aceeaşi părere: „brutenii" amintiţi alături de „blaci", pe urmă împotriva lor în luptele lui Ottokar de Bohemia, de un izvor destul de confuz, nu pot fi rutenii din Galiţia... ci cel mult brodnicii moldoveni 61.

Acestui avânt al interpretării, la care întotdeauna contribuie şi un element de imaginaţie – de ce să n-o recunoaştem? – i se opune în chipul cel mai categoric analiza documentară a domnului Mihail P. Dan. Reluând ideea dezvoltată într-un studiu al domnului Hotnog, domnia sa socoteşte că „brutenii" lui Tuscus nu pot fi decât tot prusienii, iar nicidecum ruteni sau români62. „Cronicele cehe ori germane vorbesc despre pruteni (bruteni) uneori ca despre prusienii de la Marea Baltică, iar alteori cronicele cehe, polone ori germane îi identifică pe aceşti pruteni cu Cavalerii Teutoni. Din analiza acestor izvoare narative rezultă clar că atât cronicele medievale cehe, polone cât şi germane – şi exemplele s-ar putea înmulţi – înţeleg sub bruteni, pruteni fie pe prusienii păgâni (*Pruteni pagani*, *Prutheni*), fie mai ales pe Cavalerii Teutoni (*Cruciferi Pruteni*) amintindu-se, după cum am văzut, în cronicele cehe că atât unii cât şi ceilalţi locuiesc în Prusia" 63.

Note:

81 N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, *Ctitorii*, p. 150, n. 1; ed. franceză, III, p. 182, în n.

62 „Bersabeni" din cronicele vechi poloneze, *Ai-hiva din Iaşi*, *XXXIV*, *2*, *p. 69*.

63 M.P. Dan, op. cit., p. 29-i30.

Concluzia se sprijină pe mărturia impunătoare a peste douăzeci de citate înşirate în notă, considerându-se că forma „bruteni" din pasajul lui Tuscus se poate uşor lămuri prin trecerea lui *p* în *b*, ce ne întâmpină des în izvoarele influenţate de pronunţarea germană. „Este vorba, fără îndoială... de elemente germanice locuind ţara Prusiei. Iar

în cazul ajutorului cerut în 1276 – 1277 de Přemyst Otokar II, cererea li se va fi adresat mai curând acelor Pruteni Cruciferi din cronica Cehului Bartos, adică acelor Cavaleri Teutoni, cu care regele ceh luptase împreună în 1254 – 1255 contra prusienilor păgâni pentru a-i creştina şi la care va fi şi apelat să vină în ajutorul fostului lor aliat şi protector în lupta acestuia contra Habsburgului Rudolf". 64 Se admite totuşi o singură confuzie la un alt cronicar ceh, *Continuator Cosmae*, la care, la anul 1206, găsim pe regele Roman al Galiţiei amintit ca *Rex Pruthenorum*, forma corectă fiind desigur *Rex Ruthenorum*. „Numai presupunând că şi Tuscus va fi făcut această confuzie, adaugă în notă dl. Dan, s-ar putea admite că e vorba cum crede d. Sacerdoţeanu, de ruteni şi de un conflict româno-rutean în 1277, complet necunoscut altor izvoare şi ignorat atât de istoriografia noastră cât şi de cea ucraineană". 65

Într-adevăr dacă trecem la analiza celui de al doilea element amintit în legătură cu luptele lui Otokar al Boemiei, caii sunt „blacii" sau valahii, cum ar puteau fi socotiţi posibili ca adversari ai Cavalerilor Teutoni, jumătate de veac după ce aceştia părăsiseră Ţara Bârsei, pentru a se aşeza tocmai în Prusia? Să fi fost aceşti valahi aceeaşi cari luaseră parte, şaptesprezece ani înainte, la bătălia de la Kreussenbrunn, în rândurile armatei ungureşti? întrebarea e firească, dar legătura e grea de stabilit. E adevărat că un voievod al Ardealului pribegise câtva timp la curtea din Praga şi se bucurase de sprijinul regelui Boemiei, dar el nu mai era în slujbă în 1276 – 77. Atunci era voievod Ugrinus din familia Csak, fost ban al Severinului, acelaşi care mai târziu va sprijini candidatura la tronul Ungariei a lui Vaclaw, nepotul lui Otokar al II-lea. Valahii pomeniţi de Tuscus să fi fost în dependinţa acestui Ugrinus, care încă de atunci să fi stat în legături cu regele Boemiei? 66

Note:

45 Ibid., *n*. *1*.

85 Ibid., *n*. *1*.

66 M.P. Dan, op. cit., p. 28 în n.

Dar acţiunea valahilor nu e aci în favoarea acestui suveran, ci împotriva lui, deoarece lupta lor cu „brutenii" zădărniceşte ajutorul, pe care ei trebuiau să-l aducă lui Otokar. De o asemenea intervenţie a vreunui feudatar al coroanei ungureşti nu se ştie însă nimic la această dată. Ipoteza nu are deci niciun temei.

E ciudat – şi dl. Dan e totuşi nevoit să o recunoască, în privinţa celorlalte ştiri aduse de cronica amintită – că informaţiile lui Tuscus despre condiţiile impuse lui Otokar şi încercările lui de-a atrage de partea sa pe unii principi germani – pe Henric de Bavaria, între alţii – se adeveresc. „Dar, continuă domnia sa, despre chemarea prutenilor şi valahilor în ajutor şi nevenirea lor, nici izvoarele, nici literatura istorică nu ştiu nimic. Afirmaţiunea lui Tuscus nu numai că nu poate fi sprijinită prin nimic, dar nu se poate menţine nici prin ea însăşi. Deoarece, fie că ne gândim la valahii din Ardeal, fie că ne gândim la valahii din Ţara Românească, nu vedem cum am putea să-i aducem pe români în conflict cu teutonii în acest timp (1276 – 1277), când teutonii se aflau departe de noi prin părţile Balticei". 67 Poate Tuscus, necunoscător al realităţilor, a căutat să explice lipsa ajutorului de care s-a resimţit regele Boemiei „printr-un conflict imaginar". „Lucrul s-ar putea explica, susţine criticul nostru, fie prin faptul că Tuscus ignora alungarea teutonilor din Ţara Bârsei, întâmplată cu peste cincizeci de ani înainte, fie prin faptul că vagile lui cunoştinţe geografice îi îngăduiau să apropie două popoare, pe care nu va fi ştiut unde să le localizeze" 68. De altfel editorul lui Tuscus notează cu privire la acelaşi conflict: „*De hac re nihil compertum est*", iar răsfoirea a doua volume din *Istoria Ucrainei* a lui Hruşevski nu a adus, de asemenea, nicio desluşire. „În concluzie pasajul lui Tuscus nu dovedeşte niciun conflict teutono-valah şi cu atât mai puţin unul ruteano-valah şi nu aduce prin urmare niciun element nou în cunoaşterea trecutului nostru". Este doar „o plăsmuire a lui Tuscus", iar „întâmplarea aceasta inexistentă nu trebuie înregistrată de istoriografia română" 69. Se mai poate încerca un apel la o judecată atât de aspră şi de categorică?

II. ROMÂNI ŞI RUTENI

Credem că acest mod de a cerceta un izvor este un exemplu tipic al metodei pe care am mai avut prilejul să o amintim şi ce s-ar putea defini, din punct de vedere psihologic, ca un complex de superioritate al istoricului faţă de document. Cronicarul – în cazul acesta contemporan, deoarece călugărul franciscan cu numele de Tuscus şi-a scris „faptele împăraţilor şi pontificilor" îndată după ultimele întâmplări ce le relatează – aminteşte de mai multe împrejurări în legătură cu luptele regelui Boemiei. Unele din ele află confirmare în alte ştiri şi nu pot fi puse la îndoială. Despre cea în care sunt pomeniţi valahii însă, nu s-a aflat nimic, scrie editorul, iar istoricii moderni,

înarmaţi cu întregul aparat al criticei ştiinţifice, nu au luat la cunoştinţă acest straniu episod. Hotărât, aci bietul călugăr a căzut la examen: nu cunoaşte geografia, nici istoria, poate îi socoteşte pe Cavalerii Teutoni la marginile Transilvaniei, sau, ca un oarecare reporter al unui ziar modern, îmbogăţeşte imaginaţia cetitorilor săi cu o ştire senzaţională, dar prin nimic întemeiată.

Acestei metode impecabile – şi implacabile – (vorbesc în cunoştinţă de cauză, deoarece am practicat-o) i se poate aduce totuşi un corectiv, care este rezerva ce ne-o impune progresul însuşi al disciplinei istorice. O ştire poate rămâne astfel multă vreme izolată, ea e supusă îndoielii şi considerată, cu cele mai bune temeiuri, ca suspectă, provenită din necunoştinţă sau din fantezie. Deodată însă, o nouă descoperire, sau o interpretare deosebită de acele ce s-au dat până atunci unui text cunoscut, sau o lectură mai bună a unui termen încă nelămurit, aduce un sprijin ce lipsea până atunci afirmaţiunii izvorului. Judecata, oricât de severă, trebuie totuşi revizuită.

Ni se pare că acesta este cazul în ce priveşte pasajul amintit mai sus al cronicei lui Tuscus. Am avut nu demult prilejul să constat, dintr-o lectură mai corectă, în ediţiile recente ale relaţiunii călătoriei misionarului franciscan Giovanni da Pian del Carpine, la curtea Hanului tătăresc, că la 1247, printre ducii ruteni întâlniţi de la trecerea Niprului, se afla şi un duce „Olaha", adică valah**205**. Forma ungurească a numelui poporului nostru lăsa să se presupună că era vorba de un voievod din sfera de influenţă a Coroanei ungureşti, fără să putem să precizăm întinderea teritorială a stăpânirii. Dar faptul că era amintit alături de voievozii ruteni, în drum ca să se închine la cortul Hanului tătăresc, dădea loc îndoitei ipoteze că avem a face ori cu un voievod român din Galiţia, unde se găsesc ceva mai târziu destule aşezări cârmuite de *jus valachicum*, ori de un stăpânitor „din regiunea care nu avea încă atunci un nume propriu, dar peste un secol se va numi Moldova". Cu acest prilej, înşiram ştirile, fie din izvor scandinav ori bizantin, fie extrase din cronica polonă a lui Długosz, cari lasă să se întrevadă existenţa unor mici formaţiuni de stat înainte de

---

N ote:

_ Roman şi Vlachata, „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., seria a 3-a, XXVII, v. şi mai sus, p. 162.

descălecatul maramureşenilor din veacul al XIV-lea, după cum în Muntenia şi Oltenia, cnezatele lui Ioan şi Farcaş sau voievodatele lui Litovoi şi Seneslau – din acelaşi an, 1247 – erau în fiinţă mult înainte de-a fi fost întemeiată stăpânirea a toată Ţara Românească.

E în special una din ştirile amintite de cronica lui Długosz care capătă, în lumina informaţiei din scrierea lui Tuscus, o valoare ce n-o avea până acum. Am mai amintit că la anul 1325, cronicarul însemna că în lupta împotriva comitelui de Brandenburg, polonii primiseră ajutor de la „popoarele vecine, ruteni, valahi şi lituanieni”**206**. Prezenţa acestor valahi de la marginea de nord a ţinuturilor locuite de români, se lămureşte desigur mai bine, dacă o punem în legătură cu ştirea mai veche cu jumătate de veac, a unei lupte între ei şi ruteni în 1276 – 1277. Seria informaţiilor noastre ar fi deci următoarea: 1247, menţiunea unui voievod valah printre voievozii ruteni, întâlniţi în drum spre curtea Hanului de misionarul franciscan Giovanni da Pian del Carpine; 1276 – 77, ştirea din cronica lui Thomas Tuscus, despre un război între români şi probabil cum vom arăta mai jos, ruteni; 1325, menţiunea valahilor, alături de ruteni şi lituanieni, printre popoarele vecine care dau ajutor polonilor.

Sunt deci atâtea argumente nouă în favoarea existenţei unui principat sau voievodat deosebit şi mai vechi în partea de miazănoapte a Moldovei, cuprinzând poate ce se va numi în urmă ţara Şipeniţului şi ţinutul Bucovinei. E încă un argument în favoarea tezei, că acest voievodat e mai vechi decât descălecatul din Maramureş şi că a fost integrat mai târziu în hotarele principatului unificat al Moldovei.

În lumina acestor împrejurări, dacă admitem posibilitatea unei înjghebări de stat „valahe” în aceste părţi, de la jumătatea veacului al XIII-lea, pasajul cronicei lui Tuscus pare desigur mai puţin absurd. „Brutenii şi necredincioşii” chemaţi în ajutor de Otokar al II-lea ar putea fi în acest caz, printr-o confuzie din care mai există de altfel şi alt exemplu: *rutenii* şi *tătarii*, amintiţi laolaltă de regele Boemiei în scrisoarea sa cu privire la bătălia de la Kreussenbrunn. Regele sau cneazul Danilo, al Rusiei sau al Haliciului, se afla atunci în îndoite

---

N ote:

_ V. I. Minea, Informaţiile româneşti ale cronicei lui Ian Dlugosz, Iaşi, 1926, p. 11—12.

legături de dependinţă faţă de regele Ungariei, în ajutorul căruia mersese în acest război, şi de tătari, pe care de asemenea îi urma în expediţiile lor, cum făcuse cu un an înainte la 1259, în Polonia şi Lituania. Era deci firesc să fi păstrat în oastea sa războinici tătari, totdeauna gata de luptă şi de pradă. În 1276 – 77, la data la care se va fi îndreptat către urmaşii lui Danilo chemarea regelui Otokar, dependinţa lor de puternica Oardă de Aur a Kipciakului sporise, în măsura în care slăbiciunea lăuntrică a Ungariei din acea vreme îi micşorase influenţa la miazănoapte şi răsărit de Carpaţi. Faptul de a numi pe „infideli" alături de „bruteni" dă un nou temei identificării acestora cu rutenii din Halici, alăturarea lor de necredincioşi sau tătari fiind logică, ceea ce nu e deloc cazul cu „prutenii" în înţelesul obişnuit al cuvântului, Cavalerii teutoni din Prusia.

Dar în acest caz şi conflictul cu valahii reintră în domeniul realităţilor. D-l Ştefan Pascu a semnalat de curând un document din registrele cancelariei pontificale, în care se amintesc la 1246 greci, bulgari, *ruteni* şi *valahi* vânduţi ca sclavi săracenilor de negustorii italieni. „Din ordinea în care sunt enumeraţi, rezultă că românii sunt mai spre nord decât grecii şi bulgarii, şi vecini cu rutenii"**207**. Că marii principi de Halici aveau legături de vecinătate, uneori războinice, cu „valahii", ne-o confirmă ştirea transmisă de cronica rimată a lui Otokar de Styria, de care s-a ocupat de curând dl. Emil Lăzărescu**208**. E vorba aci de un voievod român, puternic, dar aflat în dependinţa unui „herzog iiber walt", numit ungureşte Laszlo, în care recunoaştem pe voievodul Ladislau al Ardealului – „tiberwalt" fiind traducerea exactă a numelui Transilvaniei. Acesta îi încredinţează românului pe Otto de Bavaria, pretendentul la coroana Ungariei care căzuse în mâinile lui. Iar principele bavarez, scăpând după multă trudă din prinsoarea acestui „valah", găseşte adăpost la curtea din Halici, unde domnea la 1307 principele sau „regele" Iurii (Gheorghe), cu care de altfel se înrudea. De aci, prin Silezia, se întoarce în patrie. Spre a răzbuna însă suferinţele rudei sale, principele Gheorghe de Halici năvăleşte în ţara

---

N ote:

_ Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV, p. 15—16.

208 Despre voievodul românilor din 1307—1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria, „Anal. Acad. Ram.", Mem. Secţ. Ist., s. 3-a, XXVII.

vecină a valahului, şi îi întoarce răul adus lui Otto.

S-a pus mai demult întrebarea unde se afla acest stăpânitor valah necunoscut. D-l Lăzărescu a stabilit – socotim, definitiv – că suzeranul său e voievodul Transilvaniei. Unde se găsea însă ţara apropiată a valahului care depindea de el? Presupunerea mai veche că ar putea fi vorba de voievodul Ţării Româneşti cade de la sine, deoarece vecinătatea cu principatul de Halici exclude această ipoteză. Ilie Minea, întemeindu-se pe acest fapt, socotea că avem a face cu un voievodat al Moldovei, mai vechi decât descălecatul maramureşenilor**209**. D-l Lăzărescu crede însă că şi această ipoteză trebuie părăsită. Versurile cronicei, în care se arată că ducele Ladislau a trimis pe regele Otto… *hin über walt den Walachen în gewalt* trebuie traduse: „În Transilvania, în puterea românilor", iar nu: „peste munţi, în puterea românilor", cum tradusese Grigorovitza**210**. N-ar putea deci fii vorba decât de un voievod al Maramureşului, singurul care ar fi în acelaşi timp „în Transilvania" şi vecin, peste Carpaţii nordici, cu principatul de Halici.

Ipoteza trebuie desigur ţinută în seamă. Nu e mai puţin adevărat însă că Grigorovitza avea dreptate într-o privinţă: cuvântul german *voală* – pădure, *silva* în înţeles obişnuit, are uneori şi acel de *lanţ* sau *masiv muntos*. Geografia ţărilor germane ne aduce în această privinţă destule dovezi *Schwarzwald*, *Böhmer Wald*, *Wiener Wald* etc. Se poate deci ca „der herzog über walt", mai ales că îl cheamă şi Laszlo, să fie voievodul Transilvaniei, dar în versurile de mai sus, când Otto e trimis „hin über walt", să înţelegem nu numai *peste pădure* „ultra silvas", ci şi *peste munte*. Şi în acest caz voievodul valah vecin cu Haliciul ar putea avea aceeaşi stăpânire ca predecesorii săi din 1277, care se războiau cu principatul vecin, sau din 1247, atestaţi de relaţiunea călătoriei lui Giovanni da Pian del Carpine. S-ar putea ridica desigur întrebarea, dacă valahii din 1277 n-ar putea fi tot acei din Maramureş, vecini şi ei cu ţara Haliciului. Dar la acea dată, criza lăuntrică a Regatului Ungariei nu ajunsese încă să dea puterilor locale deplina lor dezvoltare: o

---

N ote:

_ Informaţiile româneşti ale cronicei lui Ian Dlugosz, p. 12.

' 5 Românii în documentele literare germane medievale. Cercetări, Bucureşti, 1901, p. 23.

acţiune independentă a românilor din Maramureş împotriva unui stat puternic, cum era principatul Galiţiei, nu e deloc verosimilă, iar voievodul valah care se întorcea la 1247 de la curtea Hanului împreună cu voievozii ruteni, nu poate fi localizat în Maramureş. Trebuie deci, pe lângă ipoteza desigur seducătoare a domnului Lăzărescu, să păstrăm şi acea a regretatului învăţat ieşan, deoarece nici textul cronicei lui Ottokar de Styria nu i se opune în chip absolut, şi se încadrează în logica informaţiilor pe care le-am amintit, despre existenţa unui voievodat „valah" în părţile de miazănoapte ale Moldovei încă de la jumătatea veacului al XIII-lea. În orice caz, din faptul că în 1307, principele Iurii de Halici se afla în război cu „valahul" de la hotarul său – fie el din Maramureş, ori din Moldova – apare şi mai verosimilă lupta dusă de predecesorul său Lev sau Leo, la 1277**211**, cu românii moldoveni. E adevărat că nu avem până acum alte ştiri care să o confirme, dar dacă e o mărturie precisă, cu treizeci de ani înainte a prezenţei unui voievod valah la hotarul stăpânirii tătărăşti şi al principatelor rutene, nu mai e neîntemeiată presupunerea că acelaşi, sau un urmaş al său, va fi putut lupta împotriva rutenilor cu care era vecin, în primăvara anului 1277. împrejurare întâmplătoare, hotărâtă de Providenţă cum socoteşte Tuscus, sau manevră politică a cârmuitorilor regatului Ungariei, spre a ridica indirect greutăţi în calea regelui Boemiei**212**, lipsindu-l într-un moment hotărâtor de ajutorul aliaţilor săi ruteni şi de tătarii cari i-ar fi însoţit? E greu de hotărât în lipsa altor izvoare. Intuiţia despre faptul că ar putea fi vorba de un stăpî – TRADIŢIA ISTORICĂ

DESPRE VOIEVODATELE
ROMÂNEŞTI DIN ARDEAL

După cum s-a putut vedea din lucrările precedente, mi-am propus, într-o serie de comunicări întemeiate pe cercetările şi studiile publicate în ultimii ani, să reaşez în drepturile ei tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, cu riscul de-a înfrunta părerea

---

N ote:

_ B. Krupnyeki, Geschichte der XJkraine, p. 28.

212 Ungurii au trimis ajutor lui Rudolf de Habsburg în campania din 1278, v. Hurmuzaki, Doc., I, p. 418, Ni. CCCXXXVIII.

principalelor autorităţi ale istoriografiei noastre în această materie. Întâile mele lucrări cu privire la descălecatul Ţării Româneşti şi al Moldovei arată îndeajuns de limpede datele pe care mi-am sprijinit argumentarea, împotriva unei teze împărtăşite în ultima vreme de cei mai de seamă istorici români, şi chiar de mine în unele scrieri mai vechi. Din ambele studii se desprinde cu deosebire o anumită lăture a acestei probleme, care duce în mod firesc la aceeaşi concluzie. „Vechea noastră tradiţie istorică – scriam la sfârşitul celei dintâi comunicări – restituie *Ardealului* rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice şi lingvistice i-au restituit acel de leagăn al limbii şi al poporului român. *Originea ardeleană* a întemeierii statelor noastre dunărene, însemnam la încheierea celei de a doua, e... un fapt ce trebuie reţinut, confirmat în mod precis de documente în cazul descălecatului Moldovei, pomenit numai de tradiţie în acela al Ţării Româneşti. El se află însă pe linia logică a unei dezvoltări istorice, care răspunde şi procesului de expansiune demografică a elementului românesc, şi intereselor economice determinate de reţeaua de drumuri ale negoţului, şi nevoii de a da o formă proprie de stat încercărilor de unificare politică."**213**

Fie deci că privim problema dinspre miazăzi, unde ne întâmpină urmele tradiţiei lui Negru-Vodă, fie că privim dinspre răsărit, în lumina relaţiunilor mai precise despre descălecatul Moldovei din cronicile şi documentele contemporane, suntem îndrumaţi să-i aflăm originile tot în acelaşi centru geografic al regiunii carpatice şi dunărene, care este din cele mai vechi timpuri Podişul Transilvaniei. Când Onciul îşi scria, acum aproape jumătate de veac, studiile sale critice despre originile Principatelor, el avea alt punct de vedere şi se putea opri la împrejurările istorice ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei, între care şi-a împărţit în mod firesc cercetarea şi expunerea. Reluând acum ideea descălecatului (pe care el o contesta, în ce priveşte statul mai vechi al Basarabilor din Muntenia), ca o temă generală în procesul de întemeiere a statelor noastre, nu ne mai putem opri la aceleaşi limite;

N ote:

_ Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti, „An. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., seria 3, XXV, 1942—1943, p. 29 ; Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei, ibid., XXVII, 1944, p. 33, v. mai sus p. 116, 152.

pe lângă rezultatele cercetărilor mai nouă, logica însăşi a concepţiunii noastre deosebite ne obligă să trecem lanţul Carpaţilor, călcând astfel pe urmele vitejilor noştri ostaşi, şi să supunem unei examinări mai atente problema celor mai vechi formaţiuni politice româneşti din Ardeal, a căror pomenire a ajuns de asemenea până la noi numai printr-o tradiţie istorică, păstrată de izvoare mai recente. Cercetarea noastră se încheie astfel, prin aplicarea unei metode asemănătoare aceleia cu care a început: e un paralelism vădit între tradiţia descălecatului lui Negru-Vodă, amintit doar de o cronică mai târzie cu trei veacuri, şi aceea a statelor „valahe" sau slavo-valahe din Transilvania de vest, pomenite de un izvor unguresc, mai tânăr de asemenea, cu două secole cel puţin, decât data evenimentelor ce le înseamnă; asemănarea este astfel îndeajuns de izbitoare pentru a ne determina de la început cadrul cercetărilor şi modul de a le expune rezultatele.

I. TRADIŢIA ISTORICA A NOTARULUI ANONIM AL REGELUIBELA

Menţiunea unor voievodate sau „ducate", româneşti sau slavo-române, în părţile de apus ale Transilvaniei şi în Banat, în momentul în care ungurii au pătruns în Ardeal, este una din problemele cele mai discutate, atât ale istoriografiei noastre, cât şi ale celei maghiare. Ea se întemeiază pe afirmaţiile unui scriitor anonim, vestitul Notar al regelui Bela, singurul care dă în această privinţă amănunte, de care celelalte izvoare istorice n-au cunoştinţă; este drept că găsesc o confirmare – nu în privinţa numelor şi datelor, ci a faptului în sine, a prezenţei „valahilor" în epoca cuceririi – în cea mai veche cronică rusească, atribuită călugărului Nestor. Discuţia are deci în mod firesc un îndoit obiect: critica izvorului însuşi şi a încrederii ce o poate inspira sau nu cercetătorilor şi acea a faptelor ce le relatează, în măsura în care se potrivesc cu informaţiile de ordin general, pe care le avem degpre împrejurările din vremea denumită de istoricii unguri: *Honfoglalâs*, ocuparea ţării.

În privinţa izvorului, povestirea faptelor ungurilor (*Gesta Hungarorum*), s-a scris o întreagă literatură de aproape două secole, de când a fost descoperit manuscrisul ei în Biblioteca imperială de la Viena. La început Notarul Anonim se bucura de o autoritate necontestată. „A fost un timp, în care istoricii unguri erau gata să jure pe el ca pe *Biblie* şi îl socoteau drept «Părintele istoriografiei

ungureşti»— în a doua jumătate a veacului trecut, această veneraţiune s-a schimbat într-un scepticism extrem. Învăţaţii unguri şi străini, de comun acord, micşorează meritele bravului Notar; ei privesc lucrarea sa ca o biată carte pedantă, o fantasmagorie poetică şi o fabulă, care de-abia merită un studiu serios. Ei privesc pe autorul ei drept un înşelător conştient, un falsificator al istoriei, un alcătuitor de fabule şi etimologii naive", constata acum câţiva ani unul din cei mai de seamă istorici maghiari, dl. Balint Homan**214**.

În special, istoricii şi filologii cari porniseră să combată prin toate argumentele posibile ideea continuităţii neamului românesc în vechea Dacie Traiană, susţinând teoria unei imigrări târzii a „vlahilor" din Peninsula Balcanică la nordul Dunării, trebuiau să ridice îndoieli asupra relaţiunii Notarului Anonim. Pe urmele lui Engel şi Sulzer, Roesler şi-a început activitatea ştiinţifică printr-un studiu critic asupra „celei mai vechi istorii ungureşti **215**, dezvoltându-şi pe urmă obiecţiunile într-un capitol special din cartea sa *Romaenische Studien*. După el, Hünfalvy şi toţi adversarii continuităţii daco-române au rostit aceeaşi sentinţă nefavorabilă, rezumată în lucrarea de propagandă a lui A. de Bartha, la sfârşitul secolului trecut, prin concluzia, oarecum definitivă, că „este imposibil să-l considerăm (pe Notarul Anonim) ca un izvor serios în privinţa cuceririi ţării" f

Şi în istoriografia noastră, după Xenopol, care încercase de mai multe ori să-i ia apărarea**216**, critica şcolii istorice maghiare ajunse să-şi producă efectul. Încă de la ediţia în limba germană a *Istoriei* sale a poporului român Nicolae Iorga adoptase un punct de vedere asemănător, considerând cronica Notarului ca o povestire mai târzie, care amestecă unele realităţi ale vremii sale cu tradiţii mai vechi, împodobite de imaginaţia sa literară. Totuşi povestirea sa cuprinde un

---

N ote:

_ La première période de l'historiographie hongroise, în „Revue des Etudes Hongroises", III, 1925, p. 157.

215 R. Roesler, Zur Kritik der ältesten ungarischen Geschichte, Trop- pau, 1860. Cf. Romaenische Studien, Cap. IV : „Die Anfänge der Ungarn und der Anonymus Notar".

N ote:

_ Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Âge, Paris, 1885, p. 74 şi urm. Cf. Istoria românilor, I1, p. 466 şi urm.

sâmbure de adevăr, în ce priveşte prezenţa românilor în Ardeal, în vremea cuceririi ungureşti, dar numele de căpetenii sunt numai personificări poetice ale unor denumiri topice din regiunea de nord şi vest a Transilvaniei. El şi-a dezvoltat pe urmă concluziile critice în studiul său despre „cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul românilor[217], revenind asupra problemei într-o ultimă formulare a acestei păreri, în vol. III al *Istoriei românilor* (ediţia franceză) [218]. În toate aceste lucrări, Iorga se alătură teoriei care admite cronologia cea mai recentă pentru scrierea Anonimului, dintre cei patru regi cu numele de Bela, cari au domnit în Ungaria între veacul al XI-lea şi al XIII-lea, socoteşte că autorul cronicei a fost contemporan cu Bela al IV-lea (1235 – 1270), deoarece unele elemente ale povestirii amintesc împrejurări specifice acestei vremi.

De fapt, o analiză temeinică a cronicei Anonimului află o serie întreagă de nepotriviri şi anacronisme; ele nu se lămuresc decât prin faptul că avem a face nu cu o scriere istorică în genul obişnuit al Analelor medievale – o însemnare cronologică în cadrul istoriei universale sau a trecutului unui singur popor – ci cu o povestire epică în proză (*Gesta*), preamărind isprăvile întâilor cuceritori maghiari şi cu deosebire, izbândele strămoşului casei domnitoare Arpadiene. Astfel, maghiarii nu părăsesc „Sciţia", goniţi de pecenegi, dar numai pentru că nu le ajung mijloacele de hrană; înfrângerea ce le-a adus-o Otto cel Mare pe malurile râului Lech, la 955, se preface în biruinţă, iar cuceritorii pătrunzând în pustă, descopăr, în mijlocul ei, palatele părăsite ale înaintaşului depărtat, Atila, regele hunilor – numele de *Ecilburg* (Etzelburg) fiind desigur în legătură directă cu ciclul de povestiri al legendei Nibelungilor[219]. Tot atât de neverosimile sunt şi expediţiile întâilor stăpâni maghiari ai Panoniei în Serbia şi în Croaţia, sau chiar mai adânc în Peninsula Balcanică, regiuni ce n-au fost atinse de expansiunea unguresca decât mai târziu. Iată motive destule

---

[217] Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains, Academie Roumaine, „Bullet, de la sect. hist.", IX, 1921, p. 205 şi urm.

[218] III, p. 53. V. şi Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie, ed. 2-a, Bucureşti, 1940, I, p. 34 şi urm.

N ote:

_ De fapt e o confuzie cu ruinele romane de la Aquincum (Buda veche), atribuite de o tradiţie locală hunilor.

pentru a îndreptăţi atitudinea critică a şcolii istorice maghiare şi a arunca o îndoială asupra întregii povestiri a Notarului, cuprinzând firește şi capitolele care pomenesc despre românii din Transilvania şi luptele lor cu cei dintâi năvălitori maghiari.

Dar odată cu procesul de restaurare a tradiţiei istorice, în atâtea alte domenii ale istoriei medievale, s-a accentuat în ultimele două decenii o tendinţă hotărâtă de a da o mai mare valoare împrejurărilor istorice amintite de Anonim. Cercetările d-lor Al. Domanovszky, Balint Homan, L. Juhâsz şi alţii, au stabilit o cronologie mai sigură a cronicelor medievale ungureşti; s-au considerat două izvoare primitive, arhetipuri astăzi pierdute: *Gesta Ungarorum* din vremea regelui Ladislau I, la sfârşitul veacului al XI-lea, din care se inspiră cele mai vechi cronice, între altele şi acea a Notarului Anonim; şi *Gesta Hungarorum* ale lui Simon de Keza, din timpul lui Ladislau al IV-lea Cumanul, din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, păstrate într-un extras şi de la care purced scrierile istorice din secolul al XIV-lea, până la *Chronicon Pictum Vindobonense* din 1358**220**.

S-a determinat apoi mai lămurit genul căruia aparţine povestirea Notarului: aceste *Gesta*, care urmăresc să glorifice neamul Arpazilor şi cucerirea ţării de către întâii maghiari, îndeplinesc în proză acelaşi scop ca şi marile poeme epice ale literaturii Evului Mediu: în Germania *Nibelungenlied*, în Franţa *Chanson de Roland*, sau în Spania *Cantar del mi-o Cid*.

Cum observă foarte potrivit B. Homan: „Poeţii cavaleri au scris istorie epică, istoricii, contemporanii lor, poeme epice. Poeţii au folosit adesea scrieri istorice serioase şi cronice, şi urmăresc întotdeauna să redea aparenţe istorice ce pot fi crezute. Istoricii sunt conduşi de ambiţii poetice şi literare. Poetul îşi construieşte epopeea din vechi cântece răzleţe, sărace în acţiune, din basme populare, introducând în ele personaje şi împrejurări istorice. Istoricul amestecă datele luate din izvoare cu motive legendare, romantice. În poezii se oglindesc cunoştinţele istorice ale vremii, în operele istorice sentimentul poetic al scriitorului. Pentru amândouă e caracteristică deformarea cronologiei evenimentelor şi amestecul faptelor istorice din diferite vremuri cu motive poetice şi legendare. Înrudirea este atât de

---

[220] B. Homan, ibid., p. 141 : Genealogia cronicelor medievale ungureşti.

apropiată încât de-abia este cu putinţă o delimitare a celor două genuri". O altă regulă este însă că în această confuzie cronologică, adesea voită, nu se folosesc niciodată împrejurări şi persoane din vremea însăşi a autorului. „Experienţele imediate, faptele concrete, persoanele şi împrejurările din cercul propriu de experienţă nu erau transpuse. La aceasta se opunea chiar tendinţa către adevărul istoric, prin care autorul se străduia să înfăţişeze împrejurările relaţiunii sale ca fapte istorice… în eroii săi, scriitorul Evului Mediu nu vedea indivizi, ci tipuri. Dar în descrierea unor asemenea tipuri putea folosi ca modele numai personaje ale unor vremuri istorice trecute, devenite tipuri poetice. Nu putea întrebuinţa la alcătuirea lor contemporani pe care îi cunoscuse direct."**221**

În acest cadru trebuie aşezate *Gesta Hungarorum* ale Anonimului. Autorul, care se desemnează la început numai prin iniţială P şi prin titlul său de *magister*, aminteşte că în anii de studiu din tinereţe a cetit cu entuziasm povestea războiului Troiei a lui Dares Phyrgius, că a rezumat-o şi a cules de acolo îndemnul să scrie acea a strămoşilor regilor Ungariei şi a isprăvilor lor războinice**222**. Se ştie că această operă era un obiect de studiu obişnuit la Universitatea din Paris în veacul al XII-lea; tot acolo a cunoscut-o şi cronicarul german Otto de Freising, care îşi redacta cronica pe la 1140. După acest model, în plecând vechile *Gesta* din vremea Sfântului Ladislau – craiul Laslău al letopiseţelor noastre – cu tradiţii verbale ale familiilor nobile din regiunea Tisei şi cu amintiri din antichitatea clasică despre Sciţia, Notarul regelui Bela a scris o povestire epică a cuceririi maghiare, în care, pe vechiul fond istoric al trecerii din stepa rusească în Panonia, transpune personaje şi împrejurări mai recente – dar, de este să ne însuşim principiul stabilit, toate anterioare vremii în care îşi compune scrierea. Această vreme, un învăţat paleograf, dl. E. Jakubovich, o statorniceşte, împotriva părerii mai răspândite a altor istorici maghiari, la domnia lui Bela al II-lea (1131 – 1141) 14! Argumentele sale par mai convingătoare decât acele care încearcă să identifice în autorul cronicei un contemporan al lui Bela al III-lea (1173 – 1196). împotriva părerii că ar fi vorba de epoca lui Bela al IV-lea, adică de a

---

221 Ibid., p. 208—209.

1 8 Gesta Hungarorum, ed. Popa-Lisseanu, p. 23.

doua jumătate a veacului al XIII-lea, mai e între altele şi faptul că într-o relaţiune din 1237, a dominicanului Ricardus, se citează câteva rânduri dintr-o cronică ce se potrivesc întocmai cu textul Anonimului.

Avem deci a face cu o povestire istorică de genul epic, scrisă la jumătatea veacului al XII-lea, care ar adăuga, după regula stabilită mai sus, fapte şi împrejurări din veacul al X-lea şi al XI-lea la istoria propriu-zisă a cuceririi Ungariei din ultimii ani ai secolului al IX-lea. Anacronismele Anonimului îşi află astfel o limită cronologică: ca *terminus ad quem*, ele nu ar putea depăşi în acest caz începutul veacului al XII-lea. Aşa cel puţin ne îndrumează logica concluziei categorice a domnului Baiin Höman, la contribuţiile sale istorice la *Cântecul Nibelungilor*: „Împletirea anacronică a evenimentelor din vremuri deosebite şi de legende în cadrul povestirii istorice, respectiv poetice, e o caracteristică a literaturii epocii cavalereşti. Dar trebuie să accentuez în această privinţă, că în literatura istorică şi poetică a întregului Ev Mediu nu se găseşte un singur exemplu că vreun scriitor, oricâte libertăţi ar fi luat faţă de cronologie, să fi transpus într-un trecut depărtat pe contemporanii săi sau întâmplările vremii sale" 15. Nu fără oarecare mirare cetim deci sub semnătura aceluiaşi învăţat istoric, în alt studiu al său, în care îşi rezumă cercetările asupra celei mai vechi istoriografii ungureşti, aceste observaţii asupra scrierii Anonimului: „În istoria cuceririi patriei, povestirea sa, alcătuită cu grijă, atât din punct de vedere strategic cât şi geografic, dovedeşte pătrunderea criticei sale, gândirea sa metodică şi adâncimea cunoştinţelor lui. Originalitatea criticei sale l-a adus chiar la greşeli, pe care le regăsim la ceilalţi istorici ai Evului Mediu şi cu deosebire l-a dus la anacronisme în istoria etnografică.

Influenţat de unele împrejurări ale vremii sale, el aşază printre cumani poporul lui Ed şi Edömen, care s-a unit cu maghiarii în Rutenia şi aşază în Transilvania pe Vlahii (*Vlachi qui et pastores Romanorum*) transdunăreni, despre care-e vorba în *Gesta* ale secolului al XI-lea; le atribuie chiar un rost în ţările transdunărene sub denumirea de „pastores Romanorum"; şi totuşi, în epoca cuceririi (896) cumanii se aflau încă în regiunea Uralului şi a Volgăi, iar românii locuiau în Balcani!" 16.

Iată deci că Anonimul, printr-o ciudată particularitate, face excepţie la regula stabilită cu atâta preciziune. Sau trebuie să presupunem că ce era sigur când era vorba de legenda Nibelungilor,

temă obiectivă de istorie şi literatură generală, nu mai are valoare când se aplică unei cronice ungureşti şi anume în pasajele în care pomeneşte despre români? De altfel între aceste pasaje dl. Homan face aci o confuzie – probabil voită – pe care vom încerca să o lămurim.

Adevărul trebuie căutat şi găsit într-o formulare mai puţin excesivă, într-un sens sau în altul. Studiile consacrate în ultimul timp epicei medievale, adipit ipoteza că o temă, pornind de la un anumit subiect, sufere continue remanieri, până ajunge la forma ce ni s-a păstrat; va trebui să amintim deci încă o dată rezultatele la care a ajuns cercetarea ei recentă.

În textul pe care îl avem astăzi şi din care se pot reconstrui etape succesive ale alcătuirii sale, se oglindesc astfel, ca într-o clădire de mai multe ori prefăcută în decursul vremii, după gustul fiecărui secol, preocupări şi amintiri ce constituie în timp straturi deosebite. Cercetările întreprinse în jurul mult discutatei *Chanson de Roland* duc la concluzia că au existat mai multe versiuni, între anul 1.000, dată la care ar fi fost scrisă cea dintâi, până la jumătatea veacului al XII-lea, când ar fi căpătat formă definitivă textul manuscrisului de la Oxford**223**. Sigur este că la vechiul fond dramatic al luptei din Pirinei, în care ariergarda armatei francilor a fost copleşită de basci la 778, se adaugă capitole întregi, inspirate de atmosfera şi de propaganda Cruciatelor. Preocupările de istorie etnografică nu lipsesc nici în această scriere contemporană acelei a Anonimului, deoarece în armatele Necredincioşilor ce se luptă cu împăratul Creştinătăţii, Carol cel Mare, se înşiră toate neamurile întâlnite de întâile expediţii cruciate în drumul lor spre răsărit. Astfel apar în armatele Islamului, care înfruntă [pe] acele ale Creştinilor, numeroase contingente care nici nu sunt musulmane, dar a căror denumire aduce o notă de exotism şi actualizează în acelaşi timp lupta împotriva păgânilor de pretutindeni, obiect esenţial al acţiunii Bisericii în secolele XI şi XII: pecenegi, unguri, sclavoni, ruşi sau varegi, bulgari şi chiar vlahi, pe care dl. Henri Grégoire i-a identificat în aşa-numiţii *blos***224**. Toate

---

N ote:

_ V. mai sus, p. 35—36. Cf. E. Mireaux, La chanson de Roland et l'histoire de France, p. 155 şi urm.

N ote:

aceste adausuri târzii poartă pecetea unei anumite epoci şi se pot deci uşor distinge de fondul primitiv al epopeii.

De asemenea şi în *Cântecul Nibelungilor*: unele trăsături ale regelui Etzel (Atila) îl apropie de figura lui Ştefan cel Sfânt, aşa cum îl descrie o anumită tradiţie istorică, duşmană a reginei Gisela, a cărei descriere puţin favorabilă influenţează într-o destul de largă măsură personajul Kriemhildei din povestirea epică germană. În schimb, altele par a fi luate de-a dreptul din vechile cronice ungureşti, acea a Anonimului sau chiar acea a lui Kéza, în special versurile care pomenesc de poloni, ruşi, greci, vlahi, *der herzoge Râmunc uzer Vlâchen lanţ*, *die wilden Pescenaere*, pecenegii sălbatici**225**. Aci e tot atât de vădită prelucrarea târzie a vechii povestiri şi nota de actualitate adăugată într-o vreme în care toate aceste popoare erau cunoscute sau când circulau izvoare istorice, ce aminteau despre ele, cum va fi fost cazul cu vechile *Gesta Ungarorum* din timpul lui Ladislau I.

Acelaşi fenomen s-a întâmplat, susţin unii critici maghiari, cu povestirea Notarului Anonim. Nu puteau fi cumani în vecinătatea Ungariei la sfârşitul veacului al IX-lea, după cum şi vlahii imigraţi din Peninsula Balcanică au ajuns mult mai târziu în Transilvania. „În secolul al IX-lea, afirmă cu toată autoritatea dl. Tamás, strămoşii viitorilor români de la nordul Dunării trăiau încă într-o simbioză păstorească cu strămoşii aromânilor, ai megleniţilor şi ai istroromânilor în Peninsula Balcanică". 20 Vlahii în Ardeal sunt tot atât de fictivi la acea dată ca şi cumanii, iar numele de Gelou al ducelui sau voievodului lor nu reproduce decât pe acel al unui sat modest din ţinutul Coj ocnei. Toate acestea sunt adaosuri şi localizări târzii, care oglindesc cel mult împrejurări contemporane scriitorului, neputând fi luate în seamă pentru istoria reală a cuceririi maghiare a Panoniei şi începutul domniei Arpazilor. Mai sunt însă în cronica Anonimului şi alţi „vlahi, adică păstori ai romanilor", pe care cuceritorii îi întâlnesc chiar în pusta dunăreană, ei pot reprezenta o populaţie mai veche, dar

---

_ Cf. P. Boissonnade, Du nouveau sur la chanson de Roland, Paris, 1923, p. 181 şi urm. H. Grégoire et R. de Keyser, La chanson de Roland et Byzance, „Byzantion" XIV, 1939, p. 290—291.

" B. Hôman, Ceschichtliches im Niebelungenlied, ibid., III, p. 199—200.

în niciun caz românească. Ar fi aci doar elemente romanice, asemănătoare ladinilor din Alpi, ce făceau legătura între romanitatea orientală şi cea apuseană, pe care năvălirea maghiară le-a îndepărtat, despărţind definitiv cele două ramuri ale vorbirii derivate din limba latină.

În părerea domnului Tamás, vlahii care sunt români, constituie un adaos al cronicarului, luat din lumea contemporană scrierii sale, pe când ceilalţi vlahi, a căror vechime nu o contestă, nu sunt români 21. Acest *distinguo* subtil nu scade însă cu nimic valoarea tradiţiei istorice, păstrate de Notarul Anonim. Ea ne apare dimpotrivă întărită, cum se va vedea mai jos, de toate cercetările recente ce s-au făcut în jurul ei şi justifică întrebarea ce şi-o pune editorul ei român, dacă e posibil ca „un aşa de mare scriitor, cu aşa de frumoase calităţi istorice, să se fi înşelat, numai şi numai în ce priveşte pe români".

Pasajele în care sunt amintite statele româneşti la venirea ungurilor pot fi cercetate mai de aproape cu oarecare folos. Vom putea astfel satisface în primul rând pe dl. Tamás, care se plângea în studiul citat mai sus, că ştiinţa românească nu a izbutit încă „să-şi asimileze rezultatele obţinute de istoricii unguri în domeniul criticii izvoarelor". În ultimii ani însă, această lipsă – dacă lipsă a fost – s-a împlinit cu prisosinţă.

Note:

„L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, 1936, cap. V. p. 358.

n Ibid., p. 360 şi urm.

11 Ed. Popa-Lisseanu, *Izv. Ist. românilor*, I, p. 21.

II. ROMÂNII ÎN CRONICA ANONIMULUI

Trebuie mai întâi amintite pasajele care privesc pe români, în cel dintâi (capitolul IX) e vorba de populaţia Panoniei, către care se îndreaptă ducele Almus după supunerea rutenilor: „... această ţară o locuiesc sclavii, bulgarii şi blachii, adică păstorii romanilor. Fiindcă, după moartea regelui Athila, pământului Panoniei romanii îi ziceau că este păşune, fiindcă turmele lor păşteau în ţara Panoniei şi cu drept cuvânt se spunea că pământul Panoniei ar fi păşunile romanilor, fiindcă şi acum romanii pasc pe moşiile Ungariei..." 23.

Aci putem distinge două înţelesuri deosebite. Traducerea lui *ac* (*Blachi ac pastores Romanorum*), prin „adică", înseamnă că avem a face

cu elemente din acelaşi popor, cel mult cu două popoare de aceeaşi origine, foarte strâns înrudite – *gleichartige Völker*, cum le defineşte dl. K. Schünemann, aşa cum n-a întâmpină în alte pasaje ale Anonimului *Sclavi et Bulgari* sau *Sclavi et Boemi*, slavii Bulgariei sau ai Boemiei24. Aceşti vlahi din câmpia Dunării şi Tisei sunt deci sau unul şi acelaşi popor vlah, adi-a român, sau poate denumiri pentru două ramuri ale aceluiaşi popor, una de la nordul Dunării, cealaltă folosită la început la sudul ei. Păstorii romanilor pe care Anonimul îi identifică drept români, prin denumirea de vlahi, mai răspândită în timpul său, n-au însă nimic a face cu „romanii" imperiali din veacul al XII-lea, adică germanii. Pe aceştia cronicarul îi numeşte constant *Theutonici* 25. La sfârşitul frazei este însă un joc de cuvinte ce cuprinde o aluzie la vremea autorului, aci s-a crezut că „romanii cari pasc şi acum pe moşiile Ungariei" sunt ostaşii împăratului Conrad al III-lea, a căror trecere în timpul Cruciatei a doua (1147) trebuia să fie încă proaspătă în mintea tuturor şi nu lăsase, cum s-a mai întâmplat în asemenea cazuri, prea bune amintiri. Mai degrabă însă, faţă de înţelesul obişnote:

Trad. Popa-Lisseanu, p. 81.

24 Cf. K. Schünemann, *Die „Römer" des anonymen Notars*, în „Ungarische Jahrbücher", VI, 1927, p. 454.

— V. ibid., p. 450.

nuit al cuvântului la Anonim, care se leagă într-un fel sau altul de amintirea Romei, credem că dl. Schünemann că aluzia priveşte pe clericii italieni, trimişi de Sf. Scaun în regatul închinat Apostolului Petru, şi a căror activitate nu era mai bine văzută de băştinaşi, decât acea a călugărilor greci în ţările „noastre, câteva secole mai târziu. Lăcomia de bani a acestor „romani" de modă nouă, e o temă cunoscută în literatura şi istoriografia medievală, cu deosebire în veacul al XII-lea: *Radix Omnium Malorum Avariţia* era doar una din anagramele ce tălmăceau astfel numele Romei 26. E însă vădit că prin aluzia la împrejurări contemporane şi înţelesul ironic ce o cuprinde, interpretarea aceasta are aci un caracter excepţional. „Păstorii romanilor", numiţi şi vlahi, sunt firește cu totul altceva. Ei nu pot fi decât localnici de obârşie romanică, identici sau foarte apropiaţi de strămoşii românilor.

D-l Tamás, reluând teoria altui cercetător maghiar, Ambrosiu Pleidell, crede totuşi că aceşti *blachi* din câmpia Panoniei ar fi ultimele rămăşiţe ale populaţiei romane a provinciei, dispărute în Evul Mediu,

ca şi acea din Alpi sau din regiunea Salzburgului – deci fără nicio legătură cu românii27. El aduce în sprijinul acestei interpretări textul altui Anonim, autorul unei geografii a Europei orientale, de la începutul veacului al XIV-lea.

Scrierea acestui călugăr, franciscan sau dominican, în serviciul lui Carol de Valois, aminteşte într-adevăr în capitolul despre Macedonia de poporul foarte mare şi răspândit al „blazilor" sau blachilor, „cari şi altă dată au fost păstori ai romanilor şi din cauza pământului roditor şi plin de verdeaţă, trăiau odinioară în Ungaria, unde se aflau păşunile romanilor. Dar în urmă, fiind izgoniţi de aci de unguri, au fugit în acele părţi" 28.

Menţiunea acestor „păstori ai romanilor" e luată desigur tot dintr-o cronică latină din Ungaria şi localizată apoi în Macedonia, unde autorul. Întâlnise pe păstorii aromâni din aceste părţi. „Putem deci constata, încheie dl. Tamás comentariile sale, că amândoi anonimii, independent unul de altul, dar pentru raţiuni identice, au confundat pe românii din Panonia cu alte varietăţi distincte, numite de asemenea *blachus*, *blacus*, adică *vlah*. Fiecare îi confundă cu păstorii pe care îi cunoaşte el însuşi". 29

E desigur foarte ingenioasă apropierea pe care o face filologul maghiar între aceste două izvoare istorice, deosebite şi ca vreme şi ca origine, dar comparaţia duce la rezultate opuse concluziilor sale. Faptul că geograful anonim de la 1308 socoteşte pe vlahii din Balcani coborâtori ai unei populaţii romanice, care ar fi părăsit câmpia Panoniei înaintea năvălirii maghiare – părere ce se poate apropia, orice s-ar spune, de aceea a bizantinului Kekaumenos (secolul al XI-lea), care de asemenea ştia că vlahii balcanici veniseră cândva din ţara dacilor de la nordul Dunării – e o dovadă mai mult că aceşti „păstori ai romanilor", pomeniţi de cronica Notarului Anonim, sunt strămoşi ai românilor. S-a observat de altfel că Anonimul unguresc nu foloseşte pentru acest popor termenul de *Olaci* sau *Olahi*, care reprezintă pe *Olân* din limba maghiară şi apare în documentele ungureşti de la jumătatea veacului al XIII-lea, ci forma mai veche de *blachi* sau *blasii*. E o dovadă mai mult pentru vechimea scrierii şi arată, cum s-a remarcat de altfel cu dreptate, că limba maghiară nu a reuşit să transforme în spiritul ei numele românilor, decât în epoca târzie (a doua jumătate a veacului al XIII-lea), în care ungurii au pătruns în număr mai mare pe întregul teritoriu locuit de români în Ardeal30 şi

au putut stabili cu acest popor altfel de legături, decât acele exclusiv militare sau administrative din întâia perioadă a stăpânirii lor în Transilvania, în vremea în care Notarul Anonim îşi alcătuia ale sale *Gesta*. Situaţia acestei regiuni se oglindeşte într-adevăr cât se poate de limpede în cronica sa.

În capitolul XI se face o descriere a stărilor politice din Panonia şi regiunile vecine, în momentul sosirii maghiarilor. După moartea lui Atila, „principii romani" ar fi ocupat din nou Panonia până la Dunăre, aşezând acolo pe păstorii lor, amintiţi mai sus. Între Dunăre şi Tisa până la graniţele rutenilor şi polonilor, se întindea stăpânirea lui „Kean, marele duce al bulgarilor", în care se poate recunoaşte un Kagan sau Khan al Bulgariei balcanice şi dunărene! în ţinutul Crişanei până în valea Mureşului şi a Someşului se afla ducatul lui Menumorut din părţile Bihorului, „teritoriul acesta îl locuiau nişte neamuri ce se numesc Cozar". Între Mureş şi Orşova, deci în Banatul de astăzi, stăpânea „un oarecare duce cu numele Glad, care a ieşit cu ajutorul cumanilor din cetatea Vidin", strămoşul lui Ohtum sau Ahtum, de la care ţara va fi cucerită în timpul lui Ştefan cel Sfânt. Acest Glad luptă şi el împotriva cuceritorilor pe valea Timişului, „cu ajutorul cumanilor* bulgarilor şi valahilor". Toţi aceşti stăpânitori sau „duci" erau în dependinţa Chaganului sau ţarului Bulgariei. Însuşi Menumorut din Bihor răspunde solilor lui Arpad *corde bulgarico*, „cu mândrie bulgărească".

Dar Anonimul, după ce descrie cucerirea Bihorului de către Arpad şi aşezarea hotarului stăpânirii sale la poarta Meseşului în nord-vestul Ardealului, unde se ridică o întărire (gyepii) cu „porţi de piatră şi o îngrăditură mare de copaci", aminteşte la capitolul XXIV despre „bunătatea ţării dincolo de păduri", *Terra Ultrasilvana* „unde domnia o avea un oarecare vlah, Gelou". Această ţară o iscodeşte o căpetenie maghiară, Tuhutum, tatăl lui Horea, aflând „că pământul acela e udat de cele mai bune râuri... că din nisipul lor se culege aur, că aurul din acea ţară e cel mai bun aur, că de acolo se scoate sare şi materii sărate şi că locuitorii din acea ţară sunt cei mai păcătoşi oameni din toată lumea, fiindcă sunt blachi şi sclavi, cari nu au alte arme decât arcuri şi săgeţi, şi ducele lor Gelou e puţin statornic şi n-are ostaşi buni în jurul său, şi n-ar îndrăzni să se împotrivească vitejiei ungurilor, fiindcă sufere multe neajunsuri din partea cumanilor şi pecenegilor" 31. „Spre deosebire de celelalte formaţii de state, pe care

le pune în legătură cu bulgarii, Notarul regelui Bela, prin niciun cuvânt sau aluzie nu lasă să se vadă că ar atârna de cineva. Dimpotrivă, el e independent în acea parte a Ardealului, căci restul Ardealului, partea cea mai mare a lui, nu îi este deloc cunoscută."**226**

Această observaţie a domnului De cei a fost reluată şi adâncită de recentul studiu al domnului I. Moga; de altfel şi istoricul maghiar Pauler făcuse mai demult aceeaşi constatare: „Notarul Anonim nu spune nimic despre marginile Transilvaniei; locuitorii ei sunt tulburaţi de cumani şi de pecenegi, în vecinătatea românilor cunoaşte încă locuitori slavi. Saşii, colonizaţi în vremea lui Geza al II-lea şi secuii amintiţi întâia oară într-un document din 1213, nu sunt pomeniţi."**227**

De fapt, din întregul episod al luptei cu Gelu, rezultă două împrejurări: mai întâi că Anonimul nu cunoaşte decât colţul de nord-vest al Ardealului. El ştie de poarta Meseşului, de Someş, pe cursul căruia se află cetatea lui Gelu, de Căpuşul unde a fost răpus voievodul român, de satul Aştileu, unde oamenii ce fuseseră sub stăpânirea lui au jurat credinţă lui Tuhutum, cuceritorul. Pe acolo trecea şi drumul sării, care era produsul principal al regiunii, acel ce interesa mai mult administraţia regală. Faptul că nu cunoaşte pe saşi, iar pe secui îi pomeneşte doar în părţile Bihorului, ca o rămăşiţă a neamurilor supuse lui Atila, dovedeşte pe de o parte vechimea operei, pe de alta pătrunderea târzie a maghiarilor în partea de mijloc şi de răsărit a Transilvaniei.

A doua concluzie ce se desprinde din această povestire e că întâia pătrundere a maghiarilor în Ardeal s-a făcut oarecum independent de căpetenia supremă a triburilor lor, mai mult ca o iniţiativă a unui „duce", ai cărui urmaşi au fost înlăturaţi de-abia de Ştefan cel Sfânt, când Ungaria a devenit regat creştin.

Autonomia Ardealului faţă de coroana ungară îşi are deci începutul chiar în aceste vremuri depărtate ale cuceririi, şi este ea însăşi consecinţa unor împrejurări locale anterioare. A fost acolo un

---

N ote:

_ A. Decei, Românii din veacul al IX-lea pină în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti, Bibi. Inst. de Ist. Naţională, V. Cluj, 1939, p. 89—90.

227 I. Moga, I. Romeni di Transilvania nel Medio Evo, în „Rev. his. du Sud-Est Européen", XIX, 1, p. 279.

stat românesc sau româno-slav, condus de un voievod al cărui nume Gelu, poate fi sau nu o realitate istorică, ca acel al lui Negru-Vodă din Ţara Făgăraşului, şi al cărui hotar cu stăpânirea maghiară a fost cândva la locul întărit de la poarta Meseşului.

În părţile dinspre apus, în munţii Apuseni ai Bihorului sau dinspre miazăzi în Banat, erau alte stăpâniri, ce se aflau mai întâi sub dependinţa bulgarilor, iar în vremea în care scria Anonimul, sub aceea a împăratului bizantin, care recucerise Bulgaria.

Cât despre nepotrivirea anacronică a unor nume de popoare, cum e de pildă acel al cumanilor, e vădită confuzia între ei şi pecenegi, care i-au precedat în regiunile descrise de Notarul Anonim. După *De administrando imperio* al lui Constantin Porfirogenetul, era, la jumătatea veacului al X-lea, cale de patru zile între marginea extremă de răsărit a stăpânirii maghiarilor şi ţinuturile ocupate de pecenegi, a căror graniţă apuseană „se poate fixa *grosso-modo* o linie nord-sud pe Siret în jos, prin Bărăgan până în faţa Silistrei, pe ţărmul stâng al Dunării”[228]. 1 în ce priveşte pe vlahi – alt anacronism, după istoricii unguri – numele acesta poate fi într-adevăr mai recent decât epoca năvălirii dacă el a pătruns în vechile cronici ungureşti venind din Balcani, după cum credea şi Nicolae Iorga[229]. Dar aceasta nu înseamnă că populaţia desemnată cu această denumire să fie de altă origine. În ipoteza în care forma *blasii* sau *blachi* ar fi mai târzie şi ar oglindi obiceiurile lumii contemporane a scriitorului din veacul al XII-lea, nimic nu ne împiedică să credem că el se aplică aci vechii populaţii române sau slavoromâne, pe care cuceritorii au întâlnit-o atât în câmpia Dunării, cât şi în munţii şi pădurile din nordul şi vestul Transilvaniei. E aceeaşi situaţie ca aceea a numelui cumanilor, folosit pentru pecenegi, mai ales că avem şi echivalenţa: blachi, *adică* păstori ai romanilor.

De altfel, înainte de a examina mai de aproape temeiurile nouă pe care cercetările lingvistice şi istorice din ultima vreme le aduc

---

N ote:

_ A. Decei, ibid., p. 85.

[229] Les anciennes chroniques hongroises et le passă des Roumains, în Acad. Roumaine, „Bullet. hist.", IX, p. 109—200 ; Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie, ed. 2-a, I, p. 34. Dar marele nostru istoric credea că e vorba de vlahii din imperiul Asăneştilor, ceea ce nu se mai poate susţinea astăzi.

acestei interpretări, trebuie să facem aci o observaţie pe care n-am întâlnit-o, sub această formă, în studiile foarte amănunţite ce au fost consacrate pasajelor amintite mai sus. Cronicile derivate din vechile *Gesta* ale Sf. Ladislau, printre care se află şi aceea a Anonimului, încep povestirea „faptelor ungurilor", cu ieşirea lor din stepă şi năvălirea în pusta dunăreană, sub conducerea lui Almus, pe urmă a lui Arpad.

Celelalte cronice, redactate mai târziu, vor să învechească blazonul regilor Ungariei şi îşi încep relaţiunea tocmai de la năvălirea hunilor în veacul al V-lea şi de la stăpânirea lui Atila, strămoş depărtat, poate şi izvor de drept pentru pretenţiile de expansiune teritorială ale regilor Ungariei medievale. Aşa începe extrasul ce ni s-a păstrat, al cronicei lui Simon de Keza. Este însă demn de remarcat *faptul că atât într-un ciclu cât şi în celălalt, fie că istoria ungurilor începe cu Arpad, fie că se urcă până la Atila, vlahii şi păstorii romanilor sunt amintiţi printre neamurile întâlnite aci de cuceritori, atât în câmpia Panoniei, cât şi în munţii Ardealului* 86. Această menţiune nu mai e deci o simplă confuzie a unui cronicar, care transpune denumirile şi împrejurările vremii sale în povestirea unui trecut mai depărtat. E o *tradiţie istorică temeinică ce stăpâneşte deopotrivă două grupuri distincte de izvoare provenite din arhetipuri deosebite şi în care latura esenţială nu e data – epocglui Arpad sau aceea a lui Atila – ci faptul priorităţii poporului român în regiunile care au ajuns pe urmă sub stăpânire maghiară*. Dacă putem trage această concluzie ce ne pare nediscutabilă, pentru menţiunea românilor ca popor în vechile cronice ungureşti, putem de asemenea să dăm crezare şi acelei despre existenţa unor state româneşti.

III. TEMEIURI NOUĂ LINGVISTICE ŞI ISTORICE ALE TRADIŢIEI ANONIMULUI

Cercetările din ultimele două decenii au adus într-adevăr însemnate contribuţii studiului acestei probleme.

Nu voi stărui prea mult asupra argumentelor din domeniul filologiei şi al lingvisticei. Acele adunate de filologul maghiar I. Melich, în sprijinul autenticităţii cronicei Anonimului, au fost rezumate, pentru cercetătorii necunoscători ai limbii ungureşti, într-un articol al domnului V. Motogna, apărut mai de mult în *Revista istorică*; Nicolae Iorga i-a adăugat, după obiceiul său în asemenea cazuri, note proprii, adesea însoţite de puncte de întrebare şi de exclamaţie. Influenţa bulgară ce se desprinde din unele pasaje ale cronicei, dl. Melich o regăseşte până şi în numele de persoane şi de localităţi.

Note:

6 Simon de Keza, *Chronicon Hungaricum*, *ed*. *Popa-Lisseanu*, *p*. *32*: *Blackis qui ipsorum fuere pastores et coloni*, *remanentibus sponte în Pannonia*; *p*. *37*: *Zaculi… cum Blackis iş*, *montibus confinii sortem habuerunt*.

„Aceste nume, scrie domnia sa, arată că aici a existat o cultură bulgaro-turcească, a cărei influenţă s-a prelungit şi după aşezarea ungurească". 37 Dacă se poate lua în considerare etimologia *Kagan-Kachan-Kaan-Kean*, care dă numelui acestui stăpânitor înţelesul unui titlu, care a fost într-adevăr folosit de neamurile turceşti, celelalte încercări sunt mult mai contestabile, ajungând între altele, la teza absurdă că numele de râuri din vestul Transilvaniei sunt nume dacice… în limba maghiară şi că numai prin intermediul ei au ajuns în limba română! E probabil că din aceste lucrări ale domnului Melich s-a inspirat de curând dl. Horvath în istoria sa a Ardealului, afirmând că ungurii au întâlnit în Ardeal o populaţie bulgară.38

De fapt, nu poate fi vorba decât de o influenţă politică în regiunea dintre Tisa şi Dunăre şi în Banatul de astăzi, nu însă în Ardealul propriu-zis, la marginea căruia românul Gelu domnea peste vlahi şi slavi. Pentru aceste din urmă împrejurări, avem însă neîndoioase temeiuri de ordin filologic şi lingvistic…

Recentele studii ale distinsului specialist în limbi slave al Universităţii din Cluj-Sibiu, dl. E. Petrovici, au arătat că limba română din nord-vestul Ardealului păstrează urmele unui dialect slav deosebit, apropiat prin structura sa de limbă bulgară, dar înfăţişând particularităţi ce se regăsesc în masivul nordic al Carpaţilor. „Palatalizarea dentalelor nu există, precizează domnia sa, afară de excepţii neînsemnate, la slavii balcanici şi nici la aromâni, meglenoromâni şi istroromâni. Traiul în comun, simbioza românilor cu slavii, care a dus la românizarea completă a acelor slavi care aveau în limba lor palatalizarea dentalelor, a avut loc aci în nord-vest, cât mai aproape de teritoriul lingvistic. slovac – probabil mult mai întins în vechime ca astăzi… slavii lui Gelou şi Menumorut, putem să-i numim daco-slavi, formau legătura dintre strămoşii slovacilor şi acei slavi, care parte s-au romanizat prin sudul Transilvaniei şi Muntenia, parte au pus baza poporului bulgar de mai târziu la sud de Dunăre". 30 Astfel spusele Anonimului află o confirmare în cercetările lingvistice. „Totuşi, adaugă aiurea dl. E. Petrovici, slavii nu s-au putut menţinea mult timp

după secolul al X-lea în Transilvania. Documentele cele mai vechi ungureşti nu amintesc de vreo populaţie slavă în Transilvania în secolele XI, XII, XIII. E adevărat că anonimul Notar al regelui Bela, care a trăit în secolul al XII-lea, spune că la venirea ungurilor erau în Transilvania români şi slavi…

Note:

„V. Motogna, *Anonymus în istoriografia ungurească mai nouă*, în „Rev. istorică", XIII, 1927, p. 365.

38 Die Geschichte Siebenbürgens, „Danubia", 1943, p. 10.

Dacă e adevărat că Anonimul a proiectat în trecut situaţia etnografică din epoca în care trăia, atunci putem admite că în secolul al XII-lea mai erau în Transilvania slavi amestecaţi cu români. E însă tot aşa de posibil, ca Anonimul să ştie despre existenţa slavilor din Transilvania numai din tradiţia istorică, fără ca pe vremea lui să mai fie slavi. În cazul acesta din urmă istoricii moderni proiectează o situaţie etnografică mai veche, din secolul al X-lea sau al XI-lea, asupra unei epoci mai recente (secolul al XII-lea). Că în secolul al XII-lea nu mai erau slavi în Transilvania, se dovedeşte şi prin faptul că saşii, veniţi în cursul acestui veac, n-au niciun element slav primit direct de la slavi, ci numai prin intermediul românilor sau ungurilor."**230**

Astfel se lămureşte şi originea slavă a toponimiei din întregul cuprins al Ardealului. Pentru unele nume de râuri sau de localităţi, românii au păstrat forma slavă: *Bălgradul*, *Târnavele*, *Cernavoda*, pe când ungurii le-au tradus în limba lor. E încă o confirmare a relaţiunii Anonimului, deoarece, dacă românii n-ar fi fost înaintea maghiarilor în Transilvania, ei n-ar fi luat nume topice de la slavii în curs de dispariţie, ci ar fi folosit traducerile ungureşti, denumirile folosite în limba oficială a stăpânilor ţării41.

Rezultatele cercetărilor „daco-slave" ale domnului E. Petrovici, se alătură astfel de acele ale învăţatului romanist, dl. E. Gamillscheg, care a ajuns de asemenea.la concluzia că a existat un nucleu lingvistic (K*emgebiet)* al neamului românesc în regiunea Munţilor Apuseni din Transilvania. Am mai avut prilejul să constatăm că acest fapt lingvistic: expansiunea din aceste vechi centre din părţile de apus şi miazăzi ale

---

N ote:

_ Continuitatea daco-română şi slavii, ibid., 73, 1942, p. 12 a extrasului.

Ardealului spre Oltenia şi regiunea de dealuri a Munteniei – teză esenţială a studiilor mai nouă – coincide cu vechea tradiţie a „descălecatului" politic din munţi, care aşază tot în Ardeal leagănul formaţiunilor politice româneşti la nordul Dunării. Tocmai aceasta o învederează şi cronica Anonimului.

E adevărat că mai este şi o altă interpretare, susţinută încă de unii cercetători. Am amintit părerea lui Nicolae Iorga, că personajele cronicei, ale căror nume nu se mai întâlnesc în alte izvoare, ar fi doar proiectări în trecut ale unor nume de localităţi din vremea autorului. Astfel „Menumorut" ar fi o deformare din Maramureş, sau Gelou al „Giulei", devenită mai târziu Alba Iulia. Aceeaşi explicaţie o încearcă şi studiul domnului E. Moor, care, reluând vechea atitudine critică, contestă orice valoare istorică scrierii Notarului; el recunoaşte însă că „această cronică e un monument interesant de erudiţie medievală; în ea se face, după ştiinţa mea, întâia încercare de a reconstrui pe temeiul unor nume de localităţi, colonizarea unei ţări şi istoria politică. Că această încercare n-a izbutit decât prea puţin, e de la sine înţeles; dar indiferent de aceasta, scrierea istorică este de mare preţ pentru cunoaşterea împrejurărilor etnografice ale Ungariei în timpul redactării cronicei; acestea au fost anume transpuse în trecut de cronicar, care cunoaşte foarte bine geografia ţării"**231**. Astfel numele lui Gelou n-ar fi decât personificarea localităţii Gilău, ung. *Gyalü*; Morout e derivat din *Maroutlak* în Bihor, Glad din *Galând* în Timiş, Salanus din *Zalăn Kemeny* lângă Dunăre. *Loborcy* e un nume de râu, *Zobor* acel al unui munte din regiunea Nitra**232**. Întemeindu-se pe aceste – etimologii, N. Drăganu văzuse în Gilău de lângă Cluj, o deformare românească a unui *D'elou*, *D'ilău* slav, în înţelesul de deal sau munte. „Numele unguresc, *Gyalu*, scria în această privinţă V. Bogrea, e evident, rom. Dealu (pron. Gialu), iar hărţile mai vechi indică

N ote:

41 Problema continuităţii românilor în Dacia, Bibi. „Astra", nr. 27, Sibiu 1943, p. 14—15 şi Daco-Slava, în „Dacoromania", X, II, 1943, p. 267 şi urm.

_ Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Staatsgrenze, în Ung. Jahrbücher, IX 1929, p. 63.

232 Cf. N. Drăganu, Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei, p. 12 şi urm.

de fapt acolo un «Dealu-Mare»: adică, Gelu!”[233]. Tot astfel şi Glad n-ar fi decât o cetate din Torontal, după cum Ohtum, identificat cu numele unguresc Ajton, e atestat în mai multe locuri din Caraş-Severin şi lângă Arad.

Dar toate aceste etimologii de nume de persoane derivate din nume topice sunt în vădită contrazicere cu regula stabilită mai demult, care socoteşte că în Ungaria „partea cea mai mare a numelor de localităţi s-a născut din nume de persoană şi din ¡cuvinte de acelea care caracterizează terenul şi regiunea”[234]. Ar fi deci logic să căutăm şi în numele de localităţi, din care s-ar fi inspirat Anonimul pentru a denumi personajele, ale căror isprăvi le povesteşte, numele unor figuri istorice reale, care şi-au lăsat în modul acesta pecetea pe harta ţării. Dar atunci întreaga problemă se răstoarnă, iar argumentul toponimic, departe de a slăbi tradiţia istorică şi a contribui la discreditarea Notarului, ar putea dimpotrivă să-i sporească autoritatea, deoarece la temelia lui s-ar găsi împrejurări din domeniul istoriei. În cele din urmă, o scriere de acest gen îşi află cele mai bune temeiuri tot în faptele şi datele istorice.

*

La argumentele de ordin, filologic şi lingvistic, amintite mai sus, se suprapune într-adevăr o particularitate de ordin religios şi cultural a vieţii românilor din Transilvania. Într-un studiu asupra literaturii slavo-române la sfârşitul Evului Mediu, dl. P. Panaitescu observase că „e mai întâi de considerat faptul că liturghia slavă a existat la toţi românii, nu numai în principatele Munteniei şi Moldovei, dar şi în Transilvania şi în general la românii din Ungaria. Această unitate de rit slav la toţi românii impune ideea că adoptarea liturghiei slave e anterioară cuceririi Ardealului de către unguri, ea datează dintr-o vreme în care românii trăiau în mici principate libere, căci această mare reformă religioasă nu s-ar fi putut produce sub scutul coroanei apostolice a Sf. Ştefan” 46. Şi aceste împrejurări ne duc în mod logic la încheierea că trebuie să fi fost în secolul al X-lea şi al XI-lea, epocă de expansiune a liturghiei slave, care tocmai atunci pătrundea în Rusia, state în care români şi slavi trăiau amestecaţi, în dezvoltarea

---

[233] Dacoromania, I, p. 219. Dar Colou în comit. Cluj (1246), Hurm. Doc. I1. p. 230.
[234] Fr. Pesty apud Drăganu, ibid., p. 38.

procesului de românizare a clasei conducătoare, ce îşi pierdea tot mai mult conştiinţa originii slave. Au rămas ca o moştenire sigură a epocii descrise de cronica Anonimului, termenii din limbă care arată ierarhia bisericească sau liturghia, noţiuni ce presupun în mod evident o autoritate de stat, o organizare politică; ele nu pot fi în niciun caz caracteristice unei populaţii de păstori nomazi, rătăcind pe drumuri ocolite, de munte.

De asemenea, pictura celor mai vechi biserici româneşti din Ardeal arată inscripţii în limbă slavă, care vădesc aceeaşi influenţă. Dar în aceste picturi de la începutul veacului al XV-lea se mai zăresc şi chipuri de sfinţi maghiari, ca acel al regelui Ladislau, craiul Laslău al tradiţiei noastre istorice, ceea ce ne transpune iarăşi în mediul descris de cronica Anonimului. Toată această cultură slavo-română în Ardeal e în directă legătură cu împrejurările amintite de el.

< Dar în afară de asemenea împrejurări, ce păstrează mai degrabă o atmosferă decât confirmă un fapt, sunt şi relaţii mult mai precise. Unele anacronisme se pot lămuri, dacă le apropiem de situaţii şi evenimente mai recente. Astfel, în numele localităţilor amintite în capitolul XLIV – luptele împotriva lui Glad – Nicolae Iorga recunoscuse o urmă a bătăliilor între unguri şi bizantini, în epoca Comnenilor**235**. Putem preciza mai bine această identificare: luptele ce se dau între Mureş şi Tisa, pe teritoriul Banatului, în valea Timişului şi lângă cetatea „Horom" sau Haram pe Dunăre se potrivesc întocmai cu expediţia lui Ioan al II-lea Comnenul din 1124, în care aceeaşi cetate a avut un rost deosebit**236**. Iar invazia „până în Macedonia şi Grecia", ca şi războiul cu ducele Bulgariei Salanus (capitolul XXXIX), în care acesta fuge la Belgrad, amintesc năvălirea din acelaşi an a armatei regelui Ungariei, Ştefan al II-lea, până la 'Niş, Sofia şi Filipopoli, cucerind Belgradul şi Branicevo. i Iorga lămurea confuzia pe care o face Anonimul între greci şi bulgari, aşezând pe „ducele Bulgariei" în dependinţa „împăratului grecilor", ca o influenţă a situaţiei politice din vremea Asăneştilor, la începutul veacului al XIII-lea: numai ei şi-ar fi

---

N ote:

_ N. Iorga, Les plus anciennes chroniques hongroises, Acad. Rou- iriaine, „Bullet. hist.", IX, p. 211.

236 F. Chalandon, Les Comnene, II, Paris, 1912, p. 59.

zis „împăraţi ai bulgarilor şi grecilor", ceea ce de fapt nu este exact, acest titlu fiind folosit şi înainte de ei, de ţarul Simeon[237]. El uitase însă că după cucerirea Bulgariei de către împăratul bizantin Vasile al II-lea, care s-a încheiat la 1018 – pare-se cu ajutor unguresc[238] – imperiul bizantin a organizat o provincie sau themă a Bulgariei, cu reşedinţa la Skopje, în fruntea căreia se afla un *duce* (Sou?). împărţirea teritoriului recucerit până la Dunăre, în două theme: Paristrion sau Paradunavon, la răsărit, şi Bulgaria la apus, a dăinuit aproape un secol şi jumătate, de la 1018 la 1153, când Manuil I Comnenul înfiinţă un nou ducat la graniţa Ungariei, cuprinzând oraşele Branicevo, Belgrad şi Niş[239]. Faptul că „ducele Bulgariei" pomenit de Notarul regelui Bela se apără în cetatea Belgrad împotriva năvălirii maghiare, e un nou argument pentru datarea cronicei din timpul lui Bela al II-lea, căci mai târziu autorul ei ar fi avut cunoştinţă de un alt „duce", la hotarul de miazăzi al regatului maghiar, decât de acel al „Bulgariei". Pentru întâia jumătate a veacului al XII-lea, „ducele Bulgariei", subordonat împăratului grecilor – adică celui bizantin – era însă o realitate istorică; ea nu se potriveşte desigur cu epoca mai depărtată a cuceririi Panoniei, ci cu lumea în care Anonimul îşi culegea unele elemente de informaţie.

D-l Bănescu a dat de curând o listă de 15 Katepani sau duci ai themei Bulgariei, cei mai mulţi din veacul al XI-lea. Niciunul din numele înşirate aci nu prezintă o asemănare izbitoare cu acel al lui „Salanus" din cronica Anonimului[240]. E de văzut însă dacă acest nume, pe care unii cercetători îl apropie de localitatea Zalânkemeny între Tisa şi Dunăre, în limba slavă *Slankamen* (piatra sării), nu e o aluzie la vreo funcţiune specială a ducelui bizantin de la graniţă, în

---

4 8 Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria, I, p. 30. Cf. D. Onciul, Originele Principatelor române, p. 126.

[238] Cf. G. Fejer, Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten, Budapest, 1921, p. 154 şi urm.

[239] N. Bănescu, Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine Pa- ristrion (Paradunavon) şi Bulgaria, „An. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. 3-a, XXVI, 1943, p. 66.

N ote:

62 Cf. totuşi un Mihail Saronites la 1072, Bănescu, ibid., p. 79. Ungurii luaseră Belgradul şi la 1064, Ostrogorsky, Gesch. des byzantinischen Sta- ates, p. 241.

legătură cu negoţul sării, care se făcea din Ardeal tocmai spre aceste părţi; mai sus pe Tisa, *Szolnok* sau *Solnic* are acelaşi înţeles, *soli* reprezentând în limbile slave sarea 63. Se ştie că într-o vreme apropiată de venirea maghiarilor în Panonia, regele Arnulf, în luptă cu moravii lui Svatopluk, obţinuse de la bulgari, la care trimisese o solie diplomatică, să nu mai vândă sare duşmanilor săi. Suntem îndreptăţiţi să credem că această sare venea din Transilvania, unde o ştie şi Anonimul, coborând pe Mureş în jos, pentru a urma apoi cursul Tisei şi al Dunării64. De aci fără îndoială şi „piatra sării" la confluenţa celor două mari râuri şi poate chiar numele ducelui de la hotar, care va fi moştenit, sub bizantini, atribuţiile înaintaşilor săi bulgari.

Că stăpânirea acestora se întinsese până în valea Tisei, o dovedeşte între altele stâlpul de marmoră, cu inscripţia ce aminteşte sfârşitul tarkanului Onegavon în apele Tisei, în zilele Khaganului Omurtag (815 – 827), urmaşul lui Krum**241**. Pare într-adevăr aproape sigur că în perioada de apogeu a nouei stăpânire turco-bulgare în Peninsula Balcanilor, mai ales după ce rămăşiţele avarilor au fost zdrobite în Panonia de Carol cel Mare, influenţa militară şi politică a Khaganului, care îşi supusese pe slavii din Balcani, s-a întins şi peste „Bulgaria de dincolo de Dunăre", amintită de izvoarele bizantine ale vremii. Ea se poate localiza în regiunea Bugeacului, la nord de gurile Dunării, ţinutul unde au poposit cuceritorii, înainte de a trece pe teritoriul imperiului de răsărit**242**, dar a putut cuprinde şi părţi ale Banatului, sau chiar ale Olteniei şi Munteniei.

Este în orice caz o tendinţă, în lucrările mai nouă de istoria românilor, să se admită ceea ce Nicolae Iorga contesta atât de stăruitor împotriva părerilor lui Xenopol şi Onciul: stăpânirea bulgară peste ţinuturile locuite de români la nordul Dunării în veacul al IX-lea, sau, mai precis, între sfârşitul imperiului avar în Panonia şi năvălirea maghiară (796 – 896).

Pentru acest răstimp se poate considera că nu e lipsită de temei

---

[241] Ibid., p. 64—65. Textul inscripţiei în Kaiinka, Antike Denkmäler aus Bulgarien, Wien, 1896, col. 77—78.

N ote:

58 Cf. G. I. Brătianu, Bulgaria de dincolo de Dunăre în izvoarele bizantine, în Omagiu lui Ioan Lupaş, Bucureşti, 1943, p. 127 şi urm.

aluzia pe care Anonimul o face în capitolul XII al operei sale, la „marele Kean", strămoşul ducelui Salanus, care ar fi ocupat regiunea dintre Tisa şi Dunăre până la hotarul rutenilor, după moartea regelui Atila, aşezând acolo „slavi din Bulgaria". Aci e desigur vorba de expansiunea bulgarilor, sub hanii lor Krum şi Omurtag, la începutul veacului al IX-lea, care i-a adus la un moment dat în contact nemijlocit cu francii carolingieni şi cu moravii[243].

Iorga avea însă dreptate când socotea că stăpânirea hanilor bulgari nu poate fi înţeleasă în forma modernă a unei anexiuni teritoriale. S-a discutat, nu demult, de istoricii bulgari, dacă ei au lăsat slavilor din Balcani o autonomie oarecare în văile lor, considerându-i federaţi sau aliaţi. Impresia ce o culegem din izvoare, arată din acest punct de vedere un regim mai aspru. Dar „dincolo de Dunăre" şi mai ales în ţinuturi mai depărtate, ca acelea din valea Tisei şi marginile din apus ale Ardealului, era firesc să se păstreze o legătură de dependinţă mai puţin strânsă. Existenţa unor voievodate, ce ar corespunde „ducatelor" indigene ale Anonimului, este în domeniul posibilităţilor: iată deci un temei istoric îndeajuns de puternic pentru ducatele lui *Morut* (Moravul), strămoşul lui Menumorut, *Glad*, ieşit „din cetatea Vidinului" şi *Salanus* coborâtor din marele „Kean".

Alta este situaţia „Ultrasilvaniei" din cronică, unde nu se arată, prin nicio aluzie măcar, vreo urmă a unei legături cu imperiul bulgar. Am văzut mai sus că scrierea împăratului Constantin Porfirogenetul socoteşte, între posesiunile maghiare din Panonia şi regiunea ocupată de pecenegi la răsărit şi miazăzi de Carpaţi, o cale de patru zile. Era deci la mijloc o întindere geografică, ce nu se afla la acea dată – în jurul anului 950 – nici sub stăpânirea unora, nici a celorlalţi.

Fără a recurge la textele armeneşti recent comentate de dl. A. De cei, în care pasajele ce amintesc de „ţara necunoscută, căreia îi zice Balak", pot fi interpolări târzii, nu e mai puţin adevărat că rămâne loc aci pentru o alcătuire de stat deosebită.

O indicaţie în această privinţă o constituie cele două texte musulmane, comentate nu demult de învăţatul orientalist V. Minorsky şi semnalate la noi de dl. A. De cei. E vorba de geografia universală

---

[243] V. Motogna, Istoria veche a românilor, p. 74 şi urm. ; A. Decei, op. cit., p. 62 şi urm.

intitulată *Hudüd-al-Ălam* („Hotarele lumii"), scrisă în Afghanistan la 982, şi de scrierea persană a lui Gardîzî, „Podoaba istoriilor", încheiată un veac mai târziu, Ja 1094, în nord-estul Persiei**244**. Aceste două izvoare, descriind aşezările popoarelor turceşti, între care numără pe maghiari, amintesc două popoare creştine, vecine cu aceştia şi care se numesc V.n. nd.r. şi Mirvât, după „Hotarele lumii", sau N.dr.r. şi M.r. dat, după Gardîzî. După geograful afghan, ţara locuită de madighari se mărgineşte la răsărit cu munţi, la apus şi miazănoapte cu ţinuturi locuite de Rûs, la miazăzi cu neamul creştin V.n. nd.r., cari sunt oameni slabi şi sărmani, lipsiţi de averi. Mirvât sunt vecini cu munţii V.n. nd.r. şi se întind de la ei până în ţara pecenegilor şi la Marea Neagră. Descrierea geografului persan de la sfârşitul secolului al XI-lea, e mai amănunţită: „Ţara lor, scrie el despre madigharî, este aproape de Marea Rûm, spre care curg două mari râuri, iar madigharî trăiesc între aceste două râuri, iar când vine iarna, cei ce se depărtaseră se întorc spre acest râu şi petrec iarna acolo. Ei sunt pescari şi se hrănesc cu peşte. (În ce priveşte) fluviul care e la stânga lor (trebuie să spunem că) în direcţia slavilor e un neam de rûm (ai cărui membri) sunt creştini. Sunt numiţi N.nd.r. Ei sunt mai numeroşi, dar mai slabi decât madigharî. Dintre cele două râuri mai sus numite, unul se cheamă Atât, iar celălalt Dûba, iar când madighaii stau pe ţărm, ei văd pe N. nd. neni. Deasupra (sau: dedesubtul) acestora, pe malul râului este un munte mare şi o apă izvorăşte (din el) şi curge pe povârnişul său. În dosul acestui munte aflăm un neam creştin numit M.rdat".

S-au încercat multe identificări cu privire la aceste nume ciudate de ţări şi de popoare. Totuşi s-a ajuns la un oarecare acord asupra faptului că *Dûba* nu e decât *Duna*, adică Dunărea, iar poporul creştin Mirvât sau M.rdat ar fi moravii (Morvâk în limba maghiară), acei cari sub Svatopluk se opuneau la sfârşitul secolului al IX-lea maghiarilor, la trecerea lor în Panonia. Rămâne neamul cu acest nume atât de ciudat: N.nd.r. sau V.n. nd.r., aşezat între slavi şi maghiari, de-a lungul Dunării

---

N ote:

_ V. Minorsky, Hudûd-al'-Âlam, Gibb Memorial Series, London, 1938, şi Vne nouvelle source persane sur les Hongrois au X-e siècle, în „Nouvelle Revue de Hongrie", LVI, 1937, p. 305 şi urm. A. Decei, Asupra unui pasaj din geograful persan Gardîzî, în Omagiu fraţilor Al. şi I. Lapedatu, Bucureşti, 1936, p. 877 şi urm.

şi la poalele unor munţi, care nu pot fi decât Carpaţii59.

Şi în această privinţă s-au făcut mai multe ipoteze: că ar fi onogundurii sau onogurii, neam de bulgari creştini, al căror nume nu se mai pomeneşte însă după năvălirea bulgarilor, sau că, sub aceste iniţiale misterioase, ar fi să se înţeleagă poporul român, originar din Rûm (de la Roma) şi creştin, dar desemnat aci după numele unei căpetenii necunoscute, sau al vreunei clase stăpânitoare. Pentru dl. H. Grégoire aceste iniţiale se pot interpreta prin Bayvap sau *Vangari* – deci unguri, sau mai degrabă prin *Nandar* sau *Nandarin*, locuitori din regiunea Adrianopolului, evacuaţi în anul 813 de hanul Krum şi mutaţi „dincolo de Dunăre", unde rămân până ce se pot întoarce pe teritoriul imperiului în 836 G0. În orice caz, caracteristicele lor se pot rezuma astfel, după cum o face într-un studiu mai nou, învăţatul belgian:

Note:

! 9 Cf. G.I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique*: *le peuple roumain*, ed. 2, Bucureşti, 1942, p. 135 şi urm.

60 H. Grégoire în *Byzantion*, XII, 1937, p. 645 – 650; Le *nom et l'origine des Hongrois*, în „Zeitschr. der deutschen morgenland. Gesellschaft", T. 91.

1937, p. 630 – 642.

61 H. Grégoire, *L'habitat primitif des Magyars*, în „Byzantion", XIII.

1938, p. 267 şi urm.

„Poporul sau populaţia de care e vorba, scrie domnia sa în această privinţă, va trebui să răspundă unor semnalmente foarte complete:

1. Sunt bizantini (un neam din Rum).

2. Aceşti bizantini locuiesc lângă râul care este hotarul apusean al maghiarilor: Dunărea.

3. Sunt mai numeroşi decât maghiarii.

4. Sunt mai slabi decât ei şi săraci.

5. Sunt creştini.

6. Locuiesc lângă un munte (foarte probabil Carpaţii).

7. De cealaltă parte a muntelui, vecinii lui sunt Mirvat sau moravii..." 61.

Să comparăm acum aceste trăsături caracteristice ale vecinilor maghiarilor, cu acele ce le aflăm în descrierea Anonimului. Şi aci e vorba de un popor desigur numeros, dar rău înarmat „neavând decât

arcuri şi săgeţi", vlahii şi slavii lui Gelu, cari nu se pot opune armamentului şi tacticei de război superioare a cuceritorilor. Şi ei sunt vecini cu ducatul lui Menumorut, coborâtor din Morut, care poate fi Moravul, şi locuiesc la poalele Munţilor Apuseni, prin care curg destule râuri spre câmpia Tisei, ce se întinde până la Dunăre. Menţiunea din izvoarele musulmane a acestui popor cu nume nedefinit – care ar putea fi al unei clase războinice conducătoare, în acest caz pribegii Adrianiţi din imperiul bizantin – se intercalează, cronologic, între descrierea Porfirogenetului de la jumătatea veacului al X-lea şi acea a Notarului Anonim de la mijlocul secolului al XII-lea. Ea se referă însă, spre deosebire de ele, la perioada *înainte* de trecerea maghiarilor în Panonia, în care se mai aflau în Atelkuzu, ţara dintre râuri, de unde nu-i izgoniseră încă pecenegii; dacă aceşti N.nd.r. sau Nandarieni sunt într-adevăr Adrianiţii transplantaţi de Krum la nordul Dunării, atunci relaţiunea din izvoarele musulmane, de la sfârşitul secolului al X-lea şi al XI-lea, priveşte împrejurări şi evenimente din primele decenii ale veacului al IX-lea. Asemănările ce le prezintă cu descrierea Anonimului regelui Bela fac însă mai verosimile împrejurările, amintite de acesta, pentru o vreme ceva mai târzie, pe care rămâne să o determinăm.

IV. VOIEVODATUL ARDEALULUI

Când s-a produs şi sub ce formă întâia năvălire a ungurilor în Ardeal?

Logica însăşi a evenimentelor ce ne sunt cunoscute, ne arată un termen ce nu-l putem depăşi. În prima perioadă a aşezării lor în Panonia, ei sunt într-adevăr ocupaţi cu expediţii continue de pradă spre miazăzi şi apus, de la 899, când apar întâia oară în valea Padului, până la 955, când îi opreşte în sfârşit armata lui Otto I pe ţărmurile râului Lech. De la această dată drumul lor spre apus se închide; doar spre sud-est, în Peninsula Balcanică se mai îndreaptă năvălirile lor, odinioară atât de temute în toată Europa.

De altă parte, întâile menţiuni precise ale unei stăpâniri maghiare în Ardeal sunt târzii. „Istoriografia vorbeşte de întemeierea unei episcopii transilvănene la Apulum (Alba-Iulia) în anul 1003, după cucerirea ţării. Niciuna nici alta nu sunt serios dovedite" 62. Cel dintâi *episcopus Ultrasilvanus* apare de-abia un secol mai târziu, la 1103, iar la 1113 e vorba de cel dintâi înalt demnitar pentru cârmuirea acestei regiuni: *Mercurius*, *princeps Ultrasilvanus*. Întâia menţiune documentară a unor drepturi de vamă asupra sării în Ardeal e din

1075, cu privire la Turda, iar unele acte de danie regale se pot urmări până sub domnia lui Bela I, între 1061 şi 1063 83.

Perioada de pătrundere în partea de nord-vest a Ardealului, se poate deci statornici între aceste date: către 950, Constantin Porfirogenetul află încă un teritoriu nesupus stăpânirii maghiare între hotarul ei şi regiunea ocupată de pecenegi, iar în a doua jumătate a veacului al JEI-lea încep întâile dovezi ale unei stăpâniri efective a maghiarilor în Ardealul de vest.

Note:

°2 H. Schönebaum, *Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens*, în „Leipziger Vierteljahrschrift für Sudosteuropa", I, 1937, p. 42.

03 Cf. *ibid*., p. 15 şi urm.

În care unii au văzut doar titlul pomenit de Porfirogenetul: *gylas*. Cf. A. De cei, *Românii din veacul al XI-lea până în al XIII-lea*, p. 83 şi urm.

65 V. Motogna, Cină şi de la cine au cuprins ungurii Ardealul? Dej, 1931, p. 11 şi urm. Cf. Istoria veche a românilor, p. 82 şi urm.

Pare deci foarte probabil că sub Ştefan I, odată cu trecerea la creştinism şi consolidarea organizaţiei de stat, să fi început şi acţiunea de expansiune spre răsărit, în avântul proaspăt al răspândirii credinţei creştine apusene, printre popoarele de la această margine a noului regat. De altfel, sub el s-ar fi produs şi rivalitatea cu acel Gyula sau Giula, urmaşul legendarului Tuhutum, care ar fi rămas păgân şi ar fi atras asupra sa mânia regelui Ştefan Unii cercetători presupun că e o confuzie între acest stăpânitor *maghiar* din Ardeal şi ducele *român* (*quidam Blacus*) Gelu, şi că în realitate ar fi vorba de un voievod român cu numele Giula sau Jula, pe care Anonimul, făcând din el două personalităţi, l-ar fi aşezat în acelaşi timp în vremea lui Arpad, ca stăpânitor „vlah" în Ardealul de nord-vest, şi în timpul lui Ştefan, ca un principe ungur răsculat împotriva autorităţii regelui e5. Deşi este o oarecare potrivire sau asemănare de nume, totuşi o asemenea confuzie ne pare puţin probabilă. E foarte limpede în povestirea Anonimului noţiunea graniţei între Ungaria şi Ardeal, la poarta Meseşului, şi aceea că pătrunderea dincolo de această întărire de hotar (*gyepii*) s-a făcut din iniţiativa unei căpetenii, şi nu din ordinul stăpânitorului suprem al triburilor maghiare.

Procesul e de altfel identic cu acel ce se petrece mai la sud, în

Banat: Glad, învins, are totuşi ca urmaş pe Ohtum sau Ahtum, şi de-abia sub domnia lui Ştefan I, *Vita major Sancti Gerhardi* ştie de cucerirea ţării lui, aflată sub influenţă *ortodoxă* de la Vidin de către un comandant de oaste al regelui Ungariei, care preface numele cetăţii *Morisena* de pe Mureş în Csânad bi.

În aceste izvoare vechi ale istoriografiei ungureşti, trăieşte deci amintirea unui proces istoric în două etape: o primă pătrundere din iniţiativa unor căpetenii izolate, înspre Banat şi Ardealul de nord-vest, care, după unele date arheologice 67, nu ar fi imposibilă de la sfârşitul secolului al X-lea. Iar în primele două decenii ale veacului următor, consolidarea pătrunderii, prin supunerea acestor căpetenii de către întemeietorul şi unificatorul regatului, Sf. Ştefan însuşi.

Note:

I. Lupa?, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. al XII-XVI*, extras din „Anuarul Inst. de Ist. Naţională", Cluj, VII, ltă8, p. 29 şi urm.

m Comunicare a domnului prof. Daicoviciu.

H. Schonebaum, op. cit., p. 33 şi urm.

Dar cu aceasta, cucerirea propriu-zisă a Ardealului e de-abia la începutul ei: dovadă cunoştinţele atât de sumare ale Anonimului, un secol şi jumătate în urmă, asupra „ţării Ultrasilvane" şi concesiunile făcute, în părţile de miazăzi şi răsărit, coloniilor străine de „Flandrenses" – saşii de mai târziu – sau ordinului Cavalerilor Teutonici. Organizarea în comitate, către care tinde administraţia regatului în perioada consolidării sale, se face acolo mult mai încet şi mai greu 68: regiuni întregi rămân multă vreme sub oblăduirea unui demnitar deosebit, cornițele saşilor sau acel al secuilor. Dar în special, constituie o trăsătură caracteristică existenţa unui voievodat al Transilvaniei, care ocupă un loc din cele mai înalte în ierarhia curţii regale şi se bucură de drepturi şi privilegii foarte întinse.

Asupra originii acestei funcţiuni s-au formulat în ultimii ani ipotezele cele mai deosebite. Istoriografia maghiară şi chiar cea săsească au văzut în acest demnitar doar o imitaţie, după modelul markgrafului de graniţă german. Instituţia nu are alt înţeles decât acea a Banatului de Severin sau a Banatului Croaţiei şi Slavoniei, la alte hotare ale regatului69; era necesară o concentrare de puteri şi de autoritate în mâinile unui reprezentant al regelui în ţinuturile de margine, mai des ameninţate de războaie şi năvăliri: ar fi vorba deci de

o creaţie specifică a organizării de stat ungureşti, investită de aceasta cu o misiune deosebită de strajă şi supraveghere la hotar.

Dar titlul de „voievod" apare ca ceva neobişnuit şi de altă origine decât celelalte demnităţi conferite de regii Ungariei; s-a putut deci presupune o origine străină. Cel dintâi care poartă denumirea de *Vayvoda*, Leustachius, la 1176, pare a fi de obârşie italiană, el e pomenit cu prilejul unor danii în nordul Ardealului, răsplată a unor fapte de vitejie săvârşite de nobilii unguri în Asia Mică, în rândurile armatei bizantine a lui Manuil Comnenul. Cum mărturia lui este invocată pentru proprietăţi hărăzite în nordul Transilvaniei, e într-adevăr probabil că îşi exercita atribuţiile în aceeaşi regiune. „De unde însă, se întreba nu demult autorul unui studiu întins şi amănunţit asupra organizării politice şi bisericeşti a Ardealului în perioada arpadiană, dl. H. Schonebaum, de unde denumirea funcţiunii? Să formulăm aci o ipoteză îndrăzneaţă. Leustachius, de neam italian, luptă alături de trupele împăratului Manuil I, e deci o luptă în care se află în serviciul armatei bizantine. Note:

89 I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 5944, p. 9 şi urm.

Oare să fi avut de acolo titlul de pe care bizantinii şi mai înainte l-au dat conducătorilor de oaste unguri? Nu ar fi oare cu putinţă ca să fi adus cu el acest titlu şi să fi fost aşezat, ca războinic încercat, aci în răsăritul primejduit? E oare atât de lipsit de probabilitate, ca titlul să fi fost conferit acum celui mai înalt demnitar regesc din Transilvania, tocmai pentru că această ţară era încă în fapt, de cucerit? Astfel voievodul în vechea accepţiune de conducător de oaste ar avea înţeles specific pentru cel mai înalt demnitar ardelean, anume că datoria lui era să se lupte pentru ţara lui. Desigur, sunt posibilităţi ca noţiunea de «voievod» să fi fost împrumutată şi din altă parte, dar de una putem fi aproape siguri, anume că titlul nu este originar din Transilvania". 70

Ne e mai greu acum să fim tot atât de siguri în această privinţă. Ipoteza unei influenţe bizantine este ingenioasă; ea s-ar putea însă mai degrabă aplica într-un caz anumit, titlului de duce (*dux*) sau *ducă*, în limba locuitorilor din ţinutul prin care maghiarii pătrund în Panonia, după cum scrie Anonimul în capitolul XIII al cronicei sale 71. Aci se poate presupune influenţa titlului bizantin de 8065, pe care îl purtau guvernatorii militari ai themelor de la graniţă72. Acel de *voievod*, de origine slavă, poate însă tot atât de bine, să fie originar din Transilvania, unde ne întâmpină, până la sfârşitul Evului Mediu,

organizaţia sătească, sau de mici ţinuturi a cnejilor şi voievozilor români. Această instituţie, redusă la proporţii modeste, locale, tot mai mult încălcată de uzurpările, în drept şi în fapt, ale comiţilor regelui, nu mai era însă în epoca în care o cunoaştem mai bine, decât o umbră a ce putuse însemna odinioară. „Voievodul", ca reprezentant al regelui în Transilvania, cu puteri întinse – care l-au adus să râvnească în momente de criză ale istoriei ungureşti, sub Roland Borza sau Borş, la autonomie, iar sub Ladislau din acelaşi neam, la începutul veacului al XIV-lea, aproape la suveranitate deplină – ţine locul ducilor autonomi sau independenţi ai cronicei Notarului Anonim. E uşor de presupus că fiind cârmuitori peste români şi slavi, titlul acestora să fi fost acel de voievod, pe care îl găsim în veacul al XIII-lea la căpeteniile românilor din valea Oltului, pomenite de diploma lui Bela al IV-lea pentru Ioaniţi, din 1247 73.

Note:

7 H. Schonebaum, ibid., I, p. 37.

71 Ed. Popa-Lisseanu, p. 35.

7! V. mai sus. p. 212.

7 H. Schonebaum, op. cit., în „Leipziger Vierteljahrschrift", II, 1938, p. 2 şi urm.

De altă parte, din diploma reginei Elizabeta pentru românii din Bereg, de la 30 septembrie 1364, rezultă de asemenea că voievodatul, redus la proporţii locale, era totuşi o instituţie juridică şi administrativă, folosită de toţi românii din Ungaria, şi că era de natură electivă, deosebindu-se astfel de organele politice şi administrative numite de regii unguri**245**. D-l Moga, căruia i se datorează cel mai recent şi mai complet studiu al problemei, îşi formulează astfel concluziile: „voievodatul, departe de a fi o creaţie a regilor unguri, este o realitate politică străveche autohtonă în Transilvania, reprezentând la originea lui o ordine de drept şi o formă politică de stat româno-slavă"**246**.

Legătura cu tradiţia Anonimului se face astfel de la sine. „Chiar dacă Anonimul ar fi inventat pe Gelou ca erou eponim, adaugă dl.

N ote:

_ I. Moga, Voievodatul Transilvaniei, Sibiu, 1944, p. 48 şi urm.

246 Ibid., p. 42.

Moga, un fapt rămâne totuşi de necontestat, anume că românii şi slavii din Transilvania aveau o organizaţiune politică-militară". Că românii aveau rolul conducător, nu mai încape nicio îndoială „de vreme ce Anonimus arată pe ipoteticul Gelou ca fiind «quidam Blacus», deci român"**247**. Termenul de „dux" folosit de cronicar, atunci când nu e indicat ca o denumire specifică, apare de altfel ca echivalentul latin al titlului slav de „voievod". Încheierea generală la care ajunge studiul mai sus menţionat, trebuie de asemenea reprodusă aci, pentru că interesează de aproape propria noastră cercetare: „Voievodatul transilvan, asemenea celorlalte voievodate româneşti, îşi trage originea din instituţia voievodală româno-slavă autohtonă, cuprinzând o ordine juridică şi socială cu totul deosebită de cea a ungurilor descălecători şi de organizaţiunile de tip apusean, introduse de primii regi ai Ungariei în aceste părţi"**248**.

A mai fost însă în această evoluţie şi o etapă intermediară, care trebuie amintită pentru limpezirea deplină a problemei. Tradiţia istorică a Anonimului arată foarte lămurit că formaţiunile de stat autohtone ale românilor din Ardeal au fost înlocuite la început de stăpâniri maghiare autonome, datorite iniţiativei unor căpetenii de triburi, ale căror teritorii s-au integrat numai după decenii, în cuprinsul regatului Sf. Ştefan. Regatul Ungariei moştenea astfel, în acest ţinut de margine, o îndoită tradiţie de autonomie, pe care era ţinut să o respecte. E deci foarte normal ca atât titlul, cât şi atribuţiunile voievodului

Transilvaniei să fie aceleaşi ca ale stăpânitorilor pe care i-a înlocuit, nouă fiind doar dependinţa în care se afla faţă de rege. Nu trebuie să uităm de asemenea că cea mai mare parte a ţării „de dincolo de păduri" era încă de cucerit şi că nu poate fi vorba de o consolidare reală a unei organizaţiuni politice şi administrative ungureşti în Ardeal înainte de veacul al XIII-lea, sau chiar de năvălirea tătarilor. Departe de a fi împrumutat de la o ierarhie militară sau de stat străină, titlul de voievod care corespunde funcţiunii bizantine de duce al themei de la graniţă, concentrând în mâinile sale puterile ostăşeşti, administrative şi judecătoreşti, reprezintă în realitatea, înregistrată de documente,

---

7 8 Ibid., p. 92.

248 Ibid., p. 99.

tradiţia istorică a Notarului Anonim. El supravieţuieşte în voievozii mărunţi pe care îi regăsim şi mai târziu în gospodăria locală a Transilvaniei, dar şi în funcţiunea celui mai înalt demnitar regal al provinciei. Cum l-a definit atât de limpede dl. I. Lupaş, „între organizarea voievodatului transilvan şi a celui muntean şi moldovan, nu era deosebire de esenţă, numai una de grad". Era doar „singura deosebire, că nu putea să fie nici să se intituleze autocrat, «singur stăpânitor», ci era în mai mare măsură dependent de Coroana ungară decât Domnii din sudul şi răsăritul Carpaţilor, siliţi şi ei uneori de împrejurări să încuviinţeze acte de oportunitate politică, recunoscându-i o suzeranitate efemeră"**249**.

ÎNCHEIERE

Dar cu atât mai logică e atunci presupunerea, care se află de altfel pe linia aceleiaşi tradiţii istorice, în care descoperim tot mai multe elemente de realitate, că această moştenire a unei vechi organizări politice româneşti din Ardeal a fost dusă dincolo de munţi de acţiunea descălecării; identice în „esenţă" şi în origine, voievodatele „transalpine" ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei s-au deosebit „în grad" de acel transilvănean numai din împrejurările politice diferite, care le-au înlesnit dobândirea unei existenţe de stat independente, în înţelesul relativ al cuvântului, pentru epoca istorică şi regiunea geografică în care s-a putut dezvolta.

Voievodatul transilvan, aşa cum îl cunoaştem din datele ce ni le înfăţişează istoria ungurească, e de altfel încă o dovadă a procesului istoric pe care îl constituie întemeierea statelor româneşti. Vechile organizaţii de stat au trăit mai departe, la începutul pătrunderii maghiare în Ardeal, sub formă de autonomii locale, uneori chiar regionale. Privilegiile valahilor par a fi fost respectate sub regii din neamul Arpazilor, iar tradiţia istorică din timpul lor le păstrează amintirea. Dar încă din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, după marea zguduire a năvălirii tătăreşti de la 1241, împrejurările se schimbă. Primejdia de la răsărit face pe regii unguri din ce în ce mai puţin toleranţi faţă de acele populaţii, cari nu sunt deplin integrate

---

N ote:

_ I. Lupaş, Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI, ibid., p. 52. «

ordinii lor, a regatului. Se înmulţesc spre sfârşitul secolului indiciile unei acţiuni de restrângere a privilegiilor valahilor schismatici, ale căror căpetenii trebuiau să aleagă între intrarea în ordinea feudală a stărilor provinciei şi pribegia peste hotar. Această din urmă alternativă a dus la descălecat.

Întregul proces se poate urmări, cu date precise, din împrejurările din Maramureş cari ne arată că sub noua dinastie de Anjou, ce n-a putut uita atât de lesne duşmănia cu care au întâmpinat-o ardelenii, acţiunea de unificare administrativă şi de înlăturare a vechilor autonomii valahe a fost continuată cu mai mare amploare şi mai mare stăruinţă. Efectele s-au putut vedea în descălecatul Moldovei.

O examinare a tradiţiei istorice despre voievodatele româneşti din Ardeal, ne duce astfel în mod logic, nu numai la confirmarea datelor ei, dar totodată şi la argumente nouă în favoarea acelei a descălecatului Ţării Româneşti şi a Moldovei.

CONCLUZIE

Iată cum, după jumătate de secol de cercetări şi de îndoieli, în spiritul celei mai ascuţite critici a izvoarelor practicate de şcoala istorică a veacului trecut, ne întoarcem, în ce priveşte procesul de întemeiere şi dezvoltare a statelor româneşti în Evul Mediu, la concepţia şi interpretarea lui A.D. Xenopol. Este o regulă a disciplinei noastre ca o lucrare, oricât de valoroasă, să fie repede depăşită de descoperiri nouă, de alte puncte de vedere care îi modifică argumentarea şi concluziile. Dar pe acest drum de continuă prefacere şi frământare a materiei istorice, de necontenită propăşire a cunoştinţelor, pot fi cotituri neprevăzute care sunt de fapt întoarceri. Un punct de vedere părăsit, o interpretare ce părea depăşită de lucrări mai nouă, pot totuşi recăpăta valoarea lor, când temeiuri nouă se adună ca să le confirme. Este atunci o datorie a istoricului şi chiar un comandament al conştiinţei sale, să recunoască dreptatea care a fost contestată înaintaşului şi să arate în ce măsură opera sa îşi recapătă valoarea, sau modul său de a vedea se potriveşte cu noua cercetare a împrejurărilor, descrise de el odinioară.

Într-adevăr, în lumina celor expuse aci, ca şi în celelalte comunicări în care ne-am ocupat de tradiţia istorică a descălecatului, nu putem afla definiţie mai bună şi mai cuprinzătoare a întemeierii statelor româneşti decât acea pe care Xenopol o dădea în 1896 în ediţia franceză, prescurtată, a istoriei sale a românilor, concentrând în

ea rezultatele tuturor lucrărilor sale anterioare.

„Chiar dacă existenţa persoanei lui Radu Negru şi data descălecării sale în Muntenia ar putea încă da loc la discuţii, faptul întemeierii principatului Ţării Româneşti printr-o colonie românească din Transilvania nu rămâne mai puţin bine stabilit şi voim să mai adăugăm unele argumente în favoarea acestei teze.

Valahia, care nu are acest nume decât la popoare străine, nume cu totul necunoscut în ţară, e desemnată în gura locuitorilor săi prin două alte nume: *Ţara Muntenească* (adică a munţilor) şi *Ţara Românească* (adică a românilor). Valahia fiind o ţară de şes în cea mai mare întindere a ei, numele de ţară a Munţilor nu-şi poate afla obârşia în relieful pământului ei. El n-ar putea fi lămurit decât prin coborârea locuitorilor din munţii Transilvaniei, adică a *Muntenilor*, în regiunea şesului. Dar cum românii locuiau, înainte chiar de întemeierea statului muntean, povârnişurile Carpaţilor, la graniţele dinspre miazănoapte ale ţării, îi dăduseră numele poporului lor: Ţara Românească. Muntenii sosind şi ridicându-se ca stăpânitori ai regiunii i-au impus numele: Muntenească. Tot prin această întemeiere a statului muntean de către românii din Transilvania se lămureşte un alt fapt, cu totul neexplicabil, dacă nu admitem această origine: voim să vorbim de schimbarea succesivă a capitalei ţării, care începe prin a fi Câmpulung, aproape de hotarul Ardealului, pentru a coborî pe urmă tot mai jos, întâi la Argeş, pe urmă la Târgovişte, pentru a se opri în sfârşit în câmpie, la Bucureşti. Dacă românii ar fi venit de la miazăzi de Dunăre şi dacă am trebui să căutăm acolo originea statului lor, este evident că întâia lor capitală ar fi trebuit să fie aşezată pe ţărmul fluviului, iar de acolo să se urce mai pe urmă spre partea mai înaltă a ţării. E însă tocmai contrariul care a avut loc…

Întemeierea principatului moldovenesc, dovedit de documente autentice, ca fiind rezultatul unei emigrări peste munţi a românilor cari voiau să scape de asuprirea ungurească, confirmă părerea că acea a Ţării Româneşti a trebuit să fie produsul unei cauze asemănătoare şi nu poate decât să întărească dovezile ce le-am arătat…

Întemeierea statelor româneşti ale Munteniei şi Moldovei, îşi are deci originea în cetăţuia Carpaţilor. Această împrejurare fiind stabilită în mod neîndoielnic, înlătură orice posibilitate a unei părăsiri a Daciei de către români şi a întoarcerii lor din regiunile de la sud de Dunăre, la nord de acest fluviu. Căci, în acest caz, ar fi trebuit să

întâlnim pe români mai întâi în câmpia munteană sau moldovenească şi numai prisosul acestui popor ar fi trebuit să treacă munţii, pentru a se aşeza în Ardeal. Ce găsim însă dimpotrivă? Că cele mai vechi urme ale românilor se află în partea muntoasă a Daciei, de unde nu coboară decât mai târziu spre câmpie. În loc deci de a vedea pe români suind de la Dunăre spre munţi, după cum o vrea ipoteza nouălor imigrări, îi aflăm coborând de la munte spre Dunăre. Acest din urmă argument în chestiunea continuităţii prezenţei românilor la nord de Dunăre e atât de concludent, încât numai cu părtinire s-ar putea să nu i se recunoască valoarea."**250**

Astfel Xenopol, urmând firul v tras mai demult de istoricii Şcolii ardelene, şi înainte de ei, de cronicari, lega problema întemeierii principatelor de acea a originilor neamului nostru şi a continuităţii sale pe pământul Daciei.

Istoriografia noastră mai recentă pare într-adevăr a nu-şi fi dat seama de legătura logică între tradiţia istorică despre originile românilor şi acea despre întemeierea statelor româneşti. Dimitrie Onciul, care a supus celei mai severe critici pe aceasta din urmă, înlăturând ideea descălecatului din Ardeal din analele Ţării Româneşti (Moldova nu se putea, căci îl atestau documentele), a susţinut cu puternice argumente valoarea tradiţiei istorice despre originile poporului nostru, stăruind în toate lucrările sale asupra continuităţii elementului daco-roman la nordul Dunării şi socotind ca un element hotărâtor faptul că „în Dacia, românii sunt arătaţi mai întâi pe teritoriul colonizaţiunii romane (Oltenia, Banat şi Ardeal), de unde ei au ocupat apoi părţile dincoace de Olt şi de Carpaţi. Acolo îi arată ca populaţie mai veche, înainte de întemeierea Principatelor, documentele şi cronicele ungureşti, cum şi cronicele noastre... Faptul că tocmai pe acest teritoriu, intensiv colonizat şi romanizat sub stăpânirea romană, se află şi locuinţele mai vechi ale românilor din nordul Dunării, găsiţi aci de unguri, este netăgăduit o confirmare a tradiţiunii istorice". Desigur, adăugăm noi, dar nu numai a tradiţiei istorice despre originile noastre romane, pe care o putem urmări în

---

N ote:

_ A. D. Xenopol, Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, Paris, 1896, I, p. 198—207.

izvoarele bizantine încă din veacul al XI-lea, iar în cele ungureşti din secolul următor, ci şi a tradiţiei întemeierii Principatelor. Dacă admitem temeiul istoric al minunatei povestiri că „de la Râm ne tragem", de ce să tăgăduim, cu tot dinadinsul, acel al versiunii descălecatului din munţi? Căci e vădit, după cum în antichitate dacii *montibus inhaerent*, că tot astfel neamul daco-roman s-a putut dezvolta în Evul Mediu la adăpostul muntelui şi deci tot de aci au pornit năzuinţele spre o viaţă de stat deosebită a poporului român, atunci când împrejurările i s-au arătat în sfârşit prielnice.

Lanţului acestei demonstraţii îi mai lipsea un inel: acel al tradiţiei istorice despre formaţiunile politice româneşti din Ardeal, însemnate de cronica Notarului Anonim al regelui Bela. Cercetările recente, dovedind că relaţiunea lui nu e o fantezie literară sau erudită, ci că reprezintă, printre confuzii şi anacronisme fireşti, un temei de necontestate realităţi, confirmă şi întregesc construcţiile logicei. Şi astfel, după jumătate de secol de discuţii şi controverse, ne întoarcem, în ce priveşte originile Principatelor, dincolo de Onciul şi de Iorga, la concluziile lui Xenopol, care, ele înseşi, nu reprezintă decât linia constantă a tradiţiei mai vechi a cronicarilor la care mai întâi, „biruit-au gândul... să scoată lumii la vedere felul neamului, din ce izvor şi seminţie sunt lăcuitorii ţării noastre Moldovei şi ţării Munteneşti şi românilor din ţările ungureşti... că tot un neam şi odată descălecaţi sunt"[251]. Nu avem, în linii generale, prea mult de modificat – afară doar de numele unuia din întemeietori, încă nesigur – la încheierea la care ajunsese acum două veacuri şi jumătate Miron Costin, în cronica lui polonă: „... Tătarii se retraseră mai departe în câmpuri, iar românii, adică romanii şi mai întâi... «muntenii» se scoborâră din munţi la locuri mai deschise cu voievodul lor Negrul; nu mult după aceea ieşiră şi moldovenii din Maramureş cu Dragoş, întâiul lor domn, la ţara Moldovei şi ocupară mai întâi locurile de sub munţi"[252]. Se confundă desigur aci procesul de expansiune demografică şi de asimilare etnică, care stă la temelia dezvoltării noastre istorice în aceste vremuri îndepărtate, cu actul de iniţiativă

N ote:

_ LeU I2, P- 3.

[252] I. Bogdan, Cronice inedite atingătoare de istoria românilor, p. 186.

politică ce a dus la descălecat şi la întemeierea statului. Poporul român, adunându-şi elementele răzleţite în jurul cetăţii muntoase, de care l-a legat de la obârşie destinul său, se revărsase demult peste plaiuri, până în câmpiile dinspre Dunăre şi Mare, topind în noua lui comunitate toate frânturile de neamuri – slave, iraniene sau turceşti – pe care năvălirile le-au lăsat pe pământul său. Dar ctitorii de state, întemeietorii unei existenţe politice proprii, au trebuit să descalece din regiunea în care se păstrase fiinţa însăşi a neamului – şi npau putut-o face decât atunci, când împrejurările istorice le-au deschis drumul.

Mai este poate, în această întoarcere cu temeiuri mai puternice la vechea tradiţie istorică despre începuturile statelor româneşti, mai mult decât o întâmplătoare potrivire în dezvoltarea disciplinei noastre. În aceste vremuri de adânci prefaceri şi de neîncetate răsturnări, statornicirea unui element tradiţional e un punct de reazem pentru minte ca şi pentru suflet. E o atingere cu temeiurile mai adânci ale firii şi ale existenţei naţionale, din care pot izvorî acum, ca şi altă dată, nădejdi şi puteri nebănuite.

LA TRADITION HISTORIQUE SUR LA FONDATION DES ÉTATS ROUMAINS

L'a tradition historique, concernant le fondation des principautés roumaines, a été l'objet de controverses nombreuses et de longues discussions. Şi l-on est revenu, dans ces dernières années, à un point de vue qui confirme la tradition historique regardant l'origine des Roumains, les nouvelles données de l'archéologie et de la lingvistique se montrant toujours plus favorables à la thèse traditionnelle de la continuité daco-roumaine – îl n'en est pas de même de celle ayant trăit à la fondation des états. Sur ce point, la plupart des historiens roumains demeurent attachés à la thèse développée il y a deja près d'un demisiècle, dans l'ouvrage pour ainsi dire classique de Démètre On-ciul, *Les origines des Principautés Roumaines*.

Il s'agit principalement de la tradition du „descălecat" (*descensus*; descente de cheval), nom donné par les chroniques à la fondation des principautés de Valachie et de Moldavie, attribuées à la „descente" des montagnes d'un prince roumain, originalre de Transylvanie. Le fait paraît incontestable pour la fondation de l'état moldave, duc en effet à l'établissement, à l'est des Carpathes, de seigneurs roumains venus du Maramureş, du Nord de la Transylvanie, les uns comme vassaux et alliés de la couronne de Hongrie dans la

lutte contre les Tatars – les autres, insurgés contre le roi et cherchant au de la des montagnes la liberté et les privilèges qui leur étaient refusés en deçà. Cette formation de la principauté de Moldavie est attestée non seulement par la tradition des chroniques hongroises ou autohtones, du XVe et du XVIe siècles, mais par les documents contemporains, les diplômes de la chancellerie de Louis I-er d'Anjou, roi de Hongrie.

Par contre, il n'y a aucune trace dans les documents contemporains de la fin du XIIIe siècle d'un passage du „prince Noir" (*Negru Vodă*) ou Radu le Noir, de la région transylvaine de Făgăraş dans les districts voisins de la Valachie, au Sud des Carpathes. La tradition n apparaît que beaucoup plus tard, dans la *chronique anonyme* valaque du XVIIe siècle, au plus tôt dans les *Annales* du Ragusain Luccari, rédigées à la fin du XVIe siècle. Le premier prince valaque dont les documents fassent mention est le „grand" Basarab, au début du XIVe siècle, l'adversaire victorieux du roi Charles-Robert de Hongrie. L'un de ses successeurs, dans le dernier quart du XIVe siècle, Radu I-er, semble avoir été confondu avec le personage mythique du „prince Noir", auquel la tradition attribuie la fondation de l'état. Onciul supposait que cette version traditionnelle serait le résultat d'un „mythe historiographique" dû à l'influence littéraire du récit de la fondation de la principauté moldave; la Valachie aurait été fondée en réalité par des princes autohtones, qui auraient unifié, au début du XIVe siècle, les petites seigneuries isolées qui existaient deja au siècle précédent. C'est le point de vue que la plupart des historiens roumains modernes, à l'exception de Xenopol, ont adopté jusqu'ici.

Nous croyons devoir soumettre à un nouvel examen l'étude de la question, en tenant compte des recherches récentes poursuivies dans divers domaines, et d'une tendance générale, marquée depuis quelque temps par les études historiques, d'acorder plus de valeur aux traditions, que ne l'avait fait l'école critique du siècle dernier. Il nous a semblé en effet que le rythme de la dialectique hégélienne, qui fait alterner la thèse et l'antithèse, pour aboutir à une synthèse des connaissances et des conclusions, s-applique fort exactement à l'évolution des recherches historiques depuis un demi-siècle, justement en ce qui concerne les traditions historiques et semilégendaires.

c'est pourquoi nous avons fait précéder les études consacrées à

la fondation des états roumains, d'une introduction qui apporte quelques exemples, tirés de l'histoire générale de l'Antiquité et du Moyen âge, à l'appui de cette démonstration. Il nous a păru en effet, que dans les recherches sur l'authenticité des faits historiques relatés par la *Bible*, aussi bien que dans les études homériques ou les travaux plus récents regardant l'origine et la fondation de Rome, les données fournies, pour une très grande part, par les fouilles archéologiques, ont remis en valeur les traditions, que la critique du XIXe siècle s'était crue obligée de repousser en bloc. Il en est de même des légendes épiques du Moyen Âge, les grandes épopées de la *Chanson de Roland*, du *Nibelungenlied* ou du *Cantar del mi-o Ciel*. Il est également fort intéressant de noter la réaction, marquée par les ouvrages récents sur les origines de la Confédération helvétique, à l'égard de la critique des historiens du dernier siècle. La tradition du serment des Suisses sur le Grùtli et des exploits de Guillaume Tell y apparaît bien moins dénuée de tout fondement, que ne la voulaient considérer les ouvrages antérieurs. Cette même tendance, d'acorder une plus grande signification aux traditions recueillies par des relations et des armales, même beaucoup plus récentes que les événements auxquels elles se rapportent, se fait remarquer dans l'étude des anciennes chroniques russes ou hongroises.

Les textes prennent ainsi leur revanche sur les commentateurs, qui ont souvent poussé le zèle critique jusqu'à vouloir les éliminer complètement. Il nous faut bien constater cu'ils disent en înainte occasion, à peu près exactement ce cu'ils veullent dire, et que souvent aussi, une information qui paraît suspecte par să singularité ou son isolement, reçoit soudain la confirmation d'autres sources, jusque-là inédites ou simplement méconnues. Nous en avons fait l'expérience, il y a tantôt vingt ans, avec les renseignements historiques et géographiques, concernant l'épisode de la domination du tzar de Bulgarie Svetoslav, à Cetatea Albă (Akkerman), au début du XIVe siècle. Un nouvel exemple, non moins frappant, nous est fourni par le texte de la chronique de Thomas Tuscus, auquel nous avons tenté de donner une interprétation nouvelle.

c'est en nous basant sur les résultats de ces recherches et en tenant compte de l'esprit des études récentes, que nous avons entrepris un nouvel examen du problème de la fondation des états roumains. J'ai fait figurer, d'abord, pour mémoire, un essai sur l'empire

vlacho-bulgare des Assénides, dont l'histoire n intéresse pas directement l'objet de ces recherches, mais qui n'en constituie pas moins un complément indispensable à l'étude des origines des états roumains au Moyen âge.

Suivent dans l'ordre de leur publication, les communications présentées à l'Académie Roumaine dans les dernières trois années: un mémoire sur la tradition historique de la fondation de la principauté de Valachie, qui est le point central de cette controverse historique, et trois autres sur la tradition historique moldave, dont le premier examine les éléments légendaires et proprement historiques de cette relation; le second tente de donner un fondement historique réel à l'épisode des héros éponymes Roman et Vlachata, en retrouvant leurs homonymes dans la relation du voyage de frère Jean du Plan Carpin, à la cour du Khan mongol; et le troisième precise les données, qui peuvent démontrer l'existence d'un état organisé en Moldavie, dès le XIIIe siècle, avant la „descente" des seigneurs du Maramureş.

En général, deux tendances se dégagent de ces travaux divers: l'une qui veut démontrer l'existence des conditions, qui pouvaient expliquer et déterminer l'émigration en Valachie d'un seigneur roumain de Transylvanie à la fin du XIIIe siècle, à la suite de l'immixtion toujours plus grande des autorités royales, dans la vie des campagnes „valaques", ainsi que des restrictions apportées aux anciens privilèges de la population roumaine, de rite orthodoxe, de cette province; l'autre qui's efforce de prouver cu'en Moldavie, comme en Valachie, des groupements politiques locaux, seigneuries de cantons ou de vallées, ont précédé la formation de l'état unitaire, la grande principauté du XIVe siècle. Il a fallu, pour les rassembler en un seul corps politique, la „descente" d'un élément étranger à la région, en l'espèce d'un seigneur venu de Transylvanie, pour chercher au de la des Carpathes les libertés qu'il ne pouvait conserver sur să terre ancestrale.

Ceci nous amène, par la force des choses, à examiner, en un cinquième et dernier mémoire, la tradition historique des voïvodats roumains de Transylvanie. Celle-ci est représentée par la chronique hongroise du notaire anonyme du roi Béla, dont les données ont păru longtemps sujettes à caution. Îl ressort cependant des études récentes, publiées par les historiens magyars, qu'il y a lieu de reviser également notre jugement à cel égard.

Leurs doutes au sujet des passages concernant les Roumains et les états „valaques" ou slavo-valaques, conquis par les Hongrois à l'époque de leur entrée en Pannonie, paraissent également de moins en moins fondés. Beaucoup de traits sont empruntés à l'époque du chroniqueur, qui écrivait vraisemblablement dans la première moitié du XIIe siècle, mais il paraît maintenant evident que le récit se fonde quand même sur une réalité historique incontestable, et non sur un simple tissu de légendes et de fantaisies. L'existence de ces premiers états roumains, au debut du X & siècle, en Transylvanie, confirme la tradition historique qui fait de cette province le berceau historique de la formation des états roumains, comme elle est aussi celui des origines de la nation.

Ainsi, après un demi-siècle de doutes et de controverses, nous revenons, au de la des savants ouvrages d'Onciul et de Iorga, à la thèse de Xenopol, qui reproduisait lui-même, au sujet de la fondation des principautés roumaines, une tradition historique qui remonte aux chroniqueurs du XVIIE et du XVIe siècle. Cette tradition se rattache d'ailleurs étroitement à celle des origines roumaines; îl serait illogique d'accepter l'une et de rejeter l'autre, comme on ne la fait que trop souvent jusqu'ici. La tradition historique est en effet un bloc, don't on peut discuter et retoucher assurément certains détails et éliminer des épisodes, ajoutés de toute evidence par les légendes qui l'ont amplifiée, mais qui demeure dans ses grandes lignes une image somme toute fidèle, de l'évolution historique du peuple roumain au Moyen Âge.

L'étude attentive de ces récits divers contribuie ainsi à éclaircir l'une des périodes les plus obscures de l'histoire de ce peuple, et même de toute l'époque medievale. Elle apporte en même temps à l'esprit, au milieu des révolutions de tout ordre d'une époque aussi troublée que la notre, le réconfort d'un élément de permanence et d'un point de stabilité.

ANEXĂ

IZVOARE ISTORICE ALE TRADIŢIEI ÎNTEMEIERII STATELOR ROMÂNEŞTI

Greutatea de-a putea controla după izvoare relaţiunile privitoare la întemeierea statelor româneşti, fiind vorba de texte publicate în epoci deosebite şi în publicaţii ce nu sunt totdeauna uşor

accesibile, ne-a determinat să adunăm aci pasajele caracteristice în ordinea lor cronologică, spre a alcătui astfel un tablou rezumativ al izvoarelor tradiţiei noastre istorice.

Începem cu textele cronicelor ungureşti din secolele XII şi XIII, cari constituie o mărturie a existenţii celor mai vechi formaţiuni politice româneşti: voievodatele din Ardeal.

La textele cunoscute despre descălecatul Ţării Româneşti

— Aci în ordinea vechimii întâietatea revine *Analelor* lui Luccari, care se întemeiază fără îndoială pe un izvor intern din secolul al XVI-lea, ce nu a mai ajuns până la noi – adăugăm pasajele hrismologiului redactat pe la 1650 de Grecul Paisie Ligaridis, recent comentate de dl. Al. Elian. Ele prezintă particularitatea de a cuprinde cea mai veche menţiune, cunoscută până acum, a ambelor tradiţii istorice din principatele româneşti, ce au devenit cunoscute pe urmă cronicarilor noştri. Originea moldovenească a acestor informaţiuni arată că la mijlocul secolului al XVII-lea, tradiţia celor două descălecate era îndeajuns de cunoscută şi de răspândită în ambele ţări. Ea se mai amestecă aci şi cu elemente vădit împrumutate de la legendele în legătură cu Corvinii din Ardeal, ceea ce ne îndrumează iarăşi spre Transilvania, ca leagăn al acestor tradiţii.

În ce priveşte Moldova, e de observat că cronica ungurească aproape contemporană nu reţine decât al doilea descălecat

— Acel al lui Bogdan –, considerând cel dintâi, al lui Dragoş, aşa cum a şi fost desigur, ca o consecinţă a luptelor cu tătarii şi a expansiunii regatului peste munţi. Noţiunea de „ţară pustie" apare însă de la început şi constituie o trăsătură caracteristică a tradiţiei descălecatului moldovenesc, al cărei înţeles politic l-am amintit mai sus. Dimpotrivă, tradiţia luptelor cu polonii, păstrată de cronica lui Długosz, arată realităţi cu totul diferite şi confirmă presupunerea existenţei unei Moldove „înainte de descălecat".

I

VOIEVODATELE DIN ARDEAL 1. Notarul anonim al regelui Bela, ed. Popa-Lisseanu, p. 44.

XXIV. DE TERRA ULTRASILUANA

Et dum ibi diutius morarentur, tunc Tuhutum pater Horca, sicut erai un astutus, dum cepisset audire de incolis bonitatem terre

Ultrasiluane, ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat, cepit ad hoc hanelare**253**, quod, şi posse esset, per graţiam ducis Arpad domini sui terram Ultrasiluanam sibi et suiş posteris acquireret. Quod et sic factum fuit postea, n-am terram Ultrasiluanam posteritas Tuhutum usque ad tempus sancti regis Stephani habuerunt, et ducius habuissent, şi minor Gyla cum duobus filiis suiş Biuia et Bucna christiani esse uoluissent et semper contrarie sancto régi non fecissent, ut în sequentibus dicetur.

XXV. DE PRUDENTIA TUHUTI

Predictus uero Tuhutum un prudentissimus misit quendam uirum astutum, patrem Opaforcos Ogmand, ut furtiue ambulans preuideret sibi qualitatem et fertilitatem terre Ultrasiluane, et quales essent habitatores eius. Quod şi posse esset, bellum cum eis committeret, n-am uolebat Tuhutum per se nomen sibi et terram aquírere. Ut dicunt noştri loculatores: omnes loca sibi aquírebant, et nomen bonum accipiebant. Quid plura? Dum pater Ogmand, speculator Tuhutum, per circuitum more uulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores eius inspexisset, quantum humanus uisus ualet, ultra, quam dici potest, dilexit et celerrimo cursu ad dominum suum reuersus est. Qui cum uenisset, domino suo de bonitate illius terre multă dixit: Quod terra ilia irrigaretur optimis fluuiis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit, et quod în arenis corum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum esset, et ut ibi foderetur sal et salgenia, et habitatores terre illius uiliores homines essent tocius mundi, quia essent Blasii et Sclaui, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas, et dux corum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites, et auderent stare contra audatiam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias părerentur.

XXVI. QUOMODO CONTRA GELU ITUM EST

Tunc Tuhutum audita bonitate terre illius, misit legatos suos ad ducem Arpad, ut sibi licenţiam daret ultra situas eundi contra Gelou ducem pugnare. Dux uero Arpad, inito consilio, uoluntatem Tuhutum laudauit et ei licenţiam ultra situas eundi contra Gelou pugnare

---

N ote:

_ Hanelare, orig. anelare. Litera H a fost introdusă de altă mînă la loc greşit, în loc de anhelare.

concessit. Hoc dum Tuhutum audiuisset a legat-o, preparauit se cum suiş militibus, et dimissis ibi sociis suiş egressus est ultra situas uersus orientem contra Gelou ducem Blacorum. Gelou uero dux Ultrasiluanis 3 audiens aduentum eius, congregauit exercitum suum et cepit uelocissimo cursu equitare obuiam ei, ut cum per portas Mezesinas prohiberet, sed Tuhutum uno die siluam pertransiens ad fluuium Almas peruenit. Tunc uterque exercitus ad inuicem peruenerunt, medio fluuio interiacente. Dux uero Gelou uolebat, quod ibi cos prohiberet cum sagittariis suiş.

XXVII. DE MORTE GELU

Mane autem facto, Tuhutum ante auroram diuisit exercitum suum în duas partes, et partem alteram misit parum superius, ut tranzito fluuio, militibus Gelou nescientibus, pugnam ingrederentur. Quod sic factum est. Et quia leuem habuerunt tranzitum utraque aces, panter ad pugnam peruenerunt, et pugnatum est inter cos acriter, sed uicţi sunt milites ducis Gelou et ex eis mulţi intersecti, plures uero canţi. Cum Gelou dux corum hoc4 uidisset, tune pro defensione uite, cum paucis fugam cepit. Qui cum fugeret, properans ad castrum suum iuxta fluuium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes, ducem Geloum iuxta fluuium Copus interfecerunt. Tune habitatores terre uidentes mortem domini sui, sua propria uoluntate dextram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum patrem Horea, et în loco illo qui dicitur Esculeu, fidem cum iuramento firmauerunt, et a die illo locus iile nuncupatus est Esculeu e o, quod ibi iurauerunt. Tuhutum uero a die illo terram illam obţinut5 pacifice et feliciter, sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis Stephani obţinut. Tuhutum uero genuit Hoream, Horea genuit Geulam6 et Zubor, Geula genuit daus filias, quarum una uocabatur Caroldu7 et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. Zumbor uero genuit minorem Geulam, patrem Bile et Bucne, tempore cuius sanctus res Stephanus subiugauit sibi terram Ultrasiluanam, et ipsum Geluam uinctum în Hungariam duxit, et per omnes dies uite suc carceratum tenuit e o quod în fi de esset uanus et noluit esse christianus, et multă contraria facebat sancto regi Stephano quamuis fuisset ex cognatione matris suc.

2. Simon de Keza, ed. Popa-Liisseanu, p. 36 – 37 § 6. Ex Hunnorum în Europa reliquiis orti Siculi.

Isti eram Zaculi Hunorum sunt restului, qui dum Húngaros în Pannoni am iterato cognouerunt remeasse, redeuntibus în Ruthenie

finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata 8, partem în ea sunt adepţi, non tamen în plano Pannonie, sed cum Blackis în montibus confinii, sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur.

II

DESCĂLECATUL ŢĂRII ROMÂNEŞTI

1. Luccari P., Copioso ristretto de gli armali di Rausa, 1605, p. 49.

…Negro Voievoda di natione Ungaro padre di Vlaico nel 1310. S'era impardonito di quella parte di Valachia, la quale, secondo Tolomeo, Eustachio, Suida, e Stefano Brochiero, fu l'antica Dacia: dove (come's ha în Giornando Alano) habitarono Gothi, e Daci, da Greci chiamati Geti, e Davi. E trovando îl paese risoluto în campagne, tagliato da grosse fiumare, e laghi pieni di pescagione, e l'aria molto sana, per ritener l'acquisto nella fede, fabricó la cită în Campologu, e tiró alcune cortine di matoni cotti în Bucuriste, Târgovişte, Floc, e Busa. Îl quale morendo fu sepelito în Argis…

2. Istoria Tierei Romanesci de cindü au descălicatü Românii, *a*) Magazinü istoricü pentru Dacia. Suptă redacţia lui A. Treb. Laurianü şi N. Bălcescü. Bucuresci. Anul 1847. Tom. IV, p. 231.

Însă d întiiü s-au cuprinsü de Românii carii au purcesü de la Romani şi au venitü spre miézá-nópte. Deci trecíndü apa Dunării, au descălicatü la turnulü Severinului, alţii în ţâra ungurescă pre apa Oltului, şi pre apa Moresiului, şi pre apa Tisei, ajungându-şi până la Mărămuresiu. Ear cei ce au descălecatu la turnulu Severinului, s-au tinsu presuptu polele muntelui până în apa Oltului, alţii s-au pogorâtu pre Dunăre în josu, şi asta împlându-se totu' loculu de ei, au venitu până în marginea Nicopoii. Atunce s-au alesu dintr-înşii boiarii carii au fostu de nemu mare, şi puseră Banoveţii un nemu ce le zicea Basarabi, să le fie loru capu', adică mari bani. Şi asiezară întâiu să fie scaunulu la turnulu Severinului, alţi doilea scaunul s-au pogorâtu la Strechaia, alţi trefle scaunul s-au pogorâtu la Craiova. Şi asta fiindu, multă vreme au trecutu, totu' ei oblăduindu acea parte de locu. Ear cându au fostu la cursulu aniloru de la Adam 6798 (1290), fiindu în ţera urguresc㠠un Voievodu ce l-au chematu

Radulu Negru Voievodu mare herţegu pre Almasiu şi pre Făgărasiu, ridicatu – sau de acolo cu toată casa lui, şi cu mulţime de norode, Români, Papistaşi, Saşi de totu' feliulu de omeni, pogorându-se

pre apa Dâmboviţei, început-au a face ţeră nouă. Întâiu au făcutu oraşiulu ce-i zicie Câmpulungu, acolo au făcutu şi o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecaţii la Argesiu, şi ear, au făcutu oraşiu mare şi şi-au pusu scaunulu de domnie, făcându curţi de pietră şi case domnească, şi biserică mare şi frumoasă Ear norodele ce pogorâse cu dânsulu, unii s-au tinsu presuptu munţi, ajungându până în apa Siretului, şi până la Brăila; ear alţii s-au tinsu în josu peste totu' loculu de au făcutu oraşie şi sate până în marginea Dunării şi până în Oltu.

Atunce şi Băsărăbescii cu toată boierimea ce era mai înainte peste Oltu, s-au sculatu cu toţii de au venitu la Radulu Vodă Negru închinându-se, să fie suptu porunca lui, şi numai elu să fie Domnu' peste toţi. De atunce s-au numitu ţera de-i zicu Tiera Românească.

Ear titulusiulu Domnului s-au făcutu precumu arată mai josu: „Întru Christos Dumnezeu celui bunu-credinciosu şi celui bunu-de-cinste, şi celui iubitoriu de Christos, şi singuru' biruitoriu Iw Radulu Negru Voievodu, cu mila lui Dumnezeu, Domnii a toată ţera Românească, şi Herţegu alţi Almasului şi aflu Făgărasiului".

Acesta este titulusiulu Domniloru de atunce începându-se pân' acumu, precumu adevăraţii, se vede că este scrişii la toate chrisovele ţerei.

Şi în acesta şi chipii tocmitu-şi-au Radulu Vodă ţera cu bună pace, că încă nu era de turci împresurată, şi au domniţii până la morte, îngropându-lu la biserica lui din Argesiu. Şi au domnitu ani 24…**254**.

b) D-l e. Grecescu, profesor la Şcoala de Arhivistică, a binevoit a ne pune la dispoziţie o altă versiune a acestui text, copiată de domnia sa după Ms. 121 al Academiei Române, care cuprinde o compilaţie mavrocordătească, datorită lui Radu Logofătul de divan sân Mihai Ieromonahul Lupescul, 7230 = 1723, Oct. 31.

Istorila Ţării Rumăneşti de când au discălecat pravoslavnicii creştini însă dintâi izvodindusă de Rumânii carii s-au dăspărţit de Romani şi au pribegit spre miează noapte. Deci trecând apa Dunării, au dăscalicat la Turnul Severinului, alţii în Ţara Ungurească pre apa Oltului şi pre apa Moreşului şi pre apa Tisii, ajungând şi până la Mareamoruş. Iar cei ce au discălicat la Turnul Severinului s-au tins

---

N ote: _ Cf. şi Istoria Ţerei Româneşti, ed. Icanidu, Bucureşti, 1859.

presupt poalile munţilor până în apa Oltului, alţii s-au pogorât pă Dunăre în jos şi aşa umplându-să tot locul dă ei au venit până în marginea Nicopoii. Atuncea s-au ales dintr-înşii boierii care au fost dă neam mare şi puseră banoveţi, un neam ce le zicea Basarabi să le fie loc (sic) cap, adică mari bani şi aşezară întâi să le fie scaunul la Turnu Severinului. Al doilea scaun s-au pus la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorât la Craiova. Şi aşa fiind multă vreme au trecut tot ei oblăduind acea parte de loc. Iar când au fost cursul anilor dă la Adam 6798 fiind în Ţara Ungurească un voivod ce l-au chemat Radul Negru Voivod, mare herţeg pre Amlaşi şi pre Făgăraş rădicatu-s-audă acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade Rumâni, Papistaşi, Saşi şi dă tot felul de oameni. Pogorândusă pre apa Dâmboviţii, început-au a face ţară nouă. Întâi au făcut oraşul ce-i zic Câmpu-Lung. Acolo au făcut o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au dăscalicat la Argeş şi iar au făcut oraş mare şi şi-au pus scaunul de domnie făcând curţi dă preatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă, iar noroadele ce pogorâse cu dânsul, unii s-au tins pe supt podgorie, ajungând până în apa Şireatului şi până la Brăila, iar alţii s-au tins în jos peste tot locul de au făcut oraşe şi sate până în marginea Dunării şi până în Olt. Atuncea şi Băsărăbeştii, cu toată boierimea ce era mai dinainte peste Olt, s-au sculat cu toţii dă au venit la Radul Vodă închinându-i să să-i fie supt porunca lui şi numai el să fie peste toţi stăpânitor. Şi de atuncea s-au numit de-i zic Ţara-Rumânească, iar tituluşul domnului s-au făcut precum arată mai jos. (sic)

Eiv ¡cpHCT a KÂA

(sic) Eri4 r» K-kpHOA\S ea arol1CTHKC>a\$ M X-pHCTŞA8GHKOA\8 cda\O, \-HpiKdKhoattt tw plaşa HirpU coir «a kâk» auiaoctw h recnoaap kemv 3 (a\ah 8 rrpoka4 cita 94 fiadhhukh h iv Ha\aauj h «t'krtvpatu x «P4*r.

Aceste să tâlcuiesc pe limba rumânească: întru Hs Dumnezeu cel bun credincios şi cel bun de cinste şi cel iubitor de Hs şi singur biruitor Iw Radul Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn a toată Ţara-Rumănească dintru ungarie dăscălicat şi dă la Amlaş şi Făgăraş herţeg. Acesta este tituluşul a tuturor domnilor de atuncea, începândusă până acuma precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele ţării. Şi într-acest chip tocmitu – s-au Radul Vodă ţara cu bună pace că încă nu era dă Turci împresurată. Şi au domnit până la moarte îngropându-l la biserica lui din Argeş, domnind ani 24.

De aicea să începe povestea altor domni, care au venit pre urma Negrului Vodă, precum mai jos arată.

3. Hrismologiul lui Paisie Ligaridis.

Ms. gr. al Acad. Rom. 386, p. 251:

ei – Xsi 6 ar/oXiao-ri; xal câţ t6 fivo (jia t/jţ Ouyxpea? vă ¿iţeptivrai Teptiavoi, OSvoi, Kojlavoi, Eixxoi, BAA/oi, oiotioaoi. inoxiva-av t6 [¿oux-iac [xvov ivrepov rrfi oxv Oixâfe T'pawtăoţ ¿ţt6 Ttâvto Ttov, Sibti o Movuavoţ BXaxoţ ifi YZÂVG – vrxt a-o Tr, v xâtão Ouyxpiav tr. v cyo-ÎMV Ilavvovtav riXOS xal Ertpto ToxaTOtxr. ce EÎ; tov Kinrrov H ov Şi o EXA/o; Tiveţ YP*? 0UVI ou FIŢI

Ouypiaţ vi Wţ, *6* ¿noao? 7 njyawânevoţ tr. v («¡TIpa tou. 8 ii vi ivavvtopri-i, 6; *priybno*\în *ov*, tux5 xal et? thv jtapa7 t6 Ta [ioy euyo Xe o ăaxâuXISI. onou *Iftojxjrs* o Kpa Xr, ţ stă – ar-ast jttoţ ¿xoifjt-OV] Avrama Tr (ţ, xal – *o* 5 p-i; cu Îvaţ xopaxiţ. xal Xuâr-Ocâoa [xsy-w? *Îyjxac* – nu dppapivA tt, ţ, faupe. -rf. v ca i rrxv tou 4 BXâxo? o ul6? TTiţ xal thv ¿Td-euacv xal iXa3 e t & Saxxu XÂSI xal t6 IStooe tf, ţin – apoţ tou, COev xet Sia ctă [I [jux njţ ti BXaxta t & v x<5 paxa coţ tt (v <rr; icpov r! «? au xal ătpou ¿xpto-riâviaev el? <r» [ilâov toaj XFllTTtavl? (JL0. jtpoo ETE6 ij xal 6 otavp >; el? to orb[xa tou, dyxa Xă xal, «ţ dXXou 7 rpoeypă<Jianev, iXXai EXou<n xal – t4 v y. opaxa vă rbv *¿tiţtuazv o* Movnavig BXdexoţ ipxfyevo? mi tt (v Peonr, v i; pwj Toq tou? fiXXouţ, 8 xav & *pnaţe ib* Saxxu XISI – n-YUvaixiţ Tou, btcou în Xuvev *cât*; gva 7 roi (i [xt t6 (xav SIX – dxt – îi) S yuvaixii; tou, g-ou ÎjtXuvev ctţ va itotâjxi ti> ¡tay itXâxt rrfi xal etţ 7 ravro Tlv>) v 6 xbpa A ă7: [xeivev ¿ţ ari şiţia xal auji POXov…

Traducere şi note de dl. Al. Elian: Comentatorul crede că la numele Ungariei să se adauge: germani, unguri n, cumani, secui12, vlahi, cari au scuturat aripa mucigăită a tiraniei tătăreşti 13, căci Vlahul Munteanu (Movrtavo*) ieşind din Ungaria de Jos, zisă şi Panonia, a venit şi a locuit pentru întâiaş dată la Câmpulung. Vlahul era – după cum scriu unii – fiul regelui Ungariei care, mergând cu maică-sa ca să fie recunoscut ca fiu de rege, s-a întâmplat ca (aceasta) pe malul unui râu să-şi scoată inelul pe care i-l dăduse craiul ca semn că s-a culcat cu ea şi l-a răpit un corb şi întristându-se mult că şi-a pierdut inelul ei de logodnă, Vlahul, fiul ei, a tras o săgeată şi l-a nimerit şi a luat inelul şi l-a dat maicii sale.

De aceea Vlahia are drept Stemă a sa corbul, până în ziua de azi şi după ce s-a creştinat, ca semn al creştinării s-a adăugat şi crucea în

ciocul lui, deşi, după cum am scris mai-nainte în alt loc, alţii susţin că pe corb l-a săgetat Vlahul Munteanu, venind

Note:

„D. Russo (*Studii şi critice*, Bucureşti, 1910, p. 96) tradusese: Huni.

„*Ibid*., tradusese: Cehi.

w Ibid., tradusese: Scitice.

de la Roma ca exilat, împreună cu ceilalţi, când i-a răpit inelul soţiei sale, care-şi spăla într-un pârâu batista şi drept veşnică amintire, corbul a rămas ca stemă şi simbol…

Ms. cât. p. 97:

…Ioropeâ6 Buâvnoţ Aiovucioţ bti & cueX (4 vovrae; o Buţatri Buţavriov *ifi în*! *xacv*, ¿xei 84 ¿ttou *ixxiero* rj Suala XOE Spojiaioţ vaţ xipaxaţ, xal Sprootv arrf» *Un't* tâjţ jrupxalaţ (xtav (xeptă a xal r}) v îţepev ¿wxv<o elţ „tou Booiripou to ixpejrijpiov xal xabd>ţ o BXdtxo? ¿îopia Ociţ îni tou Tpatavou xi rijv SXXR, v ţ-iâpiiv tou, ISciiv thv xbpaxa firtou fjp7 taoe TÂjţ yuvatxiţ tou t6 /puoiv Sixtu XISI, t-v ÎXaşe xaXiv oloviv xal «ţ ttjv a-epov elvat otă [Z (is TÂjţ BXA/iaţ o x ipaxa; tt. xal 6 Buţaţ…

Traducere: Dionisie din Bizanţ povesteşte că Byzas, întemeind Bizanţul, a sacrificat, iar acolo unde ardea jertfa a venit în grabă un corb şi-a răpit din mijlocul vâlvătăii o bucată (din animalul sacrificat) şi-a dus-o la promontoriul Bosforului: şi precum Vlahul izgonit de Traian, împreună cu ceilalţi tovarăşi ai săi văzând corbul cum a răpit inelul de aur al soţiei sale, a luat-o drept o prevestire bună şi până astăzi corbul este Stema Vlahiei, aşa şi Byzes etc.

Ms. cât. p. 423:

…Ttviţ cfaaoi rât 6 AExoţ xal 4 Poucoţ 9 jcav a SeXqiol xal 6 vaţ etţ rî) v Aexiai xr 6 ÎXXoţ elţ o) v Pouatav vă ixupteuaav, ¿cav ol 8 uo CTpa-niYol, ¿MouXTâvoţ xal 6 Ho-ySiivoţ elţ – rijv BXaxiav xal ei ţ tâjv Mnoy Savlav…

Traducere: Unii au spus că Leh şi Rus erau fraţi şi că au domnit unul în Lehia şi celălalt în Rusia, după cum şi cele două căpetenii de oaste Munteanu (o MouXTavoţ) şi Bogdan, în Vlahia şi în Bogdania…

D-l Al. Elian, care a semnalat şi comentat aceste texte într-o comunicare la Institutul de Studii şi Cercetări Balcanice, la 27 iunie 1945, a binevoit să ne comunice şi următoarele note:

1. „Hrismologiul, din care sunt luate textele alăturate, e opera lui

Paisie Ligaridis (1609 sau 1610 – 1678), terminată în 1656, din care Academia Română posedă un exemplar manuscris, contemporan (sau aproape) cu originalul, exemplar care a fost în posesia Patriarhului de Ierusalim, Hrisant Notaras.

2. Textele copiate par să fie consemnarea unor legende pe care Ligaridis le-a cules – după toate indiciile – în Moldova, unde ştim că se găsea în 1649 şi probabil şi mai târziu, până în 1651.

3. Textele, care cuprind legenda corbului, sunt vizibil influenţate de tradiţia privitoare la emblema casei Corvineştilor, pe care o vom regăsi în Istoria în versuri polone… a lui Miron Costin, din 1684 (vezi P.P. Panaitescu, Miron Costin, *Istoria în versuri polone*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.*, seria III, vol. 10 (1929), p. 109 – 110 (traducere).

4. Cred că în aceste tradiţii se pot recunoaşte – în afară de legenda întemeierii Ţării-Româneşti – şi elemente din legenda întemeierii Moldovei (izgonirea unui grup de Romani din patria lor, luptele cu tătarii etc.), aşa cum sunt înfăţişate de izvoare sau tradiţii ungureşti (v. d. p. interpolarea lui Simion Dascălul, Codex Baudinus) cu informaţii culese de la Ceangăi etc.).

5. Cred, dar, că la baza acestor legende, aşa cum se găsesc în: Hrismologiul lui Ligaridis, Cronica Anonimă a Moldovei, raportul lui Baudini şi letopiseţul unguresc al lui Simion, stă o tradiţie, de origine cărturărească, venită de peste hotarele Moldovei. E vorba probabil de o influenţă ungară, fără să fie exclusă şi una polonă (vezi izvoarele lui Miron Costin, cât şi forma *Multan* din Ligaridis)".

4. Constantin Căpitanul Filipescu, ed. N. Iorga, p. 1 – 2.

1. DOMNIA RADULUI VOIEVOD NEGRUL

Radul-Vodă Negrul, viind den Făgăraş, s-au aşezat la Câmpul-Lung.

— Pentru ce şi-au mutat Negrul-Vodă Scaunul peste plaiu.

— Mihail Paleolog Împărat la Ţarigrad.

— Otoman Turcul au luat cetatea Sevastie şi au omorât pre Domnul cetăţii. – împăraţii turcilor sunt den neamul Comninilor, împăraţii greceşti.

— Chiverniseala rea a Împărăţiei grecilor cine au făcut.

— Ladislav Craiu Unguresc.

— Andriiaş Craiu Unguresc.

— Făgăraş cetate când s-au zidit.

— Radul-Vodă Negrul moare.

Când au fost cursul anilor de la Adam leat 6798 (de la Hr. 1290), Radul-Vodă Negrul, care avea Scaunul său la Făgăraş, de la moşăi şi strămoşăi Rumânilor, carii venise de la Roma în zilele lui Traian împăratul Romii, s-au socotit ca să-şi mute Scaunul den coace, peste plaiu. Pricina pentru ce, nu să găseşte scris nici de ai noştri, nici de striini, numai mi să pare, pentru doao pricini să-şi fie mutat Scaunul. Pentru care, socotind bine, una tot va să fie fost. Căci, potrivindu-să văleaturile şi împăraţii turceşti, greceşti şi pre alţii den prejurul nostru, aceasta găsesc. Şi poate fi pentru frica Turcilor. Că într-această vreme s-au rădicat Otoman Turcul, fiara cea rea şi cumplită, de au supus multă parte a Răsăritului, ce se numeşte Anadol, carele, înghesuind pre împăraţii Grecilor cu luarea pământului lor de la Anadol, poate fi că făcea jalbă ţărălor creştineşti, dând ştire de întâmplările acestea. De care auzind şi Radul Negrul-Vodă, şi-au mutat scaunul den coace de plaiu, pentru ca să-şi facă întărituri locurilor de paza oamenilor, şi să-i fie mai lesne a păzi pre cei den Ardeal, de s-ar cumva apropia Turcii. Iaste şi altă pricină a socoti, şi poate fi să să fie învrăjbit Domnul Rumânilor cu domnii Ungurilor şi cu ai Saşilor, de nescaiva pricini, şi de aceia să fie mutat den coace. Şi nu iaste a nu să crede aceasta, că, după ce au trecut Domnul den coace, n-au mai avut stăpânire peste Rumăni în Ardeal; iar nici pre dânsul să-l stăpânească cineva n-au fost: ci den plaiu încolo stăpânia Ungurii, şi den plaiu încoace stăpânia Domnul, până în Dunăre. Şi, pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scrie în hrisoave samodărjăţ (adică singur stăpânitoriu). Ci, ori aşa, ori într-alt chip să fie fost, nu să sminteaşte istoria; că, ori una să socotească cineva şi, ori alta – nu va greşi.

Ci dar Radul-Vodă s-au aşezat în câtăva vreme în Câmpul-Lung, unde şi mănăstire frumoasă şi mare au făcut. După aceala s-au dus la Argeş, de au făcut Scaunul acolo, făcând curţi domneşti, şi bisearică, care şi până astăzi iaste. Şi au început a-şi tocmi şi a-şi drege ţara cu judeţe, cu judecători, cu boierii şi cu altele ce era de folosul Domniei şi a ţării, lăţindusă până în Dunăre şi până în Şiret. Alt ce au mai făcut acest Domn întru 24 de ani ai Domniei lui, nimeni nimic nu pomeneşte

III

DESCĂLECATUL MOLDOVEI

1. Chronicon dubnicense, *Hist*; *Hungaricae Fontes Domestici* p. 191: SS III, ed. Florianus, Pécs* 1884.

214. Huius eciam tempore Bogdan voyuoda ulachorum de

Maramorisio, coadunaţis sibi wolachis eiusdem districtus în terram Moldauie, corone regni Hungarie subiectam, sed a multe tempore propter vicinitatem tartarorum habitatoribus destituta, clandestine recessit. Et quamuis per exercitum ipsius regis sepius impugnatus extitisset: tamen crescente magna numeroşitate wolachorum în illa terra habitancium, în regnum est dilatata. Voyvoda vero qui per wolachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungarie profitentur, et ad homagium prestandum obligantur, cum censo persoluere consueto.

Ei. *Chronicon Budense*, ed. Podhradezky, Budae, 1838, p. 337 – 338 şi Thurocz, ed. Schwandtner, I, p. 196. V. Onciul, Originile *Principatelor Române*, p. 241, n. 39: „Domnia lui Ludovic (1342 – 1382) din aceste cronice e scrisă de notarul său Ioan de Kukùllô". Pot fi însă şi unele adaosuri. În această privinţă, cf. N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, II, Acad. Roumaine, *Bullet de la sect. hist.*, X, 1923, p. 15: „*c'est* – étant donné ce nom même de Moldavie, venant de la rivière de la Moldova, une notice ultérieure, d'autant plus cu'il est question de plusieurs Voïvodes: il faut donc penser aux années 1380 – 1390".

2. Ioannis Dlugossi's. Longini Historiae Polonicae, Libri XII, Francoforti, 1711, T.I.

1325. „Wladistaus Poloniae Rex... expeditionem ea destate contra *Marchiam Brandeburgensem* et *Voldemarum* eius Marchionem încâlcit.

Note:

15 (Nota lui N. Iorga) Cronica „anonimă", a lui Stoica Lude & cu, căreia-i răspunde Constantin Căpitanul, e, în ceea ce priveşte originile, cu mult în urma primii tradiţii păstrate în mărturisirea călugărilor de la Dealu (de la începutul secolului al XVI-lea; păstrată de Della Valle; *Magyar Tortenelmi Tăr*, III, p. 23). Ea nu ştie nimic despre Traian şi are numai o idee confuză despre originea romană. Din această idee, din noţiunea contemporană a Băniei oltene, din tradiţia că au fost odată Bani la Severin şi Strehaia, din cunoaşterea hotarelor Banatului, naivul scriitor scoate întâia parte a legendei introducătoare. Din adausul („adică Băsărăbeştii" al unui copist român la cuvintele „îi era (unui neam) numele de moşie Banoveţii", el derivă părerea, ce s-a răspândit aşa de mult la istoricii noi, că „boiarii" Romanilor aşezaţi în Oltenia „puseră Banoveţ (!) un neam ce le zicea Basarabi". Din numele de

„Ungrovlachia" ce găsise în documente, din titlul Amlaşului şi Făgăraşului la vechii Domni, el deduce descălecarea de peste munte şi aşază în ordinea lor geografică de sus în jos cele două Scaune domneşti mai vechi. Din superioritatea Domnului asupra Banului, el deduce închinarea „Băsărăbeştilor" către Domnii noi, veniţi de la Unguri. Din legenda legată de Cetatea Negrului Vodă din munţi a făcut Domnia întâiului Voievod Negru, căruia-i dă un titlu falş şi-i presupune un mormânt, nedovedit, la Argeş.

— Legenda lui Negru-Vodă, primul Domn, era statornicită la sfârşitul secolului al XVI-lea, cum se vede din Luccari şi un document de la Alexandru-Vodă, în Haşdeu, *Negru-Vodă*, facsimile.

— Cf. Ţeranul „Radul Negru" din Târşor (1503), *in Quellen der St. Kronstadt*, I, p. 4.

Et contractis magnis suarum gentium copii's, auxiliis etiam vicinorum populorum, videlicet *Ruthenorum*, *Valachorum* et *Lithuanorum* stipatus, *Marcham Brandeburgensem* citra et ultra *Odram* sitam, post festum S. *Ioannis* Baptistare ingreditur…" Col. 989.

1359. „*Stephano Moldaviae* Voievodae, apud *Valachos* mortuo, quorum majores et aboriginarii de *Italiae* Regno pulsi (genus et natio *Volscorum* esse fuissèque creduntur) veteribus Dominis et colonis *Ruthenis*, primum subdole, deinde abundante în dies multitudine, per violenţiam expulsis, illam occuparunt, în *Ruthenorumque* ritus et mores, quo facilior proveniret occupatio, a propriis degenerantes, transmigrarunt. Dura inter duos filios mortui Palatini, videlicet *Stephanum* et *Petrum*, contentio de Principatu et illius successione, suboritur. Petro eram, quamvis minori natu, quod ingenii liberalioris esset, maior pars *Valachorum* favebat. Is quoque et industria qua pollebat, et Provincialium *Hungarorum* favore, pulso *Stephano* et boiaris, quos în suam partem pellicere non poterat, solus occupât *Moldaviae* Principatum. *Stephanils* autem natu maior, cum suarum partium Boiaris, et indignitatem suarum iniuriarum non ferens, et veritus, pe *Petrus* frater, nactus Principatum, crudelius în se quicquam consuleret, ad *Casimirum Poloniae* Regem, et thesauris et milite abundantem confugit, petens *se per ilium în Principatum restituí*, *et suae necessitati propitia subventione misereri*: Spondens et obligans tam se quam universos suos Successores Palatinos, et terram *Moldaviae*, în fi de obedientia, et subiectione *Casimiri* Regis, et suorum succœsorum Regum *Poloniae*, perpetuo mansuros. Quae quidem

conditio, cum a *Casimiro* Rege, Consiliarii Regni probantibus, accepta esset, mittit *Casimirus* Rex, ex *Cracoviensibus*, *Sandomiriensibus*, *Lublinensibus*, et *Russiae* militibus exercitum, cum *Stephano*, qui ilium în Sedem *Moldaviae* restituât. Is post diem SS. Apostolorum *Petri* et *Pauli*, ex penatibus egressus, dum terram hostilem attigisset, pluribus secundis successibus usus, aliquot etiam particulares conflictus, feliciter cum hoste, în plenam et universalem dimicationem non veniente, reportavit.

Petrus autem minor natu, dum cum *Stephano* et *Polonorum* exercitu aperte decernere sibi periculosum vidisset, astu et dolo rem tentare agressus est. Sylvae crant vastare, et în longum porrectae, *Plonyni* a solitudine, et quod profectum non afferunt, nec cultaie sunt aut arabiles, în terra *Sepenicensi* sitae, quas, ut praemisimus, *Plonyni* Valachi vocant, quibus exercitus *Polonicus*, ut gradum at interioara et plana promoveret, tranziturus erai; Earum sylvarum dextra laevaque secus viam *Valachi* de parte hostili, ita ferris arbores inciderant, ut immotaie starent, ictu facile impulsae prociderent, ea sque accuratissime, sábulo contacti et gramine observabant. *Polonis* itaque saltum înfrântibus, *Valachi* extrema arborum succisarum impellunt, aliam în aliam cadenţem et ruentem, atque viciniorem praecipitantem, et atrage ancipiti viros, equos armaque sine bello obruunt et devincunt. Arborum siquidem truncis, et ramorum fragmentis, milites insignes exanimaţi et oppressi sunt, plenque în pedibus aut manibus, aut aliqua parte corporis mutilati.

Caetera omnis multitudo inopinato malo percutsa, sub iugum et dedictionem venit: maiorque aliquanto captorum, quam caesorum numeras fuit.

— Praeda omni et spoliis hostes potiti, tanto hoşti gratior quanto integrior. N-am etsi equorum magna pars atrage arboram coinciderit; arma tamen, vestes et caieterae res; quoniam per fugam evadere quisquam, nec referre quicquam valuit, a victoribus occupataie. Ad ea's insidias *Polonorum* exercitus, *Valachorum* parte, cui ferebat suffragio, prodente, praecipitatus est magis, quam sua negligentia aut ignavia, quae cum parte adversa reconciliatione et intelligenţia habita, auxiliares suos Polonos, insidias huiusmodi et laqueos, malignă vafricie perferre coegit. Ea calde *Casimiro* Regi nunciata, illico misit, qui omnes captivos redimerent. Et *Valachis* potestatem redimendi captivos facile facientibus, omnes milites, et

omne vulgus permiscuum, facili aere redemptum est. Căptuş fuit în calde huiusmodi, *Zbigneus* de *Oleschnica* miles, de domo *Dambno*, *Zbignei* Cardinalis et Episcopi *Cracoviensis* avus. Qui în diem mortis claudicare coactus, propter tibiarum violationem, quae tunc illi provenerat. *Navogius* de *Thacin*, filius *Andreae* de Thacin *Craconviensis*. Palatini, cum inter tumultum manus *Valachorum*, effugisset, patris et amicorum devitans conspectum, ex clădis loco *Romam* abiit, et se fieri Presbyterum (i-am eram unica consors quam duxerat diem obierat) ordinavit. Qui postea în patriam reversus, în Decanum *Cracoviensem* fuit promotus. Sylvarum huiusmodi densitas, temporis processu în culturala et camporum planiciem redacta. Undecim signa ea calde capta, quorum tria Regia sive terrestria, *Cracoviense*, *Sandomiriense* et *Leopoliense*, novem militaría, videlicet *Bipennium*, quod praefatus *Navogius* erexerat, alteram de *Leliwa*, tertium *Vulpium*, quartum Ravitarum, quintum *Gryphonum*, sextum *Srzeniavitarum*, septimum *Habdancorum*, octavum *Polucosarum* et nonum *Streparum* crant" (col. 1122 – 24).

Cf. şi Filippo Buonaccorsi Callimaco, *Monumenta Poloniae Histórica – Pomniki Dziejowe Polski*, VI, p. 236 – 238. Textele au fost reproduse (necomplet) şi ca anexă la memoriul domnului I. Nistor, *Lucius Aprovianus*, *eroul Ţării Şipeniţului*. *Anal*. *Acad*. *Române*, Mem. sect. ist., s. 3-a, XXIII, p. 172 şi urm.

3. Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche. Texte slave cu studiu, traduceri şi note de Ioan Bogdan, p. 193.

Povestire în scurtu despre Domnii Moldovenesci.

a) CRONICA ŞI ANALELE PUTNENE

Traducerea:

În anulu 6867 (= 1359) de la facerea lumii, cu voia lui Dumnezeu, s-au începutu ţera Moldovei. Şi s-au început astufelu:

Venitu-au *Dragoşu* voievodu din Maramureşu, de la ţera Ungurescă, la vânatu după unu zimbru şi au domnitu 2 ani.

b) LETOPISEŢUL DE LA BISTRIŢA, 1359 – 1506

Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor. Adunate şi publicate cu traduceri şi adnotaţiuni de Ioan Bogdan, p. 49.

Traducerea: Acesta e letopiseţul de când cu voia lui Dumnezeu s-a început ţara moldovenească.

În anul 6867 (= 1359) veni Dragoş voievod din ţara ungurească, de la Maramureş, la vânat după un zimbru şi domni 2 ani.

c) CRONICA SERBOMOLDOVENEASCĂ DE LA NEAMŢ.

325 – 1512

Ibid., p. 100.

Traducerea: împăraţii creştini. Întâiul sobor.

Aşadar de la începutul lumii până pe vremea acestor împăraţi au trecut 6867 de ani (= 1359 de la Christos); în acest an, cu mila lui Dumnezeu, s-a început ţara moldovenească. Venit-au Dragoşe voievod din ţara Ungurească de la Maramureş la vânat după un zimbru.

d) CRONICA MOLDO-POLONA

Vechile cronice moldoveneşti până la Urechea. Texte slave cu studiu, traduceri şi note de Ioan Bogdan, p. 223.

Cronica ţerei Moldovei şi a Domniloru ei, cum dintru-ntâiu au venitu Moldovenii în ţera Moldovenescă şi cine au foştii întâiulu loru domnu' sau voievodu, în anulu de la facerea lumii 6867, iar de la nascerea lui Hristosu 1359.

Iaşi, 1566, Octomvrie 28

Cu voia lui Dumnezeu întâiulu voievodu *Dragoşii* au venitu ca venătoru din ţera Ungurescă, de la loculu şi apa Maramureşu, pe urma unui zimbru, ce l-au ucisu lângă apa Moldovei, şi s-au veselitu acolo cu boierii sei şi i-au plăcutu ţera şi au remasu într-însa şi au descălecatii-o cu Moldoveni din ţera Ungurescă şi le-au fostu domnu' 2 ani.

4. Cronica anonimă. Vechile cronici moldovenesci până la Urechea. Texte slave cu studiu, traduceri şi note de Ioan Bogdan, p. 235 – 238.

Povestire în scurţii despre Domnii Moldovenesci, de când s-au începuţii ţera Moldovenescă.

La anulu 6867 (= 1359) pornitu-au din cetatea Veneţiei doi fraţi, Românu' şi Vlahata, ce erau de legea creştinescă şi fugeau de gona ereticiloru în potriva creştiniioru şi ajunsu-au la loculu ce se cheamă Vechiulu Rimu şi şi-au ziditu sieşi cetate după numele loru, Românu', şi şi-au trăitu traiulu, ei şi neamulu loru, până ce au trecutu Formosu papa de la pravoslavie la lăţinie.

Şi după despărţirea legii lui Hristosu şi-au ziditu Lăţinii o nouă cetate şi i-au pusu numele Noulu Râmu şi au chematu pe Românenii la sine în lăţinie, în Noulu Râmu; dar Românenii n-au voitu, ci au începutu luptă mare cu dânşii şi nu s-au despărţită de legea creştinescă. Şi de atunci încoace au fostu mereu în luptă unii cu alţii până la domnia lui Vladislavu, craiulu ungurescu. Iar Vladislavu craiulu

era nepotu de frate lui Sava, arhiepiscopulu şerbescu, şi fusese bolezatu de dânsulu şi se ţinea de legea creştinescă în lăuntrulu inimii sale, dar după vorbă şi după podobele crăiesci era lăţinu.

Şi în vremile lui Vladislavu craiulu s-au pornitu cu resboiu în potriva Unguriloru Tătarii cu cnezulu Neimetu din pustiile 255loru de la apa Prutului şi de la apa Moldovei şi au trecutu peste munţii cei înalţi din Ardelu şi ţera Ungurescă şi au ajunsu la apa Moreşului şi s-au opritu acolo. Auzindu Vladislavu, craiulu ungurescu, de năvala Tătariloru, trimise îndată la Râmu, la împăratulu şi la papa, să-i vie în ajutoru; trimise şi la vechii Râmleni şi la Româneni256. Atunci s-au unitu noii Râmleni cu vechii Râmleni şi au veniţii la ţera Ungurescă spre ajutoru craiului Vladislavu.

Dar noii Râmleni au trimişii în taină craiului Vladislavu scrisore în care scriea: „Marelui craiu Ungurescu Vladislavu. Vechii Râmleni sunt în luptă cu noi din pricina legii, căci n-au voitu să frecă cu noi la legea nouă lăţinescă, ci trăiescu în legea grecească în vechiulu Râmu. Iar acum au veniţii cu toţii împreună cu noi spre ajutorulu teu, lăsându-şi în vechiulu Râmu numai femeile şi copiii cei mici. Iar noi suntemii de aceeaşi lege cu tine, prieteniloru tei suntemu prieteni, duşmaniloru tei duşmani; deci ai face bine, dacă i-ai trimite pe ei înaintea tuturor u celorulalţi omeni în potriva Tătariloru, că doară voru cădea cu toţii în luptă; iar dacă Dumnedzeu îi va feri de Tătari, să-i laşi în ţera ta, ca să nu se mai întoarcă în vechiulu Râmu, iar pe femeile şi copiii loru îi vomii lua în legea noastră lăţinescă".

Şi nu după multă vreme s-au dat luptă mare între Vladislavu craiulu ungurescu şi între Neimetu cnezulu tătărescu la apa Tisei; şi mai întâi de toţi au intratu în luptă vechii Râmleni, după ei Unguri mulţi şi Râmlenii cei de legea lăţinescă, şi au bătutu pe Tătari mai întâi vechii Râmleni, apoi Ungurii şi Românenii20, şi n-au peritu mulţi dintre vechii Râmleni.

N ote:

_ Cu „pustie" amu tradusu pe rusesculuKo'ieBnme = locu unde rătă- cescu nomadzii ; s-ar putea traduce şi prin „stepă". Terminulu „pustie" se găsesce cu acestu înţelesu în cronicari.

" Acesta e unu pleonasmu, pricinuitu probabilu prin greşela unui co- pistu, care a pusu în textulu rusescu «kt. erapuMt Pblmjihhom h kt. PoMa- HOBu,eMi»» în locuu de «Kt hobhmi».

Vladislavu, craiulu ungurescu, forte s-au bucurată de acestui ajutorii dumnezeiescix, iar pe vechii Râmleni i-au cinstită şi. i-au miluiţii forte pentru vitejia lorii şi le-au aretatu apoi scrisorea noilorii Râmleni, ce i-au fost scrisu-o aceştia de ei şi de femeile loru, şi i-au chematu la sine în slujbă, ca să nu se mai întoarcă în vechiulu Râmu şi să peră de mâna noilorii Râmleni. Vezendu ei scrisorea crăiescă, n-au crezuţii, ci s-au rugaţii de craiu să le îngăduie a trimite omeni, cari să caute şi să vadă dacă mai trăiescu ori nu în vechiulu Râmu femeile şi copiii lorii. Şi s-au dusu soli şi s-au întorşii curândii şi le-au spusu: cetatea noastră, vechiulu Râmu, e derămată, iar pe femeile şi copiii noştri i-au luatu noii Râmleni în legea loru lăţinescă.

Atunci s-au rugaţii de craiulu Vladislavu să nu-i silescă a trece la legea lăţinescă, ci să-i lase a trăi în legea lorii creştinescă, în legea grecească, şi să le dea pământu de traiu. Iar Vladislavu craiulu cu mare bucurie i-au primiţii şi le-au datu pământu în Maramoreşu, între apele Moreşului şi Tisei, locului ce se cheamă Crişu, şi acolo s-au adunatu şi s-au aşezatu Râmlenii, şi trăindii acolo, au începută a-şi lua femei Unguroaice de legea lăţinescă şi a le întoarce la legea loru creştinescă, şi astu-felu trăiescu până astăzi.

Şi era între ei unu bărbaţii cu minte şi vitezu cu numele *Dragoşu* şi s-au pornitu odată cu tovarăşii sei la venatu de fiare selbatice şi au datu pe sub munţii cei înalţi de urma unui zimbru şi s-au dusu pe urma zimbrului peste munţii cei înalţi şi au trecutu munţii şi au ajunsu toţii pe urma zimbrului la nisce şesose şi prea frumoase locuri şi au ajunsu pe zimbrulu la ţărmulu unei ape, sub o răchită, şi l-au ucisu şi s-au ospetatu din venatulii loru.

Şi le-au veniţii de la Dumnezeu gându în inima loru, să-şi caute locii de traiu şi să se aşeze acolo, şi s-au unitu cu toţii şi

Note:

Şi aci avem u a face cu o greşelă în textulu rusescu, care are PoManemobe în locu de nobue PriM.inue.

au hotărâtu să remie acolo, şi s-au întorsu îndărătu şi au povestiţii tuturor u celorulalţi de frumuseţea ţerii şi de apele şi de izvoarele ei, ca să se aşeze şi ei acolo; şi le-au plăcutu tovarăşilorii lorii gândulu acesta, şi au hotărâtu să meargă şi ei unde fuseseră tovarăşii lorii, şi au căutatu să-şi aleagă locu căci de jurul împrejură era pustiu, iar pe la mărgini Tătari rătăcitori cu turmele, şi s-au rugatu apoi de Vladislavu, craiulu ungurescu, să le dea drumulu, iar Vladislavu craiulu

cu mare milostivire i-au lăsaţi i să plece.

Şi plecat-au din Maramoreşu cu toţi tovarăşii lorii şi cu femeile şi cu copiii lorii peste munţii cei înalţi, şi tăindu pădurile şi înlăturându petrile, trecutu-au munţii cu ajutorulu lui Dumnezeu şi venitu-au la loculu unde Dragoşu omorâse zimbrulu, şi le-au plăcutu loculu şi s-au aşezatu acolo şi şi-au alesă dintre dânşii pe unu omu' înţelepţii, cu numele Dragoşu, şi l-au numită sieşi domnii şi voievodu. Şi de atunci s-au începutu cu voia lui Dumnezeu ţera Moldovenescă.

Iar Dragoşu voievodu au descălecată întâiulu pe apa Moldovei (anume Bourenii) 21, mai apoi au descălecată loculu Baia şi alte locuri de-a lungulu apeloru şi izvoreloru, şi şi-au făcută pecete domnească pentru toată ţera unu capu' de zimbru. Şi au domnită Dragoşu voievodu 2 ani.

5. Grigore Ureche Vornicul şi Simion Dascălul, Letopiseţul Ţării Moldovei, ed. Const. C. Giurescu, Clasicii Români Comentaţi, Craiova, 1934, p. 4 – 12.

Predoslovia descălecării a ţării Moldovei din ceputul ei.

…Vor unii Moldovei să-i zică că au chemat-o ştiţia sau Schithia pre limba slovenească, ce ştiţia cuprinde loc mult, nu numai al nostru, ce închide şi Ardealul şi ţara muntenească şi câmpii peste Nistru, de cuprinde o parte mare şi din ţara leşască. Chematu-o-au unii şi Flachia, ce scriu letopiseţele latineşti, de pre numele hatmanului râmlenesc ce l-au chemat Flacus, carele au

Note: 11 Adăugatu de noi. Cf. p. 68.

bătut războiu' cu ştiţii pre aceste locuri şi schimbându-se şi schimonosindu-se numele, din Flachia i-au zis Vlahia. Ce noi acesta nume nu-l putem da ţării noastre Moldovei, ce ţării munteneşti, că ei nu vor să desparţă să facă două ţări, ce scriu că au fost tot o ţară şi un loc, iar noi aflăm că Moldova s-au descălecat mai pre urmă şi Muntenii mai dintâi, măcar că s-au tras de la un izvor, Muntenii întâiu, iar Moldovenii mai pe urmă de păstori nimerind. Că umblând păstorii de la Ardeal, ce se cheamă Maramureş, în munţi cu dobitoacele, au dat de o fiară ce se cheamă buor, şi după multă goană ce o au gonit prin munţi cu dulăi, o au scos la şesul apei Moldovei. Acolea fiind şi fiara obosită, au ucis-o în locul unde se cheamă acum Buorenii, dacă s-au descălecat sat, şi hierul ţării sau pecetea cap de bour se înseamnă. Şi căţeaoa, cu care au gonit acea fiară, au crăpat, pre care o au chemat Molda, iară apei de pre numele căţelei Moldei i-au zis Molda, sau, cumu-i zic unii,

Moldova; aşijderea şi ţării de pre numele apei i-au pus numele Moldova.

…De ijderenia Moldovenilor, de unde sunt ei (de la Maramureş este ijderenia lor) de au venit pre aceste locuri.

Scrie letopiseţul cel unguresc că oare când pre aceste locuri au fost lăcuind Tătari; mai plodindu-se şi înmulţindu-se, s-au tins de au trecut şi peste munţi la Ardeal şi împingând pre Unguri din ocinile sale, n-au mai putut suferi, ce singur Laslău, craiul unguresc, carele-i zic că au fost vâlhovnic, s-au sculat de s-au dus la împăratul Râmului, de şi-au cerşut oaste într-ajutoriu împotriva vrăjmaşilor săi. Ce împăratul Râmului alt ajutoru nu i-au făgăduit, ce i-au dat răspuns într-acesta chip, de au zis: Eu sunt jurat, când am stătut la împărăţie, om de sabia mea şi de judeţul mieu să nu pice; pentru aceea mulţi oameni răi s-au făcut în ţara mea, şi câte temniţe am, toate sunt pline de dânşii, şi nu mai am ce le face, ce ţi-i voi da ţie să faci izbândă cu dânşii, şi eu să-mi curăţesc ţara de dânşii, iar tu în ţara mea să nu-i mai aduci, că ţi-i dăruiesc ţie. Şi de sârg învăţă de-i strânseră pre toţi la un loc de pretutinderea, şi i-au însemnat pre toţi, de i-au ars împrejurul capului, de le-au pârjolit părul cu un hier înhierbântat, care semn trăieşte şi până astăzi în ţara Moldovei şi la Maramureş, de se cehluesc prejur cap.

Deci Laslău craiu, dacă au luat acel ajutoru tâlhăresc de la împăratul Râmului, au silit la ţara ungurească, şi de aci pre câşlegile Născutului cu toată puterea s-au apucat de Tătari a-i bate şi a-i goni, de i-au trecut muntele în această ţară pre la Rodna, pre care cale şi semne prin stânci de piatră în două locuri se află făcute de Laslău craiu. Şi aşa gonindu-i prin munţi, scos-au şi pre aceşti Tătari, carii au fost lăcuitori la Moldova, de i-au gonit până i-au trecut apa Siretului. Acolo Laslău craiu, ce se cheamă leşaşte Stanislav, stând în ţărmurile apei, au strigat ungureşte: *seretem*, *seretem*, ce se zice româneşte: place-mi, place-mi (aşa cum am zice pre limba noastră: aşa-mi place, aşa-mi place). Mai apoi dacă s-au descălecat ţară, după cuvântul craiului ce au zis *seretem*, au pus nume apei Şiretul. Şi după multă goană ce au gonit pre Tătari, i-au trecut peste Nistru la Crâm, unde şi până astăzi trăiesc. De acolo s-au întors Laslău craiu îndărăpt cu mare laudă şi biruinţă, şi sosind la scaunul său în ziua de lăsatul secului, cerşutu-şi-au blagoslovenie la vlădicii săi, să-l lase trei zile să se veselească, cu doamnă-sa şi cu boierii săi. Şi aşa l-au blagoslovit de au lăsat sec Marţi cu toată curtea

sa, care obicei se ţine la legea lor şi până astăzi, de lasă sec Marţi în săptămâna postului celui mare dintâi.

Ce această poveste a lui Laslău craiu, ce spune că au gonit pre aceşti Tătari, nu o au scos Ureche vornicul din letopiseţul cel leşesc, ci eu Simion Dascălul o am izvodit din letopiseţul cel unguresc, care poveste o am socotit, presemne ce arată, că poate fi adevărată.

De descălecarea Maramureşului

Laslău, craiu unguresc, după izbândă cu noroc ce au făcut de răsipi pre cei Tătari şi se aşează la scaunul său, sfătuitu – sau cu boierii săi, ce vor face cu acei tâlhari, ce-i adusese într-ajutoriu de la împăratul Râmului, cu carii mare izbândă făcuse, de răsipise puterea acelori Tătari; ca să le dea loc şi ocine în ţară nu suferia Ungurii cei de moşie, văzând că sunt nişte oameni răi şi ucigaşi, socotind că, de se vor plodi şi se vor înmulţi, ei se vor întări, şi când ai să nu li se prilejască vreo price cu dânşii, să paţă mai rău decât cu Tătarii, mai apoi să nu le fie a pierde şi crăia. Ce le-au ales loc pustiu şi sălbatic, îngrădit cu munţi prin prejur, între ţara leşească şi ţara ungurească, unde se cheamă acum Maramureşul; acolo i-au dus de le-au împărţit hotare şi ocine şi locuri de sate şi târguri şi i-au nemişit pre toţi, unde şi până astăzi trăiesc.

De descălecarea ţării Moldovei al doilea rând, *în ce chip şi cum s-au aşezat*.

Această poveste, ce este de aicea în jos, care spune de înnoirea ţării Moldovei, este izvodită de Ureche vornicul din letopiseţul cel (latinesc), care poveste o am socotit că se tocmeşte întru tot cu predoslovia letopiseţului cestui moldovenesc, însă mai prescurt, iară predoslovia Moldovei tinde povestea mai deschis şi deagiuns, cum arată înainte.

După răsipa ţării dintâi, cum spune mai sus că s-au pustiit de nevoia ostaşilor lui Flacus, hatmanul râmlenesc, sau, cum spune la letopiseţul cel unguresc, de Laslău, craiul unguresc, când au răsipit Tătarii de pre acele locuri de au rămas locul pustiu, mai apoi, după multă vreme, cum scrie mai sus, când păstorii din munţii ungureşti, pogorând după vânat, au nemerit la apa Moldovei, văzând locuri desfătate, cu câmpi deschişi, cu ape curătoare, cu păduri dese, şi îndrăgind locul au tras pre ai săi de la Maramureş, şi pre alţii au îndemnat de au descălecat, întâiu supt munte, mai apoi adăugându-se şi crescând înainte, nu numai apa Moldovei, ce nici Şiretul nu i-au

hotărât, ce s-au întins până la Nistru şi până la mare. Nici războaie mai apoi făcea, ca să-şi apere ţara şi pământul său de către ştiţi şi Goţi, şi de către vecini şi limbi ce era prin prejur, ce având purtători domnii lor, care-i rădicase dintru sine, în ţara leşască de multe ori au intrat şi multă pradă şi izbândă au făcut. Din câmpi Tătarii i-au scos, că după răsipa ce i-au fost gonit pre Tătari oare când Laslău, craiul unguresc de pre aceste locuri, iarăşi au fost început a se tinde la câmpi. Aşijderea şi Muntenilor nu numai nevoie şi groază le făcea, ce şi domniile le schimba şi prea cine vrea ei primea. Pre Ardeleni nu-i lăsa să odihnească, ce pururea le făcea nevce, şi cetăţi multe le luase şi le lipise către ţara Moldovei, carele toate mai înainte la locurile sale se vor arăta. Mai apoi şi (cu) Turcii, carii se vedea ca o negură toată lumea acoperea, războaie minunate făcea, de câteva ori i-au şi biruit; mai apoi de o au şi supus supt giugul lor, de multe ori i-au asudat rocoşindu-se, şi nu fără multă moarte şi pagubă în oameni până a o aşeza.

O poveste din predoslovia letopişeţului cestui moldovenesc

Ce într-însa spune că este făcută ţara din două limbi, din Români şi din Ruşi, de care lucru se cunoaşte că şi până astăzi este ţara giumătate de Ruşi şi giumătate de Români. Ce această poveste nu se află însemnată de Ureche vornicul, iar eu n-am vrut să las nici aceasta să nu pomenesc, socotind că cum am adus aminte de altele, ca să nu rămâie nici aceasta neînsemnată.

Scrie în letopiseţul moldovenesc la predoslovie de zice că, dacă au ucis acei vânători acel bour, întorcându-se înapoi, văzând locuri desfătate, au luat pre câmpi într-o parte şi au nemerit la locul unde este acum târgul Sucevei. Acolo mirosindu-le fum de foc, şi fiind locul despre apa, cu pădure mănuntă, au pogorât pre mirodenia fumului la locul unde este acum mănăstirea Eţcanii. Acolea pre acelaşi loc au găsit o prisacă cu stupi şi un moşneag bătrân de păzia stupii, de seminţie au fost rus şi l-au chemat Eţco, pre carele, dacă l-au întrebat vânătorii, ce omu-i şi din ce ţară este, el au spus că este rus din ţara leşască. Aşijderea şi de loc l-au întrebat, ce loc este acesta şi de ce stăpân ascultă. Eţco au zis că este un loc pustiu şi fără stăpân, de-l domnesc fierile şi păsările, şi se tinde locul în jos până la Dunăre, iară în sus până în Nistru de se hotărăşte cu ţara leşască, şi este un loc foarte bun de hrană. Înţelegând vânătorii acest cuvânt, au sârguit la Maramureş de şi-au tras oamenii săi într-această parte, şi pre alţii au îndemnat, şi au descălecat întâiu supt munte, şi s-au lăţit pre Moldova în jos. Iară

Eţco prisăcariul, dacă au înţeles de descălecarea Maramureşenilor, îndată s-au dus în ţara leşască de au adus Ruşi mulţi şi i-au descălecat pre apa Sucevei în sus şi pre Şiret despre Botoşani. Şi aşa de sârg s-au lăţit Românii în gios şi Rusii în sus.

Aşijderea şi târgul Baia scrie că l-au descălecat nişte Saşi ce-au fost olari, iar Suceava scrie că o au descălecat nişte cojocari ungureşti, ce se cheamă pre limba lor suci, iar Suceava se cheamă pre limba ungurească cojocărie.

Aşa într-acesta chip se află să fi fost descălecarea ţării Moldovei.

De începutul domnilor ţării Moldovei…

Între acei păstori, ce au nemerit locul acesta, fost-au şi Dragoş, carele venise de la Maramureş, carele se vedea mai de cinste şi mai de folos decât toţi, pre carele cu toţii l-au pus mai mare şi purtătoriu de grijă.

Şi dacă au domnit 2 ani, s-au săvârşit…

6. Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646, urmat de text, însoţit de acte şi documente, de V.A. Urechea, în *An*. *Ac*. *Rom*., *Mem*. *sect*. *ist*., seria 2, tom. XVI, p. 1 – 335.

La p. 306 – 307 se reproduce după Bandini cap. *Unde Moldavia denominatur*. Acest capitol e precedat de trei rânduri: unul ca titlu general pentru ceea ce va urma: *Annotationes Moldavicarum Rerum* şi două explicative: De *Moldavia vix aliqui et perjunctorie tradunt*, *aliqua hic ostendemus*, *quae apud scriptores vix legi*, *aut înveniri possunt*. De aici înainte urmează capitolul:

Unde Moldavia denominatur

Est fluvius Moldava ex Alpibus Transylvaniae delabens, a quo haec regio vei potius regnum Moldavia denominatur. Unde vero Moldava fluvius sui nominis originem derivet, ex historicorum monumentis nil certi constant, cum de hac provincia sub hoc titulo, apud antiquos nulla fiat mentio. Ipse quoque Moldava fluvius, quale prins nomen habuerit, nullus mortalium meminit. Antiquitus eram terra ista juxta diversas regiones diversa quoque sortiebatur nomina: n-am ex parte septentrionali pars Sarmaţiae Bessarabia vocabatur, ciusque incolae dicebantur Sarmataie. Ad Orientem intra limites Scythiae europaeae continebatur, incolae crant Getae. Ad meridiem circa Danubium Thraces uşurpabant, incolae crant Bessi. Ad occidentem partes submontanae în Dacia claudebantur, cujus incolae crant armis potentes, Romanisque din restituerunt, tandem Trajanus

bello sub jugum misit, ac ut în officio illos reţineret, Roma et ex Italiae regionibus coloniam transtulit în Daciam, ubi Itali gentibus immixti nomen et lingvam amiserunt et qui ante a Italia nunc Valachi a Flacco duce ipsorum audiunt, qui ante circumjacentibus gentibus imperabant nunc imperata faciunt, solo hoc gaudent nomine, ut sua lingva Romani vocentur.

2. Trajanus în Transylvania et adiacentibus regionibus versus occidentem et meridiem versatus, ad has non penetravit plagas, unde nec coloniam ad has Sarmaţiae et Scythiae partes ipse transmisit, sed successu temporis cum Itali rerum Domini în Transylvania regnarent, accidit ut tres Itali fratres primae nobilitatis cum decenţi famulorum comitatu ex Transylvania ad Alpes venatum irent, quibus occurit fera insolitaie procentatis urus seu taurus sylvestris, quem illi per valles et montes insecuti, fera quasi ludibunda ubique praecucurrit. Dum insequuntur feram minimus fratrum Domucus nomine inter Alpes deficit, qui ad torrentem quiescens, a suo nomine ille torrens usque ad haec tempora vocatur Domucus.

Alii ludentem în oculis feram insequuntur et secundus e fratribus Volcha nominatus, viribus exhauritur ad fluentum, cujus denominatio etiam nunc est Volocha. Tertius quoque tandem fatigatus subsidit ad rivam graţioşissimo susurro strepentem, qui suo nomine Dragus nunc etiam appellatur. Postmodum resumptis viribus convenientes, dum simul insequuntur feram gracillimus caniculus Molda dictus fatigatus, ac în tranzitu occurentis fluvii submergitur qui deinde a Molda, Moldava denominatus huiusque nomen constanter reţinut. Fluviusiste a scaturigine per spaţium 40 milliarium germanicorum prope oppidum Roman în Sered fluvium sinuose devolvitur, nomenqua suum aminttit.

3. Quod vero ab hoc potius fluvio, quam a Sered vei Puruth haec provincia denominatur, trium fratrum virtus effecit, qui mactata fera et visa terrae übertate reduces în Transylvaniam glebas terrae secum accepere, suaeque matri viduae ostendere. Şic suadente matre una cum toată familia et magna colonia migrarunt în hanc provinciam et prins penes fluvium Moldavam subsiderunt, qui singulari solertia insignes crant. Volchus tandem maximus fratrum în ducem eligitur, is non sanguine solum sed etiam virtute ac indole Romanus ex Alpibus prodiens longe lateque terram occupare caepit: quia vero a Moldava fluvio initium fecit; quicquid spatti postea adjecit, Moldavia nomine

terra appellata est, gens vero valacha a ducis Volchi sive Flacci virtute Valachus populus est intitulatus, quod nomen în Daciae quoque partibus manentes Itali Coloni, ab Volchi ducis virtutem libenter admiserunt.

4. Aliqui volunt Valachiam et Valachos nominis sui originem sumpsisse a Flacco qui erai dux corum dum ex Italia în Daciam migrarent unde prins Flaccia, deinde mutatis et addittis, syllabarum leteris Valachia dicta. Quidam vero a Germanis hoc nomen Italicae genti impositum, qui Italum vocant Wlach, a quo Valachus et Valachia deducitur. Alii opinantur a Volach, quod est valachicum scântoue rete (sic) nempe quod Itali ex sua patria în partes orientales deducti, părtini Romae, părtini ad maris littora e piscatorum conditione fuerint et quod sex Italici populi, homines scelestissimi, viarum obsessores extiterint, ideoque exules e patriis laribus ad has terras devenere. Et quidem în sui exilii memoriam, mulţi plebeii circumradunt capul, quasi instar funis capul circumligantis: cujus circumrasionis rationem aliqouties inquirentes, cum suspino nonnulli reffondere; ita nos docuere noştri majores, ut corum posteri recordaremur, ex Romano Imperio a libera gente romană originem trahere et ob majorum crimina extorres a patria în aliena terra commorari. Istud sane nomen mordicus retinent ut Romani audiant et quod ex Italis oriundi Nemo în dubium vocat a quo autem Valachi denominentur, haec modo dixisse suficiat".

7. Miron Costin: De neamul Moldovenilor, ed. C. Giurescu, p. 47 – 48. Capul al cincilea. De numele neamului acestor ţări şi de port şi de legea creştinească de unde au luat.

Aşea şi neamul acesta, de care scriem, a ţărilor acestora numele drept şi mai vechi este Român, adică Râmlean, de la Roma. Acest nume de la descălecatul lor de Traian, şi cât au trăit până la pustiirea lor de pre aceste locuri, şi cât au trăit în munţi, în Maramorăş şi pe Olt, tot acest nume au ţinut şi ţin şi până astăzi. Şi încă mai bine Muntenii decât Moldovenii, că ei şi acum zic şi scriu: Ţara-Românească, ca şi Românii cei din Ardeal. Iară streinii şi ţările împregiur le-au pus acest nume Vlah, de pe Vloh, cum s-au mai pomenit. Vallios, Valashos, Olah, Voloşin, tot de streini sunt puse aceste nume de pre Italia, cărora zic Vloh; apoi mai târziu Turcii, de pre numele domnului care au închinat ţara întâi la Turci, ne zic Bogdani, Muntenilor Caravlah; Grecii Bodganovlah, Muntenilor Vlahos. Că acest nume Moldovan ne este de

pre apa Moldovei după al doilea descălecatul aceştii ţări de Dragoş-Vodă, şi Muntenilor, ori de pre munte Muntean, ori de pre Olt Oltean, că Leşii aşea le zic Molteni.

8. Miron Costin: Cronica Ţării Moldovei şi a Munteniei. 1684.

(*în limba polonă*) *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*. Adunate şi publicate cu traduceri şi adnotaţiuni de Ioan Bogdan, p. 184 – 185.

Traducerea: § *4*. *Despre pustiirea coloniei lui Traian prin Tătari*.

Colonia lui Traian a ţinut în locurile de care am vorbit ceva mai mult de o sută de ani, căci al treilea împărat după Traian, Adrian, cel care a întemeiat în Tracia Adrianopolul, după numele său, a poruncit să strice podul de peste Dunăre, cel făcut de Traian, din pricina năvălirilor tătăreşti, cărora nu putea să se împotrivească. În contra Tătarilor, cari voiau să nimicească împărăţia romană şi colonia lui Traian, se împotriviseră multă vreme în cetăţile şi locurile mai întărite; dar neputându-se împotrivi până în sfârşit unei mulţimi aşa de numeroase de Tătari, cari veneau mereu tot mai mulţi, părăsiră aceste locuri şi unii dintre dânşii se întoarseră îndărăt în Italia, cei mai de frunte, alţii trecură munţii vecini cu noi şi se aşezară în Maramorăş pe râuri, tocmai în mijlocul munţilor, pe care noi îi numim ungureşti. Iar cei din ţara muntenească tot în munţi s-au aşezat, pe apa Oltului. Şi a durat aşezarea lor în acele locuri multe veacuri, mai bine de o mie de ani; cine vrea să ştie aceasta mai bine, n-are decât să citească cum în acest răstimp hanul Atila au năvălit în aceste părţi ale lumii, şi poporul slovacesc sau slovenesc după dânsul.

§ *5*. *Al doilea descălecat al ţării Moldovei şi Munteniei*.

Nu o dată şi nu o singură ordie au năvălit în tot cursul acestor vremi în părţile acestea, căci mai întâi de toate au intrat ordiile care au alungat pe Români de acolo şi s-au aşezat singure în acele locuri; după ele au venit Atila cu ordiile sale, care şi astăzi trăiesc în marea Tartarie şi se numesc Hung sau, cum le zic Muscalii, Iuhrii. După Atila a venit poporul slovenesc, căci Grecii pun în aceste părţi întâi pe Atila şi apoi pe Sloveni. După toate aceste năvăliri, năvăliră din nou alte ordii, de care se alipiseră şi Ungurii şi care se luptară cu Românii din Maramorăş şi de pe Olt, căci ordiile întinzându-se în rătăcirile lor nestatornice ajunseră dincolo de munţi, unde şi astăzi se văd semnele caselor lor, peste munţi şi prin munţi. Toate părţile acestea, şi ţara Ardealului şi Maramorăşul şi ţara Oltului, erau sub Unguri, urmaşii

hanului Atila, când Laslău, craiul unguresc, neputând suferi pe Tătarii cari se întinseseră până în ţara Ardealului, adună împotriva lor oaste şi îi alungă întâi de dincolo de munţi, apoi trecând cu oastea pe această parte a munţilor, le dede o luptă din jos de Roman, un oraş al nostru de pe Siret; biruindu-i şi văzându-i pe Tătari cum se înecau în apa Siretului, craiul Laslău zise pe ungureşte: seretem, seretem, ceea ce înseamnă: aşa-mi place, aşa-mi place, şi de atunci până azi apa aceea se numeşte pentru vecie apa Siretului. Se vede şi de aci că de atunci şi până acum a trecut multă vreme, căci toate râurile şi însuşi ţările îşi au numele lor de la a doua descălecare. După acea înfrângere Tătarii se retraseră mai departe în câmpuri, iar Românii, adică Romanii, şi mai întâi „Montenii" sau „Muntenii" se coborâră din munţi la locuri mai deschise cu domnul lor Negrul; nu mult după aceea ieşiră şi Moldovenii din Maramorăş cu Dragoş, întâiul lor domn, la ţara Moldovei şi ocupară mai întâi locurile de sub munţi. *Ibid*., p. 185 – 186.

NOTA BIBLIOGRAFICA

Amintim, după indicaţiile domnului prof. C. Grecescu, câteva din lucrările mai importante cu privire la studiul critic al izvoarelor relative la întemeierea principatelor. (Pentru voievodatele din Ardeal, v. mai sus, p. 191 şi urm.).

IORGA N., *Câteva note despre cronicele şi tradiţia noastră istorică*, în „An. Ac. Rom.", Mem. sec. ist., ser. 2-a, XXXIII, p. 129 – 146. (I. Legendă, tradiţie, istorie despre întemeierea Principatelor. *A*) Neagoe Basarab, „Negru Vodă" şi cântecele sale. *B*) Cântecul despre Dragoş-Vodă vânătorul. Legenda cărturărească a lui Roman şi Vlahata. II. Continuarea cronicei lui Constantin Cantacuzino). IORGA N., *Istoria literaturii româneşti*, I (1925), ed. a II-a, Bucureşti, Pavel Suru, p. 400. Capitolul despre letopiseţele slave şi cel despre întâii cronicari până la 1688. ONCIUL D., *Radu Negru şi originile Principatului Ţării-Româneşti*, în *Convorbiri literare*, 24 (1890), p. 817 – 833, 944 – 958, 1044 – 1055; 25 (1891), p. 41 – 50, 100 – 110, 529 – 539; 26 (1892), p. 24 – 38, 257 – 268, 332 – 337.

VUIA R., *Legenda lui Dragoş*. Contribuţiuni pentru explicarea originii şi formarei legendei privitoare la întemeierea Moldovei, în *Anuarul Inst. de Istorie naţională* din Cluj, I (1921 – 1922), Cluj, 1922, p. 300 – 309.

LAPEDATU AL., Cum s-a alcătuit tradiţia naţională despre *originile Ţării-Româneşti, în Anuarul inst. de istorie naţională din Cluj*, II

(*1923*), *Cluj p. 289 – 314. MINEA ILIE, Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte, în Cercetări istorice*, I (1925), p. 190 – 368. MIRON COSTIN, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara-Românească* (1684), ediţie şi traducere de P.P. Panaitescu, în „An. Ac. Rom.", Mem. sec. ist., ser. 3, t. X, 1929, p. 465 (101) – 468 (104). PANAITESCU P.P., *Cronica moldo-polonă*, în *Rev. ist. română*, I (1931), p. 113 – 123.

REZUMAT CRONOLOGIC

Începutul sec. X. Voievodate româneşti şi slavo-române în partea de Vest şi Nord-Vest a Transilvaniei, după tradiţia cronicei Notarului Anonim. „976 Prima menţiune a Vlahilor „chervănari" între Prespa şi Ohrida. 982 Poporul denumit de izvoare musulmane V. n. ndr. sau N. nd. r. de obârşie romană, la Nordul Dunării, vecin cu Maghiarii şi Moravii.

Sfârşitul sec. X.

— Începutul sec. XI. Începutul pătrunderii maghiare în Transilvania de Nord şi Vest.

1019 Vlahii „din toată Bulgaria", amintiţi de hrisovul împăratului bizantin Vasile al II-lea.

1070, 1100 întâile menţiuni ale românilor la răsărit de Carpaţi. Tradiţii istorică despre Vlahi în cronica rusească a lui Nestor.

1113 Mercurius princeps Ultrasilvanus.

1131 – 1141 Tradiţia istorică a Notarului Anonim al regelui Bela (probabil al II-lea).

1164, 1166 Vlahii în armata Bizantină a lui Manual Comnenul, în luptă împotriva Ungurilor. Păstori vlahi la marginile Galiţiei.

1176 *Leustachius*, întâiul voivod unguresc al Ardealului.

1185 – 1186 Răscoala Asăneştilor.

1199 împăratul Ioniţă cere coroana Papei Inocenţiu al III-lea.

1202 Papa trimite coroana regală lui Ioniţă Asan.

1207 Războiul între Ioniţă Asan şi împăratul latin din Constantinopol.

1222 *Terra Blacorum* din Ardeal în documentele cancelariei ungureşti.

1241 Năvălirea tătarilor în Europa Centrală.

Basarab Ban în valea Oltului din Transilvania?

1247 Voievodatele lui Litovoi şi Seneslav de o parte şi de alta a Oltului, în Oltenia şi Muntenia.

Un voievod *Olaha* în drum spre curtea Hanului Batu, dincolo de

Nipru.

1258 Sfârşitul dinastiei Asăneştilor în Bulgaria.

1260 Valahii transilvăneni în armata ungurească la lupta de la Kreussenbrunn.

1273 „Pământul nesfârşit al Dacilor", între stăpânirile ungurilor şi alanilor, amintit de elogiu unui retor bizantin.

1277 Conflict între rutenii din Halici şi românii din Moldova.

1279 Răscoala lui Litovoi împotriva ungurilor.

1285 Năvălirea Tătarilor lui Nogai în Ardeal şi Ungaria.

1286 *Ymor filius Molday*, demnitar tătar.

1290 Menţiune a românilor în Crimeea. Dată presupusă a descălecatului lui Negru Vodă în Ţara Românească.

1291 Vlahii din Ardeal chemaţi la adunarea ordinelor, întrunită de regele Andrei al III-lea.

1292 Ei sunt înlocuiţi cu Cumanii.

1300 Laurenţiu, comite de Câmpulung în Ţara Românească.

1307 Un voievod român vecin cu principatul de Halici, menţionat de cronica lui Ottokar de Styria (Maramureş sau Moldova).

1324 întâia menţiune a lui Basarab, fiul lui Tihomir, domnitorul Ţării Româneşti.

1325 Românii din Moldova în ajutorul Polonilor în expediţia împotriva comitelui de Brandenburg.

1330 Biruinţa lui Basarab asupra regelui Ungariei Carol Robert de Anjou.

1343 Basarab recunoaşte suzeranitatea regelui Ludovic I. Bogdan, voievodul din Maramureş, răsculat împotriva regelui.

1345 Dată probabilă a descălecatului lui Dragoş în Moldova, sub suzeranitatea regelui Ungariei.

1355 Românii din Ardeal chemaţi la adunarea ordinelor de la Cluj.

1359 Dată posibilă a biruinţei voievozilor din Nordul Moldovei asupra polonilor. Trecerea lui Bogdan din Maramureş în Moldova (al doilea descălecat).

1377 Războiul lui Radu I, voievodul Ţării Româneşti, cu regele Ungariei Ludovic I şi ruperea legăturilor de vasalitate.

Sfârşitul sec. XV. – începutul sec. XVI. Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în analele şi cronicele moldoveneşti.

Sfârşitul sec. XVI. – începutul sec. XVII. Tradiţia istorică a

descălecatului Ţării Româneşti în cronicele muntene.

NOTE ŞI COMENTARII de *Valeriu Răpeanu*

Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945 a apărut sub egida Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", în tipografia Monitorului Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1945.

Volumul cuprindea 263 pagini dintre care 223 p. studiul propriu-zis, p. 225 – 231 reprezintă un rezumat în limba franceză, p. 233 – 257 anexa, p. 259 nota bibliografică; p. 260 – 261 rezumat cronologic, p. 262 – 263 tabla de materii.

CUVÂNT ÎNAINTE

(1) Aşa cum am arătat şi în studiul introductiv, Gheorghe I. Brătianu a ocupat la Academia Română locul vacant după asasinarea lui N. Iorga, vezi p. XVII.

În răspunsul pe care conform uzanţelor îl dădea un academician de aceeaşi specialitate, în cazul de faţă istoricul Alex. Lapedatu, se spunea: „Despărţindu-te deci, temporar şi parţial de îndeletnicirile senin3 şi liniştite, de arhive şi biblioteci, despre care am vorbit până aici, te-ai dedicat, cu tot zelul şi priceperea unui gen de lucrări istorice, desigur mai actuale şi necesare, dar unele numai de discuţiuni şi controverse, iar altele numai de informaţiuni şi documentări". Istoricul's 3 referea la o *enigmă şi un miracol istoric*: *poporul român*, despre care spunea: „Ca să imprimi însă acestui răspuns toată greutatea necesară a trebuit să revizuieşti întreaga problemă a originii şi alcătuirii poporului român în vederea unei expuneri de sinteză, mai completă şi mai bine susţinută, a acestei probleme, în lumina celor din urmă date şi rezultate ale cercetărilor istorice, lingvistice şi arheologice". Tot Alex. Lapedatu consideră că cercetările lui Gheorghe I. Brătianu s-au desfăşurat în două direcţii: „pe de o parte istorie medievală, cu deosebită privire la Orientul european, pe de alta istorie naţională, cu deosebită privire la problemele controversate Său nelămurite încă şic ei.

Căci – cum dovedeşte şi prima comunicare pe care ai făcut-o aici, ca membru titular ai Academiei: *Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti*, spiritul dumitale pătrunzător se îndreaptă, se pare, cu predilecţie, către cercetarea acestui din urmă fel de probleme".

(2) După apariţia cărţii lui Gh. I. Brătianu, Editura Fundaţiei Regale pentru Literatură şi Artă – Biblioteca Enciclopedică a tipărit

Dimitrie Onciul, *Opere Complete*, Tomul I, *Originile principatelor române*, ediţie critică adnotată de Aurel ian Sacerdoţeanu, 1946, 422 p. Pe parcursul acestei cărţi, Gh. I. Brătianu va face deseori trimiteri la cartea lui Dimitrie Onciul.

I. INTRODUCERE: VALOAREA TRADIŢIEI CA IZVOR ISTORIC

(1) B. Petriceicu-Hasdeu, *Negru Vodă*, *un secol şi jumătate din începuturile statului Ţârei Româneşti (1230 – 1380)*, ca *introducere* la tomul IV din „*Etymologicum Magnum Romanice* a se vedea B. Petriceicu-Hasdeu: *Etymologicum Magnum Romaniae*, Editura Minerva, 1976, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, p. 639 – 851: „După cum se ştie şi după cum arată şi Haşdeu, fiecare capitol din *Etymologicum* era precedat de o introduioere: «cupricnzând o monografieistarioo-filologică»— La 1 ianuarie 1898 (cf. *Precuvântarea*, ed. cit., p. 643) B.P. Haşdeu spune că s-a ocupat „foarte mult" de Negru-Vodă şi crede că în acel moment a „reuşit pe deplin în dezlegarea acestei anevoioase probleme".

„În studiul meu despre Basarabi am limpezit mai întâi elementul cel mai legendar, îmi mai rămâne dară momentul cel istoric despre întemeierea Ţării Româneşti". Capitolul II citat de Gh. I. Brătianu se intitulează *Literatura după „Istoria critică a românilor"* (cf. ediţia citată p. 662 – 690) şi prezintă modul în care a fost abordată această problemă după 1873 când publică prima ediţie a lucrării sale (*Istoria critică a românilor*. Capitolul prim înfăţişase „Literatura înainte de *Istoria critică a românilor* începând cu cronicile munteneşti şi Miron Costin". Pe parcursul lucrării sale Gh. I. Brătianu va mai cita studiul lui B.P. Haşdeu în special la capitolul III, *Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti*.

(2) *Charles-Victor Langlois* (1863 – 1929). A fost profesor de paleografie şi de istoria Evului Mediu la Sorbona. A dat în special lucrări asupra acestei perioade din istoria Franţei. *Charles Seignobos* (1854 – 1942) a fost, de asemeni, profesor la Sorbona şi a publicat mai multe lucrări privitoare la istoria Franţei. Opera sa este influenţată de şcoala germană şi metoda sa considerată „pozitivistă" acordă o importanţă exclusivă fixării „faptului". De altfel, cartea celor doi, a cărei primă ediţie a apărut în anul 1897, începea prin următoarea propoziţiune: „istoria se face cu documente" (vezi la *critique des textes* de Robert Marichal, în *l'histoire et ses méthodes*, Encyclopédie de la Pléiade, N.R.F., Gallimard, 1961).

C. V. Langlois a fost profesorul lui N. Iorga. Istoricul român i-a creionat acest remarcabil portret: „Aici (la Sorbona, n.n.) era însă întrecând pe toţi prin cea mai absolută şi mai rece rezervă, până într-atât încât ni se părea că voit nu ne recunoaşte pe stradă, un profesor care, înainte de toate, deşi declarând că nu-şi recunoaşte nicio aptitudine s-a retras peste puţin din învăţământ, pentru a trece la conducerea, pe mulţi ani de zile, a Arhivelor Statului – caută să-şi formeze elevi şi altfel decât prin lucrările scrise de la Hautes Études şi să-i introducă în publicitate. Blond, cu ochii mici supt ochelari, cu un ascuţiş de barbă aproape tăios, puţin cârn, cu un profil între Eschile şi Paul Verlaine poetul suferinţelor şi capriciilor boeme semănând astfel cu cel mai impecabil şi observat dintre erudiţi –, Charles V. Langlois, vorbea încet, cadenţat, sacadat, afecţionând unele comparaţii cu aceea a «vinului nou în foaie vechi». Acei mărunţi ochi de miop şi de observator m-au deosebit de la început dintre colegii francezi" (N. Iorga, O *viaţă de om – aşa cum a fost*, ed. III, p. 192, Editura Minerva, 1976). Numele lui Seignobos este citat de N. Iorga în *Generalităţi cu privire la studiil*". *istorice*, ed. HI, 1944, p. 18.

(3) *Ernst Bernheim* (1850 – 1942), istoric german. Numele său este citat de N. Iorga (vezi *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. cit., p. 15).

(4) *Ferdinand Lot* (1866 – 1952), istoric francez, mai înxii profesor la *École practique des Hautes études*, apoi între 19 o9 – 1936 la Sorbona. Gheorghe I. Brătianu a fost elev al său în anii de după primul război mondial. S-a ocupat în special de Evul Mediu timpuriu, de sfârşitul lumii antice, de invaziile barbare. Cartea sa *Les invasions barbares*, Payot, 1937, cuprindea un capitol intitulat *Une enigme et un miracle historique*: *le peuple roumain*, căruia Gh. I. Brătianu îi răspunde prin cartea sa o *enigmă şi un miracol istoric*: *poporul român*, 138 p., cu 5 planşe şi 2 hărţi afară din text Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, Regele Carol al II-lea. 1940. Cartea a apărut mai întâi în limba franceză în 1937, 134 p., avea 3 planşe şi o hartă. În cuvântul înainte la ediţia a doua (1940), Gh. I. Brătianu spune: „Îndată ce a apărut cartea domnului Ferdinand Lot asupra năvălirilor barbare, din care un capitol privea originile poporului român, enigmă şi minune istorică în dezvoltarea noţiunilor, am socotit ca fost elev al eminentului medievist al Sorbonei, că îmi revenea sarcina de a-i răspunde, înainte chiar ca alţii, mai apropiaţi de acest subiect prin studiile şi specialitatea lor,

să-şi fi spus cuvântul. Darea de seamă ce o pregăteam a luat însă repede proporţiile unui mic volum, care a şi apărut în limba franceză, în vara anului 1937". Aşa cum am arătat şi în studiul introductiv, Ferdinand Lot a preţuit activitatea ştiinţifică a fostului său elev Gh. I. Brătianu citind, în ultima ediţie a cărţii sale fundamentale la *fin du monde antique et le début du Moyen Âge*, lucrările savantului român (vezi studiul introductiv, p. XLVI-XLVII).

(5) Bineînţeles nu vom putea da în aceste note sumare bibliografia completă a problemelor dezbătute de Gheorghe I. Brătianu. Polemică şi controverse s-au desfăşurat după apariţia cărţii sale în jurul tradiţiilor istorice ale Antichităţii. Ne vom mărgini deci a indica fie unele lucrări accesibile publicului român, fie unele lucrări fundamentale apărute pe această temă.

Două mari volume *Mythologies classiques*. *De la Méditeranée au Cange* – sub direcţia lui P. Grimai, Larousse, 1963, 281 p. Acest volum cuprinde prefaţa *Omul şi mitul* de P. Grimai şi următoarele capitole: *Problema religiilor preistorice*; *mitologia Egiptului*; *mitologia la Sumer*, *Babylone şi la Hitiţi*; *mitologia semiţilor occidentali*; *mitologia greacă*; *mitologia romană*, *mitologia persană*, *mitologiile indiene*. Un alt volum apărut în aceeaşi colecţie a editurii Larousse, 1963, 280 p., se intitulează Mythologies des *peuples lointains ou barbares* şi tratează mitologiile celtice, germanice, slave, ugro-finice, mitologia Chinei, Japoniei, Americii de Nord, Americii Centrale, Americii de Sud, a Oceaniei, mitologiile africane, siberiene şi cea eschimosă.

A se vedea, de asemeni, *Myths and Legends of ail nations* de Herbert Spencer Robinson and Knox Wilson, Bantom Books – New York, 1950.

Multe din numele şi problemele citate aici se regăsesc cu explicaţiile de rigoare în Guy Rochet: *Universul arheologiei* Tehnică/Istorie/ Bilanţ, traducere de Radu Florescu şi Gloria Ceacalopol, prefaţa şi note de Radu Florescu, Editura Meridiane, două volume.

(6; Două lucrări ale savantului M.I. Finley care dezbat această nmblemă au fost tipărite în limba română. Cea dintâi *Lumea lui Odiseu* traducere de Liliana şi D.M. Pippidi, Editura Ştiinţifică, 1968 şi *Vechii Greci*, traducere şi studiu introductiv de acad. Emil Condurâche, 1974 Editura Eminescu, colecţia Clepsidra. De asemeni, a se vedea Heinrich Schliemann, *Pe urmele lui Homer*, traducere şi note de Ion Roman,

introducere şi comentarii de Radu Florescu, două volume, Editura Meridiane, 1979.

(7) *Victor Bérard* (1864 – 1931). Pe lângă lucrarea citată de Gheorghe I. Brătianu, lui Victor Bérard i se datorează o traducere în limba franceză a *Odiseu* (1925) şi alte lucrări de „geografie a Odiseii", printre care *Fenicienii şi Odiseea*. *Peregrinările lui Vlysse*.

(8) *James Macpherson* (1736 – 1796), poet englez. Născut Ungă Kingussie, fiu de ţăran, îşi face studiile la Aberdeen şi la universitatea din Edinburgh. Era înzestrat cu un remarcabil talent literar, având cunoştinţe de poezie gaelică, foarte populară în districtul său de baştină. În 1760, publică *Fragmente de Vechi Poeme culese în munţii Scoţiei şi traduse din limba gaelică sauersă*. Apoi, cu ajutorul mai multor „gentilomi din Highlands", a creat, în 1762, *Fingal*, *vechi poem epic în şase cărţi*, iar în 1763 *Temora*, un alt poem în opt cărţi, pretinsă traducere din limba gaelică a unui poet pe nume Ossian. Poemul a fost foarte admirat (de Goethe printre alţii) pentru ritm şi pentru spiritul lui romantic, dar autenticitatea lui a fost contestată, mai cu seamă de dr. Johnson. Chemat să producă originalele, Macpherson a fost obligat să le contrafacă. O comisie numită după moartea lui să cerceteze poemele ossianice a informat că Macpherson a publicat o prelucrare liberă a tradiţionalelor poeme gaelice, înserând pasaje; o investigare ulterioară confirmă acest punct de vedere

(9) Din perspectiva relaţiei mit-istorie în legătură cu întemeierea Romei a se vedea lucrarea citată a lui Georges Dumézil: *Mythe et épopée*, vol. I, second édition, 1968, capitolul *Naissance d'un peuple*, în special paragraful *Histoire et mythologie* (p. 281 – 284); „Roma a avut mitologia ei şi această mitologie ni s-a păstrat. Ea n-a fost nici de domeniul fantasticului nici cosmică; a fost naţionala şi istorică. În timp ce Grecia şi India dezvoltau în imagini grandioase ceea ce credeau a fi fost geneza şi vârstede lumii, haosul şi creaţia, opera şi faptele zeilor ziditori ai «Totului», Rama a vrut doar să repovestească, cu simplitatea proceselor-verbale, propriile începuturi şi propriile perioade, întemeierea şi evoluţia sa, faptele şi aventura regilor care, credea ea, au format-o succesiv. Dar aceste povestiri datate şi situate, într-o perspectivă apropiată, erau cu toate acestea în mare parte fictive şi moştenite din vremea în care Roma nu exista încă şi ele aveau acelaşi rol pe care îl aveau la Greci şi la Indieni povestirile fantastice: ele justificau, autentificau ritualurile, legile, moravurile şi toate

componentele societăţii romane, ale caracterului şi idealului roman; apoi îi şi distra pe fiii Lupoaicei (pentru că nu trebuie să neglijăm acest rol al miturilor), întărindu-le încrederea în ei înşişi şi în destinul lor. Practic, în primele două cărţi ale lui Tit-Liviu trebuie să căutăm echivalentul teogoniilor şi cosmogoniilor altor popoare indo-europene. Citite astfel, toate aceste legende regale capătă un plus de interes" (p. 283).

Iar Pierre Grimai în cartea la *civilisation romaine*, Arthaud, 1968, p. 27, spune: „Legenda cu privire la începuturile Romei este astfel plină de «semne» pe care se străduiesc să le descifreze istoricii de astăzi. Oricare ar fi originea diferitelor legende (răpirea Sabinelor, crima lui Tarquiniu, luptele Horaţilor şi ale Curiaţilor şi multe altele) fie că e vorba de amintirea unor fapte reale, a unor vechi ritualuri interpretate sau de vestigii şi mai îndepărtate încă, provenite din teogonii uitate, aceste povestiri reflectă tot atâtea convingeri profunde, atitudini determinante pentru gândirea romană. Iată de ce oricine încearcă să surprindă secretul romanităţii trebuie să ţină seama de ele, deoarece ele sunt tot atâtea stări de conştiinţă totdeauna prezente în sufletul colectiv al Romei".

(10) Ca şi în cazul întemeierii Romei, vom cita aici un extras mai larg cu caracter sintetic privitor la optica nouă asupra *tradiţiilor* la care se referă Gheorghe I. Brătianu. Atât textele din Georges Dumézil şi Pierre Grimai reproduse mai sus cât şi cel pe care îl vom reproduce acum despre tradiţiile medievale, în special *Les Chansons de Gestes* atestă că şi atunci când autorii nu pun accentul pe exactitatea istorică a faptelor ci pe valoarea de mărturie asupra mentalităţii, concepţiilor, credinţelor totuşi confruntarea tradiţiei cu realitatea se impune întotdeauna.

„Realitate" în sensul modern al cuvântului care înseamnă fapt material dar şi un complex de factori ce pornesc de la structura economică, de la viaţa cotidiană până la expresiile sensibilităţii şi ale gândirii, până la mentalitatea şi credinţele indivizilor şi ale colectivităţilor. În Bibliothèque de la Pléiade, N.R.F. Gallimard, a apărut volumul *Poètes et romanciers du Moyen Âge* care publică la *chanson de Roland* p. 11 – 122. În introducerea semnată de Régine Pernoud se spune: „Lucrările cele mai recente despre *Les chansons de Gestes* au pus în evidenţă legăturile lor cu mediul istoric şi social din care emanau, fie cu feudalitatea laică fie cu cea clericală. Este într-adevăr

curios să remarcăm că până în ultima vreme editorii şi comentatorii se străduiau să caute mai ales raporturile dintre faptele de vitejie povestite în poemele epice şi realitatea istorică ce le-a slujit ca bază (în cazul de faţă, raportul dintre expediţiile lui Carol cel Mare dincolo de Pirined şi episodul de la Roncevaux şi cel al trădării) decât legăturile dintre aceste poeme şi timpul, societatea în mijlocul cărora au fost compuse. Or, realitatea istorică, evident, n-a fost pentru creatorii de epopee, ca de altfel pentru poeţii tuturor timpurilor, decât un pretext, ocazia unui poem care deţine adevărul, universul lui; deci este foarte important, dacă vrem să pătrundem *Les Chansons de Gestes*, să înţelegem mentalitatea poetului care le recita şi a asistenţei căreia le erau destinate. (...) Or, poetul, în secolele al XI-lea şi al XII-lea este mai strâns legat de societatea timpului său decât în orice epocă; el ignoră individualismul, ca orice artist contemporan lui şi rămâne aşadar anonim: deoarece este înrădăcinat într-un grup şi poemele sale nu fac decât să traducă sentimentele şi aspiraţiile acestui grup" (p. 17).

(11) În limba română au apărut două volume cu titlul *Walhalla şi Thule. Mituri şi legende vechi germanice*. Editura Minerva, Biblioteca pentru toţi, 1977, repovestite după izvoare de Mihai Izbăşescu, volume în care se află şi legendele despre care vorbeşte Gheorghe I. Brătianu.

O perspectivă nouă, modernă, asupra miturilor şi legendelor europene în lucrarea citată Jean Plumyène, *Les nations romantiques*. Le XIXe siècle, Fayard, 1979.

II. ASÂNEŞTII

Cu privire la statul Asăneştilor a se vedea Constantin C. Giure-cu – Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor* I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 192 – 196. A se vedea de asemenea şi Răzvan Theodorescu, *Bizanţ*, *Balcani*, *Occident*, la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV), Editura Academiei, 1974; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, Ctitorii, Bucureşti 1937, p. 83 – 99, capitolul intitulat *Noua creaţiune românească în Balcanii secolului al XIII-lea*, *Asâneştii*: „Mişcarea românilor de peste Dunăre, creatoare a unui nou Stat, nu este, cum s-a crezut şi s-a afirmat cu o îndărătnicie neinteligentă şi acum în urmă, un fenomen «balcanic» –, ci e în legătură cu o mai largă vitalitate a neamului, din Tesalia până la Dunăre" (p. 84 – 85). Teza lui C.C. Giurescu este reluată în *Istoria* citată (p. 192): „Cronicarul bizantin Nicetas Choniates Akominatos, a cărui operă formează izvorul de căpetenie pentru cunoaşterea mişcării lui Petru şi Asan, ne spune că

dările lui Isaac Anghelos şi felul abuziv în care fuseseră strânse au produs o mare nemulţumire printre Vlahii care locuiau muntele Haemus".

1. G. Brătianu citează de mai multe ori în acest volum lucrări de Ioan Moga. O selecţie din opera sa a fost tipărită cu titlul *Scrieri istorice* 1926→946, ediţie îngrijită de Mihail Dan şi Aurel Răduţiu, studiu introductiv de Ştefan Pascu, Editura Dacia, Cluj 1973, 357 p

III. TRADIŢIA ISTORICA A DESCĂLECATULUI ŢARII ROMÂNEŞTI

O bogată bibliografie asupra acestui subiect depăşeşte limitele pe care şi le-a propus ediţia noastră. De aceea vom da numai sumare indicaţii şi vom face trimiteri la ediţiile recente. Cât priveşte legenda propriu-zisa a se vedea *De la Dragoş la Cuza Vodă*, *Legende populare româneşti*, antologie, prefaţă şi note de V. Adascăliţei, Bpt. 1973, Editura Minerva, p. 20 – 21, unde se tipăresc şi legende despre Negru Vodă (p. 20 – 28; 197 – 200, 339 – 341) pus mai ales în relaţii de luptă cu tătarii: „Multă vreme s-au bătut Negru Vodă cu tătarii cu gândul că doar – doar i-o scoate din pământul ăsta al nostru", dar aşa cum se arată şi la p. 117, există tradiţii locale care vorbesc despre un descălecat: „Spun bătrânii că pe* meleagurile astea ale Jiului ar fi fost stăpân Negru-Vodă, care cică coborâse de peste munţi". Se mai vorbeşte despre un Negru-Vodă care fiind biruit de tătari „ca să nu-l prinză a rupt-o la fugă spre Ţara-ungurească (...) Când a ajuns la Dâmboviţa, a făcut biserica ce se vede şi *azi* şi căreia lumea îi zice Cetăţuia. Ba a şi luat masa sus pe piatră, acolo unde îi zice masa lui Negru-Vodă". O ciudată legendă se referă la modul în care „a adus Radu Negru porumbul din ţara ungurească"... în guşile unor curcani (p. 199).

Cu unele diferenţe vom întâlni aceeaşi perspectivă despre Negru Vodă în *Legende populare româneşti*, antologie de Tony Brill, Editura Minerva, 1970. Într-una din aceste legende (p. 34 – 36) se stabileşte genealogia lui Negru-Vodă născut de fata unui împărat care fiind furată de un zmeu „a păcătuit silită". împăratul era „de la Laţ", iar unul din copiii lui Negru a avut un fiu cu numele de Traiu, „a supus pe Leşi, ce a fost aici în România".

În ediţia citată de D. Onciul, Opere complete – Originile principatelor române, 1946, studiul Radu Negru şi originile principatului Ţării Româneşti se află la p. 88 – 174.

IV. TRADIŢIA ISTORICA A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI

Figura lui *Dragoş* apare încă din colecţia Vasile Alecsandri (vezi *Poezii populare ale românilor*, ed. cit., vol. I, p. 201 – 205). Alecsandri mărturiseşte că: „această baladă, deşi compusă de mine în stilul cântecelor bătrâneşti, am găsit de cuviinţă a o cuprinde în colecţia poeziilor poporale, fiindcă ea aminteşte una din legendele cele mai interesante ale

Moldovii (…) După tradiţia poporală, Dragoş, a venit din Ardeal şi a poposit într-o vale numită câmpul lui Dragoş între Bacău şi Peatra. Descălecarea lui a fost pe la începutul veacului XIII" (p. 205).

Spre deosebire de legendele legate de Negru Vodă în cele legate de Dragoş-Vodă ideea descălecării apare explicit: „În vremurile de demult, trăia în Maramureş un român viteaz, domn peste ceilalţi români de acolo. îl chema Dragoş-Vodă. Lui Dragoş-Vodă îi plăcea vânătoarea. (…) Cum sta aşa, iată că vine Zâna Moldovei la el. Dragoş se dete-n vorbii cu dânsa. Îi spune că ar da mult să aibă în stăpânire ţara aceasta frumoasă. Zâna făgădui lui Dragoş toată ţara Moldovei, dacă va omorî un zimbru care trăia pe acolo şi îngrozise pe toată lumea (…) În urmă Dragoş pune stăpânire pe toată ţara" (*Legende populare* româneştied. cât., p. 29). Celelalte legende din culegerea respectivă *Dragoş Vodă şi Dor a* au acelaşi punct de plecare: „După ce a părăsit Dragoş-Vodă ţara ungurească având de-atunci înainte să nu-i mai fie nimeni stăpân…" (p. 30).

Cea de a treia *XJţa vrăjitoarea* începe astfel: „Spuneau bătrânii că Dragoş Vodă a venit din Maramureş, întovărăşit de trei mii de voinici, cu multe sute de ani înaintea lui Ştefan vodă cel Mare" (p. 32). Şi chiar dacă anecdotica este diferită, comună acestor trei legende este venirea lui Dragoş din Maramureş. O legendă relatează episodul vânătorii, cealaltă înfăţişează anturajul cu care a venit din Maramureş drept „o ceată de voinici şi căpitani, toţi colaşi (gonaci) de frunte, vânători de munte…" Şi în cele două legende cu acelaşi titlu (p. 307 – 308) (p. 308 – 329) din culegerea *De la Dragoş la Cuza*, ediţia citată, istorisesc tot episodul vânătorii, cea de a doua, mai prolixă îl include într-o suită de întâmplări legate de întemeietorul Moldovei.

Studiul lui Romulus Vuia se intitulează *Legenda lui Dragoş – contribuţii pentru explicarea originii şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei* şi a apărut în Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj pe 1921, Cluj, 1921, p. 300 – 310. Studiul este

republicat II Romulus Vuia, *Studii de etnografie şi folclor* I, ediţie îngrijită de Mihai Pop şi Ioan Şerb, Editura Minerva, 1975, p. 101 – 109: „Nu încape nicio îndoială că legenda lui Dragoş e o legendă heraldică, cum e de pildă, ca să amintim un exemplu mai apropiat, legenda corbului cu inel din stema Corvinilor. De aceste legende era plină Europa medievală. Aproape fiecare blazon îşi are legenda lui proprie".

Cititorul român cunoaşte studiul lui Mircea Eliade *Le prince Dragoş et la „chasse rituelle"*, din volumul de *Zalmoxis a Gengis-Khan*, Payot, 1970, p. 131 – 161. În concluziile sale Mircea Eliade spune relativ la problema interferenţelor dintre legenda lui Dragoş şi cele străine: „Oricare ar fi influenţa tradiţiei ungureşti a lui Hunor şi Magor asupra primilor cronicari români nu poate fi vorba decât de o influenţă stilistică.

Chiar şi dacă ea a fost refăcută după modelul unguresc, legenda lui Dragoş n-a putut fi împrumutată identic de primii cronicari români. Din punct de vedere al structurii diferenţa dintre cele două versiuni este foarte importantă: cerbul-călăuz dispare misterios în prima, bourul este vânat şi doborât în cea de a doua.

Trebuie să presupunem existenţa unei legende autohtone comportând vânătoarea şi sacrificiul bourului ca o probă de tip „eroic".

Cât priveşte alte legende similare cu aceea a lui Dragoş a se vedea în special cartea citată a lui Jacques le Goff: *Pour un autre Moyen Âge*, studiul: *Culture ecclésiastique et culture folklorique au Moyen Âge*: *saint Marcel de Paris et le Dragon* (p. 236 – 279). Se referă la sfântul Marcel episcop de Paris, secolul V, un om de „origine modestă căruia printre alte minuni ce i se atribuie este şi cea legată de „un monstru, şarpe-balaur, care venind în împrejurimile Parisului, răspândea spaimă în rândurile populaţiei este izgonit de episcop, care înaintea credincioşilor, după o confruntare dramatică îl supune puterii sale supranaturale şi îl face să dispară" (p. 237). Discutând versiunea eclesiastică dată în *Viaţa Sfântului Marcel*, Jacques le Gofi se întreabă dacă nu cumva „aceasta nu are în tradiţia orală culeasă de Fortunat, o altă semnificaţie? Nu trebuie oare să căutăm această semnificaţie în adâncurile unui folclor renăscând, dar încărcat de elemente folclorice din culturile anterioare şi mai ales actualizat prin situaţii istorice noi". Sfântul – se întreabă istoricul francez – nu ne apare aici ca unul din eroii „liberatori şi civilizatori"? Şi mai departe tot el emite ipoteza

existenţei în acest caz al „unui mit al întemeierii” (de data aceasta un oraş).

Perspectiva lui Jacques le Goff aduce o nouă dovadă în sprijinul tezei lui Gheorghe I. Brătianu şi atestă încă o dată circulaţia motivului în cultura populară europeană.

În volumul citat, *La tradition celtique – en Bretagne Armoricaine* de Jean Markale, se publică legenda la *chasse au blanc porc* (p. 52 – 59). Deşi cu alte semnificaţii şi aici ni se relatează o scenă de vânătoare considerată foarte veche „probabil preistorică”.

V MOLDOVA ÎNAINTE DE DESCĂLECAT

Cu privire la eroii eponimi Roman şi Vlachata a se vedea Adolf Armbruster *Romanitatea Românilor* – Istoria unei idei, Bucureşti 1972. Autorul discută tot din perspectiva unui istoric *tradiţia* despre Roman şi Vlachata, confirmând sau infirmând unele din opiniile lui Gheorghe I. Brătianu. Arătând că discuţia s-a purtat „asupra personajului Romunc, în care N. Iorga şi Gheorghe I. Brătianu văd un personaj real, Roman Mististavici, principe al Haliciului şi Galiţiei de la începutul veacului al XIII-lea, pe când A.D. Xenopol, D. Onciul şi G. Popa-Lisseanu cred, cu mai mult temei, că avem de-a face cu un personaj fictiv, purtând numele poporului, aşa cum se numea el însuşi. Acest eponim stă, deci, ca un fel de pars *pro toto* şi ceea ce trebuie subliniat, este că el exprimă, pe lângă ideea originii romane a acestor „vlahi” şi cea a continuităţii lor din romanii antici, pentru că „vlahii” apar în vremea hunilor” (p. 35). Ceea ce trebuie să reţinem este faptul că: „Valoarea istorică a acestor fraţi eponimi nu trebuie căutată în existenţa lor reală, fizică. Amintirea lor e indiciul unei stări de spirit populare transpuse în cronică de către un autor anonim. Cu aceasta aflăm şi în societatea românească concretizarea unui fond legendar comun Europei antice şi medievale: aşezarea la originea popoarelor a doi fraţi (două exemple celebre: Romulus şi Remus; Cech şi Lech). Originalitatea variantei româneşti a acestei teme generale rezultă din ingenioasa îmbinare, de către» cronicar, a celor două denumiri ale românilor: cea internă (român), şi cea externă (vlah, valachus). Astfel, *Roman şi Vlahata*, pe lângă conştiinţa originii romane confirmă şi o altă tradiţie pe care o constatasem la notarul anonim (Blachi at pastores Romanorum) şi la papa Clement al VI-lea (*Olachi Romani*)”.

TABLA DE MATERII

Gheorghe I. Brătianu. Studiu introductiv de Valeriu Râpeanu. V

Notă asupra ediţiei LXXVII
CUVÂNT ÎNAINTE 3
(DINTRODUCERE: VALOAREA TRADIŢIEI CA IZVOR ISTORIC.
Ritmul hegelian în cercetarea istoriei: teză, antiteză, sinteză. Aplicarea formulei la problema tradiţiei istorice: în secolul trecut şi astăzi. 1. Tradiţii istorice ale Antichităţii: *Biblia*, poemele omerice, întemeierea Romei. 2. Tradiţii istorice medievale: originile Confederaţiei elveţiene; poemele epice: *Chanson de Roland*, *Nibelungenlied*, *Cantar del mió Cid*. Elemente istorice în folclorul balcanic. Un exemplu din cercetări proprii: tradiţia stăpânirii bulgăreşti la Cetatea Albă (începutul sec. XIV) în lumina documentelor &
II. ASÂNEŞTII.
1. Aromânii şi imperiul Asăneştilor; răspândirea şi vechimea elementului românesc din Balcani. 2. Originea Asăneştilor şi a mişcării lor: localizarea ei în munţii Haemus. 3. Vlahii dintre Balcani şi Dunăre: dovezi ale existenţei şi cauzele dispariţiei lor. Mişcări de populaţie în Peninsula Balcanică în sec. XIII şi XIV. 4. Evoluţia imperiului Asăneştilor: procesul de bulgarizare în sec. XIII şi cauzele sale. Încheiere… 49
TRADIŢIA ISTORICA A DESCĂLECATULUI ŢARII ROMÂNEŞTI.
1. Descălecatul şi istoriografia română modernă. De la Xenopol la Haşdeu, Onciul şi Iorga. Păreri recente: spre o reconsiderare a chestiunii descălecatului în lumina cercetării geografice. 2. Critica şi tradiţia istorică: metoda de restaurare a monumentelor istorice şi critica textelor în secolul trecut. 3. Temeiuri nouă ale descălecatului. Cercetări lingvistice: concluziile domnului prof. Samillscheg cu privire la originea Românilor şi tradiţia descălecatului. 4. Temeiuri nouă istorice: starea politică şi socială a Românilor din Ardeal la sfârşitul sec. XIII şi consecinţele ei asupra posibilităţii istorice a descălecatului. Încheiere… e
IV. TRADIŢIA ISTORICA A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI.
1. Tradiţia ca izvor istoric: paralelismul în interpretarea izvoarelor istoriei elveţiene şi a celor ale istoriei româneşti.
2. Descălecatul Moldovei: istorie şi legendă. Ciclul eurasiatic al legendelor descălecatului. Înţelesul politic al tradiţiei moldoveneşti. 3. Interpretări nouă ale descălecatului: teoriile istoricilor maghiari şi cercetările domnului prof. I. Moga. 4. Întemeierea statelor româneşti în

dezvoltare paralelă: formaţiuni politice locale, anterioare descălecatului, în Muntenia şi în Moldova, şi unificarea lor. Încheiere 117

V. MOLDOVA ÎNAINTE DE DESCĂLECAT.

I. Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei.

1. Eroii eponimi Roman şi Vlachata: interpretări moderne ale cronicei anonime moldoveneşti. 2. Ducele Ramunc, mit etiologic sau figură istorică? O paralelă. 3. Roman şi Olaha, *duces ruteni*, din relaţiunea de călătoria a fr. Giovanni da Pian del Carpine (1247). Încheiere 153

II. *O nouă mărturie despre un Voievodat Moldovenesc în veacul al XIII-lea*.

1. Cronica lui Thomas Tuscus; războaiele lui Otokar al II-lea, regelui Boemiei şi Românii. Episodul din 1277 în lucrarea domnului M.P. Dan. 2. Români şi Ruteni. Interpretarea pasajului din cronica lui Tuscus în lumina legăturilor dintre ei. O nouă lămurire a cronicei lui Ottokar de Stiria. Încheiere… 172

VI. TRADIŢIA ISTORICA DESPRE VOIEVODATELE ROMANEŞTI DIN ARDEAL.

1. Tradiţia istorică a notarului anonim al regelui Bela; punctul de vedere al istoriografiei maghiare. Povestirile istorice şi epice în Evul Mediu. 2. Românii în Cronica Anonimului: „Păstorii Romanilor" şi voievodatele din Ardeal şi Banat.

3. Temeiuri nouă lingvistice şi istorice ale tradiţiei Anonimului. Ducatele de graniţă bizantine şi voievodatele slavo-române. Influenţa bulgară, localizarea ei în timp şi în spaţiu.

4. Voievodatul Ardealului, originile şi evoluţia sa istorică, în legătură cu tradiţia Anonimului. Încheiere 187

CONCLUZIE

LA TRADITION HISTORIQUE SUR LA FONDATION DES
235
ÉTATS ROUMAINS (RÉSUMÉ)

ANEXA: IZVOARELE ISTORICE ALE TRADIŢIEI ÎNTEMEIERII STATELOR ROMANEŞTI

Notă introductivă. I. *Voivodatele din Ardeal*. 1. Cronica Notarului Anonim al regelui Bela. 2. Simon de Keza… 243

II. *Descălecatul Ţării Româneşti*. 1. Luccari, Copioso ristretto

degli Annali di Rausa. 2. Cronica anonimă a Ţării Româneşti *a*) ed. Bălcescu-Laurian, *b*) Ms. 121 Acad. Română. 3. Hrismologiul lui Ligaridis. 4. Cronica zisă a lui Constantin Căpitanul, 249

III. *Descălecatul Moldovei*. 1. Chronicon Dubnicense (Ioan de Kiirullo). 2. Długosz, Historiae Polonicae. 3. Vechile cronici moldoveneşti. 4. Cronica anonimă moldovenească. 5. Grigore Ureche şi Simion Dascălul. 6. Codex Bandinus. 7. Miron Costin: *De neamul Moldovenilor*. 8. Cronica Ţării Moldovei şi a Munteniei. Notă bibliografică 257

279 281

REZUMAT CRONOLOGIC... *Note şi comentarii* de Valeriu Râpeanu

Lector: MARIANA IONESCU Tehnoredactor: AUREL BUCUR

Apărut 1980. *Bun de tipar*: *29*. *VII.1950*. *Coli tipar 23, 50*.

Comanda nr. 327 Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii", Piaţa Scânteii nr. 1, Bucureşti.

Republica Socialistă România

4 Arnold Toynbee, L'Histoire, Elsevier Seguoia, Paris/Bruxelles, 1975, p. 14.

curat un mare premiu la Academie, şi Victor Papacostea..." (*Memorii*, VI, p. 9.)

18 La alegerile din 18 iulie 1932, Partidul georgist a avut în parlament 14 deputaţi faţă de 23 deputaţi partidul liberal I.G. Duca; 12 deputaţi partidul dr. Lupu; 7 partidul lui Octavian Goga; 6 social-democraţii; 5 formaţia condusă de Corneliu Zelea-Oodreanu şi tot atâţia partidul evreiesc şi cel al lui N. Iorga. Faptul că partidul naţional ţărănesc, partid de guvernământ întrunea 277 de mandate se datora legii care favoriza Partidele ce obţineau 40% din voturi (propusă din interes de grup de P.N.L. şi votată de parlamentul cu majoritate liberală în martie 1926). Deci partidul lui Gh. I. Brătianu se situa, din punct de vedere al voturilor printre primele patru partide politice ale ţării. La alegerile din 193?

19,.17 iulie (deci la două zile de la constituirea partidului georgist, n-n.) Gh. Brătianu a fost la mine ca să-mi spuie că nu se gândeşte la vreo împăcare cu Duca. (...) Tinerii istorici, conduşi de Giurescu se înscriu formal la el. Au găsit, în sfârşit, politică «intelectualii»-" (*Memorii*, VI> P9). Când ziarul *Mişcarea*, organul partidului naţional-4 iberal geor-ş st, publică „injuriile lui Giurescu,

«însoţite de o notă ofensătoare»", Iorga 11 adresează lui Gheorghe I. Brătianu „o scrisoare publică amintind tot ce-mi datoreşte acest om de un aşa frumos caracter"; acesta răspunde

5 – Tradiţia istorică

11 V. *Introducerea* la *Istoria Biblică* a prof. A.P. Lopuhin, în trad. românească a Patriarhului Nicodim, Bucureşti, 1944 („Ogorul Domnului", vol. XXX) p. 11 şi următoarele, după ediţia rusească din 1889.

17 Can we trust the Bible? *p. 124*.

63 V. mai departe, p. 200 şi urm.

54 Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains* et les *Slaves du sud. Traces des voivodes roumains dans le folklore balcanique*, Bucu8 V. Th. Capidan, *Macedoromânii*, Bucureşti, 1942, p. 151, r

18 V.N. Bănescu, op. cit., p. 573 şi urm.

11 Hunmuzaki, *Doc*. I, 1, no. I, III, p. 1, 3.

13 Gf. Muratord, *Rerurn Italicarum Scriptores*, V. p. 42, semnalat de St. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII* şi *XIV*, Univ. auj-Sibiu, Bibi. Instit. de Ist. Naţională, XIX, 1944, p. 11.

24 Ed. Chroust, în *Monumento Germaniae hist. SS*. (nov-a series) V, p. 33, 58, 153.

18 La conquête de Constantinople, ed. Lauer, p. 63

™ *Hist. des Roumains, III, p. 103 şi urm*.

30 C.C. Giurescu, *Despre Vlahia Asăneştilor*, Cluj, 1931; O *nouă* sinteză *a istoriei românilor*, Bucureşti, 1932, p. 47 – 48; *Istoria românilor*, I1, p. 296 şi urm.

46 Cf. G.I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, p. 53 şi urm.

85 V.A. Luchaire, Innocent III et la question d'Orient, p. 178 – 79.

11 – Tradiţia istorică

1 Comunicare ţinută la Academia Română la 21 sept. 1923. V. „Anuarul Instit. de Ist. Naţională", Cluj, 1923, II, p. 289 – 314.

16 I. Conea, *Basarabii din Argeş*, „Rânduiala", I, 2, 1936, p. 5.

80 Cf. R. Feiler, Die schweizerische Geschichtsschreibung im 19 Jahrhundert, Zürich 1938, p. 87 – 88 (I.E. Kopp, Gesch der ei dgenössischen Bünde, p. 158; W Ochsli, Die Anfänge der Eidgenossenschaft).

21 B. Meyer *Die ältesten ei dgenössischen Bünde*, Zürich, 1938, p. 123 şi urm.

22 G. Feher, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen în den* V. – *XI*.

Jahrh> Budapest, 1921, p. 29 şi urm. V. m-i departe, p. 129 şi urm.

20 V.H. Grégoire, *Où en est la question des Nibelungen*, „Byzantion", X, 1935, p. 235 şi urm. şi Fr. L. Ganshof, *Notes critiques sur la patrie des Nibelungen*, „Rev. belge de philologie et d'histoire", XIII, 1934, p. 1094 ŞI XVI, 1935, p. 135 – 210. P. bibliogr. genmană cf. H. Schneider, *Der heutige Stand der Nibelungenforschung*, Forschungen u. Fortschritte, XVIII, 15/16, 1942, p. 150 – 152.

30 Cf. H. Grégoire, *L'épopée byzantine et ses rapports avec l'épopée turque et l'épopée romane*, Acad. Royale de Belgique, „Bullet. de la classe des Lettres", XVII, p. 463 şi urm.

51 I. Lupaş, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, „Anuarul Instit. de Ist. Naţională", Cluj, VII, 1938.

53 I. Lupaş, Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar:

*voievodul Ladislau (1291 – 1315), în Studii. Conferinţe şi comunicări isto*l. TRADIŢIA CA IZVOR ISTORIC

Ea ne dă mai întâi prilejul de a stărui încă o dată asupra locului ce revine tradiţiilor, mai mult sau mai puţin legendare, printre izvoarele istoriei medievale, cu deosebire în ce priveşte împrejurările, prea adesea atât de puţin cunoscute, ale întemeierii statelor. Am mai avut ocazia de a face unele apropieri între

14 Hist. des Roumains et de la romănite orientale, II, *p. 245*.

11 F. Altheim, *Die Krise der Alten Welt, I. Die ausserrdmische Welt*, Berlin, 1943, p. 73, et notele la p. 191.

22 R. Vuia, *Legenda lui Dragoş*, ibid., p. 309. Cronica din Buda ne arată pe „puternicul duce Gyula" descoperind Alba din Ardeal în *venatione*, întocmai ca Dragoş Moldova, v. Iorga, *Hist. des Roumains*, III „p. 52.

III. INTERPRETĂRI NOUA ALE DESCĂLECATULUI

În această privinţă, cercetările datorite în special istoricilor mai tineri, din ţări vecine, au adus în ultima vreme o întorsătură surprinzătoare şi chiar de-a dreptul senzaţională. În recenta *Istorie a românilor* scrisă de mai mulţi specialişti maghiari sub conducerea d-lor Makkai şi Gâldi, aflăm de pildă două versiuni, de altfel în vădită şi deplină contrazicere una cu alta, ce ne înfăţişează teorii cărora nu li se poate tăgădui cel puţin meritul originalităţii.

În capitolul intitulat: *Imigrare şi aşezare a românilor septentrionali*, dl. L. Makkai stabileşte mai întâi o legătură între Bogdan, fiul lui Micul, plecat din Ţara Românească, care la 1335 obţine

de la autorităţile regale dreptul de a se stabili în Banat, în comitatul Timişului, şi fiii de voievozi Bale şi Drag din Mara

49 Textul în P.G. Golubovich, Biblioteca biobibliogr. dell'Oriente francescano, II, *p. 444 – 45*.

trasului.

55 C. Racoviţă, *începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, (1387 – 1432), ibid., extras, p. 4 şi urm. Cf. şi I. Nistor, *Lucius Aprovianus, eroul Ţării Şipeniţului*, „An. Ac. Rom". Mem. Sect. Ist. s. 3, XXIII, 1940 – 41, p. 133 şi urm.

51 Długosz arată limpede (op. cit., I, col. 1124) că *după* înfrângerea suferită de la valahi a izbucnit ciuma în Polonia (1360).

51 D-l I. Nistor, op. cit., p. 150 şi urm., crede că Ştefan şi Petru erau nepoţii lui Bogdan şi că acest voievodat e tot o creaţiune maramurecerea maramureşenilor în Moldova.

56 I. Dabrowski în *Dzieje polski średniowiecznej*, apud. Racoviţă, *ibid*., p. 8.

11 C.f. D. Mototolescu, *Jus Valachicum în Polonia*, Bucureşti, 1915.

22 Cf. G.I. Brătianu, *Vicina* II, „Revue hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, 1942, p. 172.

25 Lak, o interpretare greşită a unui capitol din „Cartea lui Marco Polo", în „Cercetări istorice", I, Iaşi, 1925.

24 Paris, 1828, p. 375.

noi principilor de Faliei „în a doua-jugiătate-a, jyianiiuj-al XITJ. – le-a. Tatăl principelui Rjjian, Danilo, silit să se supună atotputernicului-Han, a încercat să se răscoale şi s-a lovit de împotrivirea cnezilor BQlohovţisau Bolohoveni, cari au primit ajutor de la tătari. Căpetenia acestora, Burundai, l-a învins în? 259, iar din porunca Oardei, principele Galiţiei a trebuit să-şi dărâme cetăţile de la Lutk, Kameneţ şi Lwov şi să trimită oastea sa, sub comanda tătarilor, în expediţiile lor împotriva Poloniei şi Lituaniei 38. La una din ele a luat parte şi. principele Roman37.

„Craiul Laslău", de altă parte, poate fi o sinteză a mai multor figuri istorice. Unele trăsături se potrivesc, după cum am văzut, cu voievodul Ladislau al Ardealului, dar poate fi şi o aluzie la Sfântul Ladislau, regele Ungariei, ale cărui isprăvi le povesteau cronicile medievale. Să nu uităm, în sfârşit, că a fost un rege Ladislau al Ungariei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, al IV-lea, poreclit Cumanul

(1272 – 1290), penultimul domnitor al neamului Arpazilor. Sub domnia lui a avut loc o năvălire a tătarilor în Ungaria, sub conducerea lui Nogai, în 1285, care numai din pricina vremii rele n-a ajuns la rezultatele acelei din 1241. O bătălie însemnată s-a dat în Transilvania, iar o parte a năvălitorilor pare a fi rămas în Un

36 B. Krupnycki, *Gesch. der XJkraine*, p. 25 – 26.

37 Hammer-Purgstall, *Gesch. der-Goldenen Borde*, p. 154.

47 Cf. Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei, v. mai sus p. 141.

48 Fără a ajunge totuşi la exagerările lui L. Elekes, *Die Anfänge der*

53 În jurul unei lupte a românilor cu rutenii în anul 1277, „Arhivele Olteniei", XIII, 1934, p. 276 şi urm.

54 Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei, „An. Ac. Rom.", Mem. Sect. Ist., saria 3-a, XXVII, v. mai sus, p. 155 şi urm.

17 Tradiţia Istorică

4 Roumains et Magyars devant l'histoire, Paris, 1899, p. 70 şi urm.

6 Gesch. des rumänischen Volkes, I, p. 75.

14 P. *Meşter Adalekok az Anonymus kerdeshez*, în *Emlekkonyv* Dr. *Grof Klebelsberg*, Budapesta, 1925. Cf. darea de seamă a lui Al. Eckhard în „Revue des Études Hongroises", III, p. 295 – 298.

11 B. Höman, *Geschichtliches im Niebelungenlied*, în Ung. Jahrbücher, III, p. 208.

I «La première période de l'historiographie hongroise, în „Rev. des El. *Hongroises", III, p. 160 – 161.*

20 K. Schünemann, Die „Römer" des anonymen Notars, ibid., p. 447

448.

27 L. Tamás, *ibid.*, p. 360. Cf. părerea prof. E. Gamillscheg în *Omagiu*

I. hupaş, Bucureşti, 1943, p. 270 şi urm.

28 Trad. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Ist. românilor*, II, p. 42.

25 L. Tamás, *ibid.*, p. 364. V. mai sus p. 68 – 69.

O.I. Moga, I. Romeni di Transilvania nel Medio Evo, în „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, p. 281. *

S1 Trad. Popa-Lisseanu, p. 95.

39 Simbioza româno-slavă în Transilvania, „Transilvania", 73,

1942, p. 154 – 155.

48 La littérature slavo-roumaine et son importance pour l'hist. des littératures slaves, Praha, 1931, p. 2.

53 Cf. Gr. Nandriș, The earliest contacts between Slavs and Roumanians, Slavonie Review, XVIII, 1939, p. 144. Cf. V. Motogna, Istoria veche a românilor, p. 74 – 75.

54 A. De cei, Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea, p. 66 și urm.